НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2
Том 2
Частина 2

Київ • 2018

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, Том 2, Частина 2, 2018
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 3 від 28.03.2018 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу МОН України від 11 липня 2016 року № 820 (Додаток 12).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Овчарук С.С.** – доктор юридичних наук, доцент; **Прилипко С.М.** – доктор юридичних наук, професор, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. – Том 2. Частина 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2018. – 208 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2735-4157 © Науково-дослідний інститут публічного права, 2018

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

АНТОНЮК О.А.

НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ПРОФІЛАКТИКИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Розглядається профілактика під час розслідування зазначених протиправних діянь.

Зазначається, що з прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України норму щодо виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, з нього видалили. Зазначено, що це вбачається недоречним, адже уповноважені особи в ході здійснення кримінального провадження ознайомлюються з обстановкою вчинення кримінального правопорушення та можуть надати ґрунтовні рекомендації і вказівки щодо їх усунення. Вчинення досліджуваної категорії протиправних діянь (проти громадського порядку) також має конкретні особливості по умовам та причинам, що сприяють їх вчиненню.

Автор підтримує позицію вчених, які визначають профілактику як комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження, усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, які детермінують злочинність у цілому й окремий злочин ще до того, як вони призведуть до суспільно небезпечних діянь чи наслідків.

Виокремлено наступні умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти громадського порядку: розповсюдження у ЗМІ, мережі Internet або мобільних телефонних мережах демонстрації антигромадських дій радикальних груп та поодиноких випадків (94%); недостатність освітлення у громадських місцях (71%); велика кількість випадків віктимної поведінки потерпілих (59%); відсутність сприятливого правового й організаційного режиму діяльності щодо забезпечення благоустрою в різних громадських місцях (72%); достатній кримінальний досвід злочинців у вчиненні інших кримінальних правопорушень (39%); утрата історичних звичаїв, моральних і етичних норм (17%).

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, громадський порядок, криміналістична характеристика, профілактика, слідчі (розшукові) дії.*

Научная статья посвящена исследованию некоторых аспектов расследования уголовных правонарушений против общественного порядка. Рассматривается профилактика при расследовании указанных противоправных действий.

Отмечается, что с принятием действующего Уголовного процессуального кодекса Украины норму выявления и устранения причин и условий, способствовавших совершению уголовного правонарушения, из него удалили. Отмечено, что это неуместно, ведь уполномоченные лица в ходе совершения уголовного производства ознакомляются с обстановкой совершения уголовного правонарушения и могут предоставить основательные рекомендации и указания по их устранению. Совершение исследуемой категории противоправных деяний (против общественного порядка) также имеет конкретные особенности по условиям и причинам, способствующим их совершению.

© АНТОНЮК О.А. – кандидат політичних наук, здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Автор поддерживает позицию ученых, которые определяют профилактику как комплекс мер, направленных на выявление, ограничение, устранение или нейтрализацию криминогенных факторов, детерминирующих преступность в целом и отдельное преступление еще до того, как они приведут к общественно опасным действиям или последствиям.

Выделены следующие условия, способствующие совершению уголовных правонарушений против общественного порядка: распространение в СМИ, сети Internet или мобильных телефонных сетях демонстрации антиобщественных действий радикальных групп и единичных случаев (94%); недостаточность освещения в общественных местах (71%); большое количество случаев виктимного поведения потерпевших (59%); отсутствие благоприятного правового и организационного режима деятельности по обеспечению благоустройства в разных общественных местах (72%); достаточный уголовный опыт преступников в совершении других уголовных правонарушений (39%); утрата исторических обычаев, нравственных и нравственных норм (17%).

Ключевые слова: *уголовные правонарушения, общественный порядок, криминалистическая характеристика, профилактика, следственные (розыскные) действия.*

The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of criminal offenses against public order. Prevention is considered during the investigation of these illegal acts.

It is noted that with the adoption of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the rule on identifying and eliminating the causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense was removed from it. It is noted that this is considered inappropriate, because the authorized persons in the course of criminal proceedings get acquainted with the situation of the criminal offense and can provide sound recommendations and instructions for their elimination. The commission of the investigated category of illegal acts (against public order) also has specific features for the conditions and reasons that contribute to their commission.

The author supports the position of scientists who define prevention as a set of measures aimed at identifying, limiting, eliminating or neutralizing criminogenic factors that determine crime in general and a particular crime before they lead to socially dangerous acts or consequences.

The following conditions that contribute to the commission of criminal offenses against public order are identified: the spread in the media, the Internet or mobile telephone networks of demonstrations of anti-social actions of radical groups and isolated cases (94%); lack of lighting in public places (71%); a large number of cases of victim behaviour of victims (59%); lack of favourable legal and organizational regime of activities to ensure landscaping in various public places (72%); sufficient criminal experience of criminals in committing other criminal offenses (39%); loss of historical customs, moral and ethical norms (17%).

Key words: *criminal offenses, public order, forensic characteristics, prevention, investigative (search) actions.*

Постановка проблеми. Виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, були передбачені як обов'язок працівників правоохоронних органів Кримінально-процесуальним кодексом України до 2012 року. З прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України вказану норму з нього видалили. В той же час, ми вважаємо це недоречним, адже уповноважені особи в ході здійснення кримінального провадження ознайомлюються з обстановкою вчинення кримінального правопорушення та можуть надати ґрунтовні рекомендації і вказівки щодо їх усунення. Вчинення досліджуваної категорії протиправних діянь (проти громадського порядку) також має конкретні особливості по умовам та причинам, що сприяють їх вчиненню. Тому вважаємо доречним дослідити профілактику під час розслідуванні вказаних кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням причин та умов, що передували вчиненню кримінальних правопорушень, займалися такі вчені як О. В. Александренко, В. С. Афанасьєв, В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, А. Ф. Волобуєв, Н. І. Головко,

М. М. Єфімов, В. А. Журавель, В.О. Коновалова, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, К. О. Чаплинський, О. Г. Філіпов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков. Але комплексного аналізу профілактики при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку не було проведено. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне дослідити окремі її особливості в кримінальних провадженнях вказаної категорії.

Метою даної статті є дослідження профілактики під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Одразу зазначимо, що злочинність слід розглядати як соціальний феномен, який не виникає з «чистої сваволі індивіда», вона вкорінюється поряд з правом у панівних суспільних відносинах. Це положення має важливе методологічне значення для з'ясування як причин взаємозв'язків з факторами, що зумовлюють існування злочинності, так і соціальної природи злочинності. Останнє визначається, зокрема, її історичним походженням: злочинність, як і право, виникає на певній стадії розвитку суспільства, з появою приватної власності, поділом суспільства на класи, утворенням державної влади, тобто в умовах.

З приводу введення до предмету доказування причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, окремі автори наголошують, що «…по-перше, не у всіх справах слідчим та судом ці обставини можуть бути з'ясовані в усіх деталях, і робота з подальшого їх з'ясування може тривати у відповідних господарських, адміністративних та інших організаціях на основі повідомлення слідчого, прокурора та суд По-друге, ми не включаємо ці обставини в головний факт тому, що всі елементи головного факту повинні увійти у зміст обвинувального висновку та вироку, тоді як з приводу обставин, які сприяли вчиненню злочину, слідчий робить подання, а суд виносить ухвалу» [1, с. 368].

Стосовно визначення профілактики злочинності ми поділяємо позицію В. Ю. Шепітька, який визначив її як «…комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження, усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, які детермінують злочинність у цілому й окремий злочин ще до того, як вони призведуть до суспільно небезпечних діянь чи наслідків. Профілактика злочинності – діяльність, здійснювана на ранніх стадіях виникнення та формування в особи намірів здійснення подальшої протиправної діяльності» [2, с. 171]. Як бачимо, профілактична діяльність повинна бути направлена на виявлення найбільш криміногенних факторів, які сприяють вчиненню певної категорії протиправних діянь.

Слід зазначити, що профілактична робота може здійснюватись на кількох рівнях: особистісному, сімейному, соціальному. На особистісному рівні профілактичні заходи спрямовані на формування таких якостей індивіда, які забезпечують підвищення рівня особистісної відповідальності людини з метою попередження виникнення різних проблем. До провідних форм профілактики на особистісному рівні можна віднести консультування та тренінгові заняття. Сімейний рівень профілактики має на меті вплив на найближчий «мікросоціум» людини – сім'ю, з метою попередження виникнення різноманітних проблем як для конкретної особистості, так і всієї сім'ї. Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем, пов'язаних з окремими негативними явищами в суспільстві, а також зміні суспільних норм щодо осіб, які з певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані тощо) [3, с. 18].

Крім того, до числа основних задач слідчої профілактики відносять наступні положення: своєчасне виявлення та розкриття злочинів, специфічними криміналістичними методами та засобами, оперативне розслідування злочинів і викриття організаторів, усіх учасників організованої групи, злочинної організації, винних у вчиненні злочину, з використанням тактичних прийомів, науково-технічних засобів, більш удосконалених методів розслідування; виявлення та дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які складаються при розслідуванні [4, с. 110]. Як бачимо, існує ряд заходів, які уповноважені особи можуть здійснювати по усуненню причин та умов вчинення кримінального правопорушення.

Також доречним є твердження стосовно наявності та усунення протиріч для пізнання механізму детермінації злочинів. Окремі автори зазначають, що «…цей процес проходить у таких формах: 1) формулюються у вигляді протиріч криміногенні фактори – неповна сім'я, низький рівень освіти тощо; 2) вказується на факт криміногенності протиріч суспільного розвитку; 3) здійснюються способи аналізу криміногенних аспектів окремих суспільних протиріч (між виробничими силами та виробничими відносинами; між виробництвом та споживанням; протиріччя, пов'язані з реалізацією принципу розподілу праці за працею тощо); 4) запропоновані

гіпотези про найбільш загальні суспільні протиріччя, що покладені в основу причинного комплексу правопорушень (недостатній рівень розвитку виробничих сил, суспільний поділ праці, 9 фактична нерівність тощо); 5) є досвід аналізу системи суспільних протиріч, детермінуючих злочини, однак досвід її використання поки що невеликий. Не безпідставно в літературі висловлено думку про те, що дослідження ролі приріч суспільного розвитку в детермінації злочинів та інших правопорушень знаходиться на стадії вивчення саме системи протиріч як деліктогенного фактора» [5, с. 37–38].

Вважаємо актуальною думку І. В. Однолько, яка наголошує на тому, що «…втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність вже давно стало однією з глобальних проблем кримінально-правової політики України та інших держав, адже злочинність серед неповнолітніх у певному сенсі є фактором росту злочинності дорослих. І щоб не допустити зростання злочинності слід зосередити увагу на запобіганні й, передусім, – захисті неповнолітніх осіб від негативних явищ, серед яких украй небезпечним є втягнення дорослими особами неповнолітніх у злочинну діяльність. Підвищена увага до захисту неповнолітніх обумовлена особливим психологічним розвитком дитини, якому притаманне її специфічне сприйняття навколишнього світу. Дитина на відмінну від дорослої особи більш психологічно відкрита для сприйняття як позитивного, так і негативного досвіду. Разом з тим її воля слабкіша, а у певних випадках зовсім відсутня у протидії негативному впливу, що пояснюється моральною, інтелектуальною та фізичною незрілістю. Дорослі, розуміючи це, нерідко намагаються використати психологічні особливості розвитку дітей в особистих злочинних та аморальних цілях. Тому необхідним та обґрунтованим є захист дітей від подібних негативних дій» [6, с. 147]. Дійсно, неповнолітні є найбільш незахищеною категорією, яку дорослі або однолітки можуть втягувати в протиправну діяльність. А вчинення окремих видів кримінальних правопорушень проти громадського порядку (наприклад, хуліганство) завжди називалось початковою школою для рецидивістів. Тому профілактичні заходи повинні бути направлені, в першу чергу, на молодь.

Адже причинні зв'язки існують об'єктивно. Тому завдання полягає в тому, щоб правильно вивчити цю причину. Об'єктивний характер причини робить можливим справжнє наукове пізнання, а потім і вплив на виявлені причини з метою усунення шкідливих наслідків. Причина викликає відповідні їй наслідки тільки за певних умовах. Причину не можна не відрізняти від умов, оскільки причина встановлює сутність явища і напрям його розвитку, умови сприяють або, навпаки, перешкоджають дії причини, але сутність процесу не визначають. Помилкова оцінка умови як причини явища тягне за собою безплідність спроб усунути шкідливі наслідки, оскільки усунення однієї з умов при збереженні причини не виключає в принципі настання небажаного результату [7, с. 16].

Інша група вчених зазначає, що детермінантами кожного кримінального правопорушення є, з одного боку, особисті властивості конкретного індивіда (його потреби, погляди, інтереси, ставлення до різних соціальних цінностей і вимог, у тому числі правових), а з іншого – сукупність зовнішніх обставин, які викликають намір і рішення вчинити умисний злочин. Тобто існує взаємодія криміногенних властивостей особи, які склалися під впливом несприятливих умов її формування, із зовнішніми об'єктивними обставинами і ситуаціями [8, с. 105]. В свою чергу, В. Г. Дрозд акцентує увагу на тому, що з-поміж іншого проблеми та вимоги, які на сьогодні стоять перед Україною з огляду на інтеграційні процеси, свідчать про те, що захист прав, свобод і законних інтересів особи набуває все більшого значення. Авторка зазначає, що за таких умов розроблення та практичне втілення дієвих правових механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів особи неможливе без урахування загальновизнаних міжнародно-правових стандартів і принципів у цій галузі. Саме тому, на наше переконання, удосконалення кримінального процесуального законодавства України повинно відбуватися тільки з урахуванням загальновизнаних європейських стандартів і принципів здійснення кримінального судочинства. Тому на сучасному історичному етапі розвитку нашої держави порушене питання вимагає осмислення сутності та правової природи міжнародно-правових стандартів захисту особи у кримінальному процесі [9, с. 59].

Серед правового регулювання окремі вчені виокремлюють два взаємозалежні елементи: нормативно-правову і індивідуально-правову регламентацію. Перша включає розробку і закріплення загальних, формально визначених правил поведінки і покликаний забезпечувати єдиний порядок і стабільність у регулюванні суспільних відносин, що складають зміст діяльності правоохоронних органів у сфері профілактики злочинності, шляхом створення, зміни або скасування правових норм, визначення сфери їх дії і кола учасників [10, с. 145]. Серед них також необхідно

віднести наступні взаємодіючи обставини: – негативні морально-психологічні властивості особистості, які включають в себе соціальний блок, куди входить антигромадська установка особистості (є суб'єктивною та специфічною причиною злочину) та психологічний блок, що включає психологічні властивості особистості (наявність чи відсутність психічного розладу, його ступінь, темперамент, інтелект та інші). При цьому виявлені негативні морально-психологічні якості, можуть мати вірогідний характер та їх доказування у повному обсязі ускладнено, так як вказані якості є вираженням суб'єктивних оцінок. Теж саме стосується причин формування негативних морально-психологічних якостей. Тому вказані обставини на нашу думку можна тільки «виявити», «встановити» в тому обсязі, який можливий з урахуванням навантаження на слідчого в частині кількості кримінальних проваджень, що знаходяться у нього. На жаль стислі строки досудового розслідування не завжди можуть дати можливість слідчим встановити вказані обставини в повному обсязі по конкретним провадженням. В той же час психологічні особливості, якщо вони пов'язані з визначенням осудності особи, входять до обставин, які характеризують особистість підозрюваного та підлягають доказуванню згідно ст. 91 КПК; – причини формування негативних морально-психологічних якостей особистості; – обстановку вчинення кримінального правопорушення (час, місце, умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також приводи, які є неголовними причинами кримінального правопорушення) [11, с. 114].

При вивченні матеріалів кримінальних проваджень А. Ф. Волобуєв зробив висновок, що застосування різної термінології негативно позначається на практиці розмежування причин і умов. Так, за даними нашого дослідження, у справах про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, слідчі у поданнях найчастіше повністю ототожнюють умови, що сприяли вчиненню злочинів, з причинами їх скоєння. Нерідко слідчі зовсім не виявляють причини і умови злочинів, обмежуючись викладенням обставин вчинення і вини обвинуваченого та пропозицією обговорити його поведінку в трудовому колективі. Фактичне ототожнення причини злочину і його об'єктивної сторони приводить до висновку, що причиною злочину є сам злочин. Таке твердження веде до визнання неможливості усунення причин конкретного злочину, тому що дії злочинця є на момент їх розслідування подією минулого [12, с. 8]. У результаті анкетування респондентів нами були виокремлені наступні умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти громадського порядку:

– розповсюдження у ЗМІ, мережі Internet або мобільних телефонних мережах демонстрації антигромадських дій радикальних груп та поодиноких випадків (94%);

– недостатність освітлення у громадських місцях (71%);

– велика кількість випадків віктимної поведінки потерпілих (59%);

– відсутність сприятливого правового й організаційного режиму діяльності щодо забезпечення благоустрою в різних громадських місцях (72%);

– достатній кримінальний досвід злочинців у вчиненні інших кримінальних правопорушень (39%);

– утрата історичних звичаїв, моральних і етичних норм (17%).

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження, усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, які детермінують злочинність у цілому й окремий злочин ще до того, як вони призведуть до суспільно небезпечних діянь чи наслідків. Виокремлено наступні умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти громадського порядку: розповсюдження у ЗМІ, мережі Internet або мобільних телефонних мережах демонстрації антигромадських дій радикальних груп та поодиноких випадків (94%); недостатність освітлення у громадських місцях (71%); велика кількість випадків віктимної поведінки потерпілих (59%); відсутність сприятливого правового й організаційного режиму діяльності щодо забезпечення благоустрою в різних громадських місцях (72%); достатній кримінальний досвід злочинців у вчиненні інших кримінальних правопорушень (39%); утрата історичних звичаїв, моральних і етичних норм (17%).

Список використаних джерел:

1. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / К.: Видавництво А.С.К., 2003. 1056 с.

2. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності* : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 93. С. 168–174.

3. Головко Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.

4. Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества. М.: «Юрид. лит», 1971. 358 с.

5. Афанасьев В. С. О роли противоречий в детерминации правонарушений при социализме. *Сов. гос. и право.* 1986. № 5. С. 37–38.

6. Однолько І. В. Запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 4. С. 146–154.

7. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): [монографія] / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман, та ін. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2011. 170 с.

8. Курс кримінології : Загальна частина : Підручник. У 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужи. Кн. 1. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

9. Дрозд В. Г. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у світлі реформування кримінального процесуального законодавства. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4 (80). С. 58–68.

10. Алексєєв С. С. Теорія права. М., 1993. 344 с.

11. Десятник А. А., Смоков С. М. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 111–118.

12. Волобуєв А. Ф. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів : Лекція для всіх форм навчання. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2003. 23 с.

УДК 343

БЕРЕЗНЯК В. С.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ

У статті розглянуто наукові підходи щодо визначення та класифікації тактичних операцій. Здійснюється аналіз криміналістичної літератури відносно розходження поглядів з приводу проведення тактичних операцій та комплексу заходів, що входять до їх змісту. Сформовано тактичні операції при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері нерухомості.

Ключові слова: *розслідування, тактична операція, тактичні завдання, тактична комбінація, нерухомість, сфера нерухомості.*

В статье рассмотрены научные подходы к определению и классификации тактических операций. Осуществляется анализ криминалистической литературы относительно различия взглядов по поводу проведения тактических операций и комплекса мероприятий, входящих в их содержание. Сформированы тактические операции при расследовании уголовных правонарушений в сфере недвижимости.

Ключевые слова: *расследование, тактическая операция, тактическая комбинация, тактические задания, недвижимость, сфера недвижимости.*

© БЕРЕЗНЯК В. С. – доцент кафедри кримінального права та кримінології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

The article conducts a theoretical study of issues related to the definition of the concept "tactical operation" and its content, focuses on the most commonly encountered types of tactical operations, which are carried out when investigating crimes of mercenary orientation. The features and significance of tactical operations for the investigation of frauds of real estate are considered. The analysis of forensic literature regarding the divergence of views of scientists regarding the conduct of tactical operations during the investigation is carried out, a list of recommended tactical operations that are most suitable for the successful resolution of tactical tasks in the investigation of frauds in real estate is indicated.

Key words: *investigation, fraud, real estate, tactical operation, tactical combination, real estate, organized crime groups.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Вирішити завдання, які стоять перед правоохоронними органами, неможливо без системного підходу, що полягає у комплексному поєднанні слідчих (розшукових) дій, організаційних і спеціальних оперативно-розшукових заходів. Такий комплекс дій в методиках розслідування отримав визначення «тактичні операції». Проте, як і в теорії, так і на практиці проблема «тактичної» операції не є вирішеною.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що різноманітні підходи до тактичних операцій неодноразово розглядалися у наукових працях Р.С. Бєлкіна, А. Ф. Волобуєва, С. Ф. Здоровко, С. С. Кузьменка, В. О. Образцова, О. В. Пчеліної, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Н. П. Яблокова та інших вчених. Між тим, проведений аналіз показав, що тактичним операціям при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері нерухомості, дотепер не приділялося достатньої уваги. Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з позиції висвітлення особливостей проведення тактичних операцій в межах розслідування досліджуваних злочинів, що і визначає актуальність даної статті.

Метою статті є визначення комплексу тактичних операцій, найбільш доцільних при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері нерухомості.

Основний зміст. Досліджуючи різні підходи до структури окремої криміналістичної методики та визначаючи можливість існування в її змісті тактичних операцій, М. С. Казаренко дійшов висновку, що напрямком удосконалення методик розслідування злочинів є використання ситуаційного підходу з визначенням типових завдань і засобів їх вирішення (слідчих дій та оперативно-розшукових заходів) у комплексі [1, с. 73]. Такий комплекс називають «тактична операція». При цьому, Л.Я. Драпкін та В.М. Карагодин визначають тактичні операції як систему слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що проводяться за єдиним планом і спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підлеглих загальним цілям розслідування кримінальної справи [2].

Втім, І. М. Комаров, виділяючи компоненти у структурі тактичної операції, наводить доволі складну їх конструкцію:

1) суб'єкт доказування як умова планування, організації та проведення методу з урахуванням суб'єктно-об'єктної природи останнього;

2) складна особлива система цілей (завдання), до змісту якої, як окремий випадок, можуть входити техніко-криміналістичні окремі та тактико-криміналістичні прості особливі системи цілей (завдання);

3) засоби – процесуальні та непроцесуальні (організаційні та технічні) дії та заходи, методи пізнання, спеціальні криміналістичні методи (техніко-криміналістичні та структурно-криміналістичні), криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні та тактико-криміналістичні прийоми, технічні та інші прийоми і методи; реставрація; реконструкція; тактико-криміналістичні комбінації; техніко-криміналістичні операції та ін.;

4) зв'язки між наведеними компонентами [3, с. 82].

Аналіз думок вчених та практичних працівників також показав, що деякі ототожнюють поняття «тактична операція» з «тактичною комбінацією». Між тим, підтримуємо думки тих науковців, які не змішують і не ототожнюють ці два поняття, а вкладають в ці поняття різний зміст.

В цьому розрізі підтримуємо думку Н.В. Павлової, яка вважає, що терміни «тактична комбінація» та «тактична операція» не є тотожними і включають в себе різне змістовне наповнення. Так, тактична комбінація складається із найбільш доцільного в тій чи іншій ситуації переліку

(комбінації) тактичних прийомів, що застосовуються в межах однієї слідчої (розшукової) дії і не припускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії. Якщо таке поєднання є необхідним, то має місце комплекс слідчих (розшукових) дій. Втім, сукупність (комплекс) як різнойменних, так і однойменних дій, спрямованих на вирішення важливого проміжного тактичного завдання і є тактичною операцією [4, с. 137].

Слід сказати, що В. М. Шевчук, враховуючи розмаїття різноманітних пропозицій з приводу тактичних операцій, наголошує на потребі в розробленні універсальних класифікаційних підстав, які б мали наскрізний характер, могли успішно використовуватися до будь-яких злочинних проявів, ситуацій, тактичних завдань. Вчений вважає за доцільне запропонувати такі класифікаційні підстави розподілу тактичних операцій:

1) за змістом: а) базові (універсальні); б) специфічні. Базові (універсальні) тактичні операції розробляються на більш узагальненій теоретичній та емпіричній основі, є типовими для злочинів різних видів;

2) за функціональною спрямованістю, тобто призначенням і роллю тактичних операцій у процесі розслідування: а) пізнавальні, б) пошукові, в) забезпечувальні, г) організаційні; д) профілактичні;

3) за тактичними завданнями, що вирішуються: а) виявлення джерел інформації, б) отримання інформації, в) здолання опору, г) затримання злочинця, д) нейтралізація протидії розслідуванню з боку заінтересованих осіб, е) перевірка алібі, є) упередження негативного впливу з боку підозрюваного;

4) за внутрішньою структурою: а) однорідні; б) неоднорідні (змішані). Однорідні – це тактичні операції, які сформовані лише процесуальними діями, наприклад допитом, одночасним допитом тощо. Проведення змішаних тактичних операцій забезпечується комплексом слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів; 5) за технологією реалізації дій і заходів, що входять до структури тактичної операції, слід розрізняти операції з одночасним (паралельним) та послідовним здійсненням відповідних дій і заходів [5, с. 188-189].

Підсумовуючи наведені точки зору, можна сказати, що більшість науковців та практиків, говорячи про тактичну операцію, покладають у її зміст певні структурні елементи, що здебільшого є схожими. До таких слід віднести:

- провадження комплексу однойменних або різнойменних процесуальних або непроцесуальних дій (СРД, НСРД, заходів забезпечення кримінального провадження, ревізійних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів тощо);
- об'єднаність єдиним планом і єдиним задумом;
- єдине керівництво слідчого над проведенням;
- виконання окремих проміжних завдань, підлеглих загальним цілям розслідування;
- вирішення задач у певній слідчій ситуації.

Існує різний погляд й на класифікацію тактичних операцій. Так, С.Ф. Здоровко пропонує такі підстави класифікації тактичних операцій:

1) залежно від виду злочину;

2) залежно від проміжних (локальних) завдань розслідування злочинів;

3) залежно від характеру елементів структури тактичної операції: однорідні або різнорідні (дві і більше однотипних слідчих дій; комплекс різнопланових слідчих дій; комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; комплекс слідчих дій і заходів організаційного порядку; система оперативно-розшукових заходів; комплекс оперативно-розшукових і організаційних заходів);

4) залежно від рівня складності тактичної операції (прості і складні);

5) залежно від часового періоду дії тактичної операції (одномоментні і такі, що мають певну протяжність у часі);

6) залежно від етапу розслідування злочину (тактичні операції, проведені на початковому, наступному або заключному етапі розслідування);

7) залежно від характеру спрямованості операції (пізнавальні тактичні операції, пошукові і розшукові, такі, що виконують організаційні функції);

8) залежно від осіб, що здійснюють взаємодію при проведенні тактичної операції (тактичні операції, проведені слідчим; тактичні операції, проведені слідчо-оперативною групою (або слідчою бригадою); оперативно-тактичні операції, проведені під керівництвом слідчого, та ін.) [6, с. 7].

Виходячи з цього, можна побачити, що саме тактичні завдання є визначальними критеріями щодо обрання того чи іншого комплексу слідчих (розшукових) дій, організаційних та опера-

тивно-розшукових заходів. Втім, специфіка кримінальних правопорушень у сфері нерухомості впливає на процес їх розслідування та дозволяє окреслити наступні типові тактичні завдання:

- встановлення ознак складу кримінального правопорушення (а не іншого складу;
- встановлення всіх осіб, які мали відношення до вчинення кримінальних правопорушень у сфері нерухомості та сприяли цьому;
- встановлення можливості існування злочинного угруповання, діяльність якого пов'язана із вчиненням злочинів у сфері нерухомості або під прикриттям такої діяльності;
- встановлення наявності в особи статусу службової особи або факту присвоєння цією особою владних повноважень службової особи;
- встановлення тривалості дій щодо досягнення кінцевого результату та всіх можливих епізодів;
- встановлення конкретних наслідків діяння;
- встановлення причин та умов, що сприяли чи перешкоджали учиненню злочину тощо.

Отже, в межах розслідування може проводитися не одна, а низка різноманітних тактичних операцій, що дозволяє успішно вирішити як проміжні завдання, так і загальні і в цілому досягти кінцевої мети.

Так, на думку К. О. Чередник та К. О. Чаплинського, такі тактичні операції, як «склад групи», «стійкість зв'язків», «епізод», «корумповані зв'язки», «об'єднаність задуму», «сфера інтересів» тощо спрямовані на виконання проміжних завдань, загальною метою яких є встановлення ознак організованості. До вказаних тактичних операцій може входити достатньо широкий спектр дій та заходів, який може змінюватися, залежно від зміни слідчої ситуації та проміжних завдань. До тактичних операцій, спрямованих на встановлення ознак організованості, можуть входити: допити свідків, потерпілих, співучасників; пред'явлення для впізнання предметів, документів, осіб; проведення НСРД, спрямованих на спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (спостерігання за членами групи, які знаходяться на волі та прослуховування їхніх розмов); виконання спеціального завдання щодо участі в ЗУ особи, яка на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування (впровадження в групу); контроль за вчиненням злочину; тимчасовий доступ до речей та документів та провадження одночасних обшуків; огляд вилучених предметів та документів; призначення судових експертиз (почеркознавчої, технічної експертизи документів, комп'ютерної техніки та програмних продуктів, економічної, судово-психологічної тощо); проведення СРД, ОРЗ, спрямованих на розшук активів та накладення на них арешту; ОРЗ, спрямовані на встановлення місцезнаходження осіб, які переховуються від слідства та суду; проведення ОРЗ, спрямованих на отримання інформації про співучасників та осіб, які могли сприяти вчиненню злочину тощо [7, с. 126-127].

Загалом, при розслідуванні злочинів, найпоширенішими тактичними операціями більшість науковців вважає: «Встановлення осіб, причетних до розкрадання», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Груповий обшук», «Розшук і затримання злочинців», «Встановлення способу вчинення злочину», «Документ» тощо [9, с. 36]. При цьому, при вчиненні злочинів ОЗГ особливого значення набувають такі тактичні операції: «Встановлення поширеності злочинної групи»; «Виявлення зв'язків організованої групи»; «Затримання злочинної групи на місці злочину»; «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину»; «Виявлення найслабкішої ланки в групі»; «Стратегічна розвідка»; «Створення і використання юридичних осіб»; «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості»; «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» [10, с. 63].

Таким чином, можна зробити **висновок**, що при формуванні тактичних операцій, рекомендованих при розслідуванні окремого виду злочину, слід враховувати такі критерії: специфіку та етап розслідування, на якому планується провести тактичну операцію; обставини вчинення злочину; слідчі ситуації та тактичні завдання, а також склад учасників.

Виходячи із окреслених завдань, можна сформувати відповідні ним тактичні операції: «пошук та затримання злочинців», «фіктивність будівельної фірми», «фіктивність нотаріальної контори», «епізод», «встановлення свідків», «встановлення умислу», «встановлення співучасників», «подолання протидії», «корупційні зв'язки» «та ін.

Отже, існує безліч злочинних схем у сфері нерухомості, а зі зміною соціально-політичної, фінансово-економічної ситуації змінюються й удосконалюються способи злочинних дій, які набувають нового змісту. Між тим, питання щодо тактичних операцій при розслідуванні таких кримінальних правопорушень ніколи не втратять своєї актуальності.

Список використаних джерел:

1. Казаренко М.С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2005. С. 73-75.
2. Драпкін Л.Я., Карагодин В.Н. Криміналістика. Москва: Проспект, 2011.
3. Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции: Криминалистика / под ред. проф. В. А. Образцова. М. : Юрист, 1995. С. 82.
4. Павлова Н.В. Тактична операція та її співвідношення з іншими категоріями криміналістичної тактики. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 136-138.
5. Шевчук В.М. Проблеми криміналістичної класифікації тактичних операцій. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 24 ‘2012. С. 180-192.
6. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.09 / НЮА ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 18 с.
7. Чередник К. О., Чаплинський К. О.. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства на ринку нерухомості : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 244 с.
8. Шевчук В.М. Можливості застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 135-139.
9. Коновалова В.Е. Организация расследования хищений государственного и общественного имущества: Учебное пособие. Харьков: Юрид. ин-т., 1984. С. 14-21.
10. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями / Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 2000. 88 с.

УДК 343.13

БІЛЬКО Т. О.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

У статті розглянуто зарубіжний досвід розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у банківських установах. Зазначено, що сучасна система боротьби зі злочинністю у банківських установах в результаті свого розвитку закріпила основні правила та принципи взаємодії між компетентними органами країн світу, виробила єдину методику запиту інформації, а також можливий обсяг інформації, що може бути надана. Таким чином, під час оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, пов’язаних з розкриттям кримінальних правопорушень у банківській сфері, каналами Інтерполу, можна отримувати таку інформацію: офіційні назви комерційних структур (фірм, організацій); дату реєстрації юридичних осіб та суб’єктів підприємницької діяльності в державних органах; юридичну адресу, телефони та інші телекомунікаційні засоби; прізвища та імена керівників таких структур; основні напрями діяльності підприємства; розмір статутного капіталу; відомості про припинення діяльності; відомості кримінального характеру стосовно керівників підприємств.

Ключові слова: *банківська сфера, кримінальні правопорушення, зарубіжний досвід, розслідування, розкриття, слідчий.*

© БІЛЬКО Т. О. – здобувач (Університет державної фіскальної служби України)

В статье рассмотрен зарубежный опыт расследования уголовных правонарушений, совершенных в банковских учреждениях. Отмечено, что современная система борьбы с преступностью в банковских учреждениях в результате своего развития закрепила основные правила и принципы взаимодействия между компетентными органами стран мира, выработала единую методику запроса информации, а также возможный объем предоставляемой информации. Таким образом, во время оперативно-розыскных мероприятий и следственных (розыскных) действий, связанных с раскрытием уголовных правонарушений в банковской сфере, по каналам Интерпола, можно получать следующую информацию: официальные названия коммерческих структур (фирм, организаций); дату регистрации юридических лиц и субъектов предпринимательской деятельности в органах; юридический адрес, телефоны и другие телекоммуникационные средства; фамилии и имена руководителей таких структур; основные направления деятельности предприятия; размер уставного капитала; сведения о прекращении деятельности; сведения криминального характера по отношению к руководителям предприятий.

Ключевые слова: *банковская сфера, уголовные правонарушения, зарубежный опыт, расследование, раскрытие, следователь.*

The article considers the foreign experience of investigation of criminal offenses committed in banking institutions. It is noted that the modern system of combating crime in banking institutions as a result of its development has established the basic rules and principles of interaction between the competent authorities of the world, developed a common methodology for requesting information, as well as the possible amount of information that can be provided. Thus, during operational and investigative measures and investigative (search) actions related to the disclosure of criminal offenses in the banking sector, through Interpol, you can get the following information: official names of commercial structures (firms, organizations); date of registration of legal entities and business entities in state bodies; legal address, telephones and other telecommunication means; surnames and names of heads of such structures; main directions of enterprise activity; the amount of authorized capital; information on termination of activity; information of a criminal nature against the heads of enterprises.

Key words: *banking sphere, criminal offenses, foreign experience, investigation, disclosure, investigator.*

Кримінальні правопорушення у банківській сфері стають все більш проблемним, загрозливим явищем для України як для самостійної, незалежної та суверенної держави. Існуючі довгий час недосконалі економічні відносини використовуються злочинцями для паразитування на тілі суспільства, забезпечення значних власних матеріальних надходжень за рахунок несплати податків, корупції, шахрайства з фінансовими ресурсами, легалізації шляхом «відмивання» грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, заняття забороненими видами господарської діяльності, безпосередніх зазіхань на усі форми власності та вчинення інших кримінальних правопорушень у банківській сфері. Безумовно, що подібні діяння не повинні і не залишаються без належного реагування з боку держави, вони зобов'язують її правоохоронні органи вести безкомпромісну боротьбу з ними.

Неефективність розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності в Україні обумовлена комплексом взаємопов'язаних факторів. Розбалансованість сфери банківської діяльності в Україні та відсутність механізмів взаємодії банківських установ із правоохоронними органами та іншими суб'єктами протидії кримінальним правопорушенням у банківській сфері, недосконалість нормативних актів, які регулюють діяльність банківських установ, непрофесійне обслуговування споживачів банківських послуг, неякісний добір кадрів на посади службових осіб банківських установ та інші причини сприяють криміналізації сфери банківської діяльності в Україні. У зв'язку з цим, доцільно розглянути позитивний зарубіжний досвід розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії з метою можливого запозичення правових норм.

Теоретично-прикладним проблемам організації, у тому числі й правовим аспектам розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у банківських установах, в юридичній лі-

тературі традиційно приділяється значна увага. На цій ниві плідно працювали і працюють представники різних галузей юридичного знання: В. Б. Авер'янов, М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, А. М. Бой- ко, О. К. Безсмертний, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, Л. М. Давиденко, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, А. П. Корєнєв, Ю. Ф. Кравченко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, К. Б. Левченко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, Г. А. Матусовський, Н. П. Матюхіна, Д. М. Притика, І. П. Рущенко, О. П. Рябченко, В. Ф. Сіренко, М. М. Тищенко, О. Г. Фролова, В. В. Цвєтков, О. Н. Ярмиш та інші.

Досвід США у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) злочинних прибутків свідчить про наступне. В США було розширено законодавче визначення легалізації злочинних прибутків і тепер кримінальним правопорушенням визнається проведення самої операції з коштами сумнівного походження, незалежно від факту доказування предикатного злочинного діяння. Кримінальна відповідальність за легалізацію злочинних прибутків в США встановлена як на федеральному рівні, так і в кожному окремому штаті. Окрема відповідальність встановлення і за так зване «структурування» − розподіл великої суми грошей на дрібні суми з метою уникнути перевірок з боку уряду. Така діяльність розцінюється як введення в оману з метою приховати підозрілі трансакції [1, с. 33].

Оскільки легалізація злочинних прибутків полягає у здійсненні будь-яких операцій з грошовими коштами, протидія легалізації полягає, перш за все, у відстеженні потоків готівки і безготівкових коштів. Одним із найбільш ефективних способів відстеження руху грошових коштів є моніторинг платежів. На сьогодні в США працюють дві найбільш розповсюджені форми розрахунків − за допомогою чеків і кредитних карток. Обидві форми розрахунків проходять через систему федерального резерву і центрального банку, які і здійснюють моніторинг платежів з використанням чеків і кредитних карток.

Наступними важливими елементами американської системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є її суб'єкти – федеральні та місцеві органи влади, що проводять фінансовий контроль і моніторинг.

Так, у Мін'юсті США з 1984 року діє постійна робоча група з виявлення підозрілих фінансових операцій з готівковими коштами. Цією групою розроблено єдиний для кредитних установ США бланк-заяву про підозрілі операції, а також сформовано систему надання та аналізу таких відомостей.

Поліція штатів також бере участь у протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів. Так, якщо при проведенні ними розслідувань різних злочинів, особливо пов'язаних з розповсюдженням наркотиків або торгівлею зброєю, їм стають відомі факти легалізації незаконних грошових коштів, то вони інформують про це місцеві органи влади, у компетенції яких перебуває боротьба з відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом.

У 1995 році з ініціативи FinCEN Міністерство фінансів США розробило нові правила, що регламентують діяльність, спрямовану на вжиття заходів щодо протидії відмиванню коштів. Цими правилами встановлено, що банкам в обов'язковому порядку необхідно повідомляти в контрольні органи у стандартизованій і доступній формі про всі грошові перекази готівки сум понад 3 тис. доларів США. У зв'язку з цим фінансова документація, яка відповідно до американських законів «Про банківську таємницю» надається в контрольні органи США, надходить також і в FinCEN, де сформовані і постійно поповнюються такі бази даних:

1) База даних фінансової інформації (Financial Database – FDB), у якій зосереджена вся фінансова звітність, що надається банками та фінансовими установами США в державні контрольні органи, у тому числі:

– Декларації про проведені операції з сумами, що перевищують порогові значення;

– Декларації про фінансові операції в казино (Currency Transaction Reports by Casinos – CTRC);

– Декларації про рахунки у кредитних організаціях, наявних за кордоном (Reports of Foreign Bank and Financial Accounts);

– Декларації про грошові надходження. Дана декларація подається в американське казначейство кожним, у кого разові надходження на рахунок готівки від комерційної або професійної діяльності перевищують порогові значення.

Крім перерахованих документів, у FDB містяться звіти про всі підозрілі транзакції і міжнародні переклади, а також форми щодо передачі справ на розгляд в органи поліції, які заповнюються FinCEN після підтвердження незаконних дій фінансових установ;

2) База приватних даних (містить відомості про корпоративну та приватну власність, її джерелом є, в основному, бази даних комерційних аналітичних центрів і спеціалізованих служб, а також інформація Митної служби та Служби внутрішніх доходів США);

3) Картотека судових справ правоохоронних органів США складається з таких джерел – баз даних:

– за джерелами (Source Database);

– з перевірки випадків відмивання грошей (Undercover Money Laundering Investigations Database); – з передачі справ на розгляд органів кримінальної юрисдикції (Criminal Referral Database).

У картотеці судових справ правоохоронних органів США зберігаються дані на всіх осіб, які потрапляли в поле зору американських правоохоронних органів. У разі, якщо хто-небудь з них стає суб'єктом конкретного правопорушення, FinCEN у змозі надати зацікавленим відомствам досить повну про нього інформацію.

Американська стратегія боротьби з відмиванням грошей не може бути названа прогресивною і раціональною. Не дивлячись на законодавчі нововведення, не можна говорити про те, що федеральний уряд дійшов до змоги переслідувати усі незаконні операції з грошима сумнівного походження. Крім цього, не вирішеним є питання взаємодії правоохоронних і контролюючих органів. Так, в стратегії американського уряду по боротьбі з легалізацією злочинних прибутків, 10-12 різних федеральних агентств відповідають за різні напрямки її реалізації, а механізм їхньої співпраці не вироблений [2, с. 283].

Згідно з польським досвідом, в Польщі в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) злочинних прибутків, законодавчу базу в сфері протидії легалізації злочинних прибутків складають Закон «Про податковий контроль» і Закон «Про протидію легалізації брудних грошей», відповідні положення Кримінального і Валютного кодексів. Законом «Про податковий контроль» вмструктурі Міністерства фінансів було створено Бюро. Відповідно до Закону «Про протидію легалізації брудних грошей», в Міністерстві фінансів було створено Департамент фінансової інформації і введено посаду Генерального інспектора фінансової інформації, який має статус віце-міністра. Таким чином, сьогодні в структурі Міністерства фінансів Польщі паралельно працює два департаменти: Департамент фінансової інформації і Бюро податкового контролю [3, с. 37].

Бюро податкових записів має вертикальну структуру з Головним управлінням у Варшаві, відділами податкових записів в 16 воєводствах і префектурами податкових записів в повітах. В даний момент в Бюро працює понад 350 осіб по всій Польщі. До обов'язків Бюро входять: протидія порушенням чинного законодавства в сфері зовнішнього і внутрішнього товарного обігу; виявлення порушень і кримінальних правопорушень в сфері управління державними коштами та коштами, які походять від Європейського союзу і міжнародних фінансових організацій (після вступу Польщі до Євросоюзу почалися надходження від різних організацій, одночасно з якими з'явилися випадки негосподарського витрачання, розтрати та інших способів розкрадання цих коштів); запобігання корупції державних службовців міністерства фінансів; контроль декларацій про доходи і майновий стан державних службовців, в тому числі співробітників структурних підрозділів міністерства фінансів; викриття кримінальних правопорушень, які посягають на національну культуру, архівні ресурси та інтелектуальну власність Польщі; виявлення майна, добутого злочинним шляхом і того, яке підлягає конфіскації; викриття механізмів провезення на територію Польщі платіжних засобів, які походять від кримінальних правопорушень; ведення аналітичної діяльності щодо цих видів кримінальних правопорушень. Бюро приділяє значну увагу обміну інформацією як всередині держави, так і з закордонними колегами. Всередині держави Бюро має зв'язок з генеральною прокуратурою, окружною прокуратурою і поліцією у всіх воєводствах. На міжнародному рівні Бюро найбільш активно співпрацює з колегами зі США, Франції, Німеччини та України. Пояснюється це значним обсягом руху товарів, послуг і робітників між цими державами і Польщею. Важливим аспектом міжнародного співробітництва є обмін інформацією між відповідними органами і службами, що борються з податковими кримінальними правопорушеннями. Всі документи й інша інформація передається тільки при особистих зустрічах.

Навіть найкращі внутрішні закони в сфері протидії легалізації не можуть бути достатньо результативними без наявності відповідних інструментів міжнародного співробітництва. Особливістю легалізації злочинних прибутків є те, що конкретні способи відмивання дуже рідко обмежуються територією однією держави, що викликає ряд проблем юрисдикційного і організаційного характеру, які вдало використовують злочинці. У зв'язку з цим для забезпечення більшої результативності протидії легалізації внутрішнє законодавство держав має бути пристосоване

до потреб міжнародного співробітництва. Це значить, що законодавства різних держав повинні мати спільні риси.

Розглядаючи зарубіжний досвід країн світу, можна сказати, що сьогодні форми міжнародної взаємодії у боротьбі зі злочинністю досить різноманітні і включають:

1) надання допомоги з кримінальних, цивільних та сімейних справ;

2) підписання та реалізацію міжнародних договорів і узгоджень (домовленостей) по боротьбі зі злочинністю і, перш за все, з транснаціональною злочинністю;

3) виконання рішень іноземних правоохоронних органів із кримінальних та цивільних справ;

4) регламентація кримінально-правових питань та прав особистості у галузі забезпечення правопорядку;

5) обмін інформацією, що викликає взаємний інтерес для правоохоронних органів;

6) проведення спільних наукових досліджень та розробок у галузі боротьби зі злочинністю;

7) обмін досвідом правоохоронної роботи;

8) надання допомоги у підготовці та перепідготовці кадрів;

9) взаємне надання матеріально-технічної та консультативної допомоги [4, с. 80].

Нині співробітництво правоохоронних органів України перебуває у процесі становлення. Підтримуються нечисленні контакти з ООН, ОБОЄ, ФЛТФ, Радою Європи (переважно це участь у проектах із фінансування та організаційної підтримки діяльності українських правоохоронних органів, яка здійснюється у формі конференцій, семінарів, тренінгів). Найбільш ефективна практична взаємодія встановлена з Інтерполом.

Визнаючи високу ступінь шкідливості, яку заподіюють економічні злочини суспільству та світовій фінансовій системі, у складі поліцейського директорату Генерального Секретаріату Інтерполу було сформовано відділ з боротьби з фінансовими та економічними злочинами, що включає в себе також робочу групу РОРАС, яка спеціалізується на контролі за доходами, отриманими внаслідок злочинної діяльності. Дослідницька робота групи «Flatwash» спрямована на виявлення підозрілих фінансових операцій та коштів, майна й цінностей, що здобуті злочинним шляхом, також і у країнах СНД [5].

У деяких державах утворені підрозділи фінансової розвідки, які об'єднані в єдину мережу «Егмонд», що має на меті інтенсифікацію обміну інформацією про кримінальні правопорушення у банківській сфері, створення єдиної міжнародної бази даних таких кримінальних правопорушень. Головна увага приділяється кримінальним правопорушенням у сфері відмивання брудних грошей.

Сучасна система боротьби зі злочинністю у банківських установах в результаті свого розвитку закріпила основні правила та принципи взаємодії між компетентними органами країн світу, виробила єдину методику запиту інформації, а також можливий обсяг інформації, що може бути надана. Таким чином, під час оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з розкриттям кримінальних правопорушень у банківській сфері, каналами Інтерполу, можна отримувати таку інформацію: офіційні назви комерційних структур (фірм, організацій); дату реєстрації юридичних осіб та суб'єктів підприємницької діяльності в державних органах; юридичну адресу, телефони та інші телекомунікаційні засоби; прізвища та імена керівників таких структур; основні напрями діяльності підприємства; розмір статутного капіталу; відомості про припинення діяльності; відомості кримінального характеру стосовно керівників підприємств.

Список використаних джерел:

1. Половинський Л. В. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: міжнародний та вітчизняний досвід. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. № 5. С. 33−35

2. Журавель М. І. Міжнародні правові аспекти боротьби з легалізацією доходів здобутих злочинним шляхом. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 1. С. 280−286.

3. Жуковська Ж. О. Проблеми міжнародного співтовариства у боротьбі зі злочинами майнового характеру. *Південноукраїнський правочин часопис*. 2008. № 4. С. 35−36.

4. Куликов А. С. Экономическая преступность в России: состояние, тенденции, прогнозы. *Право и безопасность*. 2009. № 1. С. 79–83.

УДК 343

ВОЛКОВА А. О.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена визначенню специфіки і проблем стану наукової розробки та методології дослідження юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. Автором розглянуто відповідну проблематику шляхом застосування синтезу загальноправових та спеціально юридичних відомостей. Розгляд обраної теми здійснюється через аналіз правових позицій розуміння суміжних категорій, а саме «інфораційна сфера» та «юридична відповідальнсть». Автор досліджує поглядати науковців у контексті визначення суті базових категорій даного дослідження, окрім того формулює власне бачення змістовного наповнення останніх.

Ключові слова: *інформаційна сфера, правопорушення в інформаційній сфері, юридична відповідальність.*

Статья посвящена осуществлению определения специфики и проблем состояния научной разработки и методологии исследования юридической ответственности за правонарушения в информационной сфере. Автором рассмотрение проблематики осуществляется путем применения синтеза общеправовых и специально юридических сведений. Рассмотрение темы осуществляется через анализ правовых позиций, относительно смежных категорий, а именно «инфорацийна сфера» и «юридическая ответвственность». Автор исследует позиции ученых в контексте определения сути базовых категорий данного исследования, кроме того формулирует свое видение сути последних.

Ключевые слова: *информационная сфера, правонарушения в информационной сфере, юридическая ответственность.*

The article is devoted to the definition of the specifics and problems of the state of scientific development and methodology of research of legal liability for offenses in the information sphere. The author considers the issue by applying the synthesis of general and special legal information. Consideration of the selected topic is carried out through the analysis of legal positions on related categories, namely "information sphere" and "legal liability". The author explores the views of scientists in the context of determining the essence of the basic categories of this study, in addition, formulates own vision of the content of the latter.

Key words: *information sphere, violations in the sphere of information, legal liability.*

Постановка проблеми. Інформаційна революція, що відбулася у світі наприкінці XX – на початку XXI століть, призвела не тільки до створення технологічної основи для подолання будь-якої відстані для передачі інформації, а й до трансформації значення суспільного інформаційного обміну. Сьогодні, за умов глобалізації інформаційних процесів, коли більшість політичних, економічних, соціальних інститутів відчувають на собі вплив інформаційних технологій та змісту відповідних продуктів, що поширюються за їх допомогою, актуальності набувають питання специфіки та особливостей функціонування механізму захисту інформаційних відносин. Для цього існує, так званий, інститут юридичної відповідальності, дослідження якого є традиційно дискусійними, науково невичерпними та практично актуальними протягом усього розвитку правової науки і практики.

© ВОЛКОВА А. О. – аспірант (Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України)

В умовах формування та розвитку інформаційного суспільства, коли кількісні та якісні показники правопорушень в інформаційній сфері зростають з кожним роком, теоретичного та практичного значення набуває необхідність системного аналізу стану наукової розробки та методології дослідження юридичної відповідальності за такого роду правопорушення. Наявна динаміка інформаційних правопорушень свідчить про стійке підвищення їх суспільної небезпеки, що призводить до несприятливих соціальних процесів та конфліктів. А відсутність законодавчого закріплення таких понять та їх складових як «інформаційна діяльність», «інформаційні правопорушення» – до складності правового регулювання інформаційних відносин та забезпечення захисту відповідних прав.

З огляду на полі функціональний, комплексний характер досліджень в інформаційній сфері, їх науково-теоретичну базою складають праці вітчизняних та зарубіжних фахівців як з адміністративного так і інших галузей права. Окремі аспекти сутності, змісту, специфіки та класифікації інформаційних правопорушень знайшли своє безпосереднє відображення в роботах вітчизняних дослідників інформаційного права, зокрема таких як: К. І. Бєляков, В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, О. О. Кулініч, О. В. Кохановська, А. І. Марущак, О. А. Баранов, І. Л. Бачило, А. Б. Венгерова, Б.А. Кормич, В. С. Цимбалюк, В. В. Гриценко, М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, П. В. Мельник, О.В. Олійник тощо.

Метою статті є з'ясування сучасного стану наукової розробки та методології дослідження адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в контексті інформаційної діяльності органів державної влади, аналіз системо утворюючих понять дослідження та виявлення прогалин у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Перехід від державоцентристських до людиноцентристських пріоритетів адміністративно-правового регулювання призвів до радикального переосмислення сутності та ролі адміністративного права [1, с. 8]. Оновлення механізму державного управління в Україні, спрямованого на реалізацію євроінтеграційних прагнень, здійснюється з урахуванням входження до глобального інформаційного суспільства, де стратегічну роль відіграють знання та інформація. Поширення чи обмеження інформації, особливо зі сторони представників органів державної влади, характеризують ступінь розвиненості демократичних інститутів та наявність, дійсно, громадянського суспільства.

На шляху реалізації Україною зовнішньополітичного курсу, спрямованого на європейську інтеграцію, перед нашою державою особливо гостро постає проблема вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства в інформаційній сфері на основі норм і принципів Права Європейського Союзу (далі – ЄС). Зближення положень адміністративно-деліктного законодавства України та ЄС в інформаційній сфері має в своїй основі проведення комплексу правотворчих заходів з уніфікації складів адміністративних інформаційних правопорушень, а також перехід адміністративно-деліктних норм від карного до профілактичного, захисного, виховного призначення, унаслідок чого адміністративна відповідальність, будучи заходом адміністративного примусу, водночас постає невід'ємною гарантією права особи на інформацію [2, с. 170].

З урахуванням вищевикладеного, розуміння сутності та змісту юридичної, зокрема її складової – адміністративної відповідальності стають все частіше предметом наукових дискусій багатьох вчених-правознавців.

У своїх роботах науковці звертаються до різних площин юридичної відповідальності як в межах фундаментальних, так і прикладних наукових розробок в різних галузях права. Так дослідник з проблем теорії держави і права К. В. Басін розглядає природу та форми реалізації юридичної відповідальності через призму реалізації прав людини [3]. Ю. Ю. Бисага досліджує питання юридичної відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування [4].

Що ж до питань юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері, то вітчизняні дослідники торкаються їх у галузевих правових дослідженнях. Так, О. В. Кохановська вивчає цивільно-правову відповідальність за порушення інформаційних прав в процесі аналізу цивільно-правових проблем інформаційних відносин в Україні [5]. Предметом дослідження С. В. Ясечко є цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію [6].

Але найбільшої уваги правопорушенням в інформаційній сфері присвячені дослідження в напряму кримінального права, в яких розглядаються злочини, пов'язані з використанням інформаційних технологій та інформаційною діяльністю. Мабуть, цей факт обумовлений не тільки тяжкістю їх скоєння, а й наявністю в Кримінальному кодексі статей та відповідних санкцій, що носять суто інформаційно-правовий характер.

Питанням кримінально-правової відповідальності за злочини передбачені розділом XVI КК України присвячена кандидатська дисертація М. В. Карчевського [7] в якій здійснено аналіз складу злочину за ст. 361 «Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж». Досліджуючи кримінально-правову характеристику злочину за цією статтею КК до проблем кримінальної відповідальності звертається також Н. А. Розенфельд [8]. Предметом дослідження Т. В. Міхайліної [9] є кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1).

Утім наведені дослідження за вказаним розділом Кодексу не обмежують коло інформаційно-правового складу та змісту багатьох інших статей КК, наприклад, за режимами інформації. Так, О. Е. Радутний проводить аналіз складу злочинів та досліджує проблеми кримінальної відповідальності за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, які становлять комерційну таємницю [10], що теж входить до предмету інформаційного права.

Але міжгалузевий характер інформаційного права потребує комплексного аналізу інституту юридичної відповідальності за порушення прав на інформацію та правопорушення в інформаційній сфері в цілому з метою забезпечення інформаційної безпеки людини, держави та суспільства шляхом удосконалення механізму правового регулювання правовідносин, які виникають під час здійснення інформаційної діяльності (інформаційних правовідносин), що має велике значення для удосконалення методології інформаційного права, а також покращення дії норм чинного законодавства в умовах світової глобалізації й формування інформаційного суспільства в Україні.

Відзначимо, що юридична відповідальність найтісніше пов'язана з такою ознакою права, як його нормативність та первинність. Суспільні відносини, врегульовані нормами права, причому у разі юридичної відповідальності такі відносини виникають тільки після того, як з'являється відповідна правова норма. Нормативна регламентація відносин, подібних до відносин сучасної відповідальності, розпочинається на теренах колишньої Російської імперії у другій половині XIX століття, коли жоден правовий акт того часу не використовує поняття «адміністративна відповідальність», та і власне поняття «відповідальність» використовується досить рідко [11, с. 84], і закінчується прийняттям у 1984 році Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення. Власне саме тоді, завершився процес кодифікації законодавства про адміністративну відповідальність.

Що стосується самого поняття «адміністративна відповідальність» як одного з виду юридичної відповідальності, то активність дискусій щодо названої правової категорії значною мірою обумовлена, по-перше, широтою застосування терміна «адміністративна відповідальність» у юридично-науковій, правозастосовчій, загальноосвітній сферах і на побутовому рівні, по-друге, двоїстою позицією законодавця, який використовує цей термін у численних нормативних актах, але не дає його визначення.

Навіть чинний КУпАП, у розділ II «Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність», у статті 9 закріпив визначення адміністративного правопорушення, а стосовно адміністративної відповідальності обмежився вказівкою на те, що її мірою є адміністративне стягнення.

Таким чином, усі дефініції адміністративної відповідальності мають дослідницький характер.

Найчастіше в літературі зустрічаються такі визначення:

– адміністративна відповідальність – це застосування до правопорушника заходів примусу (Л. В. Коваль, Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, Галаган А. А. та ін.) [12, с. 46];

– адміністративна відповідальність – це визначення обмежень майнових, а також особистих благ і інтересів за здійснення адміністративних правопорушень (Є. В. Додін та ін.) [13];

– адміністративна відповідальність – це сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням до суб'єкта проступку адміністративних стягнень (І. П. Голосніченко та ін.) [14, с. 82].

На підставі вищевикладеного, вважаємо за можливе запропонувати наступне визначення адміністративної відповідальності, зокрема, адміністративна відповідальність – це правовідносини, які виникають між органами державної влади та фізичними або юридичними особами, у зв'язку з вчиненням останніми передбачених законом протиправних, винних дій (бездіяльності) і застосуванням до них в адміністративному порядку передбачених законом стягнень.

Ще однією системоутворюючою категорією дослідження проблем, що розглядаються є дефініція «інформаційна сфера», єдина точка зору щодо розуміння правової природи, сутності та змісту якої нині також відсутня.

Однією з спроб законодавчо закріпити дефініцію інформаційної сфери був проект закону «Про Основні засади державної інформаційної політики», в якому інформаційна сфера визначалася як система виробництва, використання ресурсів і регулювання суспільних відносин, пов'язаних з одержанням, використанням, поширенням та зберіганням інформації. Законопроект був прийнятий за основу, але згодом знятий з розгляду Верховною Радою України [15].

В іншому законопроекті «Про засади інформаційної безпеки України», інформаційна сфера трактується як сукупність інформаційних технологій, ресурсів, продукції і послуг, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційної діяльності та системи регулювання суспільних інформаційних відносин [16]. Починаючи з 2014 року й до сьогодні вищезазначений законопроект знаходиться на розгляді в парламенті.

Таким чином, на законодавчому рівні й досі відсутнє легальне визначення даного поняття.

Серед науковців, взагалі, спостерігається доволі критичне ставлення до необхідності нормативного закріплення дефініції даного поняття.

Однак, нагадаємо, що наукова методологія передбачає в якості одного з найголовніших чинників наукового аналізу виявлення та встановлення понятійного апарату, а також вивчення правових характеристик концепцій розвитку визначеної сфери.

О. А. Баранов як і О. Г. Марценюк вважає, що здійснити нормативне оформлення поняття «інформаційна сфера» доволі складно як внаслідок глобальної соціальної сутності цього явища, так і з точки зору принципів юридичної термінології. Однак, автор акцентує увагу на тому, що на сьогодні важливе значення мають наукові дефініції інформаційної сфери. Зокрема, інформаційну сферу науковець розглядає як сукупності інформації та інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють обіг інформації, тобто її створення, поширення (передавання), зберігання, використання та знищення, та забезпечують обіг суспільних відносин, які при цьому виникають, системи її правового забезпечення, а також інституційної системи державного управління та регулювання цією сферою [17, с. 22].

З урахуванням вищевикладеного, приєднуємось до точки зору О. А. Баранова, який зазначає, що навіть доволі широке трактування інформаційної сфери не може бути всеохоплюючим, оскільки, до неї входять елементи, які мають різну природу: змістовно-інформаційну, інтелектуальну, правову, організаційну, політичну, економічну, культурну, технічну. При цьому, всі складові інформаційної сфери, незалежно від наявності чи відсутності її узагальнюючої нормативної дефініції, потребують державного управління.

Отже, незважаючи на дуже широке використання термінів «інформаційна сфера» та «інформаційна діяльність», їх загальновизнаних дефініцій ні науковцями, ні законодавцем досі не запропоновано.

Окремим пластом наукових знань виступають проблеми розуміння сутності та змісту правопорушень, які вчиняються в інформаційній сфері, тобто інформаційних. Проблемне поле даного питання складають наступні елементи:

– розмістивши у КУпАП норми, які передбачають відповідальність за вчинення інформаційних правопорушень в різних главах, законодавець свідомо не визнає взагалі такого виду правопорушень як інформаційні, так само як і окремого виду суспільних відносин – інформаційні правовідносини;

– нормативно-правове регулювання інформаційної сфери характеризується множиною нормативно-правових актів про адміністративну відповідальність у різних сферах суспільного буття;

– відсутність парадигмального понятійно-категоріального апарату у цій сфері, зокрема, поряд із поняттям «інформаційні правопорушення» використовуються як синоніми такі поняття, як «правопорушення інформаційного характеру», «правопорушення в інформаційній сфері», «правопорушення у сфері інформаційної безпеки», «правопорушення в галузі інформаційної діяльності», «порушення інформаційного законодавства» тощо;

– відсутність у наукових колах єдності щодо визначення видів інформаційних правопорушень, підходів до віднесення тих чи інших правопорушень до інформаційних [18, с. 260].

Так, наприклад, С. М. Правдюк пропонує розглядати інформаційні правопорушення у широкому та вузькому розумінні, зокрема:

– у широкому розумінні – інформаційні правопорушення охоплюють усі правопорушення, що вчиняються в інформаційні сфері, а також ті, які вчиняються за допомогою інформаційно-

комунікаційних технологій чи засобів зв'язку, тобто такі, які є і за формою, і за змістом інформаційними;

– у вузькому розумінні – інформаційні правопорушення зводяться лише до порушень права людини та громадянина на інформацію, тобто є винятково інформаційними за змістом [19, с. 6].

Узагальнюючи, С. М. Правдюк пропонує власне визначення поняття «інформаційні правопорушення» як суспільно небезпечних (шкідливих), протиправних, караних діянь деліктоздатного суб'єкта, що направлені на порушення права на інформацію чи інформаційну інфраструктуру або вчиняються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій чи засобів зв'язку та виокремлення ознак інформаційних правопорушень.

Деякі науковці розглядають інформаційні правопорушення крізь призму їх загальних й спеціальних ознак. Наприклад, А. В. Полушкін до загальних істотних ознак відносить: суспільну небезпечність, протиправність, деліктоздатність і винність осіб, що їх вчинили. До спеціальних істотних ознак відносяться: інформаційну сферу, інформаційне середовище їх здійснення, а також використання інформаційних засобів і технологій [20, с. 54]. Таким чином, на його думку, інформаційне правопорушення – це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, вчинене в інформаційній сфері та (або) з використанням спеціальної техніки [21, с. 207].

З урахуванням вищевикладеного, вважаємо за доцільним зазначити, що інформаційні правопорушення мають структурно-складну природу, обумовлену єдністю соціально-конфліктного, інформаційного і юридичного елементів, що викликає необхідність комплексного міжгалузевого підходу при їх дослідженні.

До того ж сутність інформаційного правопорушення проявляється в тісній пов'язаності норм, що передбачають юридичну відповідальність за їх вчинення, з системою дозволів, заборон, обмежень і стимулів, які формують правовий режим в інформаційній сфері.

У зв'язку з цим, пропонуємо власне визначення інформаційних правопорушень через призму, так званого, діяльністного підходу, як протиправне, суспільно шкідливе (небезпечне), винне (умисне або з необережності) діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, яке посягає на відносини, що виникають в процесі інформаційної діяльності.

Висновки.

1. На даний час інститут юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері знаходиться на стадії свого становлення, переважно через певну «молодість» таких понять як інформаційна сфера, інформаційні правопорушення тощо. Для пізнання його сутності необхідно комплексне узагальнення усіх ознак та складових даного явища, як соціального феномену.

2. Юридична відповідальність за правопрушення в інформаційній сфері розглядалася представниками чи не всіх галузей права, зокрема адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, фінансового. Відтак, наукові напрацювання, щодо даної проблематики мають такі вчені як: Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, К. І. Бєляков, В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, О. О. Кулініч, О. В. Кохановська, А. І. Марущак, тощо, у межах робіт котрі були зазначені нами при здійсненні розгляду даної проблематики надаються авторські визначення юридичної відповідальності за правопрушення в інформаційній сфері. При цьому відзначимо, що автори здебільшого для надання опосередкованого тлумачення даної категорії використовують дотичні правові конструкції, а саме юридична відповідальність, та інформаційне правопорушення.

3. На вирішення проблем теоретико-методологічного забезпечення юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері повинно бути спрямоване інформаційне право – комплексна галузь юридичної науки, яка безпосередньо вивчає закономірності правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері та пов'язаних з нею систем. Саме інформаційне право, як відносно новий напрям юриспруденції, покликане узагальнити існуючі, розробити і використовувати новий, комплексний методологічний інструментарій для вивчення досліджуваних феноменів, якими мають стати таки науково-правові інституції таки як «Інформаційно-правова деліктологія» (інформаційно-деліктне право) та «Інформаційно-правова конфліктологія».

Список використаних джерел:

1. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України: Підручник. Київ : Істина, 2008. 457с.

2. Заярний О. А. Правові та організаційні основи удосконалення матеріального адміністративно-деліктного законодавства в інформаційній сфері на шляху євроінтеграції. *Адміністративне право і процес.* № 3(9). 2014. С. 169-184.

3. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2006. 19 с.

4. Бисага Ю. Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. К., 2011. 20 с.

5. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2006. 531 с.

6. Ясечко С. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 224 с.

7. Карчевський М. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (аналіз складу злочину): дис.. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2003. 175с.

8. Розенфельд Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2003.222 с.

9. Міхайліна Т. В. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2010. 236 с.

10. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 204 с.

11. Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності : гносеологічний підхід: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2011. 184 с.

12. Галаган А. Административная ответственность в СССР. Воронеж, 1976. 252 с.

13. Додин Е.В. Додин Е.В. Основания юридической ответственности : автореф. дис. ... к-та юрид. наук. М., 1965.186 с.

14. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. Г64 Адміністративне право України: основні поняття. Навчальний посібник. К.: ГАН, 2005. 232 с.

15. Проект Закону України «Про Основні засади державної інформаційної політики» від 13.10.2010 № 7251. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF5LF00V.html.

16. Проект Закону України «Про засади інформаційної безпеки України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123.

17. Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. К. : Едельвейс, 2014. 433 с.

18. Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології. *Право України.* 2013. № 10. С. 249–256.

19. Правдюк Сергій Миколайович. Інформаційні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. 17 с.

20. Полушкин А.В. Понятие информационного правонарушения. *Рос. юрид. журн.* 2009. № 3. С. 207-210.

21. Полушкин А.В. Признаки информационных правонарушений. *Конфликты в информационной сфере* : материалы теорет. сем. Сектора информационного права. ИГЛ РАН (2008). М., 2009. С. 53–56.

УДК 343.85

ДОВБАНЬ І. М.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ

У статті розглянуто історичні передумови становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. Зазначено, що головна небезпека злочинності державних службовців виявляється саме в явищі самодетермінації, адже історією доведено, що феномен такої злочинності настільки ж давній, як і сама державна служба. Із розвитком державної форми організації суспільства з'являються і перші девіації в забезпеченні її діяльності, які згодом набувають юридичну, у тому числі кримінально-правову оцінку. Тобто відбувається криміналізація відповідних суспільно небезпечних діянь, вчинюваних державними службовцями.

Як і будь-який вид злочинності, виступаючи власне соціальним явищем, злочинність державних службовців має іманентний щодо державної служби характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії державно-управлінських і суто кримінальних практик. За таких обставин з'ясування її генезису, осягнення суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, надання кримінально-правової і кримінологічної оцінки, а також вироблення відповідних превентивних заходів – одне з ключових завдань теорії і практики запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

За результатами проведеного аналізу до історичних передумов становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, віднесено моральний осуд, релігійний чинник та значну суспільну небезпеку відповідних діянь на стадії формування апарату держави.

Запропоновано таку історичну періодизацію становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер).

Охарактеризовано стародавній період. З'ясовано, що джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження й становлення влади – епохи виникнення державності. Відтак, корисливі мотиви й людський чинник у подальші історичні періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами вчинення відповідних злочинів державними службовцями.

Ключові слова: *державна служба, державний службовець, історичні передумови, запобігання злочинам, періодизація.*

В статье рассмотрены исторические предпосылки становления системы предотвращения преступлений, совершаемых государственными служащими. Отмечено, что главная опасность преступности государственных служащих проявляется именно в явлении самодетерминации, ведь историей доказано, что феномен такой преступности столь же древний, как сама государственная служба. С развитием государственной формы организации общества появляются и первые девиации в обеспечении ее деятельности, которые впоследствии приобретают юридическую, в том числе уголовно-правовую оценку. То есть, происходит криминализация соответствующих общественно опасных деяний, совершаемых государственными служащими.

Как и любой вид преступности, выступая собственно социальным явлением, преступность государственных служащих имеет имманентный по отношению к государственной службе характер и является специфическим продуктом ин-

© ДОВБАНЬ І. М. – кандидат юридичних наук (ORCID ID: 0000-0002-7872-1452)

ституционального взаимодействия государственно-управленческих и чисто уголовных практик. При таких обстоятельствах выяснение ее генезиса, постижение общественной опасности, конкретных проявлений, видов, предоставление уголовно-правовой и криминологической оценки, а также выработка соответствующих превентивных мер – одна из ключевых задач теории и практики предотвращения преступлений, совершаемых государственными служащими.

По результатам проведенного анализа к историческим предпосылкам становления системы предотвращения преступлений, совершаемых государственными служащими, отнесены моральные осуждения, религиозный фактор и значительная общественная опасность соответствующих действий на стадии формирования аппарата государства.

Предложена такая историческая периодизация становления и развития системы предотвращения преступлений, совершаемых государственными служащими: 1) древний период – от образования государств в Древнем мире до образования на территории современной Украины первого централизованного государственного образования – Киевской Руси (IX в.); 2) дореволюционный период (до 1917 г.); 3) период украинского государства (1917–1921 гг.); 4) советский период (1922–1991 гг.); 5) современный период (с 1991 г. и по сей день).

Охарактеризован древний период. Установлено, что источники коррупции принято относить к периоду зарождения и становления власти – эпохи возникновения государственности. Следовательно, корыстные мотивы и человеческий фактор в дальнейшие исторические периоды выступали внутренними (субъективными) причинами совершения соответствующих преступлений государственными служащими.

Ключевые слова: *государственная служба, государственный служащий, исторические предпосылки, предотвращение преступлений, периодизация.*

The article considers historical preconditions for formation of a system for prevention of crimes committing by public servants. It is noted that the main danger of criminality of public servants consists in its self-determination, because a history has shown that the phenomenon of such criminality is as old as a public service itself. With the development of the state form of organization of society, the first deviations in ensuring its activities appear, which later acquire a legal, including criminal-legal assessment. That is, there is a criminalization of relevant socially dangerous acts committing by public servants.

Like any type of criminality, being a social phenomenon, the criminality of public servants is inherent in the public service and is a specific product of the institutional interaction of public administration and purely criminal practices. In such circumstances, finding out its genesis, understanding the social danger, specific manifestations, types, providing criminal-legal and criminological assessment, as well as developing appropriate preventive measures is one of the key tasks of theory and practice of prevention of crimes committing by public servants.

According to the results of the analysis, the historical preconditions for formation of a system for prevention of crimes committing by public servants include moral condemnation, religious factors and significant social danger of the relevant actions at the stage of formation of the state apparatus.

The following historical periodization for formation and development of a system for prevention of crimes committing by public servants is proposed: 1) the ancient period – from the formation of states in the Ancient world to the formation on the territory of modern Ukraine the first centralized state – Kyiv Rus (IX century); 2) the pre-revolutionary period (before 1917); 3) the period of Ukrainian state formation (1917–1921); 4) the Soviet period (1922–1991); 5) the modern period (from 1991 to the present).

The ancient period is characterized. It was found that the sources of corruption are attributed to the period of origin and formation of power – the era of statehood. Thus, selfish motives and a human factor in subsequent historical periods were the internal (subjective) reasons for the commission of relevant crimes by public servants.

Key words: *public service, public servant, historical preconditions, crime prevention, periodization.*

Постановка проблеми. Проблема обмеження злочинності, як зауважують вітчизняні вчені О. В. Туляков та Д. Г. Михайленко, є однією з найгостріших проблем сучасності. Історія розвитку людства свідчить, що вжиття конкретних заходів з боротьби із злочинністю нерідко не пов'язано із достатньо виваженим підходом до її аналізу. Національна культура, суспільний тиск і очікування, адміністративні і політичні процеси, що відбуваються у країні, – ось, на думку названих дослідників, далеко не повний перелік змінних, які впливають на кампанії з боротьби із злочинністю [1, с. 354]. Тому в межах цієї публікації ми намагатимемося проаналізувати історичні передумови становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, закладені в ранніх зарубіжних суспільно-політичних формаціях. Важливість розгляду таких передумов полягає в тому, що згодом вони вплинули на процеси становлення та розвитку відповідної запобіжної системи на тому чи іншому етапі розвитку державності на теренах українських земель.

Стан наукового дослідження. Теоретико-методологічну основу відповідного історичного пошуку склали наукові погляди вчених на проблематику дослідження генезису того чи іншого соціально-правового феномену, яким виступає злочинність державних службовців. Зокрема, це наукові доробки українських учених-криміналістів та кримінологів П. П. Андрушка, Л. В. Багрій-Шахматова, В. С. Батиргареєвої, І. Г. Богатирьова, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, М. І. Колоса, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, П. П. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка та ін., а також ряду зарубіжних дослідників у галузі кримінального права та кримінології, а саме: О. Я. Асніса, А. Г. Безверхова, Б. В. Волженкіна, А. І. Долгової, С. В. Ізосімова, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, В. В. Лунєєва, В. К. Максимова, М. В. Ремізова, О. В. Старкова, О. В. Тарасової, А. В. Шнітєнкова, І. М. Юзефовича та ін.

Метою статті є з'ясування історичних передумов становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи злочинність державних службовців як цілісний комплексний феномен, у тому числі з історико-правових позицій, ми підтримуємо позицію зарубіжних учених, які вважають, що з методологічних позицій дана проблема може також розглядатися, як система логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Більше того, на думку зарубіжних учених Б. А. Аканова, Н. А. Карамзіна, ціна проблеми, навіть якщо вона вирішена, продовжує своє наукове життя, породжуючи нові проблеми [2, с. 17].

Тому в численних дослідженнях відмічається, що посадова (чиновницька, корупційна) злочинність – давня і масова хвороба суспільства, оскільки бере свої корені з утворення держави та її апарату і має витоки свого «самодетермінування» у прагненні більшості людей до здобуття матеріальних благ (не нехтуючи при цьому протиправними способами), виправдовуючи свої дії відсутністю тяжкої (на думку самих злочинців, оскільки не завдається прямої шкоди життю та здоров'ю інших осіб) шкоди. Історично це призвело до виникнення так званої «білокомірцевої» злочинності, тобто сукупності злочинів, учинених чиновницьким апаратом, представниками влади, олігархами тощо. Хоча власне цей термін має молоду історію (вперше термін «білокомірцевий злочин» («white-collar crime») вжив американський кримінолог Е. Сатерленд у 1939 р., розуміючи під ним «злочин, вчинений у процесі професійної діяльності шанованою (респектабельною) особою, яка має високий соціальний статус» [3; 4; 5; 6]), порівняно з сутністю суспільно небезпечних явищ, котрі в сукупності на більш ранніх етапах розвитку соціуму утворили злочинність у системі апарату держави.

Україна на різних етапах свого державотворення також відчула низку суперечливих процесів, пов'язаних із вчиненням злочинів державними службовцями.

Головна така небезпека виявляється саме в явищі самодетермінації, адже історією доведено, що феномен злочинності державних службовців настільки ж давній, як і сама державна служба. Із розвитком державної форми організації суспільства з'являються і перші девіації в забезпеченні її діяльності, які згодом набувають юридичну, у тому числі кримінально-правову оцінку. Тобто відбувається криміналізація відповідних суспільно небезпечних діянь, вчинюваних державними службовцями.

Як і будь-який вид злочинності, виступаючи власне соціальним явищем, злочинність державних службовців має іманентний щодо державної служби характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії державно-управлінських і суто кримінальних практик. За таких обставин з'ясування її генезису, осягнення суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, надання кримінально-правової і кримінологічної оцінки, а також вироблення відповідних превентивних заходів – одне з ключових завдань теорії і практики запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Виходячи з наявної на сьогодні історіографії за напрямом державної служби, а також кримінологічної науки, ми дотримуємося такої історичної періодизації становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер). У подальших наукових публікаціях ми намагатимемося охарактеризувати кожен із зазначених періодів. У межах цієї публікації, зважаючи на те, що вона присвячена більшою мірою зародженню ідеї запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, ми проаналізуємо І період (стародавній).

На основі дослідження історичних джерел з'ясовано, що цей період характеризується зародженням правової охорони сфери управління державою від корупції та зловживань з боку різного роду тогочасних чиновників і представників державного апарату у Стародавньому світі.

У межах характеристики першого періоду варто наголосити, що від суспільно небезпечного явища злочинності державних службовців, що найчастіше виражалася у вчиненні корупційних діянь, від найдавніших часів потерпало багато державних режимів. Це явище ускладнювало розвиток у різних суспільствах соціальної та правової держави. Тому боротьба з корупцією, її оцінка як соціального феномену має давню історію.

Це підтверджують численні джерела різних епох за різних державних ладів і цивілізацій. Зокрема, в окремих літературних джерелах зазначається, що першу антикорупційну заповідь Господь висловив через Мойсея, який записав в Ісході те, що почув з неба: «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих» [7]. Вочевидь, що попередженням і моральним кодексом берегтися від корупції для православних є десять заповідей божих. Спеціальна заборона давати хабарі міститься і в Корані. Тобто за релігійними канонами корупція (приймання дарів, хабарів тощо) інтерпретується як людський гріх.

Незважаючи на те, що в принципі люди всіх епох, державних режимів та соціальних верств в силу різних обставин грішили, поняття корупції найбільше пристало до чиновницького середовища, до представників влади або до тих людей, які мають владу різного рангу. Так, у Корані записано, що «Несправедливі чиновники – це злодії, які крадуть щастя народу, <...> вони обдурюють і правителя, і народ». Пророк Магомет застерігав, що Аллах прокляне всіх, хто дає та бере хабарі.

За усіх часів із хабарництвом, здирством та іншими різними корупційними проявами велася боротьба. Із ними боролася суспільна мораль, вироблялися етичні принципи, закони. Щоразу виникала необхідність встановлювати цивілізовані взаємини між громадянами, між державними структурами та громадянами. У противному разі суспільству міг зашкодити соціальний хаос [8, с. 6].

Окрім морально-етичних і релігійних засад, історичні витоки становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, пов'язані з формуванням апарату держави й діяльністю щодо протидії монополізму з боку чиновницького апарату.

Так, за даними офіційних документів, «один з перших випадків корупції, зафіксований істориками, пов'язаний з спекулятивними діями одного сицилійського фінансового магната, який закупив все залізо, завдяки чому створив повну монополію на ринку цього товару, а потім продавав його за ціною втричі дорожчою за попередню. Навіть в ті давні часи такі дії неможливо було здійснити без участі державних чиновників» [9].

Реакція на відповідні прояви була адекватною вимогам часу. І про жорстку кримінальну репресію по відношенню до виявів корупції з боку державних службовців відомо з давніх часів.

Невипадково відомий французький діяч епохи Просвітництва Ш. Л. Монтеск'є з цього приводу писав: «<...> відомо вже з досвіду століть, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею» [10, с. 289]. Саме тому джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження й становлення влади – епохи виникнення державності. Відтак, корисливі мотиви

й людський чинник у подальші історичні періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами вчинення відповідних злочинів державними службовцями.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного аналізу з'ясовано історичні передумови становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. До таких умов віднесено моральний осуд, релігійний чинник та значну суспільну небезпеку відповідних діянь на стадії формування апарату держави.

Запропоновано таку історичну періодизацію становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер).

Охарактеризовано стародавній період. З'ясовано, що джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження й становлення влади – епохи виникнення державності. Відтак, корисливі мотиви й людський чинник у подальші історичні періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами вчинення відповідних злочинів державними службовцями.

Список використаних джерел:

1. Туляков О. В., Михайленко Д. Г. Кримінальна відповідальність державного службовця. *Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства*: монографія / за ред. С. В. Ківалова, Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2013. С. 354–374.

2. Аканов Б. А., Карамзин Н. А. Основы научных исследований / под ред. В. М. Мулдахметова. Алма-Ата: Мектен. 1989. 136 с.

3. Сатерленд Э. Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? *Социология преступности. Современные буржуазные теории*: сб. ст. / под ред. Б. С. Никифорова; пер. с англ. А. С. Никифорова, А. М. Яковлева; вступ. ст. В. Н. Кудрявцева, Б. С. Никифорова. Москва: Прогресс, 1966. С. 45–59.

4. Sutherland E. H. Is «White Collar Crime» Crime? *American Sociological Review*. 1945. No 10. P. 132–139.

5. Sutherland E. H. White Collar Crime / foreword by Donald R. Cressey. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1983. 272 p.

6. Sutherland E. H. White Collar Criminality. *American Sociological Review*. 1940. No 5. P. 1–12.

7. Книга Исход, 23:8. *Библия Онлайн*. URL: http://bibleonline.ru/bible/rus/02/23/.

8. Кушерець Д. В. Корупція: економічні, правові та соціальні проблеми захисту майнових прав. Київ: Знання України, 2012. 124 с.

9. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції: лист Міністерства юстиції України від 22.06.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11.

10. Монтескье Ш. Избранные произведения. Москва: Госполитиздат, 1955. 803 с.

УДК 343.988

ЗАБАРНИЙ М. М.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті автором досліджено методи, які використовуються під час кримінологічного аналізу злочинності. Зазначено, що у кримінології розрізняють методи філософського, загальнонаукового та спеціально-галузевого рівня. Доведено, що методологія філософського рівня визначає можливість коректного застосування загальнотеоретичних та конкретно-галузевих методів дослідження. Обґрунтовано думку про те, що інформація про злочинність і діяльність щодо протидії їй відбивається в документах первинного обліку, а потім – в статистичній звітності. Система єдиного обліку кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили, ґрунтується на реєстрації слідчим, прокурором відповідних відомостей про кримінальне правопорушення, зазначених в заяві чи повідомленні про його вчинення або виявлених ними самостійно з будь-якого джерела.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, кримінологічний аналіз, методи, методика, статистичні методи, контент-аналіз.*

В статье автором исследованы методы, используемые при криминологическом анализе преступности. Отмечено, что в криминологии различают методы философского, общенаучного и специально отраслевого уровня. Доказано, что методология философского уровня определяет возможность корректного применения общетеоретических и конкретно отраслевых методов исследования. Обосновано мнение, что информация о преступности и деятельности по противодействию ей отражается в документах первичного учета, а затем – в статистической отчетности. Система единого учета уголовных правонарушений и лиц, совершивших их, основывается на регистрации следователем, прокурором соответствующих сведений об уголовном правонарушении, указанных в заявлении или сообщении о его совершении или выявленных ими самостоятельно из любого источника.

Ключевые слова: *криминальное правонарушение, криминологический анализ, методы, методика, статистические методы, контент-анализ.*

In the article the author investigates the methods used in the criminological analysis of crime. It is noted that in criminology there are methods of philosophical, general scientific and special-branch level. It is proved that the methodology of the philosophical level determines the possibility of correct application of general theoretical and specific branch research methods. The opinion is substantiated that the information on crime and activities to combat it is reflected in the primary accounting documents, and then - in statistical reporting. The system of unified accounting of criminal offenses and persons who committed them is based on the registration by the investigator, prosecutor of relevant information about the criminal offense, specified in the statement or notification of its commission or identified by them independently from any source.

Key words: *criminal offense, criminological analysis, methods, techniques, statistical methods, content analysis.*

Кримінологічний аналіз злочинності – дослідницька процедура, що полягає у виявленні, збиранні, описанні, поясненні, оцінці кримінологічної інформації щодо стану та інших показників злочинності, а також процесів і явищ, що її детермінують.

© ЗАБАРНИЙ М. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології (Університет державної фіскальної служби України)

Здійснення аналізу та прогнозу злочинності є одним з головних напрямів реалізації функції поліції щодо організації інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної, кримінально-превентивної діяльності.

Проблеми кримінологічного аналізу злочинності та виявлення тенденцій її розвитку є постійним об'єктом дослідження провідних учених-кримінологів як нашої країни, так і їх іноземних колег. Серед вітчизняних дослідників цій проблематиці приділяли увагу такі науковці, як О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвинов, В. М. Трубников, П. В. Хряпінський, І. С. Яковець та багато інших.

Загалом у кримінології розрізняють методи філософського, загальнонаукового та спеціально-галузевого рівня. На філософському рівні обґрунтовуються відповідні філософські категорії та поняття (історичне та логічне, конкретне та абстрактне тощо) в їх методологічному сенсі, а також система світоглядно обумовлених принципів пізнання. На загальнонауковому – методи, які використовуються більшістю наук, а на спеціально-галузевому – методи, що діють у межах однієї або декількох суміжних наук (наприклад, техніко-юридичний, порівняльно-правовий метод).

На філософському рівні кримінологічний аналіз злочинності здійснюється на засадах діалектичного детермінізму з поєднанням теорії соціального конструктивізму.

Варто зазначити, що філософський рівень методології через його найвищий рівень універсалізації становить фундамент кримінологічного дослідження. Філософські категорії, інтегруючи наукові знання, відіграють роль методологічних принципів пізнання, виконують методологічні функції в пізнанні спеціальних об'єктів. На сьогоднішній день найбільш оптимальною методологічною платформою філософського рівня кримінологічних досліджень обґрунтовано вважається діалектичний детермінізм. Останній спирається на низку філософських категорій, законів, принципів, серед яких закон всезагального універсального зв'язку, принцип історизму, закон єдності і боротьби протилежностей, категорія загального, особливого й одиничного та ін.

Сутність закону всезагального універсального зв'язку полягає в тому, що жодне явище природи та соціального середовища не може відбутись безнаслідково. Кожне явище здатне породжувати наслідки свого існування і, в свою чергу, є наслідком існування інших явищ. Однак впровадження цього закону в дослідження соціальних процесів і явищ має бути продуманим, враховувати специфіку останніх. Справа в тому, що в останньому десятилітті XX століття актуалізувався характерний для всієї історії людства пошук універсальних законів конструювання соціальних систем. Цей процес супроводжується уніфікацією соціологічного, біологічного, фізико-математичного та іншого знання. Проголошується створення філософії світопобудови як причинної системології, новим напрямком науки називається універсологія, що базується на міждисциплінарних дослідженнях причинної системології, космософії, гносеології релятивізму, кардинальної психології, психосистемології, універсального управління, соціосистемології тощо. Поряд з цим спостерігається розвиток протилежного непричинного науково-філософського системологічного напрямку (в якому випадковості відводиться провідна роль) – синергетики. Однак на, їх використання при дослідженні соціальних процесів і явищ, зокрема таких, що характеризують та супроводжують зв'язки правової системи і системи злочинності, є дещо недоцільним та передчасним. По-перше, – через їх функціональну наукову незавершеність: вони визнаються науковими напрямками, а не наукою чи методологією зі сформованими і перевіреними методами дослідження. По-друге, ці напрямки знання по відношенню до соціального середовища на даному етапі їх розвитку фактично зводяться до редукціонізму, що абсолютно неприпустимо в контексті нашого дослідження. Справа в тому, що в порівнянні з природничою сферою сфера соціальна володіє деякими специфічними ознаками. Одними з найважливіших у цьому контексті є, по-перше, принципова неможливість застосування закону збереження речовини і енергії для соціальних систем в повному обсязі і, по-друге, - трансцендентна природа людини. Зазначене, відтак, обумовлює неможливість універсалізації, повної уніфікації природничого та соціального знання [2].

Таким чином, закон всезагального універсального зв'язку і принцип причинності в кримінологічних дослідженнях проблем детермінації злочинності, як соціальної детермінації, не має абсолютизуватися.

Наступним фундаментальним законом філософського рівня методології кримінологічних досліджень є закон єдності і боротьби протилежностей (діалектичне протиріччя): кожному явищу, що являє собою певну цілісність, властиві внутрішні суперечності, тобто такі складові, процеси й тенденції, які одночасно взаємообумовлюють та взаємовиключають один одного. Таке умовне роздвоєння сил, речовини, енергії у єдиному цілісному утворенні є «двигуном» його роз-

витку. Не є винятком і соціум, який можливо і доцільно уявляти як цілісний організм із складною розгалуженою структурою, в якій також виникають і взаємодіють такі елементи, які поряд із взаємообумовленням і взаємодоповненням чинять антагоністичну один одному дію, взаємовиключають одночасне своє існування.

Зазначений закон описує джерело і механізм саморуху та саморозвитку того чи іншого суспільного цілого, в тому числі й системи права, і злочинності як соціального інституційного утворення. Адже немає жодного суспільства, яке б не було внутрішньо суперечливим. А, як відомо, соціальні суперечності, протиріччя визнаються однією з глобальних детермінант злочинності. Джерела та конкретні форми таких протиріч можуть набувати різного характеру й проявлятися у різних сферах. У цьому контексті не є винятком і сфера правового регулювання процесу функціонування соціуму, суперечності в якій, здатні набувати криміногенного характеру.

Необхідним також є використання принципу історизму, який дозволяє враховувати історичні умови життєдіяльності конкретного суспільства. Зробити науковий прогноз стосовно розвитку того чи іншого соціального явища, зокрема системи права, злочинності тощо, об'єктивно неможливо без аналізу конкретної ретроспективи досліджуваного об'єкта. У цьому аспекті необхідно знати передумови його виникнення, основні етапи розвитку, фактори, які мали суттєвий вплив на зміни досліджуваного явища, процесу. Виконання цього завдання забезпечується дотриманням принципу історизму.

У цілому методологія філософського рівня визначає можливість коректного застосування загальнотеоретичних та конкретно-галузевих методів дослідження.

Переходячи до загальнонаукового рівня методології, зазначимо, що він є безпосереднім результатом процесу розвитку теорії наукового пізнання світу. Із загальнонаукових методів пізнання в кримінологічних дослідженнях широко використовуються абстрагування, порівняння, моделювання, типологічний метод, метод системного аналізу. Визнаючи важливість інтеграції зазначених методів у єдиному дослідницькому процесі, все ж виокремимо виняткову роль методу моделювання. Як зазначає С.Є. Віцин, метод моделювання характеризується всезагальністю: моделювати можна будь-який об'єкт; принципова можливість моделювання об'єктів будь-якої природи рівнозначна принциповій можливості їх пізнання [2, с. 7]. При дослідженні соціально зумовленої детермінації злочинності моделювання виражається у поєднанні з методом абстрагування та порівняння через побудову ідеальних моделей економічної, політичної, соціокультурної, правової системи, формування зв'язків між ними, а також злочинністю як результату недоліків у взаємодії вищевказаних соціальних підсистем.

Серед інших загальнонаукових методів особлива роль в кримінологічному аналізі належить системному методові. Принцип системності, в межах якого реалізується системний метод, забезпечує загальну орієнтацію щодо пізнання того чи іншого явища з позицій закономірностей системного цілого та взаємодії частин і утворення особливого гносеологічного зрізу (виміру) реальності. Характерно, що теорія систем охоплює необхідні для будь-якого дослідження соціальних явищ базові положення структурного функціоналізму та гештальт-теорії і є, відтак, по суті синтетичною теорією.

Ключовими принципами вказаної теорії є: принципова відмінність властивостей цілісної системи від властивостей складових даної системи; залежність кожного елемента, відношення у системі від його місця, функцій всередині цілого; кожен елемент системи може в свою чергу за наявності для того підстав розглядатися як система, а будь-яка система – як один із елементів більш загальної системи; поведінка системи є результат не лише взаємодії всіх її елементів, але й впливу інших факторів. Вказана теорія претендує на роль універсальної у процесі пізнання явищ природи і суспільства. Однак, значення теорії систем для дослідження соціальних процесів не варто перебільшувати. Як зазначалося вище, порівняно з природничою сфера соціальна володіє певними специфічними ознаками. Зокрема, важливо усвідомити неможливість застосування закону збереження речовини і енергії для соціальних систем в повному обсязі через трансцендентну природу людини. Соціум – це специфічна, унікальна система. У суспільстві завдяки життєдіяльності людей, наділених розумом, свободою волі та здатністю до творчої діяльності, детермінаційні зв'язки мають не функціонально-невідворотний характер (як у світі природи), а характер «імовірнісної необхідності», тобто не фатальної невідворотності, а поліваріантності, де випадковість має велику роль. Значне обумовлення соціальних процесів факторами суб'єктивного характеру спонукало до використання в кримінологічних дослідженнях методології соціального детермінізму, через призму якого і повинна розглядатись теорія систем. Соціальний детермінізм пояснює всю багатоманітність детермінаційних зв'язків між соціальними явищами,

процесами, системами у своєму існуванні і розвитку. Таким чином, соціальний детермінізм у поєднанні із теорією систем виступає у ролі спеціального напрямку діалектичного детермінізму, розрахованого на дослідження суспільних процесів і явищ системного характеру.

Серед спеціально-галузевих методів у кримінологічного аналізу застосовують статистичні (статистичне спостереження), соціологічні (соціологічне спостереження, опитування, експертні оцінки, контент-аналіз, соціальний експеримент), психологічні (тестування, соціометричний метод тощо) та математичні методи.

Визначення методологічної платформи філософського та загальнонаукового рівня, на якій і можливе ефективне дослідження процесів взаємодії соціальних систем різного ґатунку, спонукає до пошуку найбільш адекватної теорії спеціального, кримінологічного характеру. На думку деяких учених, такою спеціальною теорією є феноменологія злочинності. У теорії систем феноменологія розуміється дещо інакше ніж в класичній філософії: це формалізований опис поведінки складних систем. Феноменологія дає пояснення механізму взаємодії елементів систем. За твердженням її розробників, феноменологія приймає об'єкти та відношення між ними як належне, як властивість природи. Її задача – формалізація відношень, що спостерігаються між об'єктами, і подання їх у вигляді закономірностей, залежностей. Основними інструментом феноменології є математика алгоритмічних процесів, факторний аналіз. Завдяки їх використанню формалізована система описується у вигляді множини величин. Кожна величина є результатом дії інших величин (факторів) [4, с. 25]. Таким чином, феноменологічний підхід до описання поведінки виявляє статистичні, а не сутнісні детермінаційні закономірності взаємодіючих об'єктів, що не в кожному випадку проведення кримінологічних досліджень може задовольнити потреби у з'ясуванні діалектичної природи змін злочинності через взаємодію з тими чи іншими соціальними, природничими факторами детермінації.

Більш плідним і обґрунтованим у даному аспекті є використання такого методологічного напрямку в теорії систем як генеалогія (зокрема, генеалогія злочинності). Термін «генеалогія» у загальній теорії систем означає принцип моделювання, заснований на врахуванні закономірностей, сутнісних залежностей функціонування системи [4, с. 25]. Генеалогія злочинності дає можливість дослідження сутнісної, системної характеристики криміногенної детермінації. Вона, на відміну від феноменології злочинності, не обмежується визначенням статистичної кореляції між факторами взаємодіючих систем, але надає обґрунтування закономірностей детермінації злочинності. Генеалогія злочинності – складова частина генеалогії суспільства, що вивчає процеси зародження, становлення суспільних законів, закономірностей соціальних груп та інших структурних утворень суспільства. Суть генеалогії злочинності полягає у наступному: констатується наявність як внутрішніх (самодетермінація), так і зовнішніх факторів злочинності. Остання пов'язана з численними соціальними процесами і явищами. В залежності від якісних характеристик останніх можна з певною мірою вірогідності прогнозувати можливість виникнення змін у показниках злочинності і, таким чином, виявляти криміногенно детермінаційні зв'язки. При цьому важливо зазначити, що можливість передбачення наслідків подібних зв'язків носить імовірнісний характер. А тому для його описання і дослідження не може бути застосований феноменологічний жорстко формалізований інструментарій; процеси детермінації злочинності не можуть бути зведені виключно у числову форму, адже сфера соціальних взаємодій має динамічний, в деяких випадках малопрогнозований характер, залежить від значної кількості зовнішніх і внутрішніх факторів.

Відмітимо, що кримінологічна інформація як певна соціальна форма руху матерії в усіх її різновидах має використовуватися як цілісна інформаційна система, як засіб забезпечення потреб кримінологічної практики, правоохоронної, судової та законотворчої діяльності. Одним з основних джерел кримінологічної інформації виступає державна статистика і особливо її кримінально-правовий розділ. Кримінальна статистика – головне джерело дослідження, що дозволяє виявляти закономірності і тенденції злочинності, давати їм кількісну оцінку.

Інформація про злочинність і діяльність щодо протидії їй відбивається в документах первинного обліку, а потім – в статистичній звітності. Система єдиного обліку кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили, ґрунтується на реєстрації слідчим, прокурором відповідних відомостей про кримінальне правопорушення, зазначених в заяві чи повідомленні про його вчинення або виявлених ними самостійно з будь-якого джерела.

Для роботи зі статистичними масивами використовуються статистичні методи, які включають спостереження, зведення, групування і аналіз. Статистичне спостереження, тобто облік і реєстрація інформації, може бути суцільним і вибірковим. Вибіркове дослідження поширюєть-

ся на вивчення певної частини явища у зв'язку із багато чисельністю досліджуваного об'єкта (наприклад, частини всіх фактів незаконного заволодіння транспортними засобами). Аби бути таким же достовірним, як і суцільне спостереження, повинно відповідати науковим вимогам репрезентативності і випадковості. Репрезентативність означає, що вибірка повинна відображати, представляти закономірності цілого. Чим більше вибірка, тим точніше результати. Масив вибірки визначається на основі спеціальних таблиць або математичних розрахунків з тим, аби похибка в результатах була не більше 5%. Випадковість вибірки полягає в тому, що заздалегідь не визначається одиниця вивчення, а забезпечується рівноімовірне попадання у вибірку будь-який і кожної одиниці сукупності.

У статистиці вироблені такі правила забезпечення репрезентативності вибірки:

1) відповідність вибірки задачам і предмету дослідження;

2) об'єкти вибираються з однорідної генеральної сукупності;

3) вибірка має бути достатньо багато чисельною. Прийнято вважати, що вибірка в обсязі 20 % від генеральної сукупності (або ж 400 одиниць при надто великій генеральній сукупності) є достатньою для забезпечення репрезентативності;

4) виражає всю багатоаспектність досліджуваного явища.

Зведення – це обробка первинних даних, а групування – це розподіл одиниць сукупності на однорідні групи, що якісно різняться між собою за тими чи іншими ознаками. Групування може бути типологічним (розчленовування на однорідні групи за певними ознакам) і аналітичним (розподіл за залежністю між двома різнорідними явищами, наприклад, за взаємозв'язком певного виду злочинності та станом сп'яніння) [3, с. 633].

Слід зауважити, що офіційні звіти про злочинність у країні не завжди точно відображають кримінальні реалії. У багатьох випадках жертви не повідомляють про кримінальні правопорушення державні органи, віддаючи перевагу самосуду над винним, у тому числі за допомогою «тіньової юстиції». Тому в ситуації, коли в основі офіційних звітів лежать відомчі аналізи правоохоронних органів, на які переважно покладено відповідальність за негативні зміни у злочинності, значна частина кримінальних правопорушень не вноситься до ЄРДР. Виходячи з цього, вважається за доцільне здійснення організації реєстрації та обліку системи кримінальних проявів на позавідомчій основі з послідовним відстеженням руху кримінологічної інформації про кримінальне правопорушення від першого повідомлення про нього аж до зняття із засудженого судимості і відшкодування ним шкоди, заподіяної кримінально караним діянням [1, с. 208].

Доцільним в межах кримінологічних досліджень видається застосування ряду соціологічних методів.

Серед них виділяють такі, як вивчення документів, опитування, соціологічне спостереження, експертні оцінки, соціальний експеримент.

У кожному суспільстві документи є засобом обміну інформацією. Коло кримінологічно значущих документів настільки широке, що будь-яке емпіричне дослідження фактично починається з аналізу якихось документів. Вони поділяються на архівні, періодичні, статистичні та спеціальні документи дослідження.

Для цілей кримінологічного дослідження найчастіше використовуються архівні кримінальні справи, їх аналіз може бути корисний при виробленні критеріїв оцінки того чи іншого феномена і в деяких випадках — для контролю результатів досліджень, проведених іншими методами.

Газетно-журнальна періодика виступає у кримінологічних дослідженнях як джерело загальної інформації про ті чи інші соціальні явища та процеси. Вона допомагає після певного часу ніби заново відновити і осмислити якийсь ланцюг подій. Її вивчення здійснюється з використанням такого методу як контент-аналіз.

Методи аналізу документації дуже різноманітні і безперервно вдосконалюються, що пояснюється практичними потребами, специфікою форм документів, метою аналізу. Однак у всьому їх розмаїтті можна виділити два основні типи аналізу: традиційний (класичний) і формалізований (контент-аналіз). Істотно розрізняючись між собою, вони не виключають, а взаємно доповнюють один одного, оскільки мають одну й ту саму мету – отримання достовірної інформації.

Під традиційним (класичним) аналізом мається на увазі все різноманіття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться у документі. Інформація, яка цікавить кримінолога, зазвичай є у документі у прихованому вигляді і далеко не завжди відповідає цілям кримінологічного дослідження. Традиційний аналіз означає перетворення первинної фор-

ми цієї інформації на потрібну дослідникові. Фактично, це не що інше, як інтерпретація змісту документа, його тлумачення з позицій, які цікавлять кримінолога.

Основним його недоліком є суб'єктивізм. Яким би добросовісним не був дослідник, як би він не намагався неупереджено, об'єктивно розглянути матеріал, інтерпретація завжди більшою чи меншою мірою буде суб'єктивною.

Контент-аналіз – це техніка виведення висновку, що здійснюється шляхом об'єктивного виявлення відповідних характеристик тексту.

Застосування такої техніки передбачає деякі стандартизовані процедури, які часто вимагають вимірювання.

Контент-аналіз доцільний у випадках, коли потрібний високий ступінь точності або об'єктивності аналізу; за наявності великого за обсягом і несистематизованого матеріалу. Контент-аналіз корисний і тоді, коли поняття, важливі для дослідження, часто з'являються у документах, що вивчаються, наприклад, при роботі з відповідями на відкриті запитання анкет або коли велике значення має сама мова джерела інформації.

Достовірність документів, що їх використовують у кримінологічному дослідженні, теж має бути перевірена. Сліпа віра у «правдивість» документа може призвести до прикрих помилок. Тому ще при розробці програми дослідження треба чітко визначитися, якого роду документи, з точки зору їх надійності, можуть бути у ньому використані.

Отже, при використані означеного методу в кримінологічному досліджені можна сформувати приблизний перелік документів, що мають вивчатися:

– матеріали кримінальних проваджень;
– окремі процесуальні документи;
– наглядові провадження;
– узагальнення судово-слідчої практики, що здійснюється судами;
– висновки судових експертиз;
– відомчі звіти;
– листи, заяви, скарги;
– дисциплінарні провадження;
– засоби масової інформації;
– періодичні наукові видання;
– тощо.

Список використаних джерел:

1. Бесчастний В.М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 1. С. 207–213.

2. Вицин С. Е. Моделирование в криминологии. М., 1973. С. 7.

3. Закалюк А. Актуальні методологічні проблеми української кримінологічної науки. *Вісник АПрН України* : зб. наук. пр. 2003. № 2–3 (33–34). С. 633–656.

4. Шепеленко Л. А. Преступность как система: попытка критического анализа : монография / МВД Украины, Луг. гос. ун-т. внутр. дел. Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. С. 25.

УДК 343.225

КАЛИТА В. Г.

НЕОСУДНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено законодавче закріплення неосудності в Україні. Визначено дефініцію даного терміну, критерії його характеристики та основні принципи застосування. Зазначено, що для того щоб особа несла відповідальність за кримінальним законодавством України вона повинна бути осудною.

Ключові слова: *осудність, неосудність, суб'єкт, кримінальна відповідальність.*

В статье исследовано законодательное закрепление невменяемости в Украине. Определены дефиниция данного термина, критерии его характеристики и основные принципы применения. Отмечено, что для того чтобы лицо несло ответственность по уголовному законодательству Украины, оно должно быть вменяемым.

Ключевые слова: *вменяемость, невменяемость, субъект, уголовная ответственность.*

The article examined the legislative consolidation of insanity in Ukraine. Definition of this period, criteria of its characteristics and basic principles of application are defined. It was noted that in order for a person to be responsible under the criminal law of Ukraine, she must be imputed.

Key words: *sanity, insanity, subject, criminal liability.*

Кримінальне правопорушення є суспільно небезпечним винним діянням вчиненим суб'єктом кримінального правопорушення. Проте чи завжди даний суб'єкт підлягає відповідальності. Є ситуації коли кримінальне правопорушення вчинено людиною, але яка є неосудною і не може нести відповідальність за вчинене. Для того щоб всі винні особи, які вчинили кримінальне правопорушення могли понести відповідне покарання необхідно виділити критерії неосудності і принципи призначення покарання в тих ситуаціях, коли особа є неосудною за відповідним законодавством України.

Проблематиці неосудності, її критеріїв та принципів застосування присвячено роботи О.С. Артеменко, Ю.П. Аленіна, В.М. Верещака, В.Г. Павлов, В.М. Тертишника, С.Л. Шаренко та інших.

Метою роботи є вивчення критеріїв неосудності, її поняття та принципів застосування.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 2 ст. 19 КК України «Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру» [1].

Таким чином, для того щоб особа несла відповідальність за кримінальним законодавством України вона повинна бути осудною.

До основних ознак неосудності можна віднести наступні: відсутність можливості керувати своїми діями, відсутність усвідомлення фактичного характеру своїх дій, нерозуміння суспільної небезпечності своїх дій.

Важливо було б зазначити, що Кримінальний кодекс України не містить поняття неосудності. Він лише вказує на нього. Тому в юридичній літературі існує безліч думок на рахунок цього.

© КАЛИТА В. Г. – здобувач (ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

В.Г. Павлов вважає, що «неосудність являє собою різні види психічно хворобливих станів особи, які під час вчинення суспільно небезпечного діяння заподіюють чи можуть заподіяти шкоду суспільним відносинам, охоронюваних кримінальним законом, і не може усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) чи керувати ними, що виключає винність відповідної особи та визнання його суб'єктом кримінального правопорушення, а також притягнення його до відповідальності та призначення відповідного покарання» [2]. Проте з цим визначенням неосудності не можна погодитися, адже В.Г. Павлов до неосудності відносить тільки різні психічні розлади, проте, як відомо неосудність не зводиться лише до різних видів хворобливих станів. В.Г. Павлов також стверджує на тому, що неосудність виключає вину та кримінальну відповідальність. Проте неосудність не може виключати вину особи, проте є підставою для того щоб особу не притягувати до кримінальної відповідальності. Тому категорії «неосудність» та «вина» не мають прямого зв'язку.

Особа діючи в стані неосудності не може усвідомлювати три юридично значимих ознаки: соціальну значимість вчинених нею дій, тобто суспільну небезпечність, фактичну сторону своїх дій, а також причинний зв'язок між суспільно небезпечними діями та їх суспільно небезпечним результатом.

В юридичній літературі виділяють два критерії неосудності це медичний (біологічний) та юридичний. Психологічний (юридичний) і медичний критерії, незважаючи на твердження про їх нерозривній єдності, постають досить самостійними. Це випливає з твердження про необхідність їх поєднання (одночасної наявності) для вирішення питання про неосудність. Протиріччя, що склалися в тому, що нездатність віддавати собі звіт в своїх діях або керувати ними одночасно іменується і психологічним, і юридичним критерієм, тобто позначається поняттями, що відображають різні рівні буття, на перший погляд ніби вирішується двома способами.

По-перше – твердженням про його необхідність для взаємного розуміння юристів і психіатрів-експертів (звідси подвійне найменування).

По-друге – ототожненням неосудності з нездатністю віддавати собі звіт в своїх діях або керувати ними в зв'язку з хворобою, в зв'язку з чим, за принципом аналогії, юридична кваліфікація першого поняття переноситься на друге. При цьому кожна з взаємодіючих сторін (юридична та медична) отримує свій критерій. З огляду на подвійне найменування психологічного (юридичної) критерію, зрозуміла спроба провести через нього кордон, що розділяє компетенції психіатра-експерта і юриста, виділивши в ньому медичний і правовий аспекти. Справедливо підданий критиці, такий підхід, як, втім, і інші, освітлені на сьогоднішній день в літературі, не вирішує головного питання: хто все ж повинен визначати цей критерій і як він співвідноситься з неосудністю.

Медичний критерій формули неосудності визначений у ч. 2 ст. 19 КК України. Законодавець указав на чотири групи психічних розладів, а саме: хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий стан психіки. Однак слід зауважити, що цей поділ, що є практично ідентичним з положеннями ст. 12 КК УРСР 1960 р., є умовним і на сьогодні в повній мірі не відображає сучасний стан визначення і класифікації психічних розладів. Так, наприклад, в юридичній літературі при аналізі медичного критерію зазначається, що його характеризують такі психічні захворювання, як шизофренія, епілепсія, параноя, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз, патологічний афект, алкогольний психоз, біла гарячка, олігофренія, психастенія, абстиненція при наркоманії [3].

Під психологічним критерієм неосудності в теорії судової психіатрії та кримінального права в даний час розуміється відсутність у суб'єкта протиправного суспільно небезпечного діяння здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними. Аналіз формування поглядів на психологічний критерій і його зміст виявляє цілий ряд істотних протиріч в позиціях різних дослідників з цього питання.

Якщо звернутися до формулювання психологічного критерію осудності, то фактично в неї включені категорії, складові його обсяг і зміст. У ній є два основних елементи: особа і діяння, що становлять обсяг поняття і вказівку на певне ставлення між ними, що становить зміст поняття. Це відношення включає в себе здатність відчувати себе, сприймати своїми (що належать собі) здійснюються дії, віддавати собі в них звіт і здатність керувати ними.

Ніякого іншого змісту в психологічному критерії немає. У загальних рисах (в плані необхідності інтелектуального і вольового ознак) з таким формулюванням згодні практично всі автори, які досліджували проблему неосудності. Тому в дійсності під пошуком змістовних характеристик психологічного критерію, за даними літератури, відбувається пошук для нього узагальнюючого поняття, яке відобразило б в собі всі його компоненти.

В. Б. Первомайський, зовнішній прояв «усвідомлення» своїх дій психічно хворими не може сприйматися як збережена здатність керувати своїми діями 18. Не випадково за весь наступний період розвитку психіатрія так і не змогла надати доказів існування психічних розладів, при яких зберігається здатність особи усвідомлювати свої дії, але втрачається здатність ними керувати. Заперечення цього тезису можливо лише шляхом доведення самостійності існування вольової сфери незалежно від свідомості. Але таких доказів, за висновками В. Б. Первомайського, немає ані в психіатрії, ані в інших науках, які стосуються проблем психіки та свідомості [4].

Юридичний критерій включає в себе інтелектуальний і вольовий ознаки. Інтелектуальний ознака вказує на розлад свідомості, що виразилося в нездатності особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку дії (бездіяльності), вольовий ознака – на розлад волі, що виразилося в нездатності особи керувати своїми діями.

Медичний критерій орієнтує на різні форми психічних розладів діяльності. Він містить чотири ознаки:

1) хронічні психічні розлади – хронічна душевна хвороба, т. Е. Тривало протікає розлад психіки (шизофренія, епілепсія, прогресивний параліч, параноя і т. Д.);

2) тимчасовий психічний розлад – психічне захворювання, що триває нетривалий час і закінчується одужанням (патологічне сп'яніння – біла гарячка, реактивні симптоматичні стану, т. е. розлади психіки, викликані важкими душевними потрясіннями і переживаннями);

3) слабоумство – різного роду зниження або повний занепад психічної діяльності, пов'язані з ураженням інтелектуальних здібностей людини (три ступеня недоумства: легка – дебільність, середня – імбецильність, важка – ідіотія). Таким чином, до слабоумства відноситься стану розумового недорозвинення або занепаду психічної діяльності, пов'язані з пошкодженням мозку генетичними, травматичними, інтоксикаційними і іншими факторами, що супроводжуються ураженням інтелекту, в першу чергу рівня суджень і критики, необратимими змінами особистості, вираженим зниженням або неможливістю соціального пристосування.

4) інший хворобливий стан психіки – хворобливі явища, які не є психічним розладом, а також супроводжуються порушеннями психіки (при травмах головного мозку, пухлинах мозку та інших захворюваннях).

Базовим моментом в рішенні про визнання особи несамовитим має служити розуміння тієї обставини, що наявність (або відсутність) у суб'єкта психічного розладу (наприклад шизофренії, олігофренії, розлади особистості та ін.) Не може детермінувати судове рішення про його неосудність. Головне полягає в тому, щоб встановити вплив цього психічного розладу на усвідомлено-вольову регуляцію поведінки в кримінально значущої ситуації, усвідомлення суб'єктом фактичного змісту і соціальної значимості (заборонності) обраного варіанту поведінки і керівництва ним.

У юридичній літературі визнається, що юридичний критерій відіграє значну роль: 1) встановлення межі дії медичних критеріїв і таким чином проводить межу між неосудністю та осудністю; 2) встановлює справжній зміст неосудності, бо він дозволяє визначити, чи усвідомлювала особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння і чи могла вона в цей момент керувати ними.

Слід також зазначити, що особа визнається неосудною тільки при встановленні одного з ознак юридичного критерію на підставі однієї з ознак медичного.

Принципами застосування неосудності є основоположні засади та ідеї, на яких ґрунтується процедура встановлення особи неосудною. На нашу думку до таких принципів можна віднести: принцип законності, гуманізму призначення покарання, принцип рівності громадян перед законом, принцип справедливості, принцип винної відповідальності особи за вчинене. Далі розкриємо деякі з них. Принцип законності в даному випадку передбачає, що процедура визнання особи неосудною встановлюється законом України.

Принцип гуманного призначення покарання означає, що суд під час призначення покарання повинен ураховувати такі моменти ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; особу винного, в тому числі: чи вперше вчинила кримінальне правопорушення особа; кримінальне правопорушення є необережним чи умисним; чи вчинила кримінальне правопорушення особа у співучасті з іншими особами, а в даному випадку осудність або неосудність особи.

Принцип винної відповідальності особи за вчинене означає, що особа несе відповідальність тільки при наявності вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Неосудність виключає вину особи.

Процедура встановлення неосудності визначається у Кримінально процесуальному кодексі України. Так, психічний стан особи, котра перебуває під слідством, визначається судово-психіатричною експертизою, яка призначається слідчим після встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння відповідною особою. Згідно зі ст. 509 КПК України якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Все частіше експерти виносять висновок про необхідність направлення хворого психічним розладом обвинуваченого на лікування до виходу з хворобливого стану з наступним призначенням експертизи.

Наразі існує тенденція збільшення тяжких кримінальних право та збільшення кількості осіб, які вчиняють дані кримінального правопорушення, тому потрібно зосередити особливу увагу на наявності фактів необгрунтованого призначення судово-психіатричної експертизи, так і не призначення її за наявності на те підстав.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що в науці кримінального права немає єдиної точки зору на визначення поняття неосудності. Аналізуючи положення ч. 2. ст. 19 КК України та визначення деяких науковців можливо визначити неосудність як характерну ознаку особи, яка вчинила заборонена кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння, та являє собою нездатність цієї особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) або керувати ними в зв'язку з тим, що має хронічні психічні розлади, тимчасові психічні розлади, недоумства або інші хворобливі стани психіки. Стан неосудності, утворюючи сукупність медичного і юридичного критеріїв, допускає або відсутність здатності особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (інтелектуальний момент), або керувати ними (вольовий момент) під час здійснення кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26, ст. 131.

2. Павлов В.Г. Субъект преступления. *Общество и право.* 2015. № 3. С. 12.

3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Боисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. Я. Тація. Харків : Юрінком Інтер Право, 2015. С. 135.

4. Первомайский В. Б. Невменяемость. Київ. Компьютерно-издательский центр (КВІЦ), 2000. 320 с. URL: http://www.psychiatry.ua/books/insanity (дата звернення 17.11.2020).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. №№ 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.

УДК 343.301

КАРМАН В. В.

ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 338 КК УКРАЇНИ

У статті досліджено предмет складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК України та встановлено, що ним є державні символи: Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України. Емпірично доведено, що предметом злочину у вигляді наруги над державними символами України в усіх випадках виступає Державний Прапор України (зафіксовано також один випадок, в якому поряд з ним фігурував малий Державний Герб України). Доведено, що Державний Герб України поділяється на великий (наразі його вид на законодавчому рівні не врегульовано) та малий. Посягання на будь-який з цих атрибутів може кваліфікуватися як злочин, передбачений ч. 1 ст. 338 КК України.

Наголошено на нагальній потребі прийняття закону про державні символи, в якому будуть описані атрибути держави та визначено порядок їх використання. Дана потреба зумовлена вимогами ст. 20 Конституції України. На сьогоднішній день на законодавчому рівні зазначене питання частково врегульовано лише щодо Державного Гімну України.

Ключові слова: *право, закон, злочин, авторитет держави, державні символи, наруга, підстави криміналізації.*

В статье исследован предмет состава преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 338 УК Украины и установлено, что им есть государственные символы: Государственный Флаг Украины, Государственный Герб Украины и Государственный Гимн Украины. Эмпирически доказано, что предметом преступления в виде надругательства над государственными символами Украины во всех случаях выступает Государственный Флаг Украины (зафиксирован также один случай, в котором рядом с ним фигурировал малый Государственный Герб Украины). Доказано, что Государственный Герб Украины делится на большой (в настоящее время его вид на законодательном уровне не урегулирован) и малый. Посягательство на любой из этих атрибутов может квалифицироваться как преступление, предусмотренное ч. 1 ст. 338 УК Украины.

Подчеркнута необходимость принятия закона о государственных символах, в котором будут описаны атрибуты государства и определен порядок их использования. Данная потребность предопределена требованиями ст. 20 Конституции Украины. На сегодняшний день на законодательном уровне указанный вопрос частично урегулирован только относительно Государственного гимна Украины.

Ключевые слова: *право, закон, преступление, авторитет государства, государственные символы, поругание, основания криминализации.*

The article investigates the subject of the crime under Part 1 of Art. 338 of the Criminal Code of Ukraine and it is established that they are national symbols: the State Flag of Ukraine, the State Emblem of Ukraine and the National Anthem of Ukraine. It has been empirically proved that the object of the crime in the form of insulting the national symbols of Ukraine in all cases is the State Flag of Ukraine (one case was also recorded, with a small State Emblem of Ukraine next to it). It is proved that the State Coat of Arms of Ukraine is divided into large (at present its appearance at the legislative level is not regulated) and small. Attacking any of these attributes may qualify as an offense under Part 1 of Art. 338 of the Criminal Code of Ukraine.

© КАРМАН В. В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

The urgent need is to adopt a law on state symbols, which will describe the attributes of the state and determine the procedure for their use. This need is due to the requirements of Art. 20 of the Constitution of Ukraine. To date, at the legislative level, this issue has been partially settled only with regard to the National Anthem of Ukraine.

Key words: *law, law, crime, authority of the state, state symbols, abuse, grounds for criminalization.*

Постановка проблеми. Зазвичай, поряд з об'єктом злочину розглядають предмет, який хоча і не входить безпосередньо до його складу, однак тісно пов'язаний з ним. Відтак, якщо об'єкт завжди виступає в якості суспільних відносин, завжди є обов'язковим (необхідним) елементом кожного складу злочину, то предмет – це речі (фізичні утворення) матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється злочин; це – факультативна ознака складу злочину, яка виявляється не в усіх злочинах [1, с. 64]. Вдало доповнює визначення предмета О.Ю. Вітко, який зауважує, що предмет злочину це – самостійний необов'язковий для всіх злочинів, але необхідний (обов'язковий) для предметних складів злочинів елемент складу злочину, яким можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діяннях особи [2, с. 32].

Предметами злочину у вигляді наруги над державними символами України виступають саме державні символи: Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Дані символи закріплені у ст. 20 Конституції.

Нагадаємо, опис державних символів України та порядок їх використання відповідно до вказаної норми, встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, проте, на сьогоднішній день цей нормативно-правовий акт досі не прийнято.

Не дивлячись на таку ситуацію, Конституція та підзаконні нормативно-правові акти так чи інакше розкривають зміст цих символів. Відповідно до вже згаданої ст. 20 Конституції України, Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів [3].

Більш детально описано Державний Прапор України у Постанові Верховної Ради України від 28 січня 1992 року № 2067-XII «Про Державний прапор України», в якій закріплено наступне:

«Верховна Рада України постановляє: Затвердити Державним прапором України національний прапор, що являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3» [4].

З одного боку, в даному документі міститься опис Державного Прапора України, однак з іншого – в Конституції чітко закріплено, що цей опис має міститься не в підзаконному нормативно-правовому акті, а в законі, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України [4]. Крім того, не зрозумілим є вживання у викладеному вище підзаконному нормативно-правовому акті слова «прапор» з маленької літери, адже у словосполученні «Державний Прапор України» всі три сова, згідно українського правопису, мають вживатися з великої літери (як, наприклад, у Конституції, КК України тощо).

Дана суперечність в черговий раз свідчить про нагальну потребу у прийнятті закону, в якому будуть описані державні символи України та порядок їх використання.

Проаналізувавши наявні у Єдиному державному реєстрі судових рішень усі судові вироки за ч. 1 ст. 338 КК України нами було встановлено, що у 100 % випадків предметом злочину був виключно Державний Прапор України.

Зауважимо, що для кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 338 КК України державний символ може бути як приватною власністю будь-якої особи, так і власністю держави. При цьому для кваліфікації діяння за цією нормою неважливо, чи був державний символ офіційно закріплений у тому чи іншому місці. Наприклад, у згаданому вироку Дзержинського міського суду Донецької області від 12 лютого 2016 року по справі № 225/985/16-к (номер провадження: 1-кп/225/148/2016) зазначається, що 02 вересня 2015 р. ОСОБА_2 о 16.00 годині, у світлий час доби, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, зайшов до колишнього приміщення Дзержинської міської ради розташованої по вул. 50 років Жовтня, м. Дзержинська Донецької області, *на якому було офіційно встановлено Державний Прапор України (курсив наш)*, який згідно зі ст. 20 Конституції

України є офіційним символом України, піднявся на дах будівлі, де в нього виник злочинний намір, спрямований на публічну наругу над державними символами України, а саме над Державним Прапором України, для підривання авторитету української держави, з цією метою він умисно, безпричинно, у присутності сторонніх осіб, які не є співучасниками злочину, руками вийняв із флагштоку древко Державного Прапору України та продовжуючи свій злочинний намір, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер свого діяння, діючи з винятковим цинізмом, що виразилось в демонстративній зневазі до Державного Прапора України, скинув Державний Прапор України з даху Дзержинської міської ради на землю, тим самим скоїв публічну наругу над Державний Прапором України [5].

В даному випадку Державний Прапор України був офіційно закріплений на будівлі органу місцевого самоврядування. Втім, на теренах нашої Батьківщини фіксуються і випадки, в яких цей державний символ було закріплено за ініціативою громадян або ж взагалі, прапор не було закріплено. Так, відповідно до вироку Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 24 грудня 2014 року по справі № 138/3547/14-к (номер провадження: № 1-кп/138/213/14), 01.11.2014 біля 23.30 год. ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись в середині приміщення кафе «Наталі» по вул. Леніна 2/1 в смт. Вендичани Могилів-Подільського району Вінницької області, маючи умисел на наругу над Державними Прапором України, в присутності сторонніх осіб, виявляючи грубе, образливе ставлення до державного символу, *зняв зі спини ОСОБА_2 Державний Прапор України(курсив наш)*, після чого зімнувши його кинув до грубки та використовуючи запальничку, підпалив полотнище прапору, тим самим пошкодивши його [6].

В описаних подіях Державний Прапор України, на відміну від попереднього випадку, не був державною власністю та не був офіційно встановленим. Вказаний державний символ був приватною власністю фізичної особи та знаходився у неї на спині. Суд цілком справедливо кваліфікував дії ОСОБА_1, адже той публічно посягнув на атрибут держави, який символізує Україну та її органи влади.

Цікавим є випадок, описаний у вироку Сватівського районного суду Луганської області від 03 листопада 2014 року по справі № 426/1964/14-к, відповідно до якого, 11 вересня 2014 року у проміжок часу з 13-00 години до 13-30 години, більш точний час органами досудового слідства не встановлено, ОСОБА_1 знаходячись у публічному місці в стані алкогольного сп'яніння, біля альтанки, яка розташована з правої сторони від входу у кафе «Шахтар» за адресою: вул. Радянська, м. Сватове Луганської області, *мав при собі власний Державний Прапор України (курсив наш)*, і у нього раптово виник злочинний умисел, направлений на публічну наругу над Державним Прапором України. З ціллю його реалізації він накрутив Державний Прапор України собі на передпліччя лівої руки та за допомогою тлілої цигарки, пошкодив Державний Прапор України [7].

У цьому злочині предмет – Державний Прапор України, належав самому суб'єкту злочину, який публічно умисно пошкодив його, чим вчинив наругу над державним символом України.

Наведені вище приклади підтверджують тезу про те, що предмет злочину у вигляді наруги над державними символами України може належати будь-якій особі або ж державі. Також, для кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 338 КК України не має значення чи було Державний Прапор України або Державний Герб України офіційно встановлено в тому чи іншому місці.

Що стосується Державного Герба України, то у другому та третьому абзацах ст. 20 Конституції України задекларовано: «Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України)» [4].

На сьогоднішній день відповідного закону про Державний Герб України також не існує, через що, по факту, в нашій державі так і не визначено чіткий вид цього державного атрибута. Зрозуміло лише, що Державний Герб України повинен містити у собі елементи Державного Герба України та герба Війська Запорізького.

З викладеного випливає, що відповідно до Конституції України, в нашій державі два державні Герби: великий (вид якого в повному обсязі не визначено) та малий (Знак Княжої Держави Володимира Великого). При цьому, останній є головним елементом першого. Так як кожен з цих символів є державним, можна зробити висновок про те, що публічна наруга як над великим Державним Гербом України, так і над малим має кваліфікуватися як злочин, передбачений ч. 1 ст. 338 КК України «Наруга над державними символами».

Слід зазначити, що питання великого Державного Герба України не врегульовано навіть на підзаконному рівні. Так, наприклад, Постановою Верховної Ради України від 19 лютого 1992 року № 2137-XII «Про Державний герб України» затверджується лише тризуб як малий Герб України, який, як зазначається, є головним елементом великого Герба України [4].

Зауважимо, що в даному документі також порушено правило українського правопису, адже в словосполученні «Державний Герб України» слово «герб» вживається з маленької літери.

Таким чином, не дивлячись на вимоги Конституції, опис та порядок використання Державного Герба України на законодавчому рівні не врегульовано. Крім того, на сьогоднішній день залишається незрозумілим вид великого Державного Герба України, через що за ч. 1 ст. 338 України можна кваліфікувати виключно посягання на малий Державний Герб України.

Можливо, саме через ряд вказаних законодавчих прогалин на практиці, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, жодна особа не притягалася до кримінальної відповідальності виключно за публічну наругу над Державним Гербом України. Єдиний випадок в якому фігурував цей атрибут держави описано у вироку Лисичанського міського суду Луганської області від 16 лютого 2017 року по справі № 415/630/17 (номер провадження: 1-кп/415/258/17), відповідно до якого, під час досудового розслідування встановлено, що 21 листопада 2016 року, о 14.10 годині, під час проведення у ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського університету ім. Т.Шевченко», розташованому за адресою: м. Лисичанськ, вул. Героїв Сталінграда, буд. 21, урочистих заходів, присвячених відзначенню третьої річниці «Революції гідності 2014 року», неповнолітня ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_1, та неповнолітня ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_6, отримали від представників педагогічного колективу зазначеного закладу *Державні Прапори України, що являють собою прямокутні полотнища, які складаються з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3, із зображенням Державного Герба України, який являє собою Знак Княжої Держави Володимира Великого (курсив наш)*, що призначалися для використання учнями при проведенні урочистих заходів. Після завершення вказаних заходів неповнолітня ОСОБА_6 та неповнолітня ОСОБА_7, керуючись раптово виниклим умислом на публічну наругу над Державним Прапором України та Державним Гербом України, не повернули представникам педагогічного колективу видані їм державні символи та винесли їх з приміщення учбового закладу. Прийшовши на ділянку місцевості, яка прилягає до території вищевказаного коледжу, і використовується учнями в якості місця для паління, неповнолітня ОСОБА_6 та неповнолітня ОСОБА_7, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер свого діяння, виявляючи грубе, образливе ставлення до державних символів, принижуючи цінності, до яких інші члени суспільства ставляться з повагою, не реагуючи на зауваження з боку ОСОБА_10, яка також знаходилася на зазначеній ділянці, та невстановлених в ході досудового розслідування осіб, які проходили поруч, діючи публічно, спільно шляхом спалення знищили видані їм Державний Прапор України та Державний Герб України, фіксуючи свої дії на камеру мобільного телефону [8].

У даному випадку малий Державний Герб України було зображено на Державному прапорі України, через що суб'єкти злочину вчинили публічну наругу одразу над двома державними символами. Випадків же посягання виключно на Державний Герб України в судових рішеннях, що викладені в Єдиному державному реєстрі судових рішень нами не встановлено.

Слушними виглядають зауваження О.О. Дудорова та М.І. Харонюка про те, що декоративні зображення Державного Прапора України і Державного Герба України (на маленьких прапорцях, сувенірах, значках, картинках, магнітах, чашках, футболках, рушниках тощо) як предмети, що не мають офіційного характеру, не є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК України [9, с. 842].

Третім можливим предметом складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК України є Державний Гімн України. У судових рішеннях, викладених у Єдиному державному реєстрі судових рішень нами не виявлено жодних випадків притягнення особи до кримінальної відповідальності за публічну наругу над Державним Гімном України. Відповідно до ст. 20 Конституції України, ним є національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України [3].

Згідно ст. 1 Закону України від 06 березня 2003 року № 602-IV «Про Державний Гімн України», Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського в такій редакції:

«Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.

Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду» [10].

З наведеного випливає, що Державний Гімн України – єдиний державний символ, опис якого, на вимогу норм Конституції, встановлюється законом.

У ст. 2 вказаного Закону проголошено, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України. Музичне виконання Державного Гімну України здійснюється під час проведення офіційних державних церемоній та інших заходів [10].

Висновки. Отже, серед всіх державних символів України на законодавчому рівні закріплено опис та порядок використання лише Державного Гімну України.

На підставі викладеного в цьому підрозділі можна зробити висновок, що найбільш обґрунтованою виглядає позиція А.В. Савченка та Ю.Л. Шуляк, відповідно до якої, об'єкт наруги над державними символами України – поставлені під охорону КК суспільні відносини, що забезпечують авторитет суспільного та державного ладу України [11, с. 267].

Предметами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК України є державні символи: Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України.

На практиці предметом злочину у вигляді наруги над державними символами України в усіх випадках виступає Державний Прапор України (зафіксовано також один випадок, в якому поряд з ним фігурував малий Державний Герб України).

Доведено, що Державний Герб України поділяється на великий (наразі його вид на законодавчому рівні не врегульовано) та малий. Посягання на будь-який з цих атрибутів може кваліфікуватися як злочин, передбачений ч. 1 ст. 338 КК України.

Наголошено на нагальній потребі прийняття закону про державні символи, в якому будуть описані атрибути держави та визначено порядок їх використання. Дана потреба зумовлена вимогами ст. 20 Конституції України. На сьогоднішній день на законодавчому рівні зазначене питання частково врегульовано лише щодо Державного Гімну України.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

2. Вітко О Ю. «Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. *Юридична наука.* 2013. № 11. С. 27-34.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення 03.05.2017).

4. Про Державний прапор України: Постанова Верховної Ради України від 28.01.1992 року № 2067-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-12 (дата звернення 03.05.2019).

5. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 12.02.2016 року по справі № 225/985/16-к (номер провадження: 1-кп/225/148/2016) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56320656 (дата звернення: 22.10.2019).

6. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 24 грудня 2014 року по справі № 138/3547/14-к (номер провадження: № 1-кп/138/213/14) / *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/42070384 (дата звернення: 22.10.2019).

7. Вирок Сватівського районного суду Луганської області від 03.11.2014 року по справі № 426/1964/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/41189812 (дата звернення: 22.10.2019).

8. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 16 лютого 2017 року по справі № 415/630/17 (номер провадження: 1-кп/415/258/17) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56320656 (дата звернення: 22.10.2019).

9. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

10. Про Державний Гімн України: Закон України від 06.03.2003 р. № 602-IV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15 (дата звернення 03.05.2017).

11. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 312 с.

УДК 343.13

КОНЮШЕНКО Я. Ю.

ҐЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню питань становлення та розвитку інституту пред'явлення для впізнання у кримінальному процесі України. На виконання поставленої мети здійснено детальний аналіз окремих нормативно правових актів Київської Русі, Західної Європи, Великого князівства Литовського, Російської імперії та України. Звертається увага на той факт, що у положеннях КПК України 1960 р. законодавець вперше закріпив впізнанням в якості самостійної слідчої дії, при цьому залишивши поза увагою ряд важливих чинників, які, на жаль, мають місце і в КПК України 2012 р. На підставі цього автором пропонується власне бачення вирішення окремих законодавчих прогалин.

Ключові слова: *кримінальний процес, генезис, пред'явлення для впізнання, слідча (розшукова) дія, акти законодавства.*

Статья посвящена исследованию вопросов становления и развития института предъявления для опознания в уголовном процессе Украины. Для выполнения поставленной цели осуществлен подробный анализ отдельных нормативно-правовых актов Киевской Руси, Западной Европы, Великого княжества Литовского, Российской империи и Украины. Обращается внимание на тот факт, что в положениях УПК Украины 1960 г. законодатель впервые закрепил опознание в качестве самостоятельного следственного действия, при этом оставил без внимания ряд важных вопросов, которые, к сожалению, имеют место и в УПК Украины 2012 г. На основании этого автором предлагается собственное видение решения отдельных законодательных пробелов.

Ключевые слова: *уголовный процесс, генезис, предъявление для опознания, следственное (розыскное) действие, акты законодательства.*

The article is devoted to the study of the formation and development of the institution of presentation for identification in the criminal process of Ukraine. To achieve this goal, a detailed analysis of individual regulatory legal acts of Kievan Rus, Western Europe, the Grand Duchy of Lithuania, the Russian Empire and Ukraine was carried out. Attention is drawn to the fact that in the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in 1960, the legislator for the first time fixed identification as an independent investigative action, while ignoring a number of important issues, which, unfortunately, also exist in the Code of Criminal Procedure of Ukraine in 2012. the author offers his own vision of resolving certain legislative gaps.

Key words: *criminal procedure, genesis, presentation for identification, investigative (search) action, legislative acts.*

© КОНЮШЕНКО Я. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу (Національна академіїя внутрішніх справ)

Постановка проблеми. Доказування обставин вчиненого кримінального правопорушення та причетності до нього конкретних осіб є неможливим без проведення слідчих (розшукових) дій. Серед їх вичерпного переліку, що можуть бути проведені в кримінальному провадженні, важливе значення має пред'явлення для впізнання, підстави та процесуальний порядок якого регламентуються положеннями чинного кримінального процесуального законодавства. Втім, зазначений чинник не виключає певних труднощів як організаційного, так і процесуального характеру, які в деяких випадках безпосередньо призводить до втрати доказів, а ще гірше до порушень прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, що визнані такими не лише органами судової влади України, а й прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (наприклад, рішення у справі «Джулай проти України» від 3 квітня 2014 р.) [1].

Пред'явлення для впізнання відносно недавно знайшло своє закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві, незважаючи на те, що відсутність його чіткої процесуальної регламентації в минулому не перешкоджало правозастосовним органам використовувати його в якості одного із способів отримання доказів. Детальний науковий аналіз даної слідчої (розшукової) дії, як і удосконалення нових форм пред'явлення для впізнання, є неможливим без дослідження питань його становлення та історичного розвитку, зокрема від першої згадки в актах законодавства до наших часів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним дослідженням окремих криміналістичних та процесуальних основ інституту впізнання в різні часи присвятили свою увагу такі провідні вітчизняні та зарубіжні правники, як Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, Т.А. Вольська, В.І. Галаган, А.Я. Гінзбург, В.А. Колесник, В.О. Коновалова, О.П. Кучинська, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, С.А. Шейфер, Ю.П. Шепітько та ін. Роботи цих та інших науковців мають важливе як наукове, так і практичне значення з питань становлення та розвитку пред'явлення для впізнання як окремої слідчої дії, однак окремі його аспекти потребують подальшого вивчення. Перш за все, окреслений чинник є нагальним у зв'язку з імплементацією міжнародно-правових актів, що визначають принципи здійснення правосуддя до правової системи України, а також з урахуванням динамічних змін у кримінальному процесуальному законодавстві та запровадження відповідних новацій, направлених на підвищення ефективності кримінального провадження як в цілому, так і під час пред'явлення для впізнання.

Формування цілей. Мета статті полягає у дослідженні окремих питань, що стосуються генезису інституту пред'явлення для впізнання за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Виявлення історичних тенденцій розвитку вітчизняного кримінального процесу, зокрема й становлення та розвитку пред'явлення для впізнання, на нашу думку, дасть змогу сформувати потрібний вектор розуміння теоретико-процесуальних основ цієї слідчої (розшукової) дії. Слід зазначити, що досліджувана слідча (розшукова) дія не є статичною, адже протягом століть постійно удосконалюється, у зв'язку з чим не втрачає своєї актуальності. Свого часу, розкриваючи значення пред'явлення для впізнання, М.С. Строгович зазначав, що цей прийом відомий протягом багатьох століть, оскільки існував у кримінально-процесуальних системах усіх часів [2, с. 318]. Ми повністю згодні з вчених, що наочно засвідчить проведене нижче дослідження.

Дії, які сьогодні називаються допитом, обшуком, впізнанням та інші окремі процесуальні, згадуються у таких книгах як Біблія та Коран [3, с. 76]. Перші згадки щодо законодавчого закріплення та використання впізнання у процесі доказування на теренах колишньої України мають місце ще за часів короткої редакції Руської Правди, де з 43 статей цього документа впізнання регламентується у чотирьох із них (ст. ст. 11, 13, 14, 16). Так, наприклад, за випадків пропажі речі або челядина оголошувався «заклич», тобто оповіщення про пропажу та запрошення усіх членів громади за зазначеними в ньому ознаками шукати втрачений об'єкт. Якщо в ході «гоніння» сліду вилучалося викрадене, особа, у якої останнє було вилучено, могла послатися на сумлінність його придбання в іншої особи. За таких випадків «гоніння сліду» переростало в «звід», який за своєю сутністю представляв собою послідовність очних ставок між власниками викраденого з метою встановлення викрадача [4, с. 40-41]. Аналогічні положення також прослідковуються і в деяких джерелах Західної Європи V-VI століття, зокрема у законодавчому акті древніх франків «Салічній правді», де мають місце статті «Про переслідування по слідах», «Про розшук». Для встановлення тотожності, згідно цього закону, впізнанню підлягали раб, кінь, бик та будь-які речі [5, с. 16, 20].

Подальшого розвитку досліджувана інституція набула у Соборному уложенні 1649 р. Згідно приписів зазначеного нормативно-правового акта затримані злочинці публічно піддава-

лися покаранню на місці вчинення злочину. Крім того, дані про цих осіб широко оголошувалися в публічних місцях, описувалися їх прикмети, що в подальшому сприяло впізнанню населенням даних осіб [6, с. 391]. Досліджуючи питання генезису впізнання, А. В. Самко також звертає увагу на той факт, що у Соборному уложенні передбачалася необхідність детального опису прикмет викраденого майна [7, с. 321]. До того ж вказувалось на необхідність пред'явлення для впізнання особи не на однині, а серед багатьох [8, с. 45]. На підставі викладеного можна стверджувати, що на окресленому етапі розвитку суспільних відносин започатковувались умови для більш належного проведення пред'явлення для впізнання, які лягли в основу подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Здійснюючи аналіз норм процесуального права, що містилися в Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 р.р. (далі – Статути), юрисдикція яких розповсюджувалась на частину нашої держави, О. М. Хлус наголошує на тому, що в їх положеннях з-поміж інших понять безпосередньо згадується і про впізнавання (узнавання) [9, с. 484]. До особливостей кримінального процесу зазначеного періоду за Статутами слід віднести те, що протоколи слідчих дій не складалися. Проте результати усіх своїх службових дій, в тому числі у зв'язку зі злочинними діяннями, «возний» записував до судової книги, з якої потім робив виписки («реляції»), які розглядалися в суді як докази [10, с. 327]. Отже, і в Статутах мали місце приписи, що стосувалася як самого впізнання, так і безпосередньо фіксації його проведення.

З прийняттям Зводу законів Російської імперії 1832 р. суттєвих змін у досліджуваній інституції не відбулося. Окремих норм, що регламентували прядок проведення пред'явлення для впізнання у даному законі не передбачалося, хоча фактично воно як і раніше застосовувалося, але в рамках такої слідчої дії як очна ставка [4, с. 46].

Основні підходи до створення системи слідчих дій, як окремого інституту, на території Російської імперії. до складу якої входила більшість сучасної України, вперше були визначені Статутом кримінального судочинства 1864 р. (далі – Статут 1864 р.). Положення про усі слідчі дії були розміщені в другому розділі Статуту 1864 р. «Про попереднє слідство», а також у главах четвертій, п'ятій та сьомій. Водночас пред'явлення для впізнання, як самостійної слідчої дії, у даному нормативно-правовому акті не передбачалось. У практичній площині воно як і раніше ототожнювалося з очною ставкою і проводилося відповідно до вимог ст. 452 Статуту 1864 р., в якій визначався порядок її проведення [11].

Після Жовтневого переворот» 1917 р. основні нормативно-правові акти, які здійснювали регламентацію кримінально-процесуальної діяльності, а саме КПК України 1922 р. [12] та КПК України 1927 р. [13] не передбачали окремих положень щодо досліджуваної слідчої дії. Тим часом, значний внесок у регламентацію як процедури, так і тактики пред'явлення для впізнання в зазначений період був внесений В. І. Громовим. Зокрема, автор у своїй роботі «Дізнання і попереднє слідство (теорія і техніка розслідування злочинів» (1925 р.), досліджуваному питанню присвятив окрему главу «Акт пред'явлення особи під час дізнання та попереднього слідства». У цій главі вчений особливу увагу акцентував на доцільності ретельної перевірки показань впізнаючих, за випадків, коли виникали обґрунтовані сумніви в достовірності результатів впізнання, шляхом проведення слідчого експерименту («досліду»), допиту свідків, огляду місця події. Крім цього, вказувалось на необхідність складання протоколу даної слідчої дії та участі при її проведенні понятих [14, с. 189-191].

У контексті розгляду даного питання слід зазначити, що незважаючи на відсутність чіткої процесуальної регламентації пред'явлення для впізнання в положеннях законодавства вищевказаного періоду, не перешкоджало використовувати його в якості одного зі способів отримання доказів. Так, детальний аналіз юридичної літератури першої половини XX ст. вказує не те, що більшість правників того часу, а саме А. І. Вінберг, І. М. Гуткін, М. С. Строгович, М. О. Чельцов [15, с. 285-286; 16, с. 160-161; 17, с. 82-83; 18, с. 387] визначали впізнання як одну з особливих форм допиту. У зв'язку з цим Є. Д. Лук'янчиков, Ю. А. Чаплинська та інші науковці не безпідставно наголошують на тому, що таке ставлення до впізнання не відображало справжньої природи даної слідчої дії, а інколи взагалі призводило до значних помилок під час її проведення. Так, впізнання проводилось у ході допиту, очної ставки, причому не завжди дотримувались процесуальні гарантії, що тягнуло за собою втрату доказового значення отриманих результатів [19, с. 8; 20, с. 267].

Втім, із середини 50-х років XX ст. на особливості проведення впізнання звертали увагу прихильники протилежної точки зору, які обґрунтували самостійний характер впізнання як окремої слідчої дії та доводили, що його неможна розглядати ні з процесуальних, ні з криміналістич-

них позицій як одну з форм допиту свідка. Зазначені чинники, а також систематичне обговорення та розробка процесуального порядку і тактики проведення пред'явлення для впізнання у роботах цілої низки науковців, зокрема, В. Д. Арсеньєва «Процесуальна природа впізнання» [21], Г. І. Кочарова «Впізнання на попередньому слідстві» [22], В. О. Коновалової «Тактика допиту з метою впізнания» [23], М. В. Терзієва «Криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності» [24], П. П. Цвєткова «Впізнання на стадії попереднього слідства» [25], а також його широке застосування правозастосовними органами сприяло закріпленню впізнання в якості самостійної слідчої дії як у КПК України 1960 р. [17], так й інших республік пострадянського простору. Так, у ст. ст. 174-176 КПК України 1960 р. мали місце положення, що безпосередньо стосувались питань про порядок проведення впізнання, об'єкти, суб'єкти пізнання та способи фіксації результатів впізнання. Зокрема, до суб'єктів впізнання було віднесено свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Зі свого боку до об'єктів впізнання віднесено особу та предмет. До того ж регламентувалась процедура проведення впізнання особи за зовнішніми ознаками та впізнання предмета: а) впізнаючі попередньо допитувались про зовнішній вигляд і прикмети особи або предмета за яких можуть їх впізнати; б) особа пред'являлась впізнаючому разом з іншими особами тієї ж статі у кількості не менше трьох, які не мали різких відмін у зовнішності та одягу, а предмети в числі інших однорідних предметів; в) при необхідності впізнання могло проводитися по фотознімках; г) пред'явлення для впізнання проводилось в присутності понятих; ґ) фіксація порядку проведення та результатів впізнання проводилась у протоколі.

Згодом на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 13 січня 2000 р., зокрема і з метою забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, правозастосовні органи у виняткових випадках мали можливість здійснювати пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають (ч. 4 ст. 174 КПК України) [27].

Не втративши свого значення, а навпаки довівши свою ефективність та незамінність в практичній площині щодо встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, за КПК України 2012 р. (ст. ст. 228-232) пред'явлення для впізнання ввійшло до системи слідчих (розшукових) дій [28]. Так, у порівнянні з КПК України 1960 р., його положення окремою нормою визначають порядок пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України). З-поміж інших новацій кримінального процесу слід відмітити можливість проведення впізнання у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України). Втім, як і в попередньому КПК України, досліджувана слідча (розшукова) дія має ряд недоліків, зокрема, відсутнє тлумачення поняття «пред'явлення для впізнання», не визначено мети його проведення тощо. Крім того, законодавець з незрозумілих причин у ч. 1 ст. 228 КПК України та ч. 1 ст. 229 КПК України, де йдеться про передумови проведення пред'явлення для впізнання, замість терміну «допит» використовує «опитування», за результатами якого має складатися відповідний протокол. До того ж пред'явлення для впізнання тварин на сьогодні законодавством не регламентується, але процес такого впізнання здійснюється з дотриманням тих самих криміналістичних прийомів, що використовуються за пред'явлення для впізнання речей, яких згідно ч. 2 ст. 229 КПК України має бути у кількості не менше трьох. Однак за випадків, що стосуються екзотичних тварин або яких у природі залишається не так багато, зазначені приписи виконати неможливо. Вважаємо, що для вирішення цього питання варто звернути увагу на правила пред'явлення для впізнання трупа, на який також не поширюється загальновстановлений порядок впізнання.

Висновки. Підводячи підсумки варто констатувати, що пред'явлення для впізнання має давні історичні витоки. Втім, з часу його закріплення як самостійної слідчої дії і до сьогодні окремі її аспекти залишились без належної процесуальної регламентації. В рамках нашого дослідження звертається увага лише на окремі положення законодавства, що передбачають процедуру пред'явлення для впізнання, які разом із багатьма іншими потребують подальшого розроблення та закріплення в положеннях КПК України.

Список використаних джерел:

1. Рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2014 року у справі «Джулай проти України» (case of Dzhulay v. Ukraine), заява 24439/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a12#Text.

2. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Москва. Изд-во Академии наук СССР, 1958. 704 с.

3. Кубеев М. Н. Сто великих легенд и мифов мира. Москва: Вече, 2010. 256 с.

4. Крылов В. В. История развития приемов предъявления личности для опознания. *Вестник Московского ун-та. Сер. Право*. 2000. № 4. С. 40-48.

5. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. Государство древних франков, Англо-Саксонское государство, Англия, Германия, Испания, Италия, Франция, Албания, Болгария, Венгрия, Польша, Румыния, Чехия, Югославия / Под ред. акад. В. М. Корецкого. Москва. Госюриздат, 1961. 950 с.

6. Памятники русского права: Вып. 6. Соборное уложение царя Алексея Михайловича 1649 г. Москва. 1957. 503 с.

7. Самко А. В. До питання про становлення пред'явлення до впізнання як самостійної слідчої дії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. Юридичні науки.* 2012. Т. 25 (64). № 1. 2012. С. 319-325.

8. Самошина З.Г., Крылов В.В. Предъявление для опознания на предварительном следствии : учеб. пособие. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2010. 90 с.

9. Хлус А. М. Значение статутов Великого княжества Литовского в становлении криминалистических знаний и разработке методов расследования и розыска. *Гісторыя і сучаснасць: беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнее ўрапейскім цывілізацыйным кантэксце* : зб. навук. прац, прысвеч. 90-годдзю з дня нарадж. праф. І. А. Юхо / Беларус. дзярж. ун-т, Юрыд. фак., Юрыд. каледж ; рэдкал.: С. А. Балашэнка (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Бизнесофсет, 2012. С. 482–489.

10. Доўнар, Т. І. Статут Вялікага княства Літоўскага / Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо; рэдкал.: Т. І. Доўнар [і інш.]. Мінск: Тэсей, 2003. 352 с.

11. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. При участии: А.И. Кони, В.К. Случевского и др. (Подъ общей ред. проф. М.Н. Гернета). Москва. Издательство М.М. Зива, Т-во Типографиі А. И. Мамонтова. 1914. Вып. III. 944 с.

12. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Юридическое Издательство Наркомюста УССР. Харьков, 1922 г. 126 с.

13. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Юридическое Издательство Наркомюста УССР. Харьков, 1927 г. 124 с.

14. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие: Методика расследования преступлений: Осмотр места преступления : *(Сб. научн. тр.): к 200-летию основания МГУ им. М. В. Ломоносова.* Моска. ЛексЭст, 2003. 519 с.

15. Криминалистика / под ред. А.И. Винберга, С.П. Митричева. Москва: Госюриздат, 1950. Ч. 1. 304 с.

16. Гуткин И. М. Советский уголовный процесс / И. М. Гуткин, Л.А. Мариупольский, И. И. Шереметьев и др. Москва: Госюриздат. 1960. 319 с.

17. Строгович М. С. Уголовный процесс. Моска: Госюриздат, 1944. 280 с.

18. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. Москва. 1951. 512 с.

19. Лук'янчиков Є.Д., Моісєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: навч. посіб. Макіївка: Графіті, 1998. 104 с.

20. Чаплинська Ю. А. Особливості організаційно-підготовчих заходів до пред'явлення для впізнання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012 № 1. С. 265-272.

212. Арсеньев В.Д. Процессуальная природа опознания. Труды Иркутского государственного университета им. А.А. Жданова. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1956. Т. 17. Вып. 2. С. 198-219.

22. Кочаров Г.И. Опознание на предварительном следствии. Москва. Госюриздат, 1955. 84 с.

23. Коновалова В.Е. Тактика допроса в целях опознания: Ученые записки / Харьковский юридический институт. Харьков, 1957. Вып. 9. С. 172-180.

24. Терзиев Н. В. Криминалистическое отождествление личности по признакам внешности. Учебное пособие. Москва. Тип. ВЮЗИ, 1956. 130 с.

25. Цветков П. П. Опознание в стадии предварительного следствия : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Л., 1958. 16 с.

26. Кримінально-процесуальний кодекс України: закон України від 28 грудня 1960 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05.

27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 13 січня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 10. Ст. 79.

28. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. №№ 9-10, 11-12, 13. Ст. 88. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

УДК 343.9.02

КРИВОНОС С. В.

ОБ'ЄКТ БАНДИТИЗМУ У СИСТЕМІ ЙОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті сформулювало поняття основного безпосереднього об'єкту бандитизму як сукупності суспільних відносин, що забезпечують ефективний захист життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від насильницьких протиправних посягань з використанням зброї, що вчиняються бандами, а також від загрози вчинення таких посягань. Аргументовано твердження про те, що додатковим обов'язковим об'єктом бандитизму слід вважати коло суспільних відносин, на які посягають члени банди, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу заподіяння шкоди: життю та здоров'ю, волі, статевій свободі і статевій недоторканості особи, праву власності, господарській діяльності фізичних та юридичних осіб, громадському порядку, моральності, правосуддю тощо. Тобто це всі суспільні відносини, на які здійснюють або планують здійснити посягання члени банди. Що стосується додаткового безпосереднього факультативного об'єкту бандитизму, то він може бути наявним лише у разі, коли під час вчинення злочинів учасниками банди відбуваються посягання на суспільні відносини, що є факультативними для безпосередніх об'єктів таких посягань, у разі якщо вони охоплюються окремими нормами КК України.

Ключові слова: *злочин, покарання, громадська безпека, бандитизм, підстави криміналізації, інтереси суспільства.*

В статье сформулировало понятие основного непосредственного объекта бандитизма как совокупности общественных отношений, обеспечивающих эффективную защиту жизненно важных для общества и личности интересов, прав и свобод человека и гражданина от насильственных противоправных посягательств с использованием оружия, совершаемых бандами, а также от угрозы совершения таких посягательств. Аргументировано утверждение о том, что дополнительным обязательным объектом бандитизма следует считать круг общественных отношений, на которые посягают члены банды, причиняя им вред или создавая угрозу причинения вреда: жизни и здоровью, воле, половой свободе и половой неприкосновенности личности, праву собственности, хозяйственной деятельности физических и юридических лиц, общественному порядку, нравственности, правосудию и т.д. То есть, это все общественные отношения, на которые осуществляют или планируют осуществить посягательства члены банды. Что касается дополнительного непосредственного факультативного объекта бандитизма, то он может быть налицо только в случае, когда при совершении преступлений участниками банды происходят посягательства на общественные отношения, которые являются факультативными для непосредственных объектов таких посягательств, в случае если они охватываются отдельными нормами УК Украины.

Ключевые слова: *преступление, наказание, общественная безопасность, бандитизм, основания криминализации, интересы общества.*

The article formulated the concept of the main direct object of banditry as a set of social relations that provide effective protection of vital for the society and the individual interests, rights and freedoms of man and citizen from violent unlawful encroachment with the use of weapons by gangs, as well as from threats such encroachments. It is argued that the additional mandatory object of banditry should be considered to be the

© КРИВОНОС С. В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

range of social relationships that gang members are afflicted with, causing harm to, or threatening to harm: life and health, freedom, sexual freedom, and sexual integrity. property rights, economic activity of individuals and legal entities, public order, morality, justice, etc. That is, all the social relationships that gang members commit or intend to commit. With regard to the additional direct elective object of banditry, it may be available only if, when committing crimes, gang members engage in public relations that are optional for the direct objects of such encroachment, if they are covered by separate norms. Of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *crime, punishment, public safety, banditry, grounds for criminalization, public interest.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях забезпечення громадської безпеки в Україні є одним із пріоритетних напрямків роботи правоохоронних органів, оскільки в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації та інших негативних викликів, що на сьогодні постають перед вітчизняним суспільством, досить складно підтримувати належний рівень її забезпечення. Однак, така робота повинна проводитись за допомогою різних інструментів. І одним із таких інструментів є вдосконалення кримінально-правової регламентації відповідальності за злочини проти громадської безпеки, зокрема, і за бандитизм. Це обумовлено тим, що посягання озброєних злочинних угруповань на життя, здоров'я і власність окремих громадян, а також на майно юридичних осіб створюють атмосферу напруженості та формують у громадян уявлення про відсутність захисту з боку правоохоронних органів і тим самим сприяють дестабілізації суспільства. Внаслідок чого громадськість і держава у цілому буде більш вразливим для впливу різних негативних факторів. Однак, офіційні статистичні дані свідчать, що в Україні бандитизм є досить рідкісним злочинним діянням.

Стан дослідження. Дослідженням різних питань кримінально-правової регламентації відповідальності за бандитизм приділяли увагу у своїх працях багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них, зокрема: Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, Ю.В. Абакумова, В.Ф. Антипенко, Ю.В. Баулін, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, В.І. Борисов, Ф.Г. Бурчак, В.В. Василевич, А.А. Вознюк, М.В. Володько, П.А. Воробей, Р.Р. Галіакбаров, В.В. Голіна, В. О. Глушков, П.І. Гришаєв, П.Ф. Гришанин, В.К. Грищук, О.І. Гуров, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, Л.М. Демидова, Т.А. Денисова, О. М. Джужа, А.І. Долгова, В.М. Дрьомін, М.Д. Дурманов, С.В. Дьяков, В. П. Ємельянов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, М.П. Карпушин, О.О. Кваша, А.П. Козлов, М.В. Корнієнко, О.В. Кириченко, Я.Ю. Кондратьєв, Г.А. Крігер, В.В. Лунєєв, Є.К. Марчук, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, В.В. Сташис В.Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, В.П. Тихий, А.Н. Трайнін, П.Л. Фріс, В.І. Шакун, Н.М. Ярмиш та ін.

Проте, необхідно відзначити, що наукові розробки цих вчених були присвячені більш широким питанням таким, як, наприклад, проблеми співучасті у злочині, відповідальності за злочини проти громадської безпеки, злочини проти держави або злочини проти власності.

Безперечно, що наукові здобутки вищеназваних вчених містять багато положень, що є корисними для практичного застосування, однак, незважаючи на це, деякі питання регламентації кримінальної відповідальності за бандитизм не знайшли однозначного вирішення. Так, на нашу думку, існує коло проблем, розв'язанню яких слід приділити увагу, а саме з'ясування об'єкта бандитизму, що і є **метою цієї статті.**

Виклад основного тексту. Виходячи з того, що злочини по розділах в Особливій частини КК України розміщено саме за родовим об'єктом, можна зробити висновок, що ст.257 «Бандитизм», яка знаходиться у Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», має спільний родовий об'єкт з іншими його ст.ст. 255-270-1 КК України, а саме – громадську безпеку. Якщо дотримуватись концепції об'єкта злочину як суспільних відносин, то можна визначити родовий об'єкт злочинів проти громадської безпеки як суспільні відносини, що забезпечують охорону громадської безпеки. Тому слід визначитись, що потрібно розуміти під поняттям громадська безпека, оскільки серед науковців відсутній єдиний підхід до її визначення. З'ясувавши це питання ми зможемо визначити, чи правильним є розміщення «бандитизму» серед злочинів проти громадської безпеки.

Так, у юридичній енциклопедії міститься наступне визначення злочинів проти громадської безпеки: «Злочини проти громадської безпеки – це суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність), які порушують встановлені правила поводження з джерелами загальної небезпе-

ки, що спричиняють або можуть спричинити нещасні випадки з людьми або інші тяжкі наслідки» [1, с. 617]. Виходячи з цього визначення громадську безпеку можна розуміти як суспільні відносини, що забезпечують правила поводження джерелами загальної небезпеки, до яких непевне слід відносити і зброю. Проте у такому разі складно зрозуміти, чому лише правила поводження з такими джерелами є головними при визначенні спрямованості посягань, що вчиняють організовані злочинні угруповання, різновидом яких є банди, відповідальність за створення та участь у яких є посяганням на громадську безпеку. Тому таке визначення останньої вважається неповним та вузьким.

В.П. Тихий зазначає, що «громадську безпеку у широкому сенсі слова можна визначити як стан суспільних відносин, що попереджає загрозу заподіяння їм шкоди і забезпечує тим самим їх нормальне функціонування» [2, с. 109-112]. Таке визначення видається занадто широким, оскільки з цим поняттям можна ототожнити будь-які суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Так само, досить широко розглядане поняття розуміє І.В. Іваненко, який визначає поняття «громадська безпека» щодо бандитизму, як «такий внутрішній стан речей у певному суспільстві (державі), коли кожен його представник має право і може самостійно або за допомогою держави реалізовувати свої гарантовані конституційні та природні права і свободи (на безпеку тощо) за умови відсутності внутрішніх суспільних чинників, що перешкоджали б йому це робити і ставили б їх під загрозу власне своїм існуванням чи проявами» [3, с. 23]. Таке визначення можна також «підлаштувати» під будь-які суспільні відносини, що охороняють конституційні права і свободи громадян (право на таємницю голосування, право на утримання від батьків, право на отримання освіти та ін.).

П.С. Матишевський, розглядаючи вказане питання, зазначав, що громадська безпека припускає введення певної системи заходів і створення необхідних умов, що забезпечують спокійне і безперешкодне функціонування підприємств, установ і організацій, а також спокій громадян [4, с. 8]. Це визначення також не відрізняється особливою конкретикою.

Найбільш вдалою, на нашу думку, була позиція І.М.Даньшина, який визначав громадську безпеку як сукупність суспільних відносин, заснованих на нормативних розпорядженнях і охоронюваних законом про кримінальну відповідальність, що забезпечують охорону життя і здоров'я громадян, схоронність майна, нормальну діяльність підприємств, організацій та установ при проведенні загальнонебезпечних робіт, при використанні джерел підвищеної небезпеки та інших предметів, що становлять загрозу для людини та суспільства [5, с. 87]. Проте цьому поняттю вже понад 40 років, і тому, враховуючи, що за це час відбулася велика кількість змін у суспільстві, воно також не повною мірою відображає весь спектр злочинів, для яких родовим об'єктом, згідно чинного кримінального законодавства, виступає громадська безпека.

Тому постає питання, чи відповідає об'єднувальний термін «громадська безпека» тим суспільним відносинам, що знаходяться під охороною Розділу IX Особливої частини КК України. Для початку з'ясуємо, що слід розуміти окремо під термінами «безпека» та «громадська».

Великий тлумачний словник сучасної української мови слово «безпека» визначає як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [6, с. 70]. Це означає відсутність загрози об'єктам посягання. Отже, ключовим для розуміння терміну «громадська безпека» є з'ясування поняття «громадська», що спрямовує нас на коло суспільних відносин, яким загрожує таке посягання, внаслідок чого вони у своєму поєднанні підпадають під охорону цього поняття.

Тлумачення чоловічого роду терміну «громадський» означає: «який виникає, відбувається у суспільстві або стосується суспільства; суспільний» [6, с. 262]. А суспільний визначається як той, що стосується суспільства, тобто сукупності людей, об'єднаних певними відносинами, обумовлених історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ [6, с. 1417]. Отже, під час посягання на громадську безпеку відбувається посягання на безпеку усього суспільства, яке внаслідок цього стає небезпечним, тобто не може гарантувати належний стан захищеності його членам. Такі суспільно небезпечні діяння дійсно можуть мати різний характер і прояви. Тому використання терміну «громадська» стосовно безпеки, на нашу думку, залишається виправданим та доречним і у сучасних реаліях.

Для з'ясування сутності поняття громадська безпека доречним буде звернутись і до чинного законодавства. Так, у абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 8 липня 2011 року № 3673-VI громадську безпеку визначено як «стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінно-

стях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки» [7]. Аналізуючи це визначення постає питання: за якими критеріями слід визначати такий стан захищеності? Відповіді закон не дає.

На нашу думку, мову слід вести не про «стан захищеності», а про захищеність, що має бути ефективною, тобто здатною «впливати на суспільні відносини у певному, корисному для суспільства напрямі» [8, с. 3].

А у абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII міститься таке визначення: «громадська безпека і порядок – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [9]. Тут законодавець поєднав у одному визначенні два поняття, що у кримінальному законодавстві і праві вважаються окремими родовими об'єктами: громадська безпека та громадський порядок. Чим у такому разі вони відрізняються між собою незрозуміло.

Найвдалішим, на нашу думку, є визначення, що міститься у Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ від 22 травня 2019 року № 507, відповідно до п.2 якого громадська безпека це – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб [10].

Отже, правильний висновок, на нашу думку, зробив Р.Л. Чорний: «Визнаючи громадську безпеку як родове поняття, що об'єднує велику кількість злочинів (наприклад, терористичний акт; створення злочинної організації; створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань; незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки), віднесених законодавцем до розділу IX КК України, можна зазначити таке. По-перше, усі вони спричиняють або створюють загрозу заподіяння шкоди невизначеному колу охоронюваних суспільних відносин. Саме це, на наш погляд, і є спільною рисою цих посягань. По-друге, спрямованість згаданих злочинів вказує на всю сукупність охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних відносин, які у своїй єдності складають загальне поняття громадської безпеки. Так, терористичний акт посягає на антитерористичну безпеку держави, створення злочинної організації – на безпеку від посягань такої групи, якою є злочинна організація, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами – на безпеку поводження з такими предметами, порушення встановлених законодавством правил пожежної безпеки своєю чергою посягає на суспільні відносини щодо забезпечення пожежної безпеки і т. д.» [11, с. 52-53]. Така різновекторна спрямованість посягань, що у цілому можна об'єднати поняттям «громадська безпека» властива і бандитизму. Цей злочин сконструйовано таким чином, що він може посягати на широке коло суспільних відносин, що забезпечують життя, здоров'я, волю, статеву свободу особи, право власності, правила обігу зброї, правосуддя тощо. Тому можна зробити висновок, що розглядане суспільно небезпечне діяння цілком правильно розміщено серед злочинів проти громадської безпеки.

Враховуючи викладене, родовий об'єкт злочинів проти громадської безпеки можна визначити як суспільні відносини, що забезпечують громадську безпеку, тобто ефективну захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, що загрожують спричиненням шкоди життю, здоров'ю або майну великої кількості осіб.

Загальноприйнято, що безпосереднім об'єктом є «ті конкретні суспільні відносини, які законом узято під охорону певного кримінального закону, тобто окремої статті Кримінального кодексу, і котрим злочин, що підпадає під ознаки даного складу, завдає шкоди» [12, с. 88]. Бандитизм, поряд з іншими злочини проти громадської безпеки, як ми раніше з'ясували, посягає на велике коло суспільних відносин, тобто є багатооб'єктним злочином.

«Посягання членів банди можуть бути спрямовані одночасно на декілька відмінних між собою суспільних відносин. Так, членами банд вчиняються розбійні напади, вбивства, згвалтування і т.д. У зв'язку з цим при кожній формі такого злочину можуть мати місце декілька безпосередніх об'єктів»[11, с. 56].

Як зазначає В.С. Ковальський, що «при вчиненні багатооб'єктних злочинів: один об'єкт є основним – головним, визначальним для встановлення характеру суспільної небезпечності посягання, а інший – додатковим, який порушується поскільки, постільки порушується основний об'єкт. Цей додатковий об'єкт в інших злочинах може виступати основним, а у певних складах злочинів він уточнює характер суспільної небезпечності, слугує проміжною ланкою до порушення основного об'єкта»[13, с. 169]. Таке співвідношення об'єктів характерне і для бандитизму. Тому необхідно класифікувати ці об'єкти.

Теорія кримінального права поділяє безпосередні об'єкти злочинів на види, що є їх класифікацію «по горизонталі». У межах такої класифікації виділяють безпосередній основний та безпосередній додатковий об'єкти. У свою чергу, останній поділяється на два види – додатковий обов'язковий і додатковий факультативний [14, с. 70-74].

Основним безпосереднім об'єктом злочину визнаються ті суспільні відносини, що знаходяться у межах родового об'єкту. Таким чином, відносно бандитизму такий об'єкт становлять суспільні відносини у сфері забезпечення громадської безпеки.

Не заглиблюючись далеко у історію визначення основного безпосереднього об'єкту бандитизму зазначимо, що сучасні вітчизняні вчені визнають, що основний безпосередній об'єкт бандитизму лежить у площині громадської безпеки як родового об'єкту цього злочину. Проте визначення такого об'єкту різняться.

Так, М.І. Панов вважає, що безпосереднім об'єктом групи злочинів, до складу якої належить й бандитизм, є відносини громадської безпеки у формі забезпечення недоторканості життя, здоров'я, тілесної недоторканості та громадського спокою [15, с. 22]. А на думку І.М.Даньшина основним безпосереднім об'єктом злочинів, які сприяють створенню та сприянню діяльності організованих груп, злочинних організацій та збройних банд, є порядок у суспільстві, який виключає можливість появи й діяльності в ньому кримінально організованих структур [16, с. 27]. У такому випадку все одно слід виокремлювати безпосередній основний об'єкт бандитизму серед об'єктів вказаної групи злочинів, у чому саме полягає його специфіка.

А І.В. Іваненко, пропонує «авторський варіант щодо визначення поняття «громадська безпека» в аспекті об'єкту бандитизму, а саме: громадська безпека – це такий внутрішній стан речей у певному суспільстві (державі), коли кожен його представник має право і може самостійно або за допомогою держави реалізувати свої гарантовані конституційні, природні та інші права і свободі (на безпеку, на недоторканість тощо) за умови відсутності чинників, що випливають з діяльності інших членів суспільства, зважаючи на їхнє спільне суспільне співжиття, що перешкоджали б йому це робити, шкодили б його законним інтересам і ставили б їх під загрозу власне своїм існуванням чи проявами»[17, с. 6]. Таке визначення видається нам досить розпливчастим, оскільки з нього складно виявити специфіку та чинники бандитизму.

Тому більш прийнятними нам видаються визначення тих науковців, які основний безпосередній об'єкт бандитизму визначають з урахуванням самого поняття «банда». Так, на думку Р.Л. Чорного ним є «охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини щодо забезпечення громадського спокою, безпеки діяльності підприємств, установ, організацій та окремих осіб від насильницьких посягань такого злочинного об'єднання, яким є банда» [11, с. 62]. І.І. Радіонов вважає, що «основним безпосереднім об'єктом бандитизму виступають суспільні відносини громадської безпеки в частині захищеності суспільства від злочинної діяльності банд» [18, с. 57]. А Ю.Г. Гаврилов визначає основний безпосередній об'єкт бандитизму як сукупність суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини та громадянина, юридичних осіб та суспільства від злочинних посягань, чинених озброєною бандою та від загрози вчинення їх» [19, с. 113].

Враховуючи ці визначення можна сформулювати поняття основного безпосереднього об'єкту бандитизму як сукупність суспільних відносин, що забезпечують ефективний захист життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від насильницьких протиправних посягань з використанням зброї, що вчиняються бандами, а також від загрози вчинення таких посягань.

Що стосується визначення додаткового безпосереднього об'єкту бандитизму, то серед науковців, які досліджували це питання на рівні дисертаційних досліджень, відсутній єдиний підхід.

Так І.В. Іваненко вважає, що бандитизм має ряд безпосередніх об`єктів щодо свого злочинного посягання, які носять альтернативний характер і залежать від спрямованості злочинної діяльності тієї чи іншої окремої банди і зазначає, що до «нього можна віднести практично

всі особисті права і свободи громадян, а також функції та повноваження держави в аспекті її сприяння збереженню в суспільстві стану громадської безпеки» [3, с. 24]. Недолік позиції цього науковця полягає у тому, що він не визначає статус таких об'єктів: додатковий обов'язковий або додатковий факультативний об'єкти бандитизму, його визначення виглядає досить широким і неконкретним.

Відсутність чіткої визначеності у класифікації об'єктів «по горизонталі» обумовлена, зокрема, тим, що, як зазначає А.А. Вознюк: «у сучасній теорії українського кримінального права існують два підходи до класифікації безпосередніх об'єктів злочину в горизонтальній площині» [20, с. 22].

Додатковим безпосереднім об'єктом бандитизму є «охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини щодо забезпечення здійснення у встановленому порядку господарської та іншої діяльності підприємствами, установами, організаціями різних форм власності, а також окремими особами, та реалізації ними своїх майнових та інших прав і свобод в усіх сферах суспільного життя» [11, с. 66]. Стосовно факультативного безпосереднього об'єкта бандитизму, то ним в основному є охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини щодо забезпечення права власності підприємств, установ, організацій, окремих осіб, а також життя та здоров'я особи. Але залежно від мети нападів, вчинюваних бандою, і суспільно небезпечних наслідків, які настали, можуть мати місце й інші факультативні об'єкти – охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини: а) щодо забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту; б) щодо забезпечення виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; в) щодо забезпечення волі, честі та гідності особи і т. д.» [11, с. 66-67]. На нашу думку, Р.Л. Чорний говорить про ідентичні об'єкти кримінально-правової охорони, але різними словами, що зайвий раз доводить хибність першого підходу.

Серед дослідників бандитизму прихильником другого підходу є І.І. Радіонов, який виокремлює обов'язковий додатковий об'єкт бандитизму як частину громадської безпеки, що забезпечує стан захищеності суспільства від загальнонебезпечних посягань з використанням зброї [18, с. 63]. Проте, у разі прийняття його позиції, обов'язковий додатковий об'єкт, як частина громадської безпеки поглинається основним безпосереднім, як громадською безпекою загалом. Тобто відсутній сенс у його виокремленні.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами бандитизму, на думку І.І. Радіонова, «можуть виступати життя та здоров'я людини, її особиста воля, власність, нормальна робота підприємств, установ чи організацій тощо»[18, с. 63]. Вищезазначений перелік об'єктів нападу банди, на нашу думку, слід вважати не факультативним, а обов'язковим та альтернативним. Відсутність хоча б одного з елементів цього переліку означатиме те, що банда утворилась без будь-якої мети, а це суперечить змісту ст. 257 КК України. Тобто, незважаючи на те, що автор є прихильником другого підходу, до його позиції виникають запитання, оскільки він змішує сутність та статус об'єктів кримінально-правової охорони.

А Ю.Г. Гаврилов, також являючись прихильником другого підходу, пропонує додатковий обов'язковий об'єкт бандитизму визначати, враховуючи форму його вчинення, відповідно до диспозиції ст. 257 КК. Так, «якщо злочин вчинено у формі лише організації озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, то додатковим обов'язковим об'єктом буде виступати громадська безпека, що забезпечує стан захищеності суспільства від потенційних загроз злочинних посягань з використанням зброї» [21, с. 196]. У даному випадку вчений повторює хибну позицію І.І. Радіонова, оскільки додатковий обов'язковий об'єкт є складовою основного безпосереднього об'єкту. Крім того, якщо банда вже зорганізувалась, то мету її нападу сформовано і, наприклад, здоров'я жертви нападу є під потенційною загрозою, а тому вже виступає об'єктом посягання, тобто і об'єктом злочину. Це обумовлено тим, що об'єктом злочину є не тільки ті суспільні відносини, яким заподіяно шкоду, а й ті, яким створюється загроза заподіяння такої шкоди.

У разі якщо, на думку Ю.Г. Гаврилова, «бандитизм виражався в участі в банді, під якою слід розуміти перебування у складі банди та (або) виконання в інтересах такої організації різноманітних дій, то об'єктом злочину необхідно вважати охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини щодо забезпечення реалізації окремими особами своїх майнових та інших прав і свобод в усіх сферах суспільного життя, а також здійснення у встановленому порядку господарської та іншої діяльності підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності. Загроза такому об'єкту може бути як реальна, так і потенційна, залежно від того, в чому саме виражалась участь у банді» [21, с. 196]. Таке визначення додаткового обов'язкового об'єкта можна застосувати щодо всіх трьох форм бандитизму.

Коли ж вчинення бандитизму «полягає в участі особи у вчинюваному бандою нападі, то додатковим обов'язковим об'єктом слід визнавати громадську безпеку, що забезпечує стан захищеності суспільства від збройного нападу, а також: фізичну та психічну недоторканість особи, її особисту волю, нормальну роботу підприємств, установ чи організацій» [21, с. 196]. У даному випадку додатковий обов'язковий об'єкт змішується з основним безпосереднім об'єктом.

Що стосується всі інших суспільних відносин, що «охороняються законом про кримінальну відповідальність, і на які здійснюється посягання у процесі бандитського нападу, залежно від його мети, слід віднести до додаткового факультативного об'єкту злочину. Це пов'язано з тим, що хоч такі напади, найчастіше вчинюються з корисливих мотивів та супроводжуються насиллям, але учасники банди можуть переслідувати й інші цілі та керуватися іншими мотивами» [21, с. 196]. У даному випадку мова йде про альтернативні прояви об'єктів злочинного посягання, які також є складовою додаткового обов'язкового об'єкту. На нашу думку, не можна визначати статус об'єкта злочинного посягання як обов'язкового чи факультативного лише за кількісною ознакою прояву посягань на ті чи інші суспільні відносини. Отже, позиція Ю.Г. Гаврилова щодо визначення додаткового безпосереднього об'єкту бандитизму виглядає досить заплутаною та суперечливою.

Тому ми підтримуємо позицію А.А. Вознюка, який дослідив додатковий безпосередній об'єкт суміжного бандитизму злочину, передбаченого ст.255 КК України і зробив висновок, що «під час учинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України, завжди наявне заподіяння шкоди або створення загрози її заподіяння як основному безпосередньому об'єкту цього злочину, так і додатковому, тому його слід уважати обов'язковим. Останній є одночасно й основним безпосереднім об'єктом окремих злочинів, учинених учасниками злочинної організації. Додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 255 КК України, є різноманітні суспільні відносини, на які посягають учасники злочинних організацій, заподіюючи їм шкоди чи створюючи загрозу заподіяння шкоди. Це можуть бути основи національної безпеки, життя та здоров'я, власність, господарська діяльність, громадський порядок, моральність тощо. Тобто це всі суспільні відносини, на які можуть посягати учасники злочинних організацій. З огляду на зазначене, у цьому злочині він, передбачаючи значну кількість об'єктів кримінально-правової охорони, є багатоаспектним та альтернативним. Таким чином, особливість додаткового обов'язкового об'єкта злочину, передбаченого ст. 255 КК України, полягає в тому, що його не конкретизовано. Ним можуть бути безпосередні основні та безпосередні додаткові обов'язкові об'єкти злочинів, учинених злочинною організацією. Якщо більшість злочинів, що характеризуються наявністю додаткового обов'язкового об'єкта, мають один або декілька таких об'єктів, то в злочині, передбаченому ст. 255 КК України, їх стільки, скільки в статтях Особливої частини цього Кодексу, що встановлюють відповідальність за окремі злочини, які можуть учиняти учасники злочинних організацій» [20, с. 28-29]. Ці положення повною мірою можна віднести і для визначення додаткового безпосереднього обов'язкового об'єкту бандитизму, оскільки ст.257 КК України є спеціальною нормою щодо ст.255 КК України.

Висновки. Отже, основним безпосереднім об'єктом бандитизму є сукупність суспільних відносин, що забезпечують ефективний захист життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від насильницьких протиправних посягань з використанням зброї, що вчиняються бандами, а також від загрози вчинення таких посягань.

Додатковим обов'язковим об'єктом бандитизму слід вважати коло суспільних відносин, на які посягають члени банди, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу заподіяння шкоди: життю та здоров'ю, волі, статевій свободі і статевій недоторканості особи, праву власності, господарській діяльності фізичних та юридичних осіб, громадському порядку, моральності, правосуддю тощо. Тобто це всі суспільні відносини, на які здійснюють або планують здійснити посягання члени банди.

Що стосується додаткового безпосереднього факультативного об'єкту бандитизму, то він може бути наявним лише у разі, коли під час вчинення злочинів учасниками банди відбуваються посягання на суспільні відносини, що є факультативними для безпосередніх об'єктів таких посягань, у разі якщо вони охоплюються окремими нормами КК України.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відпов. редактор) та інші. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т-2.: Д – Й. 744 с.

2. Тихий В.П. Посягання на власність і на громадську безпеку. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конферен-

ції 15-16 грудня 1998 року під ред. В.І. Борисова. Х.: Харківський центр вивчення організованої злочинності, 1999. 284 с.

3. Іваненко І.В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2003. 232 с.

4. Матышевский П.С. Ответственость за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М.: «Юрид. лит.», 1968. 158 с.

5. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. М.: «Юрид. лит.», 1973. 200 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/ Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

7. Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 8 липня 2011 року № 3673-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/3673-17/ed20151231.

8. Пашков А.С., Спиридонов Л.И., Явич Л.С. Эффективность действия правовых норм. Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. 143 с.

9. Закон України «Про національну безпеку» від 26 червня 2018 року № 2469-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

10. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ: Постанова КМУ від 22 травня 2019 року № 507. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-п.

11. Чорний Р.Л. Бандитизм за кримінальним правом України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 236 с.

12. Таций В.Я Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Х.: Вища школа, 1988. 182 с.

13. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

14. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник. Харків: Укр. юрид. акад., 1994. 76 с.

15. Панов Н.И. Способы совершения преступлений против общественной безопасности: типология и общая характеристика. *Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України* : матер. Міжнар. наук.-практ. семінару 1-2 жовт. 2002 р. Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. С. 19-24.

16. Даньшин И.Н. Общественная безопасность и система преступлений, посягающих на нее. *Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України* : матер. Міжнар. наук.-практ. семінару 1-2 жовт. 2002 р. Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. С. 25-28.

17. Іваненко І.В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2003. 19 с.

18. Радіонов І.І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 210 с.

19. Гаврилов Ю.Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжя, 2017. 221 с.

20. Вознюк А.А. Додатковий об'єкт злочину, передбаченого ст. 255 Кримінального Кодексу України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* № 4 (97). 2015. С. 21-32.

21. Гаврилов Ю.Г. Проблеми визначення об'єкту бандитизму. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. № 2. С. 190–197.

УДК 343

МІРКОВЕЦЬ В. І.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС І ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто поняття кримінального процесуального примусу та його співвідношення із заходами забезпечення кримінального провадження, розкрито зміст примусу у обмеженні права на свободу та особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: *кримінальний процесуальний примус, право на свободу та особисту недоторканість, заходи забезпечення кримінального провадження, обмеження права на свободу та особисту недоторканість, класифікація заходів забезпечення кримінального провадження.*

Рассмотрены определения уголовного процессуального принуждения и его соотношение с мерами обеспечения уголовного производства, раскрыто содержание принуждения в ограничении права на свободу и личную неприкосновенность при применении мер обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: *уголовное процессуальное принуждение, право на свободу и личную неприкосновенность, меры обеспечения уголовного производства, ограничение права на свободу и личную неприкосновенность, классификация мер обеспечения уголовного производства.*

The concept of criminal procedural coercion and its correlation with measures of ensuring criminal proceedings are considered, the content of coercion in restriction of the right to liberty and personal integrity during the application of measures of ensuring criminal proceedings is revealed.

Key words: *criminal procedural coercion, right to liberty and security, measures to secure criminal proceedings, restrictions on the right to liberty and security, classification of measures to ensure criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Обмеження права на свободу і особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження нерозривно пов'язане із питаннями застосування кримінального процесуального примусу. Різноманітні проблеми заходів забезпечення кримінального провадження – одна з найбільш «популярних» тем для наукових досліджень, що зумовлено широтою та актуальністю проблематики. Так, предметом досліджень були питання, що становлять інтерес в контексті цієї роботи, а саме щодо співвідношення кримінального процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження, їх класифікації за критерієм застосування примусу та ін.

Аналіз останніх наукових публікацій. Питання забезпечення права на свободу і особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження вивчали Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, О.М. Коровайко, О.П. Кучинська, О.Р. Михайленко, Л.Р. Наливайко, І.Л. Петрухін, М.А. Погорецький, П.М. Рабінович, В.В. Рожнова, В.М. Савицький, Т.М. Слінько, Ю.Ф. Скакун, К.В. Степаненко М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, В.Г. Уваров, В.І. Фаринник, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та ін.

Метою статті є дослідження низки питань, що стосуються забезпечення права на свободу і особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: поняття кримінального процесуального примусу, його видів, співвідношення процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження, їх класифікації та ін.

© МІРКОВЕЦЬ В. І. – здобувач аспірантури (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

Виклад основного матеріалу. Під заходами забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [1, с. 367].

В.І. Фаринник заходи забезпечення кримінального провадження визначає як передбачені кримінальним процесуальним законом заходи державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та особами, у встановленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів, досягнення завдань кримінального судочинства та дієвості провадження [2, с. 136].

КПК України визначає види заходів забезпечення кримінального провадження, їх мету, загальні правила, підстави їх застосування.

Так, до системи заходів забезпечення кримінального провадження належать:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
2) накладення грошового стягнення;
3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
4) відсторонення від посади;
4^{-1}) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
5) тимчасовий доступ до речей і документів;
6) тимчасове вилучення майна;
7) арешт майна;
8) затримання особи;
9) запобіжні заходи.

Мету застосування заходів забезпечення кримінального провадження законодавець формулює як «досягнення дієвості цього провадження» (ч. 1 ст. 131 КПК України) не розкриваючи змісту поняття «дієвість» або його ознак. Убачається, що дієвість тут означає виконання завдань кримінального провадження серед яких недопущення необґрунтованого примусу.

Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження передбачають обов'язковість судового контролю (крім випадків, передбачених КПК України); порядок подання клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження; перелік обставин, які зобов'язані довести слідчий, прокурор; обв'язок слідчого судді, суду врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні; обов'язок сторін подати докази обставин, на які вони посилаються; вимога подання витягу з ЄРДР (ст. 132 КПК України).

Отже, у загальних положеннях застосування заходів забезпечення кримінального провадження безпосередньо визначено вимоги, що стосуються недопущення необґрунтованого та/або надмірного втручання (обмеження) прав людини, а саме: доведення того, що потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора (п. 2 ч. 3 ст. 132 КПК України) та обов'язок слідчого судді, суду врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 132 КПК України).

У нормах, що визначають підстави та порядок застосування кожного із засобів забезпечення кримінального провадження також містяться положення, що спонукають правозастосовувача враховувати та дотримуватись вимоги щодо забезпечення різних аспектів права на свободу і особисту недоторканість.

Так, у ч. 3 ст. 140 КПК України визначено обмеження застосування приводу не тільки щодо кола учасників кримінального провадження, а й конкретизовано такі обмеження для певних категорій свідків: привід свідка не може бути застосований до неповнолітньої особи, вагітної жінки, осіб з інвалідністю першої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю.

У ч. 3 ст. 143 передбачено, що застосування заходів фізичного впливу не повинно перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу. Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати

шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, протягом часу більшого, ніж необхідно для негайного доставлення особи до місця виклику.

Обов'язок слідчого судді при вирішенні питання про арешт майна враховувати наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, третіх осіб (п. 6 ч. 2 ст. 173 КПК України). Такі наслідки арешту майна мають самостійне значення і можуть стосуватись не тільки обмеження майнових прав, але й права на свободу і особисту недоторканість, законодавець розмежовує їх із розумністю та співрозмірністю обмеження права власності завданням кримінального провадження (п. 5 ч. 2 ст. 173 КПК України). У ч. 4 ст. 173 КПК України зазначено, що у разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

Ч. 3 ст. 176 КПК України передбачає, що слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК України, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. При цьому найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – тримання під вартою.

Зі змісту законодавчого регулювання заходів забезпечення кримінального провадження убачається, що в його основу закладено сутнісні ознаки засади дотримання права на свободу і особисту недоторканість, адже КПК України, крім їх нормативного визначення, передбачає підстави для їх застосування, порядок дій уповноважених органів та засоби захисту прав осіб щодо яких ці заходи застосовуються. Кожен із заходів забезпечення кримінального провадження у різній мірі обмежує право на свободу і особисту недоторканість, що має значення при його виборі із урахуванням зазначених обставин.

Системний аналіз нормативних положень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження з позицій характеру і змісту правообмеження дозволив визначити класифікацію таких обмежень: загальні (незалежно від виду заходу забезпечення кримінального провадження для будь-якого суб'єкта) – підкорятись законним вимогам уповноваженого органу; спеціальні – визначені для певного виду заходу забезпечення кримінального провадження; додаткові – передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України.

Відповідно до усталеної позиції, ознакою заходів забезпечення кримінального провадження визначають їх примусовий характер, що має безпосередній зв'язок із забезпеченням права на свободу і особисту недоторканість.

Примус у кримінальному процесі – завжди головна тема в науці кримінального процесу, вона тісно пов'язана з низкою інших тем. Примус як реальне правове явище має вплив на доктринальні підходи до визначення форми кримінального процесу, способів його здійснення та забезпечення, практика реалізації примусових заходів свідчить про ступінь дотримання прав і свобод людини у державі [3, с. 215].

Державно-правовий примус та примус у кримінальному процесі, як його галузевий різновид, визначають подібно:

державний примус у правовій державі з позиції принципу верховенства права та прав і свобод людини доцільно визначити як сукупність заходів владного зовнішнього впливу, що їх здійснюють від імені держави, спрямованих на примушування суб'єктів права до певної поведінки. Державний примус становить правові відносини, що характеризуються асиметричним положенням представника компетентного державного органу, котрий здійснює примус та особи, яку примушують. Державний примус у правовій державі виправданий, якщо його здійснюють з метою захисту прав людини, що дає змогу забезпечити загальне благо. Державний примус у правовій державі має бути відповідним, обгрунтованим та нормативним; здійснюватися на підставі якісних нормативно-правових актів; не принижувати гідність людини [4, с. 10];

метод кримінально-процесуальної діяльності, який полягає у формуючому, нормативно закріпленому впливі визначених державних органів і посадових осіб на правосвідомість суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності незалежно від його волі, бажання, що передбачає для примушуваного загрозу чи дійсне настання негативних наслідків матеріального, морального чи організаційного характеру з метою забезпечення його належної поведінки і, як наслідок, виконання завдань кримінального судочинства [5, с. 9];

кримінальний процесуальний примус – це метод державного впливу, що виявляється в правових обмеженнях особистісного, майнового та організаційного характеру учасників кримінальної процесуальної діяльності [6, с. 18];

передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовують у сфері кримінального судочинства уповноважені на те посадові особи і державні органи за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, стосовно обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їх неправомірних дій з метою успішного розслідування та виконання завдань кримінального судочинства [7, с. 45–47];

державний примус можна визначити як метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, на особу та майно суб'єктів правових відносин з метою забезпечення належної реалізації права, запобігання правопорушенням, покарання та виправлення правопорушників, поновлення порушених прав, що його застосовують державні органи відповідно до їхньої компетенції незалежно від волі та бажання юридично зобов'язаних суб'єктів [8, с. 37];

сукупність заходів державно-владного характеру, що завдають істотного, тимчасового обмеження прав і законних інтересів обвинуваченого, підозрюваного та інших учасників кримінального судочинства шляхом фізичної, психічної і моральної дії на них за наявності фактичних даних, що вказують на необхідність вживання цих заходів, на підставі винесеного компетентними посадовими особами рішення, з метою запобігання і припинення кримінально-процесуальних порушень, відновлення процесуальних правовідносин у сфері судочинства для досягнення його завдань [9, с. 137];

нормативно закріплений вплив держави на суб'єктів суспільного життя з метою забезпечення їх належної поведінки, який у вигляді встановлених законом правообмежень здійснюється компетентними органами під час правозастосовної діяльності [10, с. 9];

метод впливу держави на свідомість і поведінку, на особу і майно суб'єктів правових відносин, який застосовується державними органами відповідно до їхньої компетенції незалежно від волі та бажання юридично зобов'язаних суб'єктів з метою забезпечення належної реалізації права попередження правопорушень, покарання та виправлення правопорушників, поновлення порушених прав [11, с. 12].

Ці та інші визначення розкривають мету та зміст примусу із урахуванням різних характеристик та у різному обсязі, проте, незважаючи на певні відмінності у формулюваннях, більшість науковців широко тлумачать це поняття як вплив на різні сфери фізичного і психічного життя людини, що узгоджується із визначеним поняттям і сутністю права на свободу і особисту недоторканість.

Ознаками заходів забезпечення кримінального провадження як одного з видів заходів державного примусу Т.П. Яцик та С.Л. Болехівська визначають: 1) винятковий характер; 2) застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягнути неможливо; 3) мають примусовий характер, який залежить не від порядку їхньої реалізації, а від самої законодавчої моделі, що передбачає можливість застосування примусу; 4) мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законом; 5) підстави, умови, межі й порядок їхнього застосування детально регламентовані законом; 6) спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок провадження, його дієвість; 7) оскільки процесуальний примус є різновидом державного примусу, специфічним суб'єктом його застосування завжди є виключно компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють провадження [12, с. 206–207].

Переважно заходи забезпечення кримінального провадження та заходи кримінального процесуального примусу ототожнюють (але не завжди, наприклад, Л.М. Лобойко і О.А. Банчук вважають, що примус є там, де є застосування фізичної сили, тобто «заходами примусу доцільно визнавати лише привід, затримання особи, вилучення майна чи документів, під час яких застосовується фізична сила [13, с. 133]).

Ми поділяємо першу (поширену) точку зору і вважаємо також, що примус можливий і під час реалізації інших дій і заходів, тому його тлумачення не можна обмежувати лише застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження.

О. Г. Шило зазначає, що ці заходи мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі. Навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав і свобод, що пов'язане із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом [14, с. 256].

Заходи забезпечення кримінального провадження завжди пов'язані із застосуванням примусу у кримінальному процесі. Саме примус є запорукою того, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження досягне мети – дієвості (ефективності) провадження [15, с. 118-119].

Ми підтримуємо такий підхід і примусовий характер заходів забезпечення кримінального провадження крізь призму права на свободу і особисту недоторканість розуміємо також як незалежний від поведінки і ставлення особи обмежувальний (як фізичний, так психічний, моральний) вплив на це право. Убачається також, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження створює певну процесуальну ситуацію, яка передбачає спосіб поведінки її учасників і за інших обставин (відсутність такої ситуації, відсутність обов'язку і засобів реагування на його невиконання) суб'єкт, який навіть добровільно виконує певні процесуальні обов'язки, не обрав би такий спосіб поведінки, утримався б від цих дій.

Потрібно також звернутись до класифікацій заходів кримінально-процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження зокрема, ставлячи за мету розкрити різні аспекти забезпечення права на свободу і особисту недоторканість при їх застосуванні.

О.В. Верхогляд-Герасименко заходи кримінально-процесуального примусу розподіляє за групами:

1. Передбачені кримінально-процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються уповноваженими на те державними органами та посадовими особами за наявності передбачених законом підстав і в установленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального процесу, що спрямовані на припинення й запобігання з боку останніх неправомірним діям, які перешкоджають належному здійсненню досудового розслідування, розгляду, вирішенню кримінальної справи в суді та виконанню вироку.

2. Заходи державного примусу запобіжного характеру, які, не будучи покаранням, застосовуються органами прокуратури, слідства й суду для здійснення завдань правосуддя лише у випадку дійсної необхідності до обвинуваченого, свідка, експерта, понятого, перекладача та інших осіб у суворій відповідності із кримінально-процесуальним законом і з урахуванням прав і законних інтересів цих осіб.

3. Передбачені кримінально-процесуальним правом дії та рішення органів, які ведуть провадження по справі, що обмежують права учасників процесу поза їх волею.

4. Передбачені кримінально-процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються компетентними особами та органами за наявності підстав і в порядку, передбачених законом, з метою подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального судочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування й суду [16, с. 21–22]

В.І. Фаринник пропонує класифікувати заходи забезпечення кримінального провадження за різними критеріями, зокрема:

1) за метою застосування:

– заходи, що забезпечують належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи). Ці заходи пов'язані з суттєвим обмеженням прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого, мають специфічну мету та особливий порядок застосування;

– заходи, що забезпечують отримання та збирання доказів (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). На відміну від запобіжних, завдання цих заходів полягає у забезпеченні слідчому та суду можливості виявити, вилучити та дослідити докази;

– заходи, що спрямовані на забезпечення законного порядку під час провадження (привід, накладення грошового стягнення, відсторонення від посади);

– заходи по забезпеченню цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо);

2) за терміном дії:

– заходи, що тривають протягом чітко визначеного періоду часу (запобіжні заходи, відсторонення від посади, арешт майна тощо);

– заходи, термін дії яких не визначено (привід тощо);

3) за підставами застосування:

– заходи, що застосовуються у зв'язку з невиконанням (або можливим невизнанням) процесуальних обов'язків (накладення грошового стягнення, привід, запобіжні заходи тощо);

– заходи, які застосовуються незалежно від процесуального правопорушення (тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна);

4) за режимом обмеження прав і свобод людини:

– заходи, що пов'язані із тимчасовою ізоляцією особи (тримання під вартою, домашній арешт, затримання особи);

– заходи, які не пов'язані з тимчасовою ізоляцією особи (накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, особисте зобов'язання, особиста порука, застава тощо) [8, с. 334; 2, с. 135–137] за критерієм обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження, як, наприклад,

– ізоляційні запобіжні заходи – тримання під вартою, затримання, домашній арешт. Ці заходи фізично обмежують особисту свободу підозрюваного, обвинуваченого, ізолюючи його від суспільства. Характер правообмежень у даному випадку обумовлює необхідність встановлення строку дії цих заходів;

– неізоляційні психолого-примусові запобіжні заходи, пов'язані із застосуванням щодо підозрюваного, обвинуваченого психічного впливу, який полягає у покладенні певних обов'язків, пов'язаних із забезпеченням їх належної поведінки і можливості застосування більш суворих запобіжних заходів у випадку їх невиконання. До цієї групи належать усі інші запобіжні заходи, зокрема особисте зобов'язання, особиста порука, застава [1, с.170].

С.М. Смоков пропонує класифікацію заходів забезпечення кримінального провадження за критерієм обмеження конституційних прав громадян: 1) заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів; 2) заходи, які обмежують майнові права громадян (накладення грошового стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна); 3) заходи, які обмежують свободу пересування громадян (особисте зобов'язання, домашній арешт, особиста порука, застава); 4) заходи, які обмежують особисту свободу громадян (затримання та тримання під вартою) [17].

Отже, науковці пропонують різні класифікації заходів забезпечення кримінального провадження, що розкривають їх важливі ознаки, умови застосування та інші обставини.

Серед різноманітних класифікацій заходів забезпечення кримінального провадження не пропонується класифікація за критерієм обмеження права на свободу і особисту недоторканість. Спроба розробити таку класифікацію призвела до висновку, що в її основі може бути тільки ступінь обмеження права на свободу і особисту недоторканість (ми не брали до уваги інші критерії, які не мають значення в досліджуваному контексті: суб'єкти, мета та ін.), а всі, без винятку, заходи забезпечення кримінального провадження є обмеженням права на свободу і особисту недоторканість.

Висновок. Заходи забезпечення кримінального провадження відрізняються за характером і змістом примусу, його обсягом та умовами застосування, забезпечення права на свободу і особисту недоторканість не залежить від виду заходу забезпечення кримінального провадження і однаково поширюється кожен з них.

Таким чином, будь-який захід забезпечення кримінального провадження має застосовуватись із забезпеченням права на свободу і особисту недоторканість.

Забезпечення права на свободу і особисту недоторканість – це стала, незмінна, безальтернативна складова застосування заходів забезпечення кримінального провадження, вибір може бути здійснено лише щодо конкретного заходу забезпечення кримінального провадження, який у тій або іншій мірі це право обмежує.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес: підручник за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К.: ЦУЛ, 2013. 544 с.

2. Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2015. С. 133–142.

3. Андрушко О. Примус у кримінальному процесі: питання денотації і конотації. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2018. С. 215–220.

4. Ортинський В. Погляд на державний примус у контексті європейської інтеграції України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 889. 2018. С. 4–11.

5. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2009. 19 с.

6. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность. Казань, 1981. 136 с.

7. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. № 2. 2012. С. 628–632.

8. Ровинський Ю. О. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. Вип. 49. С. 35–41.

9. Мельников В. Ю. Понятие мер уголовно-процессуального принуждения и его виды. *Северо-Кавказский юридический вестник*. № 2. 2006. С. 126–138.

10. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2003. 27 с.

11. Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 20 с.

12. Яцик Т.П., Болехівська С.Л. Проблеми та напрями вдосконалення застосування заходів забезпечення кримінального провадження в Україні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 4–5 (8–9). 2017. С. 202–207.

13. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 280 с.

14. Кримінальний процес : підручник за заг. ред. В.Я. Тація, О.В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2014. 824 с.

15. Кримінальний процес : навч. посібн. у пи-таннях і відповідях / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. 3-є вид. пере-робл. і доповн. К.: Видавець, 2012. 275 с.

16. Верхогляд-Герасименко О.В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу : монографія. Х. : Юрайт, 2012. 213 с.

17. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/ FP/2012-2/12ccmpku.pdf.

УДК 343

МІРОШНИЧЕНКО С. С.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

У статті проаналізовано злочини у сфері службової діяльності, а саме перевищення влади або службових повноважень у системі злочинів. Визначено, що перевищення влади або службових повноважень є небезпечним злочином, який вчинюється у сфері службової діяльності і посягає на охоронювані законом права й інтереси окремих громадян, інтереси юридичних осіб, державні та громадські інтереси.

Ключові слова: *службова особа, перевищення влади, службові повноваження, службова діяльність.*

В статье проанализированы преступления в сфере служебной деятельности, а именно превышение власти или служебные полномочия в системе преступлений. Определено, что превышение власти или служебных полномочий является опасным преступлением, совершаемым в сфере служебной деятельности и пося-

© МІРОШНИЧЕНКО С. С. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології (Університет ДФС України)

гающим на охраняемые законом права и интересы отдельных граждан, интересы юридических лиц, государственные и общественные интересы.

Ключевые слова: *должностное лицо, превышение власти, должностные полномочия, служебная деятельность.*

The article analyzes crimes in the field of official activity, namely excess of power or official authority in the crime system. It is determined that abuse of power or official authority is a dangerous crime that is committed in the field of official activity and encroaches on the rights and interests of individual citizens protected by law, the interests of legal persons, state and public interests.

Key words: *official person, excess of power, official authority, official activity.*

Актуальність даної статті полягає в тому, що на сьогоднішній день проблема надання та одержання неправомірної вигоди у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг є дуже актуальною і широко освітлюється серед населення з метою запобігання вчиненню даного злочину. Актуальність цієї теми також зумовлена стрімким ростом недовіри громадян до владних структур, що є запорукою демократії. Надання та одержання неправомірної вигоди у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг з кожним днем поширюється все більше і більше, пересічні громадяни стикаються з цією проблемою кожен день і не можуть з цим нічого зробити, тим самим поповнюючи коло суб'єктів, які надають або одержують «хабар». Саме тому виникає необхідність врегульовувати дану проблему кримінальним законодавством.

Метою дослідження є виявлення проявів неправомірної вигоди як ознаки злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг належать до корупційних злочинів і регулюється Конституцією України, міжнародними договорами, які ратифікувала Верховна Рада України, цим та іншими законами, а також іншими нормативно-правовими актами [2]. Вирішення даної проблеми є одним із пріоритетних завдань держави. Саме тому чинним законодавством України передбачається багато заходів щодо протидії корупції. Статтею 19 Конституції України закріплюється обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Порушення цього обов'язку тягне за собою припинення нормальної та ефективної діяльності органів влади, унеможливлює довіру громадян до влади та спричиняє негативні наслідки. Більш ширше регулює злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг Кримінальний кодекс України [1].

Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на встановлений законом порядок реалізації службовими особами своїх повноважень (управлінських функцій) в межах наданих їм прав та покладених на них обов'язків (компетенції), якими заподіюється шкода правам, свободам чи правоохоронюваним (законним) інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, а також авторитету органів влади, об'єднань громадян, суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, від імені та/або в інтересах яких діють службові особи [3, с. 6].

До вищевказаних злочинів входять: стаття 364 «Зловживання владою або службовим становищем», стаття 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», стаття 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», стаття 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», стаття 366 «Службове підроблення», стаття 366-1 «Декларування недостовірної інформації», стаття 367 «Службова недбалість», стаття 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», стаття 368-2 «Незаконне збагачення», стаття 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», стаття 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», стаття 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», стаття 369-2 «Зловживання впливом», стаття 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань», стаття 370 «Провокація підкупу» [1].

Говорячи про загальну характеристику даного виду злочинів варто розпочати з об'єкта, на який посягає злочинець. Загалом, існує багато підходів до концептуального визначення поняттю «об'єкт злочину». Але на нашу думку, найбільш влучним є визначення М. І. Хавронюка у науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України. Об'єкт злочину – це охоронювані кримінально-правовими нормами суспільні відносини та соціальні блага, на які посягає злочин [4, с. 13]. Визначення об'єкта злочину є дуже важливим для кваліфікації злочину. Тому сучасна наука кримінального права виділяє два критерії для класифікації об'єкта: по вертикалі і по горизонталі. По вертикалі об'єкт поділяється на загальний, родовий та безпосередній. По горизонталі є основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкти [5, с. 14-15].

Родовим об'єктом службових злочинів у публічній та не публічній управлінських серах є суспільні відносини, що забезпечують нормальну, тобто таку, зміст, характер, межі та порядок здійснення якої визначені законодавством, діяльність державного апарату, апарату управління органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, інших юридичних осіб як публічного, так й приватного права, а також суспільні відносини, що забезпечують здійснення регламентованої законодавством професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Безпосереднім об'єктом даних злочинів є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність, здійснювану в окремих ланках апарату управління органів державного влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, юридичних осіб публічного і приватного права, а також відносини, що забезпечують нормальну професійну діяльність осіб, які при її здійсненні наділяються правомочностями з надання публічних послуг [6, с. 273-274]. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами службових злочинів у публічній та не публічній управлінських сферах, можуть бути: життя, здоров'я, честь та гідність особи, її права та свободи власність, інші суспільні відносини [3, с. 14].

Деякі склади злочину мають свій предмет. На думку науковця Лащука Єфрема Вікторовича предмет злочину відноситься до факультативних ознак об'єкта злочину, тобто це певні предмети (матеріальні цінності), які людина може побачити або виявити за допомогою технічних засобів щодо яких або завдяки впливу на які злочинець вчиняє злочин [7, с. 24-25]. Таким чином, предметом злочину є речі, цінності, матеріально виражені частини навколишнього середовища тощо, з яким пов'язується вчинення конкретного злочину. Відсутність предмета в певному злочинному діянні, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України виключає кваліфікацію такого діяння [5, с. 16]. Але доречно буде ще додати, що Предметом злочину слід визнавати не лише речі матеріального світу (матеріалізовані об'єкти), а й інші явища об'єктивного світу (нематеріалізовані об'єкти – інформацію, енергію тощо), які мають зовнішнє представлення чи можуть набути його і можуть сприйматись органами відчуття людини. Головне при цьому, що такі об'єкти повинні мати певну цінність, котра може бути виражена у грошовій оцінці їх вартості, а їх призначенням має бути задоволення певних потреб людей. Отже, предметом злочину можна вважати матеріальні і нематеріальні об'єкти (блага) [3, с. 14].

Так, склади злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг мають такі предмети. Стаття 366 Кримінального кодексу України «Службове підроблення» предметом якої є офіційний документ, тобто документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази, які мають право складати, надавати, посвідчувати лише уповноважені на це особи, окремими громадянами. У статті 366-1 «Декларування недостовірної інформації» предметом є декларація, тобто документ, який містить інформацію зазначену у статті 46 Закону України «Про запобігання корупції». У статтях 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370 Кримінального кодексу України предметом злочину є неправомірна вигода, тобто грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав [1]. За статтею 368-2 Кримінального кодексу України предметом незаконного збагачення є активи у значному розмірі, під якими розуміють грошові кошти або інше майно, а також доходи від них, якщо їх розмір (вартість) перевищує одну тисячу неоподаткованих мінімумів доходів громадян [1]. Розглядаючи злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг потрібно розібрати поняття неправомірної вигоди.

Поняття неправомірної вигоди міститься у Кримінальному кодексі України у примітці до статті 364-1, а також у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року.

Під неправомірною вигодою розуміються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [2]. У частині 2 статті 368 Кримінального кодексу України є також поняття неправомірної вигоди у значному розмірі, в частині 3 цієї ж статті поняття неправомірної вигоди у великому розмірі, а в частині 4 – в особливо великому розмірі. Неправомірною вигодою в значному розмірі вважається вигода, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі – така, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великому розмірі – така, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [1]. На 2018 рік відповідно до Податкового кодексу України неоподаткований мінімум доходів громадян у розмірі соціальної пільги, який застосовується для визначення розміру збитків від злочинів, які регламентуються кримінальним законодавством становить 881 гривню [8]. Таким чином, неправомірна вигода у значному розмірі становить вигода, що перевищує 88100 гривень, у великому розмірі – така, що перевищує 176200 гривень, в особливо великому розмірі – 440500 гривень і більше.

Досліджуючи поняття неправомірної вигоди варто виділити її окремі елементи і проаналізувати їх. Отже, неправомірною вигодою можуть бути такі предмети: 1) грошові кошти; 2) інше майно; 3) переваги; 4) пільги; 5) послуги; 6) нематеріальні активи.

Відповідно до статті 192 Цивільного кодексу України грошові кошти (гроші) є законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України. Грошовою одиницею в Україні є гривня [9]. Грошові кошти виконують функції мірила вартості та засобу обігу. Крім того, вони є засобами нагромадження та платежу. Функції грошей виконують монети та банкноти (об'єкти речових прав) і так звані безготівкові гроші (об'єкти зобов'язальних прав вимоги). У цивільному праві гроші належать до родових, замінних речей [10, с. 97]. До грошових коштів (грошей) належить: а) національна валюта України – грошові знаки у вигляді випущених Національним банком України паперових грошових знаків (банкнот) та розмінної металевої монети, що перебуває в обігу та є законним платіжним засобом на території України; б) іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, металевої монети, що перебуває в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави [3, с. 17].

Наступним елементом є майно. Цивільний кодекс України у статті 190 визначає майно як особливий об'єкт, яким вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [9]. Під майном також розуміються речі, які належать комусь на праві власності і не вилучені з цивільного обороту. Річ визначається як предмет матеріального світу, який може задовольнити певні потреби людини. Також, це можуть бути предмети домашнього вжитку, особистого користування, трудової діяльності тощо, будь-який предмет взагалі, який може належати будь-кому, рухомі та нерухомі речі, подільні та неподільні, родові чи індивідуально визначені, споживчі чи неспоживчі речі тощо. У пункті «d» ст. 2 Конвенції ООН проти корупції під поняттям «майно» розуміють будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені у речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них [11].

Переваги - це додаткові матеріальні чи інші вигоди або можливості, які конкретна особа має порівняно з іншими, що ставлять її в нерівне становище з іншими особами. Переваги можуть полягати, зокрема, у праві на позачергове або першочергове одержання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі за законом. Наприклад, як отримання переваги може бути розцінене виграш у тендері підприємством на надання певних послуг. Таким чином, підприємство, яке надало неправомірну вигоду службовій чи посадовій особі, яка мала повноваження прийняти дане рішення, має переваги над іншими учасниками тендеру. Надання незаконних переваг полягає в тому, що вони надаються особі, яка не має на них права, і при цьому порушуються інтереси інших осіб [3, с. 18].

Ще одним з елементів неправомірної вигоди є пільги. Пільги – це надання певних переваг чи можливостей, повне чи часткове звільнення від виконання певних обов'язків, або полегшення їх виконання особам, які потребують соціального захисту, а також чітко визначені законодавством. Існують соціальні і службові пільги. Соціальними пільгами – це додаткові матеріальні блага або інші переваги громадян, визнаних державою, які потребують особливого соціального захисту у зв'язку з досягненням відповідного віку, хвороби, непрацездатності, інвалідності, багатодітності, сирітства та інших життєвих обставин, що викликають необхідність особливої уваги,

підвищеної турботи про дану людину в порівнянні з іншими громадянами [12]. Службові пільги надаються відповідно до місця роботи та роду діяльності. Такі пільги, наприклад, можуть мати військовослужбовці [13]. Крім цього, З метою удосконалення обліку осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою Кабінет Міністрів України створив Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги [14].

За академічним тлумачним словником української мови «послуга» - це дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому [15]. Законодавство України серед послуг виділяє «транспортні послуги», у т.ч. «послуги з перевезення пасажирів та вантажів», «житлово-комунальні послуги», «послуги з технічного сервісу», «послуги з оцінки відповідності», «послуги в галузі охорони здоров'я», «послуги з доставки балонів з газом», «послуги в закладах (підприємствах) ресторанного господарства», «освітні послуги», «послуги мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет», «ритуальні послуги», «фінансові послуги», «соціальні послуги» тощо [3, с. 20].

Нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, у т. ч. промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника, в установленому законодавством порядку. Отже, найчастіше під нематеріальними активами як видом неправомірної вигоди розуміються майнові права на певні об'єкти права інтелектуальної власності: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних),виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці. Відповідно до статті 424 Цивільного кодексу України майновими правами стосовно зазначених об'єктів є:

1. Право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
2. Виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
3. Виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;
4. Інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [9].

Досліджуючи поняття неправомірної вигоди варто також зауважити про таке поняття, як подарунок службовій чи посадовій особі. Як свідчить міжнародний досвід, на практиці розрізнити подарунок та неправомірну вигоду між собою досить важко, тому питання отримання та передачі подарунків публічними службовцями, з метою запобігання виникненню корупційних проявів у їх діяльності, повинно бути обов'язково врегульовано на законодавчому рівні [16]. Статтею 1 Закону України «Про запобігання корупції» подарунок визначається як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають або одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової. Частиною 1 статті 23 особам, зазначеним у пунктах 1 та 2 частини 1 статті 3 цього Закону, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб. У частині 2 статті 23 цього ж Закону вказано, що особи, зазначені у пунктах 1 та 2 частини 1 статті 3 цього Закону, можуть приймати подарунки, які відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність, крім випадків, передбачених частиною першою цієї статті, якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки. Передбачене цією частиною обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які даруються близькими особами або одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси [2].

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26, ст.131. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 49, ст. 2056. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

3. Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. *Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України* / за заг. ред. д. ю.н., проф.

В. І. Шакуна. К: Алерта, 2012. 160 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/7686/1/Злоч%20у%20сфері%20служб%20діял%202012.pdf

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл., та допов. К. Юридична думка, 2012. 1316 с.

5. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. За заг. ред. В.В. Топчія, наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.

6. Тютюгін В. І., Городецький Ю. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: загальна характеристика. *Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2015. Вип. 1 (4). С. 272–295. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8523/1/Tjutjugin_Grodetskyi.pdf.

7. Лащук Є.В. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 223 с.

8. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 40-44, ст. 356. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

10. Безклубий І. А. Банківські правочини : монографія. К.: Видавничий Дім «Ін Юре». 2007. С. 123. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2011/BEZKLYBUY_2005.pdf

11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 49. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

12. Буянова О.М., Захаров М.Л., Тучкова Е.Г. Право соціального забезпечення. С. 586.

13. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 45, ст. 425. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12.

14. Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги: Постанова Кабінету Міністрів України від від 29 січня 2003 р. № 117. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2003-п.

15. Академічний тлумачний словник української мови. *Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980)*. URL: http://sum.in.ua.

16. Одержання подарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Роз'яснення Міністерства Юстиції України від 28.07.2011 р. № n0053323-11. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0053323-11

17. Грицюк І.В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілих при перегляді судових рішень. *Міжнародний юридичний вісник* : *збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. Ірпінь, 2015. № 1 (2). С. 70-77.

18. Грицюк І.В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. Право.ua: наук.-практ. журн. з проблем конституц., цивіл., кримінал., екол. та ін. галузей права / Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримін. асоц. України, Київ. міжн. ун-т, Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Західно-регіон. асоц. клубів ЮНЕСКО, Нац. акад. прав. наук України. Київ: Юнеско, 2015. № 3. С. 84-87.

УДК 343.9

ПАВЛЮХ О. А.

ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

У статті розглянуто думки науковців щодо класифікації злочинів у сфері оподаткування. Встановлено, що податкові правопорушення мають найбільшу питому вагу серед економічних правопорушень. Здійснено спробу надати власну класифікацію злочинів у сфері оподаткування.

Ключові слова: *злочин, злочинність, податковий злочин, оподаткування, класифікація, види.*

В статье рассмотрены мнения ученых о классификации преступлений в сфере налогообложения. Установлено, что налоговые правонарушения имеют самый удельный вес среди экономических правонарушений. Предпринята попытка предоставить собственную классификацию преступлений в сфере налогообложения.

Ключевые слова: *преступление, преступность, налоговое преступление, налогообложение, классификация, виды.*

The article considers the opinions of scientists on the classification of crimes in the field of taxation. It is established that tax offenses have the largest share among economic offenses. An attempt was made to provide its own classification of crimes in the field of taxation.

Key words: *crime, criminality, tax crime, taxation, classification, types.*

Податкові правопорушення мають найбільшу питому вагу серед економічних правопорушень. Так, серед кримінальних проваджень, відкритих за ознаками економічних злочинів, що надходять на економічну експертизу, біля 70 відсотків становлять справи, пов'язані з ухиленням від сплати податків. Тому сьогодні стан економічної безпеки країни залишається вкрай складним внаслідок дії низки викликів, зокрема криміналізації економічних відносин та розповсюдження напівлегальних методів ухилення від сплати податків.

Теоретичні та практичні проблеми класифікації злочинів у сфері оподаткування розробляли багато вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального права та кримінології, зокрема: Ю.М. Антонян, А.М. Бойко, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Д.І. Голосніченко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, І.І. Кучеров, В.В. Лисенко, О.М. Литвинов, С.С. Мірошниченко, В.В. Молодик, М.І. Панов, В.В. Пивоваров, О.Ю. Шостко та ін.

У свою чергу, у вітчизняній кримінології практично не дослідженими залишаються питання класифікації злочинів у сфері оподаткування, що розглядається як надзвичайно важлива і актуальна проблема сьогодення.

Варто зазначити, що в юридичній літературі проявляється неоднозначний підхід до визначення податкових злочинів. Так, ряд науковців пропонують доволі широке коло складів злочинів за чинним Кримінальним кодексом України, що умовно об'єднуються в групу податкових. Наприклад, В. В. Лисенко пропонує визначення податковому злочину як такому, що спрямований проти податкової системи та на спричинення шкоди у вигляді ненадходження податків, зборів (інших обов'язкових платежів). У зв'язку із цим, наводиться загальна характеристика таких злочинів: корисливе спрямування; здійснення під прикриттям легальної підприємницької діяльності; продовження протягом значного проміжку часу; спричинення значної матеріальної шкоди суспільним відносинам; здійснення фізичними чи службовими особами суб'єктів підприємницької діяльності. В свою чергу, класифікаційна спільність податкових злочинів формується на під-

© ПАВЛЮХ О. А. – старший викладач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права (Університет державної фіскальної служби України)

ставі двох критеріїв: кримінально-правового, що об'єднує злочини у сфері господарської, службової діяльності, та криміналістичного у сфері економіки – фінансово-господарська діяльність, виконання фінансово-господарських операцій [1].

Тому вчений наводив такий список складів злочинів за КК України, які він відніс до податкових, наразі деякі з них виключені із КК України:

• ст. 201 контрабанда;

• ст. 202 порушення порядку зайняття господарською або банківською діяльністю (виключена);

• ст. 203 зайняття забороненими видами господарської діяльності (виключена);

• ст. 204 незаконне виготовлення, зберігання, збут та транспортування з метою збуту підакцизних товарів;

• ст. 209 легалізація (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом;

• ст. 212 ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) ;

• ст. 213 порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом;

• ст. 216 незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок;

• ст. 219 доведення до банкрутства;

• ст. 222 шахрайство з фінансовими ресурсами.

Крім того, В.В. Лисенко пропонує спільну із А.Д. Марушевим класифікацію самих податкових злочинів [2].

Перша група об'єднує діяння, які пов'язані з порушенням порядку здійснення окремих видів підприємницької діяльності. До таких відносяться: порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202); зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203); порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213); порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214).

Другу групу складають злочини, спрямованість яких має прояв у порушенні встановленого порядку виготовлення та використання окремих видів товарів (продукції): незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204); незаконне виготовлення, підроблення, використання та збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або контрольних марок (ст. 216).

До третьої групи відносяться злочини щодо неправомірного припинення підприємницької діяльності з метою несплати податкових платежів: фіктивне банкрутство (ст. 218); доведення до банкрутства (ст. 219); незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221).

Четверту групу характеризують податкові злочини в окремих сферах підприємницької діяльності (банківські установи, сільське господарство, промисловість тощо): ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) ст. 212); легалізація (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом (ст. 209).

До п'ятої групи можуть бути віднесені злочини, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю: контрабанда (ст. 201); незаконне відкриття та використання за межами України валютних рахунків (ст. 208); ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207).

До шостої групи відносять злочини, які спрямовані на несплату податкових платежів шляхом безпідставного отримання податкових пільг: шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222) [3].

Аналізуючи вищезазначені підходи можна зробити висновок, що правники запропонували своєрідний циклічний дуалізм: з одного боку господарські злочини входять в склад податкових, з іншого боку податкові входять в склад господарських. Проте, на нашу думку податкові злочини хоч і пов'язані із здійсненням господарської діяльності, проте не обмежуюся виключно нею, оскільки «цариця» податкових злочинів стаття 212 КК України передбачає кримінальну відповідальність за діяльність як господарюючих суб'єктів, так осіб, що жодним чином із цим не пов'язані (наприклад, фізичні особи).

Інше визначення місця податкового злочину в системі кримінально-правових норм особливої частини запропонований М.І. Бажановим, який помістив «податкові» злочину в групу злочинів у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України [1]. Авторами даного посібника може бути запропонований інший, «процесуальний» критерій класифікації податкових злочинів, заснований на нормативному підході. Оскільки чинний Кримінальний кодекс не містить розділу «податкові злочини», то пропонується проаналізувати статтю 216 Кримінального процесуального кодексу України в контексті злочинів, які на досудовій стадії кримінального

провадження підслідні органам, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства: статті 204, 209, 212, 2121 (ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування), 216, 219 КК України.

Вищенаведений доктринальний та нормативний аналіз приводить до висновку, що в основу вищенаведених класифікацій покладена виключно економічна складова, а сам механізм податкового злочину пояснюється фактом завдання державі матеріальної шкоди. Тому запропонований вище перелік складів так званих «податкових» злочинів можна розширювати саме за цим принципом. З точки зору правозастосування найбільш близькими до такого принципу є злочини: ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем); ст. 193 (незаконне привласнення особою знайденого чи такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна або скарбу, які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність); ст. 194 (умисне знищення або пошкодження майна); ст. 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна); ст. 199 (виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів) і так далі до злочинів проти довкілля, ст. 365 (зловживання владою або службовим становищем), ст. 366 (службове підроблення), ст. 358 (підроблення документів) тощо.

На нашу думку, ефективність кримінально-правового законодавства держави – це диференціація між криміналізацією конкретних діянь та застосуванням «законної аналогії».

Тобто, кримінальний закон у своїй особливій частині має містити такий кількісний і якісний склад кримінально-правових норм (складів злочинів), щоб: по-перше, максимально конкретно детермінувати діяння, які держава вважає злочинами, щоб уникнути практики застосування аналогії у кримінальному законі, і, по-друге, диспозиції кримінальних норм мають бути позбавлені крайньої конкретизації (або дублюванню) з метою недопущення потуранню злочинності через законодавчі прогалини.

З огляду на наведений принцип, за сучасним українським кримінальним законом податковими можна назвати лише такі злочини:

• ст. 212 ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

• ст. 2121 ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Усі інші склади злочинів, які за вищенаведеними класифікаціями пропонуються як «податкові», необхідно розглядати як такі, що не містять у собі ознак конкуренції статтям 212 та 212-1 КК, а у випадку їхнього вчинення утворюють сукупність, оскільки за своєю кримінологічною особливістю вони є пов'язаними із податковими: фіктивне підприємництво (ст. 205), легалізація (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом (ст. 209), підроблення документів (ст. 358), службове підроблення (ст. 366) тощо.

Докладне з'ясування податкового потенціалу кримінально-правових норм, розміщених у розділі VII Особливої частини КК України, дозволило автору стверджувати, що у чинному КК України охорона системи оподаткування передбачена у трьох відносно самостійних формах: 1) створення окремого складу злочину, в якому саме система оподаткування виступає єдиним основним безпосереднім об'єктом злочину (ст. 212 КК); 2) створення складів злочинів, в яких система оподаткування є одним з основних безпосередніх об'єктів (ст. ст. 204, 216, 222 КК); 3) створення складів злочинів, в яких система оподаткування відіграє роль не основного (єдиного або альтернативного), а лише так званого факультативного безпосереднього об'єкта (ст. ст. 201, 202, 205, 207, 211, 213, 218–221 КК). На думку дослідника, злочини, що посягають на систему оподаткування (інакше кажучи, злочини, суспільна небезпека яких включає податкову складову), є підстави поділити на два види: 1) злочини проти системи оподаткування (податкові злочини); 2) злочини, що можуть спричиняти шкоду системі оподаткування.

Підсумовуючи вищевикладене, підкреслимо важливість класифікації податкових злочинів. Без усестороннього вивчення та аналізу видів податкових злочинів діяльність з їх запобігання не може бути комплексною, системною та науково обгрунтованою, а тому навряд чи стане ефективною та здатною забезпечити бажані результати. Податкова злочинність є одним з найбільш небезпечних видів економічної злочинності, що відзначається надзвичайно високим рівнем та латентністю, коефіцієнтами злочинної діяльності і активності, має міцну тенденцію до поширення у тяжких формах і значних сумах, становить основне джерело відтворення тіньової економіки України. Податкова злочинність як особливе соціально-правове явище характери-

зується специфічною структурою (щодо географії, поширення за рівнями податкової системи, видами податків та зборів, сферами економіки, способами вчинення та ін.). Масовість ухилення від оподаткування, що має місце в Україні, з'ясування його характеру, тенденцій та інших рис свідчить, що податкова злочинність за сучасних умов перетворюється на одну із вагомих загроз національній безпеці України.

Список використаних джерел:

1. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія. К.: Логос, 2004. С. 30.

2. Марушев А. Д. Классификация преступлений, совершаемых в сфере предпринимательской деятельности. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2003. С. 117-120.

4. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

5. Грицюк І.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Нац. ун-т ДПС України. Ірпінь, 2012. 19 с.

УДК 343.1

ПОЧТОВИЙ М. М.

ПРОЯВИ ПУБЛІЧНОСТІ І ДИСПОЗИТИВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У дослідженні розглядається питання історичного розвитку публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні періоду незалежності України. Спочатку наголошується на Концепції судово-правової реформи 1992 року, якою визначено необхідність докорінної зміни засад і процедури кримінального процесу. Також автором акцентується увага на Законі України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» 1995 року, відповідно до якого наша держава взяла на себе зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до загальновизнаних норм міжнародного права. Доведено, що революційним кроком у сфері кримінального судочинства стало доповнення Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року статтею 16-1 «Змагальність і диспозитивність». З'ясовано, що зміст диспозитивності полягав у можливості сторонами кримінального процесу користуватися рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом. Поряд з цим, вказана норма зобов'язала суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав. Також наголошено, що важливу роль у розвитку публічності та диспозитивності як принципів кримінального процесу відіграли Концепція вдосконалення судівництва 2006 року та Концепція реформування кримінальної юстиції України 2008 року, які прискорили законодавчі процеси, пов'язані із кардинальним оновленням кримінальної процесуальної діяльності. Насамкінець автор акцентує увагу на прийнятті нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року,

© ПОЧТОВИЙ М. М. – кандидат юридичних наук, декан Криворізького факультету (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

яким публічність та диспозитивність передбачені як засади кримінального провадження. Встановлено, що визнання диспозитивності у цьому статусі значно розширило приватно-правову природу кримінального процесу.

Ключові слова: *публічність, диспозитивність, засади кримінального провадження, принципи кримінального процесу, історичні періоди еволюції.*

В исследовании рассматривается вопрос исторического развития публичности и диспозитивности в уголовном производстве периода независимости Украины. Первоначально отмечается Концепция судебно-правовой реформы 1992 года, которой определена необходимость коренного изменения принципов и процедуры уголовного процесса. Также автором акцентируется внимание на Законе Украины «О присоединении Украины к Уставу Совета Европы» 1995 года, согласно которому наше государство взяло на себя обязательство привести национальное законодательство в соответствие с общепризнанными нормами международного права. Доказано, что революционным шагом в сфере уголовного судопроизводства стало дополнение Уголовно-процессуального кодекса Украины 1960 статьей 16-1 «Состязательность и диспозитивность». Выяснено, что содержание диспозитивности заключалось в возможности сторонами уголовного процесса пользоваться равными правами и свободой в предоставлении доказательств, их исследовании и доказывании их убедительности перед судом. Наряду с этим указанная норма обязала суд, сохраняя объективность и беспристрастность, создавать необходимые условия для выполнения сторонами их процессуальных обязанностей и осуществления предоставленных им прав. Также отмечено, что важную роль в развитии публичности и диспозитивности как принципов уголовного процесса сыграли Концепция усовершенствования судопроизводства 2006 года и Концепция реформирования уголовной юстиции Украины 2008, которые ускорили законодательные процессы, связанные с кардинальным обновлением уголовной процессуальной деятельности. В заключение автор акцентирует внимание на принятии нового Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 года, которым публичность и диспозитивность предусмотрены как основы уголовного производства. Установлено, что признание диспозитивности в этом статусе значительно расширило частноправовую природу уголовного процесса.

Ключевые слова: *публичность, диспозитивность, принципы уголовного производства, принципы уголовного процесса, исторические периоды эволюции.*

The study examines the historical development of publicity and dispositiveness in criminal proceedings during the period of Ukraine's independence. First, emphasis is placed on the Concept of Judicial Reform of 1992, which defines the need for a radical change in the principles and procedures of criminal procedure. The author also draws attention to the Law of Ukraine "On Ukraine's Accession to the Statute of the Council of Europe" of 1995, according to which our state has undertaken to bring national legislation in line with generally accepted norms of international law. It is proved that a revolutionary step in the field of criminal justice was the addition of Article 16-1 "Competitiveness and Dispositiveness" of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960. It was found that the content of the dispositive was the ability of the parties to the criminal proceedings to enjoy equal rights and freedoms in providing evidence, examining them and proving their persuasiveness before the court. In addition, this rule obliged the court, while maintaining objectivity and impartiality, to create the necessary conditions for the parties to perform their procedural duties and exercise their rights. It was also emphasized that the Concept of Improving the Judiciary in 2006 and the Concept of Reforming the Criminal Justice of Ukraine in 2008 played an important role in the development of publicity and dispositiveness as principles of criminal procedure. Finally, the author focuses on the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, which provides for publicity and dispositiveness as the basis of criminal proceedings. It is established that the recognition of dispositiveness in this status has significantly expanded the private-legal nature of the criminal process.

Key words: *publicity, dispositiveness, principles of criminal proceedings, principles of criminal procedure, historical periods of evolution.*

Постановка проблеми. У різні періоди історичного розвитку як держави загалом, так і кримінального процесу зокрема, наука кримінального процесуального права прагнула визначити оптимальне співвідношення публічних і диспозитивних (приватних) начал задля виконання завдань кримінального провадження [1, с. 109-110].

Стан опрацювання. Питанням публічності та диспозитивності, в більшому або меншому обсязі, приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як: Л.А. Александрова, В.П. Божьєв, В.В. Вапнярчук, С.В. Вікторський, І.М. Гальперін, О.В. Гриза, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, В.П. Даневський, В.М. Духовський, О.В. Капліна, С.А. Касаткіна, О.Ф. Кістяківський, А.Ф. Коні, О.М. Ларін, В.А. Ліновський, Л.М. Лобойко, П.А. Лупинська, О.І. Люблінський, В.Т. Маляренко, Д.М. Мірковець, В.В. Навроцька, В.Т. Нор, С.І. Перепелиця, М.А. Погорецький, В.Л. Случевський, М.І. Стояновський, О.Ю. Татаров, І.А. Тітко, В.І. Фаринник, І.Я. Фойницький, М.С. Цуцкірідзе, С.С. Чернявський, А.В. Шевчишен, С.А. Шейфер, О.Г. Шило, В.І. Штишкін, Д.С. Штоль, М.Є. Шумило та ін.

Метою статті є аналіз розвитку публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні періоду незалежності України.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення Україною незалежності, розпочато реформування кримінальної юстиції та впровадження у вітчизняний процес загальноєвропейських ознак кримінального судочинства [2, с. 76].

Верховною Радою України 28 квітня 1992 року затверджено Концепцію судово-правової реформи, якою визначено необхідність докорінної зміни засад і процедури кримінального процесу. Концепцією передбачено, зокрема, створення такої форми судочинства, яка б максимально гарантувала право кожної людини на судовий захист, рівність громадян перед законом, а також умови для дійсної змагальності й реальної дії засад презумпції невинуватості. Проголошено розширення прав обвинуваченого, потерпілого та інших учасників процесу. Потерпілому надано право підтримувати обвинувачення, вимагати відшкодування державою збитків, заподіяних йому злочином, для чого створюється державний фонд [2].

Протягом судової реформи, за часи незалежності України, до КПК внесено низку істотних змін, зокрема щодо віднесення до судової компетенції вирішення питань обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і продовження тримання під вартою, погодження проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, а також звільнення від кримінальної відповідальності з нереабілітуючих обставин; надання права прокурору в судовому розгляді внести постанову про зміну обвинувачення, наділення правом внесення подання в апеляційну інстанцію лише прокурорів, які підтримують державне обвинувачення в суді, або прокурора, який затвердив обвинувальний висновок, тощо [4, с. 40].

Вважаємо, що положення Концепції судово-правової реформи стали своєрідним каталізатором для законодавчого забезпечення кримінальної процесуальної діяльності, чому сприяли і геополітичні процеси в Україні.

Так, Законом України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31 жовтня 1995 року наша держава зобов'язалась привести своє національне законодавство у відповідність до загальновизнаних норм міжнародного права та процесуальних нормативів, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [5].

З метою реалізації вимог вказаних нормативних актів до вітчизняного кримінального та кримінально-процесуального законодавства внесено суттєві зміни та доповнення, які ґрунтувались на Конституції України 1996 року та міжнародно-правових актах, обов'язковість яких визнано Україною. Зокрема, це стосувалось забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, усунення обвинувального ухилу в діяльності суду, розширення судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини на етапі досудового провадження у кримінальних справах і оскарження до суду рішень органу дізнання, слідчого та прокурора [2, с. 77].

Таким чином, можна підсумувати, що цей період розвитку кримінального судочинства відзначався докорінними змінами «філософії» ведення та забезпечення кримінально-процесуальної діяльності (в бік забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого), характеризувався яскравими ознаками змагальності в процесі доказування (розширенням меж диспозитивності) і відбувався під впливом історико-політичних подій в Україні.

Період 2001-2012 років пов'язаний із революційним кроком українського законодавця у сфері кримінального судочинства – Законом України від 21 червня 2001 року Кримінально-процесуальний кодекс доповнено статтею 16–1 «Змагальність і диспозитивність».

Зміст диспозитивності полягав у можливості сторонами кримінального процесу користуватися рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом. Поряд з цим, вказана норма зобов'язала суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав [6].

Як наголошує Т.М. Мирошниченко, змінами в законодавстві 2001-2003 рр., що дістали назву «малої судової реформи», засади диспозитивності були значно розширені і стосувалися: а) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням із потерпілим винних осіб, які вчинили злочин уперше (ст. 12 Кримінального кодексу); б) вибору складу суду (ст. 17 КПК); в) обов'язкових для суду відмови прокурора від обвинувачення (п. 2 ст. 282 КПК), виклику для допиту свідків з боку підсудного (ч. 2 ст. 253 КПК); в) дослідження доказів у суді, якщо вони є належними і допустимими (ч. 3 ст. 253 КПК). Згода сторін мала вирішальне значення під час визначення обсягу доказів, що будуть досліджуватися в суді (ч. 3 ст. 299 КПК) [1, с. 111].

Реалізуючи ідею забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд, Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Концепцією, зокрема, передбачено, що судочинство як найдієвіший інститут забезпечення верховенства права має ґрунтуватись, зокрема, на такому принципі, як диспозитивність, відповідно до якої сторони можуть вільно розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору [7].

Наступним кроком у реформуванні кримінального процесуального законодавства стало затвердження Указом Президента України від 8 квітня 2008 року Концепції реформування кримінальної юстиції України, яка передбачала удосконалення кримінальних процесуальних норм і суміжного законодавства з урахуванням світового досвіду; реорганізацію системи органів досудового розслідування; забезпечення ефективності кримінального судочинства; поєднання захисту прав особи і забезпечення публічних інтересів; гарантування права на судовий захист; забезпечення рівності всіх перед законом та процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні [8].

Як наголошує К.А. Сляднєва, метою Концепції було забезпечення дотримання принципів змагальності, публічності та диспозитивності, у зв'язку з чим визнано за необхідне вдосконалити процесуальну регламентацію збирання і надання суду інформації сторонами захисту та обвинувачення на основі чітко визначених критеріїв. Одночасно зазначено про створення механізму запобігання зловживанням сторонами наданими процесуальними правами (надання недостовірної інформації, затягування провадження тощо). Крім того, підвищено процесуальний вплив потерпілого як сторони обвинувачення на кримінальне переслідування, підтримання обвинувачення у суді та припинення кримінального провадження. Також необхідним визнано розширення застосування процедур відновного і примирного правосуддя [2, с. 77-78].

Таким чином, прийняття двох концептуальних нормативно-правових акта щодо вдосконалення кримінального судочинства прискорили законодавчі процеси, пов'язані із кардинальним оновленням кримінальної процесуальної діяльності. В цей період засади диспозитивності набувають офіційного статусу – закріплення у КПК України 1960 року, і в подальшому їх вплив збільшується у кримінальному судочинстві в цілому.

13 квітня 2012 року прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України [9], яким передбачені публічність та диспозитивність як засади кримінального провадження.

Визнанням КПК України диспозитивності як засади кримінального провадження, переконує К.А. Сляднєва, значно розширено приватно-правову природу кримінального процесу. Наразі права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55 КПК), а не з моменту визнання її потерпілою постановою слідчого, як раніше. Також законодавчо закріплено можливість укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у провадженнях у формі приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 469 КПК). Певною мірою приватні засади спостерігаються й у кримінальних провадженнях публічного обвинувачення у випадках, коли особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а слідчий, прокурор, суд визнає її потерпілою лише за її письмовою згодою (ч. 7 ст. 55 КПК). Підозрюваний, обвинувачений мають право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 127 КПК) [2, с. 78].

Ми цілком погоджуємось із висловленою позицією. Адже, крім зазначено, на наш погляд, про розширення меж диспозитивності у кримінальному провадження свідчить також і закріплення у: 1) ч. 3 ст. 31 КПК положень, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється судом присяжних лише за клопотанням обвинуваченого; 2) ч. 3 ст. 349 КПК положень щодо запровадження скороченої форми судового розгляду кримінального провадження та спрощеного провадження (ст. 381 КПК); 3) ст. 340 КПК положень про відмову прокурора від обвинувачення в суді, що тягне за собою закриття кримінального провадження, якщо потерпілий не виявить бажання підтримувати обвинувачення та ін..

Слушною є також думка Т.М. Мирошниченко, яка зазначає, що КПК 2012 р. було зроблено подальші кроки в напрям розширення диспозитивних начал кримінального процесу, які полягали у впровадженні інституту угод (гл. 35 КПК), значному розширенні кола проваджень у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК), можливостей щодо оскарження судом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора (ст. 303 КПК), тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК), призначення альтернативних експертиз (ст. 242 КПК), самостійного збирання доказів (ч. 3 ст. 93 КПК), фіксування кримінального провадження (п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК, ч. 1 ст. 107 КПК) тощо [1, с. 111].

Виділення законодавцем диспозитивності в окрему засаду кримінального провадження є свідченням становлення демократичної держави та впровадження у вітчизняний процес загальноєвропейських ознак реформування кримінального судочинства. Новації законодавства відповідної спрямованості спряють забезпеченню рівності правового статусу сторін під час кримінального провадження та вільної реалізації ними своїх процесуальних прав [2, с. 80].

Висновки. Таким чином, із аналізу історичних особливостей розвитку кримінального судочинства в цілому та публічності й диспозитивності зокрема, автором наукової статті робиться висновок про те, що спочатку елементи публічності та диспозитивності були передбачені змагальністю кримінального процесу, хоча при цьому ще не завжди мали свого нормативного закріплення (містилися у формі неписаного звичаєвого права).

Влучно з цього приводу зазначає О.І. Рогова, що у початкові періоди розвитку суспільства судочинство мало не так слідчий, скільки змагальний характер (змагальність тісно пов'язана з диспозитивністю), що пояснювалося слабкістю громадської влади. Права особистості були великі, вона сама вирішувала питання про те, чи вчинено проти неї правопорушення. І сама ж відновлювала порушений порядок (кровна помста), тобто мала місце диспозитивність (розпорядження предметом процесу – елемент диспозитивності) [10, с. 10].

Потім, із розвитком суспільних відносин, під впливом історичних процесів, які мали місце на території України, у кримінальному судочинстві вбачалося посилення публічності у моменти зміщення акценту кримінального процесу в бік слідчо-розшукового процесу з яскраво вираженим обвинувальним ухилом (особливо в радянський період історії України).

Насамкінець, демократизація, гуманізація суспільних та державно-правових процесів у світі, проголошення незалежності України, сприяли посиленню диспозитивних засад у кримінальному провадженні.

Крім цього, варто наголосити на еволюції публічності та диспозитивності з точки зору їх нормативної урегульованості. Вони «пройшли» шлях від існування у вигляді традицій, закріпленні у звичаєвому праві, положень, які не прямо передбачені, а витікають зі змісту інших; до офіційного статусу норма права, принципів кримінального судочинства, засад кримінального провадження, які є керівними ідеями та положеннями сучасного кримінального процесу.

На сьогоднішній день принципами демократизму та гуманізму пронизані всі суспільні відносини, в т.ч. і кримінально-правові та кримінально-процесуальні. Ключове місце у демократизації кримінального судочинства України належить поширенню впливу засад диспозитивності.

Список використаних джерел:

1. Мирошниченко Т.М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія ПРАВО*. Ужгород, 2017. Випуск 46. Том 2. С. 109-113.

2. Сляднєва К.А. Диспозитивність як загальноєвропейський вектор реформування кримінального судочинства. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 4. С. 76-81.

3. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-XII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2296–12.

4. Татаров О.Ю. Теоретико-правові і організаційні засади досудового провадження в кримінальному судочинстві : дис. ... доктора. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 548 с.

5. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/398/95.

6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 № 2533-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2533–14/page4.

7. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006/page?text.

8. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 08.04.2008 № 311/2008. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: http://zakon4. rada.gov.ua/laws/show/4651–17/print.

10. Рогова О.И. Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. … канд. юрид. наук по специальности 12.00.09 / Томск, 1994. 28 с.

УДК 343.9 (477)

СИДОРЕНКО Н. С.

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз підготовлених наукових праць вчених, присвячених кримінологічній діяльності органів кримінального судочинства України. Існуючі наукові доробки з обраної теми дослідження диференційовано на чотири групи, а саме: а) роботи, в яких дослідниками з'ясовувалась сутність, етапи та різновиди кримінологічної діяльності; б) праці правників, у фокусі дослідження яких була кримінологічна діяльність окремих суб'єктів владних повноважень; в) роботи, безпосереднім предметом дослідження яких стала кримінологічна діяльність органів кримінального судочинства України; г) наукові джерела, в яких висвітлювалися особливості забезпечувальної функції кримінологічної діяльності. У підсумку дослідження зроблено висновки, що мають методологічне та стратегічне значення в аспекті здійснення подальших наукових пошуків у цій царині.

Ключові слова: *кримінологічна діяльність, суб'єкти кримінального судочинства, кримінологічне планування, кримінологічне прогнозування, кримінологічна профілактика, кримінологічна експертиза, кримінологічне забезпечення, кримінологічний супровід.*

В статье проведен анализ подготовленных научных трудов ученых, посвященных криминологической деятельности органов уголовного судопроизводства Украины. Существующие научные работы по избранной теме исследования дифференцированы на четыре группы, а именно: а) работы, в которых исследователями выяснялась сущность, этапы и разновидности криминологической деятельности; б) труды юристов, в фокусе исследования которых была криминологическая деятельность отдельных субъектов властных полномочий; в) работы, непосредственным предметом исследования которых явилась криминологическая деятельность

© СИДОРЕНКО Н. С. – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

органов уголовного судопроизводства Украины; г) научные источники, в которых освещались особенности обеспечительной функции криминологической деятельности. В итоге исследования сделаны выводы, имеющие методологическое и стратегическое значение в аспекте осуществления дальнейших научных изысканий в этой области.

Ключевые слова: *криминологическая деятельность, субъекты уголовного судопроизводства, криминологическое планирование, криминологическое прогнозирование, криминологическая профилактика, криминологическая экспертиза, криминологическое обеспечение, криминологическое сопровождение.*

In this article the analysis of the prepared scientific works of the scientists devoted to criminological activity of bodies of criminal justice of Ukraine is carried out. Existing scientific works on the selected research topic are differentiated into four groups, namely: a) works in which researchers clarified the nature, stages and types of criminological activities; b) the work of lawyers, the focus of which was the criminological activities of individual subjects of power; c) works, the direct subject of which was the criminological activities of the criminal justice authorities of Ukraine; d) scientific sources, which highlighted the features of the security function of criminological activities. As a result of the study, conclusions were made that are of methodological and strategic importance in terms of further scientific research in this area.

Key words: *criminological activity, subjects of criminal proceedings, criminological planning, criminological forecasting, criminological prevention, criminological examination, criminological support.*

Постановка проблеми. Визначення стратегії та наступних етапів наукового пошуку, а також дотримання принципу повноти дослідження, з необхідністю вимагає здійснення огляду існуючих наукових джерел з предмету наукової розвідки, що у підсумку дозволить з'ясувати як малодосліджені, так і взагалі недосліджені аспекти обраної теми. Варто констатувати, що за останні п'ять років науковою спільнотою України все більше приділяється уваги юридичній природі та особливостям як кримінологічної діяльності загалом, так і її здійсненню різними суб'єктами, наділеними владними повноваженнями. У зв'язку з чим, доцільним уважаємо осмислення підготовлених наукових праць, що торкаються кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінологічна діяльність окремих органів кримінального судочинства та правоохоронних органів, кримінологічне забезпечення їх діяльності були предметом досліджень таких вітчизняних учених: О.М. Бандурка, В.М. Бесчастний, В.В. Василевич, В.В. Голіна, В.Я. Горбачевський, М.Л. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.С. Іщук, О.Г. Кальман, А.В. Коваленко, М.Г. Колодяжний, О.М. Литвинов, С.А. Мозоль, Ю.В. Орлова, В.В. Сазонов, О.О. Титаренко, Н.Є. Філіпенко, А.Є. Фоменко, О.П. Шайтуро, В.І. Шакун, М.Ю. Шуп'яна, В.М. Юрчишин, С.В. Якимова та інші. Водночас, безпосередньо кримінологічній діяльності органів кримінального судочинства України не приділено належної наукової уваги, що обумовлює необхідність проведення подальших наукових розвідок у цій царині.

Виходячи із зазначеного, **метою** даної статті є з'ясування сучасного стану наукових досліджень кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України та визначення на цій основі подальших напрямків наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принагідно зазначимо, що підготовлені вітчизняними правниками наукові праці, присвячені тематиці кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України варто диференціювати на декілька груп. Відповідно до першої групи доктринальних джерел слід віднести роботи, в яких дослідниками з'ясовувалась сутність, етапи та різновиди кримінологічної діяльності.

Кримінологічна діяльність, як слушно наголошує В.Я. Горбачевський, являє собою рід занять, пов'язаний з вивченням злочинності, її детермінант, засобів попереджувального впливу на них, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у сфері запобігання злочинам. Ця діяльність має перехідні межі з попереджувальною (запобіжною) діяльністю, «надаючи» останній перед плановий матеріал (кримінологічний прогноз) і науково обґрунтовані рекомендації [1, с. 338-339].

Слід відзначити, що в аспекті дослідження кримінологічної діяльності вченими не мало приділено уваги кримінологічному плануванню та прогнозуванню. Кримінологічне планування, наголошує І. Даньшин, являє собою діяльність представницьких органів влади по розробленню цілей, завдань і заходів для подолання злочинності, шляхів, напрямів і засобів вирішення цих завдань, їх нормативного, інформаційного, методичного, ресурсного забезпечення на певний проміжок часу [2, с. 146].

Дещо іншу позицію з приводу розуміння змісту кримінологічного планування висловлює Ю.В. Орлова. З погляду дослідниці, планування кримінологічне – це цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань протидії злочинності визначаються шляхи та засоби їх вирішення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне й ресурсне його забезпечення на визначений період часу [3, с. 358].

До подібних висновків приходить і М.Ю. Шуп'яна, яка зазначає, що під кримінологічним плануванням необхідно розуміти діяльність, пов'язану з розробкою плану, в якому на основі завдань боротьби зі злочинністю визначаються її шляхи та засоби, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне й ресурсне забезпечення, а також проміжок часу, протягом якого триватиме виконання плану, та суб'єкти, котрі його виконуватимуть [4, с. 196].

Кримінологічне прогнозування, зауважує О. Литвинов, є діяльністю, яка спрямована на обробку та аналіз кримінологічної інформації з метою отримання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп, детермінанти злочинності, імовірність вчинення злочину конкретною особою, діяльність щодо запобігання злочинам [5, с. 338-339].

На науковості та професійності кримінологічного прогнозування наголошує І. Даньшина. З погляду дослідника, завданням кримінологічного прогнозування є передбачення майбутніх змін у рівні, структурі, динаміці злочинності, передбачення можливих наслідків реалізації розроблюваних заходів для її попередження, передбачення можливої поведінки осіб, засуджених за вчинення злочинів [6, с. 148].

На переконання А.П. Закалюка, кримінологічне прогнозування – це засіб діагностування у формі передбачення майбутнього стану явищ, процесів, фактів, діяльнісних проявів, що складають предмет кримінології або мають кримінологічне значення та відіграють роль об'єктів [7, с. 393]. В свою чергу О.М. Джужа дійшов висновку про те, що кримінологічне прогнозування – це процес наукового передбачення змін тенденцій, кількісних і якісних характеристики злочинності, її детермінантів, особи злочинця, діяльності попередження злочинів у майбутньому а також перспектив розвитку самої кримінологічної науки [8, с. 161].

Деякими вченими кримінологічна діяльність розглядається в аспекті кримінологічної профілактики.

Так, наприклад, як стверджує В.В. Голіна, кримінологічна профілактика – це діяльність держави і суспільства, спрямована на недопущення або повернення людського свавілля у русло демократії і законності. Видами кримінологічної профілактики, з погляду вченого, є: а) профілактика випередження; б) профілактика обмеження; в) профілактика усунення; г) профілактика захисту [9, с. 148-151].

Спеціально-кримінологічна профілактика злочинності, наголошує М.В. Кікалішвілі, це діяльність органів кримінальної юстиції із недопущення злочинної поведінки в суспільстві та вчинення дій, спрямованих на захист кожного члена суспільства від будь-яких злочинних проявів [10, с. 67-68].

З погляду М.І. Мельника, спеціально-кримінологічна профілактика являє собою діяльність органів кримінальної юстиції із розробки та втілення в життя комплексу заходів спеціального характеру, які спрямовані на усунення, обмеження чи викорінення корупційних чинників, припинення корупційних злочинів (правопорушень), які вчинюються наразі [11, с. 384].

До різновиду кримінологічної діяльності небезпідставно відносять і кримінологічну експертизу.

Місце кримінологічної експертизи нормативно-правових актів серед інших видів експертиз, а також її мету, завдання, об'єкт та предмет комплексно досліджено у науковій праці Ю.В. Орлової [12, с.10].

На переконання В.В. Василевича, кримінологічна експертиза нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності - це дослідження (процес) чи результат (висновок) оцінки нормативно-правових актів або їх проектів, що здійснюють соціально уповноважені органи, установи, організації чи окремі фахівці кримінологи (одноособово або групою осіб), з метою виявлення криміногенних чинників у сфері запобігання злочинності, небажане або бажане виникнення або

негативні зміни яких пов'язані з об'єктами дослідження, а також обґрунтування рекомендацій, спрямованих на їх усунення, блокування, нейтралізацію або стимулювання [13, с. 143].

З погляду В.І. Шакуна, кримінологічна експертиза орієнтована на отримання інформації про кількісно-якісні параметри злочинності, її детермінанти й ефективність заходів, спрямованих на протидію їй [14].

До другої групи наукових джерел варто віднести доробки тих правників, у фокусі дослідження яких була кримінологічна діяльність окремих суб'єктів владних повноважень.

Дисертаційне дослідження, присвячене кримінологічній діяльності органів прокуратури, проведено О.С. Іщуком. Вченим з'ясовано пріоритети та рівні кримінологічної діяльності органів прокуратури, охарактеризовані ефективність, інформаційно-аналітичне забезпечення та наукове супроводження такої діяльності, а також запропоновано механізм реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури [15, с. 323].

Кримінологічній діяльності прокурора приділено увагу і в роботі О.Г. Кальмана. На переконання вченого, зміст кримінологічної діяльності прокурора на стадії досудового слідства становлять дії прокурора, пов'язані з реалізацією таких його повноважень: а) участь прокурора у виконанні слідчих дій, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину; б) надання вказівок слідчому чи органу дізнання про виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в) повернення кримінальної справи слідчому або органу дізнання для проведення додаткового розслідування чи дізнання у зв'язку з не виявленням причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; г) відкликання не достатньо необґрунтованого подання слідчого або органу дізнання [16, с. 84-85].

В свою чергу В. Юрчишин доходить висновку про те, що під кримінологічною діяльністю прокурора слід розуміти спеціальну наглядову діяльність, спрямовану на своєчасне виявлення органами досудового розслідування причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і не процесуальних заходів спрямованих на їх усунення з метою мінімізації криміногенного впливу [17, с. 99].

Кримінологічній діяльності Державного бюро розслідувань присвячено працю В.М. Дрьоміна. Дослідником наголошується, що відповідно до покладених законом завдань та у межах своєї компетенції ДБР бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України; здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої та інших видів злочинності, вживає заходів до їх усунення [18, с. 377-378].

Феномену кримінологічної діяльності судово-експертних установ України присвячене дослідження Н.Є. Філіпенко. Дослідницею визначено поняття, зміст та принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України; проаналізовано організацію та досліджено об'єкти кримінологічної діяльності судово-експертних установ України; надано характеристику напрямам і формам такої діяльності; проаналізовано науково-методичне забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України; систематизовано форми і методи координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України [19].

Проблемні питання кримінологічної діяльності Національної поліції України досліджено у роботі А.Є. Фоменка. Науковцем сформульовано поняття кримінологічної діяльності Національної поліції, здійснено її структурно-функціональну характеристику, розглянуто права людини як ідеологічне підґрунтя кримінологічної діяльності Національної поліції України, висвітлено правове регулювання кримінологічної діяльності поліції, досліджено наукові засади здійснення кримінологічного моніторингу органами поліції, надано характеристику світовим моделям кримінологічної діяльності поліції, сформульовано рівні її ефективності [20].

Теоретичну можливість та практичну затребуваність дослідження механізму кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності обґрунтовано в роботі О.П. Шайтуро. Дослідницею визначено та охарактеризовано організаційні й правові форми, а також методи кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності; визначено етапи програмування протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування; досліджено загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності [21].

Окрему групу джерел наукового пошуку становлять роботи, безпосереднім предметом дослідження яких стала кримінологічна діяльність органів кримінального судочинства України. Щоправда слід констатувати нечисленність таких робіт. Зокрема, така діяльність була предметом

наукового пізнання В. Давиденко. З погляду правника, слідчий під час розслідування злочину зобов'язаний виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину та вживати заходів для їх усунення. Діяльність прокурора у даному аспекті має дві складові: а) нагляд за виконанням вимог закону про виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів; б) безпосередня робота прокурора щодо виявлення причин та умов вчиненого злочину в межах судового розгляду кримінальної справи [22, с. 112].

Деякими вченими висловлюється позиція про те, що кримінологічна діяльність суб´єктів кримінального судочинства поняття умовне і має розглядатися у широкому та вузькому значеннях. У широкому сенсі дане поняття охоплює всю роботу учасників кримінального процесу, проведену ними з метою попередження злочинів, вияву та усунення причин і умов розслідуваного злочину, правового виховання громадян тощо. У вузькому значенні це діяльність суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину [23].

Більш грунтовна наукова розвідка кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства здійснювалась В.Л. Давиденком, О.О. Титаренком, М.Л. Давиденко та О.М. Литвиновим. Дослідниками визначено зміст кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення причин і сприяли вчиненню злочинів; кримінологічну роль слідчого (дізнавача), прокурора, адвоката-захисника, суду щодо виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретного злочинів; здійснено характеристику заходів з усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів суб'єктами кримінального судочинства [24, с. 42].

Зважаючи на те, що кримінологічна діяльність здійснює й забезпечувальну функцію четверту групу наукових джерел складають праці, в яких висвітлювалися її особливості.

Кримінологічне забезпечення протидії злочинності як системи знань про сутність, форми, види і засоби такого забезпечення, а також основні напрями його удосконалення у кримінально-превентивній практиці та протидії злочинності досліджувалося в науковій праці В.М. Бесчасного [25].

З погляду М.Г. Колодяжного, кримінологічне забезпечення має щонайменше три складових, без яких ефективна правоохоронна діяльність не являється можливою, а саме: 1) науково-методологічна (теоретична); 2) методична; 3) практична [26, с. 116].

Кримінологічне забезпечення поліцейської діяльності досліджувалося А.В. Коваленком. Під ним вченим пропонується розуміти стратегічне функціонування належних суб'єктів із забезпечення профілактики, випередження, обмеження, усунення злочинності, захисту від неї, відвернення та припинення злочинів, на основі реальної інформації про стан злочинності, використанні кримінологічного прогнозування та планування [27]. Комплексне та системне дослідженням теоретичних засад кримінологічного забезпечення економічної безпеки України здійснено В.В. Сазоновим [28].

Слід зауважити, що окрім категорії кримінологічне забезпечення в юридичній науці вживається і таке поняття як кримінологічний супровід. Так, з погляду С.В. Якимової, під кримінологічним супроводом оперативно-розшукової діяльності слід розуміти комплексне використання кримінологічних засобів з метою покращення реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності [29].

Висновки. Аналіз усього вище викладеного дозволяє зробити такі висновки, що мають методологічне та стратегічне значення в аспекті здійснення подальших наукових пошуків:

1) джерельну й методологічну основу визначеного предмету наукового пізнання складають праці, які варто розподілити на такі групи: а) роботи, в яких дослідниками з'ясовувався зміст і сутність кримінологічної діяльності як явища правової дійсності, її етапи та різновиди; б) доробки правників, у фокусі дослідження яких була кримінологічна діяльність окремих суб'єктів владних повноважень; в) наукові джерела, присвячені кримінологічному забезпеченню та кримінологічному супровіду різних видів діяльності щодо протидії злочинності; г) праці, безпосереднім предметом дослідження яких стала кримінологічна діяльність органів кримінального судочинства України;

2) слід констатувати, що за останні роки простежується все більша цікавість дослідників до питань, пов'язаних з кримінологічною діяльністю різних суб'єктів владних повноважень (переважно тих, які здійснюють правоохоронну діяльність), проте до поки в кримінологічній доктрині не сформовано цілісної концепції здійснення кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України, що є актуальним та нагальним завданням для сучасної правової науки;

3) досі комплексно не дослідженими у вітчизняній юридичній науці залишаються питання щодо: а) методології дослідження кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства; б) принципів, видів та функцій кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України; б) стратегії такої діяльності, а також її значення для кримінологічної політики та безпеки держави; в) окремих напрямів кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України; г) позитивних світових моделей кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства та можливості їх впровадження в Україні; д) механізму здійснення кримінологічної діяльності органами кримінального судочинства України; е) правового регулювання кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України; є) рівнів ефективності такого виду діяльності органів кримінального судочинства України, висвітлення та характеристика яких на науково-методичному рівні дозволить сформувати всебічне бачення досліджуваного правового явища.

Список використаних джерел:

1. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернєя, В. В. Сокуренка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

2. Даньшин І. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 145-152.

3. Орлов Ю.В. Планування кримінологічне. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 358–360.

4. Шуп'яна М.Ю. Кримінологічне планування: аналіз основних теоретико-правових аспектів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 193-196.

5. Литвинов О. Кримінологічне прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць*. URL: https://visnikkau.webnode.com.ua/news/kriminologichne-prognozuvannya/

6. Даньшин І. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 145-152.

7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 1. : Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с. (С. 393)

8. Кримінологія : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 414 с.

9. Голіна В.В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 145-154.

10. Кікалішвілі М.В. Спеціально-кримінологічна профілактика корупційних злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 66-69.

11. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ : Атіка, 2001. 410 с.

12. Орлов Ю.В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2010. 21 с.

13. Василевич В.В. Експертиза нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинам: поняття та об'єкти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 138-144.

14. Шакун В.І. Кримінологічна експертиза в механізмі запобігання корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі:* збірник конференції (09 грудня 2016р.). URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/5037

15. Іщук О.С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 366 с.

16. Проблеми протидії злочинності: підруч. / Кальман О.Г. та ін.; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

17. Юрчишин В. Кримінологічна функція прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 96-102.

18. Дрьомін В.М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г.О. Ульянова (голова ред.), В.М. Дрьомін, Є.Л. Стрельцов та ін.; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 375-379.

19. Філіпенко Н.Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: теорія та практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 32 с.

20. Фоменко А.Є. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 32 с.

21. Шайтуро О. П. Кримінологічні засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 32 с.

22. Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 111-117.

23. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Академія прокуратури України (збірник наукових праць).* 2009. URL: http://www.info-library.com.ua/books-text-10170.html.

24. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства: монографія / за заг. ред. проф. Л.М. Давиденка. Харків: Тимченко, 2011. 214 с.

25. Бесчастний В.М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 32 с.

26. Колодяжний М.Г. Кримінологічне забезпечення правоохоронної діяльності в Україні. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи*: збірник тез Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2019. С. 115-119.

27. Коваленко А.В. Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2020. 32 с.

28. Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. 29 с.

29. Якимова С.В. Кримінологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2016. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_850_84.pdf.

УДК 343.611

СКОК С. Г.

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ПРИ МНОЖИННОСТІ УМИСНИХ ВБИВСТВА

У статті доведено, що можливість широкого застосування ст.ст. 69 і 81 КК України, а також велика різниця між мінімальними і максимальними межами розмірів покарань у санкціях статей, роблять спроби законодавця, спрямовані на посилення заходів боротьби зі злочинністю неефективними. Встановлення чітких критеріїв відповідальності за умисне вбивство, поєднане із іншими злочинами, а також правил її реалізації дозволить у цілому підвищити ефективність боротьби з даними суспільно небезпечним діянням, забезпечить дотримання основних принципів кримінального права, сприятиме стабілізації судової практики в частині призначення покарання за аналізований вид посягання.

Ключові слова: *злочин, покарання, життя людини, умисне вбивство, множинність, повторність, сукупність, рецидив.*

В статье подтверждено, что возможность широкого внедрения ст.ст. 69 и 81 УК Украины, а также большая разница между минимальными и максимальными пределами размеров наказаний в санкциях статей делают попытки законодателя, направленные на усиление мер борьбы с преступностью неэффективными. Установление четких критериев ответственности за умышленное убийство, сопряженное с другими преступлениями, а также правила ее реализации позволит в целом повысить эффективность борьбы с данными общественно опасным деянием, обеспечит

© СКОК С. Г. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

соблюдение основных принципов уголовного права, будет способствовать стабилизации судебной практики в части назначения наказанного за рассматриваемый вид посягательства.

Ключевые слова: *преступление, наказание, жизнь человека, преднамеренное убийство, множественность, повторность, совокупность, рецидив.*

The article proves that the possibility of widespread use of Art. 69 and 81 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the big difference between the minimum and maximum limits of penalties in article sanctions, make the attempts of the legislator aimed at strengthening the measures to combat crime ineffective. Establishing clear criteria for liability for premeditated murder, combined with other crimes, as well as rules for its implementation will generally improve the effectiveness of dealing with these socially dangerous acts, will ensure compliance with the basic principles of criminal law, will help to stabilize the case law on the part of criminal prosecution.

Key words: *crime, punishment, human life, premeditated murder, multiplicity, repetition, totality, relapse.*

Постановка проблеми. Вчинення однією особою двох і більше злочинів свідчить про більш високий ступінь суспільної небезпеки як самого суб'єкта, так і вчинених ним злочинних діянь. При вчиненні особою декількох злочинів, як правило, заподіюється більша моральна, фізична або матеріальна шкода суспільству і окремим громадянам. У множинній злочинній діяльності проявляється антигромадська спрямованість особи винного, його небажання дотримуватися встановлених у суспільстві законів.

У чинному кримінальному законодавстві України правила кваліфікації злочинів взагалі, і кваліфікації множинності злочинів, зокрема, не передбачені. Однозначно, що такі правила існують, вони вироблені кримінально-правовою наукою і апробовані практикою. Проте, пропозиція про доцільність закріплення в КК самостійного розділу, в якому такі правила були б зафіксовані, яка висловлювалась неодноразово в юридичній літературі, так і залишилась не сприйнятою законодавцем.

Стан дослідження. Не отримала комплексного вирішення проблема кваліфікації множинності злочинів і в юридичній літературі. В Україні на монографічному рівні вона не досліджувалась. У той же час немає підстав стверджувати, що такі питання не досліджувались взагалі. Окремі аспекти цієї проблеми піднімались українськими та зарубіжними вченими при розгляді декількох блоків кримінально-правових проблем. Зокрема, І.Б. Агаєв, Н.Б. Алієв, М.І. Бажанов, М.І .Блум, А.С. Горелік, В.К. Грищук, П.С. Дагель, І.О. Зінченко, Ю.О. Красіков, Г.Г. Криволапов, В.П. Малков, Д.М. Молчанов, Н.Д. Дурманов, А.С. Нікіфоров, Р.Б. Пєтухов, А.А. Піонтковський, Ф.Р. Рагімов, М.М. Становський, А.А. Стрижевська, Н.А. Стручков, Г.Т. Ткешеліадзе, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, Ю.Н. Юшков, А.М. Яковлєв, Н.Ф. Яшинова частково розглядали питання кваліфікації при дослідженні множинності злочинів у межах питань Загальної частини кримінального права.

Детальніше ці положення викладені у працях сучасних українських вчених, які досліджували питання кримінальної відповідальності за певні групи злочинів, а саме: О.В. Авраменко, П.П. Андрушко, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, В.М. Куц, С.Я. Лихова, А.А. Музика, О.С. Сотула В.В. Шаблистий та інші.

У числі причин множинної злочинності не останнє місце займає недостатня ефективність функціонування системи органів правосуддя та інших правоохоронних органів. Необхідним заходом попередження множинної злочинності є вдосконалення кримінального законодавства та судової практики, підвищення ефективності покарань, посилення кримінальної відповідальності за таку злочинну діяльність.

Виклад основного тексту. Традиційно вважається, що склади злочинів з обтяжуючими обставинами відображають типові зміни в суспільній небезпеці діяння, передбаченого основним складом. Призначення кваліфікуючих ознак, таким чином, зводиться переважно до диференціації відповідальності, причому диференціації, яка здійснюється на законодавчому рівні, має загальнообов'язковий і максимально формалізований характер. У цьому відношенні не є винятком і склад вбивства з обтяжуючими обставинами, де ознака пов'язаності виступає в ролі головного чинника, що впливає на зміну меж відповідальності по відношенню до основного складу.

У той же час, як показує аналіз санкцій чч. 1 і 2 ст. 115 КК України, межі покарання за простий і кваліфіковані види вбивств відрізняються незначно. Відповідно до ч. 1 цієї статті, суд може призначити винному покарання у вигляді позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років. При цьому мінімальною межею покарання за ч. 2 зазначеної статті є десять років позбавлення волі, максимальним – п'ятнадцять років позбавлення волі. Таким чином, розрив між мінімальними межами покарання за просте вбивство і кваліфікованого виду становить усього три роки. Взагалі відсутній «розкид» у строках позбавлення волі під час аналізу максимальних меж покарання. В інших же випадках покарання у вигляді позбавлення волі (терміном від семи до п'ятнадцяти років) при кваліфікації дій винного за ознаками вбивства, поєднаного з іншими злочинами, знаходиться в рамках санкції, передбаченої за простий склад вбивства.

Отже, правозастосовні органи здатні реагувати на більш високі показники суспільної небезпечності посягання, призначаючи покарання лише в межах від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі. В усіх інших випадках про формалізовані критерії диференціації відповідальності, згідно з якими в особи, яка призначає покарання, не було б настільки широких рамок розсуду, вести мову не можна. Вибір, наявний у суду, свідчить про слабку позицію законодавця з цього питання і необхідність зміни в цілому підходу до правової регламентації критеріїв поділу відповідальності у випадках поєднання вбивства з іншими злочинами.

Як показує вивчення розмірів покарань за вбивство, на законодавчому рівні саме розділення відповідальності, коли відсутня можливість її зрівняння у простому і кваліфікованому видах посягання, практично не існує.

Аналізуючи правила, які стосуються змісту кваліфікуючих ознак, Козлов А.П. вказує на безумовність або обов'язковість «перепаду в рівні суспільної небезпеки діяння у випадках, коли його супроводжує відповідна обставина, яка претендує на роль кваліфікуючої ознаки. Наявність такого перепаду зумовлює необхідність застосування інших меж призначення покарання, нової санкції» [1, с. 56].

Солідарність у цьому питанні висловлює і Бажанов М.І.: «...зміна рамок санкції кваліфікуючими ознаками відображає зміну рівня суспільної небезпеки скоєного...» [2, с. 31], що, у свою чергу, має знаходити підтвердження в конкретних видах і розмірах покарань. Автором, на нашу думку, абсолютно справедливо звернуто увагу на необхідність законодавчого конструювання санкцій кваліфікованих складів з «перекриттям» мінімальної межі виду та розміру покарання, передбаченого санкцією основного складу. Наприклад, при встановленні покарання у виді позбавлення волі за просте вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) терміном від семи до п'ятнадцяти років санкція кваліфікованого складу повинна визначати рамки цього виду покарання строком від чотирнадцяти до двадцяти років. Як бачимо, відповідальність особи, що скоїла вбивство, поєднане з іншими злочинами, повинна обмежуватися значно жорсткішими межами, ніж це позначено в чинній редакції ч. 2 ст. 115 КК України.

Таким чином, склалася ситуація, яка полягає в тому, що законодавець вказує правозастосовним органам лише приблизні орієнтири щодо розміру покарання, яке призначається, у вигляді позбавлення волі за будь-який з видів кваліфікованого вбивства. Тим часом поєднаність декількох злочинів, а тим паче якщо мова йде про поєднаність вбивства з іншими посяганнями, обумовлює підвищення ступеня суспільної небезпеки як самого діяння, так і особи, яка його вчинила. На наш погляд, можливість зрівнювання відповідальності за даний вид злочину і просте вбивство є неприпустимим. Відбувається нівелювання ідеї поділу відповідальності на основі вказівки у законі обставин, які спеціально спрямовані на посилення заходів кримінальної репресії до особи, яка вчинила злочин, за наявності хоча б однієї з них. Вказівка в тексті кримінального закону ознаки поєднаності починає втрачати свій сенс, не виправдовуючи, насамперед, свого функціонального призначення – саме диференціації відповідальності. Існування будь-якої кваліфікуючої ознаки зумовлено необхідністю посилення, підвищення заходів відповідальності стосовно винного. Важливим є не сам факт іншої кваліфікації скоєного, а підсумковий результат, що виражається в подальшому збільшенні обсягу карального впливу на винного.

Такий погляд є далеко не безперечним, що знаходить своє відображення в сучасній юридичній літературі [3, с. 2]. Водночас слід визнати, що, незважаючи на безумовно різний характер засобів і способів реалізації зазначених процесів, їх існування все ж пов'язане з необхідністю досягнення єдиної мети – визначенням підсумкового покарання. Різниця полягає лише в одному: збільшення відповідальності на основі обставин, що містяться в Загальній частині КК України, здійснюється на розсуд судді на підставі та в межах санкції статті Особливої частини КК України. Отже, збільшення меж відповідальності в рамках санкції ч. 2 ст. 115 КК України є типовим, що

виступає законодавчим відображенням ступеня суспільної небезпеки злочину. Законодавча конкретизація, насамперед, сприяє підвищенню ролі права у забезпеченні справедливості призначуваного судом покарання за допомогою використання авторитету і сили самого закону.

Як показав попередній аналіз санкцій чч. 1, 2 ст. 115 КК України, типова зміна меж відповідальності практично ніяк не позначається на зміні меж розсуду суду в його діяльності призначення покарання за аналізовані види вбивств. Процеси диференціації відповідальності й індивідуалізації кримінального покарання за існуючих санкцій практично зрівнюються між собою. Сформована ситуація веде до того, що надмірна довіра законодавця до правозастосовних органів у частині призначення покарання за вбивства неминуче провокує нестабільність судової практики, формування якої опиняється під впливом суб'єктивних факторів.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині неодноразово зверталася увага на неприпустимість і помилковість конструкції санкцій з надмірно широкими межами покарання. Ситуація, коли правозастосовні органи під час однієї й тієї самої кваліфікації діяння можуть призначати покарання, розміри яких значно відрізняються один від одного, не є нормальною. В усякому разі, говорити про об'єктивність судового розсуду вже не можна. Суддя в кожному конкретному випадку виходить зі своїх власних уявлень про необхідність застосування того чи іншого виду і розміру покарання. В основі такої позиції лежить суб'єктивне ставлення конкретного судді до конкретних обставин кримінальної справи, що не може не відбитися на прийнятих ним рішеннях.

Слід погодитися з Махінчуком І. в тому, що «розриви між мінімумом і максимумом покарань розмивають законодавчу оцінку суспільної небезпеки відповідних злочинів, наділяють суд правом самому вирішувати це питання за своїм суб'єктивним розсудом» [4, с. 83]. Особливо це небезпечно у випадках, коли у правозастосовних органів існує реальний механізм зниження відповідальності до рівня основного складу при кваліфікації дій винного за ознаками складу з обтяжуючими обставинами. Така трансформація відповідальності можлива і при різних видах вбивств, коли рішення окремої конкретної людини може нейтралізувати в цілому ідею диференціації відповідальності. На думку Бишевського Ю.В., наявність такої можливості на правозастосовному рівні є порушенням принципу законності, що саме по собі неприпустимо, і з цим необхідно боротися насамперед силою самого закону [5, с. 49].

Вітчизняним законодавцем вбивство віднесено до найбільш небезпечного виду злочинних посягань. Відповідно, вчинення посягання на життя іншої людини, поряд з іншими злочинами, представляє ще більшу загрозу суспільним відносинам, що викликано багатооб'єктним характером аналізованого виду вбивства, його поширеністю і рядом інших факторів, що свідчать про високий ступінь соціальної обумовленості відповідальності за даний вид посягання. Суспільна небезпека вбивств, передбачених пп. 2, 6, 9 ч. 2 ст. 115 КК України, не піддається сумніву. Врівноваження відповідальності за умисне заподіяння смерті, поєднане з іншими злочинами, з відповідальністю за простий вид вбивства слід визнати необґрунтованим. Засоби диференціації відповідальності, якими оперує законодавець, є неефективними. Більше того, їх подальше використання в кінцевому рахунку сприятиме дестабілізації судової практики в частині призначення кримінального покарання і провокуватиме порушення основоположних положень кримінального права.

Відомо, що кваліфікація вбивства, поєднаного з іншими злочинами, передбачена різними роз'ясненнями постанов Пленуму Верховного Суду України, а також вже сформувалася судовою практикою, здійснюється не тільки за будь-яким з пунктів ч. 2 ст. 115 КК України, а й за відповідною статтею Особливої частини Кодексу. Позиція Верховного Суду України з цього питання зрозуміла: умисне заподіяння смерті іншій людині, поряд з такими злочинами, як розбій, згвалтування, захоплення заручників та ін., представляє собою злочин, якому практично немає рівних за ступенем його суспільної небезпеки. У зв'язку з цим потрібно посилення заходів кримінальної репресії за його вчинення, реалізоване саме за рахунок подальшого складання кримінального покарання в порядку правил, встановлених у ст. 70 КК України. Проте дії органу, який дає роз'яснення, на нашу думку, не призводять до бажаного результату. У першу чергу це обумовлено некоректною регламентацією питань диференціації кримінальної відповідальності в рамках санкції ч. 2 ст. 115 КК України, а також санкцій відповідних статей Особливої частини. При існуючих межах покарання у вигляді позбавлення волі як у випадку із вбивством, так і у випадку з іншими злочинами (поєднаними із вбивством) правозастосовний орган здатний приймати рішення, які мало залежать від будь-кого: чи то законодавець, чи Верховний Суд України. Оцінюючи дії винного одночасно, наприклад, за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України та ч. 4 ст. 187 КК України, суд, виходячи з мінімальних меж відповідальності, встановлених у санкціях обох статей, і використовуючи

правило повного складання, може призначити підсумкове покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісімнадцять років. Кінцеве покарання, таким чином, буде лише на три роки перевищувати межу можливої відповідальності за простий вид вбивства, де немає ні кваліфікуючих обставин, ні необхідності застосування правил про складання покарань, що традиційно погіршують становище винного.

Отже, поєднаність декількох діянь не свідчить про обов'язкове посилення заходів кримінальної репресії. Остаточне рішення залишається за правозастосовним органом, якому законодавець і надає можливість призначати однакове покарання при скоєнні злочинів, зазначених у різних частинах однієї і тієї самої статті. Додаткова кваліфікація не сприяє диференціації відповідальності і має здебільшого формальний характер. Водночас факт ускладнення процесу кваліфікації, «посилення» його правил ще не свідчить про однозначне посилення відповідальності. У будь-якому випадку відповідальність особи, яка вчинила злочин, безпосередньо залежить не від кількості складів, які йому ставляться у вину, а від конкретних розмірів покарань та правил їх призначення, які встановлюються на законодавчому рівні. Інакше кажучи, яким би не була зміна правил кваліфікації, межі відповідальності залишаться практично незмінними.

Досліджуючи проблеми розділення відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами, слід також звернути увагу на ряд норм, які містяться в Загальній частині Кримінального кодексу України і безпосередньо впливають на аналізований процес. Насамперед йдеться про ст.ст. 69, 81 КК України, відповідно до яких встановлені законодавцем мінімальні межі відповідальності за аналізований вид злочину можуть бути знижені або винного може бути умовно-достроково звільнено від відбування покарання.

Чинна редакція вказаних статей така, що їх практична реалізація також здійснюється виходячи з власних уявлень правозастосовних органів. Більш того, якщо диференціація відповідальності в санкції ч. 2 ст. 115 КК України все ж має певні межі, то в даному випадку діяльність судів рамками закону практично не обмежена. У свою чергу, відсутність законодавчої конкретизації процесу поділу відповідальності в статтях Загальної частини Кримінального кодексу дозволяє правозастосовним органам знижувати підсумкове покарання до рівня мінімальної межі, встановленої в санкції статті за простій вид вбивства.

Так, у ч. 1 ст. 69 КК України говориться, що покарання може бути призначено нижче нижчої межі, передбаченої статтею Особливої частини Кодексу, за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного. Ці обставини мають бути пов'язані з цілями і мотивами злочину, роллю винного, його поведінкою під час або після вчинення злочину, а також іншими обставинами, які істотно зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину, а також при активному сприянні учасника групового злочину розкриттю цього злочину. Якщо термін «обставин, що пом'якшують покарання» отримав хоч якесь законодавче тлумачення, то що необхідно розуміти під «обставинами, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного», залишається незрозумілим. Це саме стосується і ст. 81 КК України, де говориться, що судом може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Формулювання даних статей є більш ніж неконкретними. І в одному і в іншому випадках законодавець використовує оціночні категорії, які ним не розкриваються.

Правозастосовний орган, безумовно, повинен розумно підходити до здійснення своєї діяльності. При цьому у нього завжди має бути право вибору одного, найбільш ефективного рішення з кількох наданих йому законодавцем, особливо коли мова йде про диференціацію кримінальної відповідальності. Однак рамки розсуду повинні спочатку закладатися при конструюванні усього кримінального закону і його окремих норм. При формулюванні ж ст.ст. 69, 81 КК України законодавець або нічим не обмежує правозастосовний орган, або використовує занадто невизначені критерії. Їх з'ясування вимагає додаткового трактування і не може сприяти належній практичній реалізації самої норми кримінального закону.

Можливість широкого застосування ст.ст. 69 і 81 КК України, а також велика різниця між мінімальними і максимальними межами розмірів покарань у санкціях статей, роблять спроби законодавця, спрямовані на посилення заходів боротьби зі злочинністю неефективними. Цей процес стає більшою мірою підконтрольним правозастосовним органам, законодавець відіграє лише роль статиста, який спостерігає зі сторони і не втручається в регулювання ситуації, яка склалася.

Проблема, яка досліджується, має комплексний характер. Її рішення припускає серйозну структурну та змістовну переробку не тільки санкцій конкретних статей Особливої частини КК України, а й ряду положень, що регламентують порядок призначення покарання в рамках

Загальної частини КК України. Встановлення чітких критеріїв відповідальності за вбивство, поєднане із іншими злочинами, а також правил її реалізації дозволить у цілому підвищити ефективність боротьби з даними суспільно небезпечним діянням, забезпечить дотримання основних принципів кримінального права, сприятиме стабілізації судової практики в частині призначення покарання за аналізований вид посягання. При цьому вдосконалення концепції диференціації кримінальної відповідальності передбачає внесення відповідних змін безпосередньо в конкретні законодавчі приписи.

Насамперед це стосується скорочення різниці між мінімальними і максимальними межами покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченими санкцією ч. 2 ст. 115 КК України. Таке скорочення можливо за рахунок збільшення нижньої межі покарання за вбивство, поєднане із іншими злочинами, з восьми до чотирнадцяти або п'ятнадцяти років позбавлення волі. Мінімальна відповідальність за вказаний вид посягання, таким чином, буде відповідати верхній межі відповідальності, яка передбачена для простого виду вбивства. При цьому максимальна межа покарання повинна залишатися незмінною і буде складати п'ятнадцять років позбавлення волі. Зміна такого роду в першу чергу дозволить безпосередньо в тексті закону відобразити залежність диференціації відповідальності від змін суспільної небезпеки, які відбуваються в результаті поєднання вбивства з іншими злочинами.

Висновки. На наш погляд, деяких змін повинні зазнати також окремі положення Загальної частини Кримінального кодексу України за рахунок включення в їх зміст ряду обмежень. З урахуванням того, що в законі не вказано конкретні критерії зниження покарання і неясно, до якої межі воно допустиме, можливе встановлення таких критеріїв у ст. 69 КК України. За основу можна взяти відомі кримінальному закону способи, наприклад за допомогою використання певної частини покарання від його мінімальної межі.

Крім того, застосування заходів, які істотно пом'якшують відповідальність, до осіб, винних у вчиненні особливо тяжких злочинів, у тому числі і вбивства, поєднаного з іншими посяганнями, є неприпустимим. У редакції статті необхідно чітко позначити певні категорії злочинів, у разі вчинення яких можливе застосування положень ст. 69 КК України. До таких слід відносити тяжкі, середньої та невеликої тяжкості злочини. Аналогічним чином можливе вирішення даної проблеми і щодо умовного засудження, застосування якого також повністю знаходиться у владі судового розсуду.

Таким чином, встановивши певні обмеження на можливість застосування ст.ст. 69, 81 КК України, законодавець, з одного боку, вирішить проблему надмірного і нерідко необґрунтованого зниження меж відповідальності за аналізований вид злочинного посягання, а з іншого – зробить роботу судів більш контрольованою і обмеженою рамками закону. Водночас правозастосовний орган також матиме можливість приймати рішення самостійно, за ним буде зберігатися право вибору найбільш справедливого і доцільного варіанта дій.

Список використаних джерел:

1. Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции: проблемы построения, классификации и измерения. Красноярск, 1989.

2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев, 1980.

3. Антипов В. В. Обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2005.

4. Махінчук В. Інститут покарання : критерії визначення адекватності. *Підприємництво, господарство і право.* 2001. № 9. С. 82–84.

5. Бышевский Ю. В., Марцев А.И. Наказание и его назначение: учебное пособие. Омск, 1975.

УДК 343

СПІЛЬНИК С. І.

ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розглядається сутність об'єкта кримінологічного моніторингу в контексті діяльності державної кримінально-виконавчої служби України.

Під кримінологічним моніторингом запропоновано розуміти форму кримінологічної діяльності, спрямовану на оптимізацію системи протидії злочинності, що полягає у безперервному спостереженні за злочинністю та пов'язаними з нею явищами, виявленні характеру, тенденцій і закономірностей в їх розвитку, обробленні, узагальненні, оцінці отриманої інформації.

Встановлено, що для проведення кримінологічного моніторингу вкрай важливо визначитись із його об'єктом, адже у іншому випадку така діяльність може стати хаотичною та не призведе до суспільно корисних результатів.

Наголошено, що об'єктом кримінологічного моніторингу в контексті діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України можуть виступати: встановлення об'єктивної і повної оцінки сформованої криміногенної обстановки в установах виконання покарань, проведення моніторингу всіх успішно реалізованих і «провальних» раніше діючих концепцій з роботи Державної кримінально-виконавчої служби в контексті запобігання кримінальним правопорушенням; здійснення моніторингу ефективності роботи Державної кримінально-виконавчої служби України в питанні протидії злочинності для того, щоб розкрити найбільш типові та поширені помилки у цій сфері, які також впливають на загальний стан проблеми тощо.

Ключові слова: *кримінологічний моніторинг, об'єкт моніторингу, моніторинг криміногенної обстановки, злочинність, протидія злочинності, профілактика, кримінологія.*

В статье рассматривается сущность объекта криминологического мониторинга в контексте деятельности государственной уголовно-исполнительной службы.

Под криминологическим мониторингом предложено понимать форму криминологической деятельности, направленную на оптимизацию системы противодействия преступности, заключающуюся в непрерывном наблюдении за преступностью и связанными с ней явлениями, выявлении характера, тенденций и закономерностей в их развитии, обработке, обобщении, оценке полученной информации.

Установлено, что для проведения криминологического мониторинга очень важно определиться с его объектом, ведь в противном случае такая деятельность может стать хаотичной и не приведет к общественно полезным результатам.

Отмечено, что объектом криминологического мониторинга в контексте деятельности Государственной уголовно-исполнительной службы Украины могут выступать: установление объективной и полной оценки сложившейся криминогенной обстановки в учреждениях исполнения наказаний, проведение мониторинга всех успешно реализуемых и «провальных» ранее действовавших концепций работы Государственной уголовно-исполнительной службы в контексте предотвращения уголовных правонарушений; осуществление мониторинга эффективности работы Государственной уголовно-исполнительной службы Украины в вопросе противодействия преступности для того, чтобы раскрыть наиболее типичные и распространенные ошибки в этой сфере, также влияющие на общее состояние проблемы и т.д.

Ключевые слова: *криминологический мониторинг, объект мониторинга, мониторинг криминогенной обстановки, преступность, противодействие преступности, профилактика, криминология.*

© СПІЛЬНИК С. І. – кандидат філософських наук, доцент (Класичний приватний університет)

The article considers the essence of the object of criminological monitoring in the context of the activity of the state penitentiary service of Ukraine.

Criminological monitoring is proposed to mean a form of criminological activity aimed at optimizing the system of combating crime, which consists in continuous monitoring of crime and related phenomena, identifying the nature, trends and patterns of their development, processing, generalization, evaluation of information.

It has been established that it is extremely important to determine the object of criminological monitoring, because otherwise such activities may become chaotic and will not lead to socially useful results.

It is emphasized that the object of criminological monitoring in the context of the activities of the State Criminal Executive Service of Ukraine can perform: the establishment of an objective and complete assessment of the formed criminal situation in penitentiary institutions, monitoring all successfully implemented and "failing" previously operating concepts on the work of the state Criminal executive service in the context of prevention of a criminal offense; Implementation of the effectiveness of the State Criminal-Executive Service of Ukraine in the case of counteraction to crime in order to reveal the most typical and common mistakes in this area, which also affect the general condition of the problem, etc.

Key words: *criminological monitoring, object of monitoring, monitoring of the criminogenic situation, crime, counteraction to crime, prevention, criminology.*

На сьогоднішній день питанню кримінологічного моніторингу приділяється підвищена увага з боку вітчизняних науковців. Це і не дивно, адже, як зазначають Ю.В. Орлов та Д.М. Миронюк, обраний курс на розбудову правової, соціальної, демократичної держави України в контексті приєднання до європейського цивілізаційного поступу висуває перед українським суспільством якісно нові орієнтири та принципи в своїй організації на базі рівності, гуманізму, справедливості та безпеки. Серед найбільш гострих проблем, які блокують прогресивні трансформації практично в кожній сфері суспільних відносин, зостаються високий рівень злочинності, її несприятлива структура й динаміка, а також низька ефективність антикримінальної діяльності. В характеристиці останньої на особливу увагу заслуговує проблема правового регулювання у сфері протидії злочинності, зокрема, його кримінологічної ефективності, адаптивності до умов здійснення. В контексті інтенсивної соціодинаміки практично за всіма її параметрами – від політичних, економічних до культурно-психологічних, етичних – трансформаційні процеси у правовій системі в цілому виявляються своєрідним фактором ризику. На думку багатьох учених-правників, правове регулювання в Україні характеризуються певною безсистемністю та конфліктністю. Правові помилки, допущені у процесі позитивно-правової нормотворчості, а також відсутність вчасного корегування нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність зі сформованими запитами, тенденціями розвитку в тій чи іншій кримінологічно значущій сфері суспільних відносин, можуть посилити соціальну напруженість, створити можливості для зловживання правом, спричинити дисфункцію окремих елементів кримінально-превентивної діяльності та набути, таким чином, криміногенно небезпечного характеру. Відтак, постає необхідність у формуванні дієвих інструментів контролю за кримінологічною ефективністю юридичних чинників механізму протидії злочинності [1, с. 162].

Для реалізації даної мети прийнято використовувати кримінологічний моніторинг, ефективність якого прямо залежить від правильно визначеного об’єкта.

Зауважимо, що питанню кримінологічного моніторингу приділяли та приділяють увагу такі вітчизняні вчені, як О. М. Бандурка, О. О. Білоусова, І. Г. Богатирев, О. Ю. Бусол, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, В. К. Грищук, О. М. Джужа, А. О. Джужа, О. О. Дудоров, О. С. Іщук, А. В. Коваленко, І. М. Копотун, В. М. Куц, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Д. М. Миронюк, С. А. Мозоль, Ю. В. Орлов, В. В, Сазонов, А. А. Сердюк, Д. М. Тичина, В. В. Сокуренко, А. Є. Фоменко, П. Л. Фріс, В. В. Шаблистий, О. Ю. Шостко, Н. М. Ярмиш та ін.

Не дивлячись на це, на сьогоднішній день на науковому рівні не проводились дослідження об’єкта кримінологічного моніторингу в контексті діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

Метою цієї **статті** є дослідження об’єкта кримінологічного моніторингу в контексті діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

На сьогоднішній день під кримінологічним моніторингом можна розуміти форму кримінологічної діяльності, спрямовану на оптимізацію системи протидії злочинності, що полягає у безперервному спостереженні за злочинністю та пов'язаними з нею явищами, виявленні характеру, тенденцій і закономірностей в їх розвитку, обробленні, узагальненні, оцінці отриманої інформації.

Варто зауважити, що багатьох джерелах права та наукових працях замість категорії «кримінологічний моніторинг» використовується поняття «моніторинг криміногенної ситуації». Моніторинг криміногенної ситуації являє собою інтегровану, змінювану сукупність характерних матеріальних, психологічних, інформаційних та інших факторів, яка сформувалась на момент вчинення злочину і яка обумовлює прийняття відповідних рішень і вибір способу дій суб'єктів. Вона обумовлює своєрідність механізму злочинної поведінки через те, що акумулює різні за обсягом та джерелами походження інформаційні потоки [2, с. 342].

Таким чином, під моніторингом криміногенної ситуації можна розуміти систему постійного спостереження, змістом якої є збирання, аналіз та оцінка факторів, що формуються на момент вчинення кримінального правопорушення. Як і кримінологічний моніторинг, моніторинг криміногенної ситуації має на меті підвищення ефективності протидії злочинності.

З викладеного слідує, що моніторинг криміногенної ситуації та кримінологічний моніторинг – доволі схожі, проте не тотожні поняття. Враховуючи обсяги інформації, що досліджується під час їх проведення доцільно розглядати дані поняття в якості частини та цілого (кримінологічний моніторинг більш широке за обсягом поняття, що охоплює моніторинг криміногенної ситуації).

У даному випадку актуальними вбачаються роздуми Є.М. Блажівського, який поділяє думку інших кримінологів [3, с. 409] про те, що кримінологічний моніторинг включає:

1) визначення теоретичних понять, цілей і завдань, методів дослідження;

2) соціальну ситуацію в регіоні, методику визначення рівня й тенденцій її зміни;

3) кримінальну (або ж криміногенну – прим.) ситуацію (кримінологічні характеристики причинного комплексу злочинності; характеристики системи запобіжного впливу) [4, с. 99].

Запропонований умовивід яскраво демонструє співвідношення кримінологічного моніторингу та моніторингу криміногенної ситуації в якості цілого та частини.

Як було сказано вище, для проведення кримінологічного моніторингу важливо визначитись з його об'єктом. В іншому випадку, така діяльність стає хаотичною, а її аналіз та обробка не принесуть необхідних суспільно корисних результатів.

На думку О.М. Литвинова, об'єктами кримінологічного моніторингу є:

1) злочинність в єдності її стану, структури і динаміки; фонові для злочинності явища;

2) соціальні наслідки злочинності, її ціна;

3) детермінанти злочинності (як наявні, так і прогнозовані);

4) ступінь криміналізації суспільства в цілому, а також окремих соціальних груп;

5) індивідуальні злочинні прояви в динаміці змін в окремих складових їх механізму залежно від об'єкта посягання, способів, засобів і мотивів вчинення злочину;

6) стан протидії злочинності;

7) стан і тенденції розвитку науки кримінології [5, с. 374].

Варто зауважити, що запропонований перелік не можна розглядати як вичерпний. Цілком очевидно, що всі види суспільних відносин під впливом часу постійно видозмінюються, а відтак до названих напрямків проведення кримінологічного моніторингу можуть бути включені інші об'єкти. Тому, даний перелік відображає найбільш важливі об'єкти кримінологічного моніторингу, які мають постійно досліджуватись.

Крім того, виокремлені об'єкти є загальними. Водночас, кожен суб'єкт протидії злочинності може визначати більш вузькі об'єкти проведення кримінологічного моніторингу, залежно від специфіки їх діяльності.

Наприклад, О.С. Іщук, аналізуючи наукові засади здійснення кримінологічного моніторингу органами прокуратури, дійшов висновку про те, що він (даний моніторинг) повинен включати аналіз наступних найбільш гострих аспектів криміногенної ситуації: встановлення об'єктивної і повної оцінки сформованої криміногенної обстановки в цілому у державі, з огляду на особливості її характеристик по окремим найбільш кримінально ураженим регіонам; проведення моніторингу всіх успішно реалізованих і «провальних» раніше діючих концепцій та програм державного, регіонального й місцевого рівнів з питань протидії злочинності та запобігання злочинам; здійснення моніторингу ефективності роботи правозастосовної та виконавчої систем

державних органів, що здійснюють кримінально-правову боротьбу зі злочинністю і наслідками злочинності, для того, щоб розкрити найбільш типові та поширені помилки у цій сфері, які також впливають на загальний стан проблеми; моніторинг можливостей та ефективності чинного кримінального покарання за злочини, застосовуваного у поєднанні з наступним комплексом заходів із ресоціалізації, соціально-психологічної адаптації до життя; моніторинг громадської думки, з'ясування ступеня готовності громадянського суспільства надавати допомогу у протидії злочинності, запобіганні злочинам особливо серед підростаючого покоління, можливості вибудовування громадськістю загороджувальних бар'єрів на шляху злочинців; систематичне здійснення моніторингу ефективності діяльності правоохоронних органів для того, щоб вчасно бачити і виправляти допущені помилки, вносити необхідні корективи з метою максимального досягнення поставлених завдань [6, с. 15].

Деякі з перелічених аспектів можуть бути повністю або частково взяті в якості об'єкта кримінологічного моніторингу в контексті діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. Зокрема, такими об'єктами можуть виступати: встановлення об'єктивної і повної оцінки сформованої криміногенної обстановки в установах виконання покарань (саме показники злочинності в пенітенціарних установах можуть виступати в якості основного об'єкта кримінологічної діяльності названого суб'єкта протидії злочинності); проведення моніторингу всіх успішно реалізованих і «провальних» раніше діючих концепцій з роботи Державної кримінально-виконавчої служби (як окремо, так і в частині взаємодії з іншими суб'єктами) в контексті запобігання кримінальним правопорушенням; здійснення моніторингу ефективності роботи Державної кримінально-виконавчої служби України в питанні протидії злочинності для того, щоб розкрити найбільш типові та поширені помилки у цій сфері, які також впливають на загальний стан проблеми; моніторинг можливостей та ефективності чинного кримінального покарання за злочини, застосовуваного у поєднанні з наступним комплексом заходів із ресоціалізації, соціально-психологічної адаптації до життя (даний об'єкт є повністю аналогічним з об'єктом кримінологічного моніторингу органів прокуратури з огляду на специфіку роботи цих правоохоронних органів); моніторинг громадської думки (може проявлятися як в питанні визначення рівня довіри населення до роботи Державної кримінально-виконавчої служби, так і в зазначеному О.С. Іщуком визначенні ступеня готовності громадянського суспільства надавати допомогу у протидії злочинності).

Запропонований перелік також не є вичерпним. Об'єкт кримінологічного моніторингу, що здійснюється Державною кримінально-виконавчою службою України має включати у себе й інші аспекти, що формуються виходячи із завдань запобігання пенітенціарній злочинності у місцях несвободи. Серед них слід виділити:

1) виявлення й аналіз явищ, процесів, обставин, які виступають причинами і умовами вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи;

2) вивчення чинників, що призводять засудженого до вчинення нового кримінального правопорушення у місцях несвободи;

3) встановлення кола осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, і цілеспрямований профілактично-виховний вплив на них;

4) усунення або нейтралізацію криміногенних факторів вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи на індивідуальному та регіональному рівні [7, с. 295-296].

Без сумніву, частина з цих завдань входить до складу більш широких об'єктів (наприклад, встановлення об'єктивної і повної оцінки сформованої криміногенної обстановки в установах виконання покарань). Крім того, окремі з цих завдань можна віднести до наслідків проведення кримінологічного моніторингу (як, наприклад, усунення або нейтралізація криміногенних факторів вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи на індивідуальному та регіональному рівні). Втім, кожне з цих досліджень входить відноситься до тієї чи іншої стадії проведення кримінологічного моніторингу та відіграє важливе значення в процесі протидії злочинності.

З викладеного вище випливає, що встановлення об'єкта кримінологічного моніторингу – одне з найбільш важливих завдань, що стоїть перед суб'єктом проведення даної форми кримінологічної діяльності на підготовчій стадії. Об'єктом кримінологічного моніторингу в контексті діяльності Державної кримінально-виконавчої служби можуть виступати встановлення об'єктивної і повної оцінки сформованої криміногенної обстановки в установах виконання покарань; проведення моніторингу всіх успішно реалізованих і «провальних» раніше діючих концепцій з роботи Державної кримінально-виконавчої служби (як окремо, так і в частині взаємодії з іншими суб'єктами) в контексті запобігання кримінальним правопорушенням; здійснення моніторингу

ефективності роботи Державної кримінально-виконавчої служби України в питанні протидії злочинності для того, щоб розкрити найбільш типові та поширені помилки у цій сфері, які також впливають на загальний стан проблеми тощо.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз наукових засад здійснення кримінологічного моніторингу Державною кримінально-виконавчою службою України.

Список використаних джерел:

1. Орлов Ю.В., Миронюк Д.М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання як інструмент протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2014. № 6. С. 161-177.

2. Литвинов О.М. Криміногенна ситуація. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 342-346.

3. Курченко В.Н. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты. Спб. : Юридический Центр-Пресс, 2003. 427 с.

4. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності. *Право та державне управління*. 2013. № 1 (10). С. 98-101.

5. Литвинов О. М. Моніторинг кримінологічний. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 374-375.

6. Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 30 с.

7. Богатирьов І.Г., Топчій В.В. Кримінологія : підручник. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.

УДК 343.22

СТРЕЛЮК Я. В.

ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ», ВЧИНЕНОГО В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ УСТАНОВІ ЗАКРИТОГО ТИПУ

У статті взято за мету розкрити поняття суб'єкт вчинення кримінального правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу. Виокремлено особливості, якими володіє особа, яка притягається до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу. Сформульовано авторське визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Ключові слова: *спеціальний суб'єкт, установа, засуджений, працівник.*

В статье взято за цель раскрыть понятие субъект совершения уголовного правонарушения в уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа. Выделены особенности, которыми обладает лицо, привлекаемое к уголовной ответственности за совершение уголовного правонарушения в уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа. Сформулировано авторское определение специального субъекта уголовного правонарушения в уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа.

Ключевые слова: *специальный субъект, учреждение, осужденный, работник.*

The article aims to reveal the concept of the subject of committing a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type. The features, which has a person who is brought to criminal responsibility for committing a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type are described in the article. The author's definition of a special subject of a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type is formulated.

Key words: *special, subject, institution, convicted, employee.*

У системі кримінально-правового захисту нормальної діяльності пенітенціарної системи Україні важливе місце належить питанням щодо визначення суб'єкта кримінального правопорушення що вчиняється в кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі, КВУЗТ). Важливе місце в цьому контексті також відводиться реалізації конституційних принципів побудови демократичної держави сутність яких вимагає законного й обґрунтованого притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності.

Отож, для з'ясування хто може бути суб'єктом кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ необхідно розкрити поняття й ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення та встановити особливості суб'єкта, який володіє ознаками спеціального суб'єкта, вчиняючи в КВУЗТ нове кримінальне правопорушення.

Метою даної статті є розгляд питань щодо ознак суб'єкта кримінального правопорушення, що вчиняється в КВУЗТ з позиції забезпечення кримінально-правового захисту нормальної діяльності в кримінально-виконавчих установах закритого типу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається роз'яснення даної проблеми. Питання щодо суб'єкта кримінального правопорушення взагалі і суб'єкта, який вчиняє кримінальне правопорушення в КВУЗТ розглядалися у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, Л. В. Багрія-Шахматова, А. І. Богатирьова, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, В. К. Грищука, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, О. О. Дудо-

© СТРЕЛЮК Я. В. – кандидат юридичних наук, здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

рова, О. Г. Колба, В. В. Кузнецова, І. М. Копотуна, В. М. Кудрявцева, О. Г. Михайлика, С. С. Мірошниченка, В.О,Нврощького, Ю. В. Орла, М. С. Пузирьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, О. О. Шкути та інших дослідників.

Варто зазначити, що роботи вищезазначених науковців були присвячені розгляду зазначених питань з позиції загальних та спеціальних ознак суб'єкта кримінального правопорушення, встановлених у кримінальному законі, тоді як, проблема суб'єкта кримінальних правопорушення, що вчиняються в КВУЗТ з позиції кримінально-правового захисту нормальної діяльності пенітенціарної системи України, розглядалася поверхово.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно небезпечне діяння і суб'єкт кримінального правопорушення є нероздільними поняттями кримінального права. Отож, для того щоб з'ясувати суб'єкта кримінального правопорушення, що вчиняється в КВУЗТ, необхідно розглянути ознаки загального суб'єкта та визначити його особливості щодо вчинення ним кримінального правопорушення в КВУЗТ.

У загальному розумінні суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і здатна нести кримінальну відповідальність. У більш вузькому значенні суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність. Згідно ст. 18 КК України є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність[1].

Наразі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, свідчить про відсутність суб'єкта кримінального правопорушення, в наслідок чого не відбувається реєстрація кримінального правопорушення в Єдиному реєстрі кримінальних проваджень і не порушується кримінальне провадження по факту вчинення кримінального правопорушення.

З огляду на це, загальними ознаками суб'єкта що вчиняє кримінальне правопорушення є: вік, фізичний стан, осудність. Всі три ознаки поєднані між собою і є обов'язковими для притягання винного у вчиненні кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності. Таку позицію підтримує і вітчизняний вчений Ю.В. Орел, який характеризуючи кримінально-правову делікоздатність суб'єкта кримінального правопорушення, що посягає на нормальну діяльність органів і установ виконання покарань зазначає, що лише в комплексі, тобто в поєднанні, і для притягання особи до кримінальної відповідальності усі вони є обов'язковими [2, с. 219].

Наразі, особа яка вчиняє в КВУЗТ нове кримінальне правопорушення має розглядатися за ч.2. ст. 18 як спеціальний суб'єкт. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення в КВУЗТ може бути тільки особа, яка відбуває там покарання, або його виконує. Тобто, фізична, осудна особа, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, за вироком суду направлена для відбування покарання в КВУЗТ та наділена відповідним правовим статусом.

Варто також наголосити, що у КК України встановлено загальний вік кримінальної відповідальності, що починається з 16 років, та знижений вік – з 14 років. До речі, проведений нами аналіз ознак суб'єкта кримінального правопорушення у зарубіжних країнах показав про наявність спільних ознак показав, що основна відмінність складає мінімальний вік притягання особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Однак у науці на проблему встановлення вікових меж кримінальної відповідальності є й інші погляди. Має, наприклад, місце думка про доцільність встановлення кримінальної відповідальності за ряд кримінальних правопорушень з 12 років [3, с. 13]. Ми не заперечуємо позиції вчених щодо доцільності встановлення кримінальної відповідальності за ряд кримінальних правопорушень з 12 років, враховуючи те положення, що у виховних колоніях також вчиняються пенітенціарні кримінальні правопорушення, передбачені (ст. ст. 390, 391, 392, 393 КК України).

Більше того, у КК України в ч. 2 ст. 22 законодавець в основу зниження віку кримінальної відповідальності поклав такі критерії, що пов'язані: з рівнем розумового розвитку і свідомості, що свідчить про усвідомлення чотирнадцятирічною особою протиправності та суспільної небезпечності вчинюваних нею злочинів; зі значною поширеністю таких злочинів саме серед підлітків; з тяжкістю заподіяної шкоди в результаті вчинення таких злочинів [4, с. 42].

Водночас, зарубіжний вчений Орлов В. С. вважає, що спеціальним суб'єктом є особа, що не тільки володіє всіма ознаками загального суб'єкта, але й наділена додатковими, властивими тільки йому якостями [5, с. 138]. Інша зарубіжна вчена Ш.С. Рашковська вважає, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка крім основних ознак загального суб'єкта

передбачених у законі, повинна ще мати особливі додаткові ознаки, що дають можливість залучати дану особу до кримінальної відповідальность за вчинене кримінальне правопорушення [6, с. 12].

На думку, Н. С. Лейкіної та Н. П. Грабовської, спеціальними називаються такі суб'єкти, які володіють конкретними особливостями, зазначеними в диспозиції статті. При цьому визнання деяких осіб спеціальними суб'єктами обумовлено, насамперед, тим, що внаслідок займаного ними положення, вони вже можуть вчиняти кримінальні правопорушення, які не можуть бути вчинені іншими особами [7, с. 389–390].

При цьому слід сказати, що, незважаючи на неоднозначний підхід у визначенні поняття спеціального суб'єкта, в кримінальному праві більшість авторів єдині в тому, що крім загальних ознак, передбачених у законі, особа, яка вчинила злочин, має ще володіти й додатковими, притаманними тільки їй ознаками (властивостями). Ми підтримуємо позицією вітчизняного вченого В. В. Устименко, який справедливо зазначає, що різне розуміння у визначенні складів злочинів зі спеціальним суб'єктом викликано не тільки зростанням кількості таких складів, а й відмінностями у трактуванні самого поняття спеціального суб'єкта і його ознак [8, с. 7].

Отож, різне розуміння спеціального суб'єкта кримінального правопорушення обумовлено тим, що в теорії багато вчених, що займаються цією проблемою, вкладають у його зміст велику кількість ознак, які, по суті, й породжують різноманіття поглядів у визначенні самого поняття даного суб'єкта. Однак закон про кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 18 КК України) чітко визначає спеціальний суб'єкт злочину як фізичну осудну особу, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Заслуговує на увагу думка вітчизняного вченого А. В. Ткаченка про те, що особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення на певний строк, спеціальним суб'єктом кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ буде лише у випадку власної вини й законності перебування в місцях позбавлення волі. Тобто, якщо особа відбуває покарання за неправосудним вироком і вчиняє дії, зазначені в ст. 392 КК України, то вона не повинна визнаватися суб'єктом вказаного злочину, оскільки втрачає свій статус засудженого [9, с. 80].

Тоді виникає запитання? У разі доведення невинуватості засудженого, останній не нестиме кримінальну відповідальність за злісну непокора вимогам адміністрації УВП (ст. 391 КК України) та втечу з місця позбавлення волі або з-під варти (ч. 1 ст. 393 КК України), адже відсутнє посягання на суспільні відносини у сфері правосуддя та виконання покарання. Окрім того, буде і відсутній суб'єкт кримінального правопорушення – засуджений.

Поряд з тим, у разі вчинення кримінального правопорушення в КВУЗТ (ст. 392, ч. 2 ст. 393 КК України) така особа нестиме відповідальність за насильницькі кримінальні правопорушення, передбачені загальною нормою КК України (ст. 115, 121, 122, 124, 126 тощо). Отож результати дослідження засвідчують, що ознаки спеціального суб'єкта певною мірою є обмежувальними, оскільки вони характеризують тільки ті кримінальні правопорушення вчиненні в КВУЗТ, які передбачені кримінальним законом, у якому зазначений спеціальний суб'єкт.

Аналіз досліджуваних нами складів кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ показує, що суб'єкт є спеціальним, який характеризується додатковими спеціальними ознаками: він є засудженим; відбуває покарання; ізольований на певний строк, має особливий правовий статус.

Чому ми ведемо мову про правовий статус, як особливої ознаки спеціального суб'єкта, який вчиняє кримінальне правопорушення в КВУЗТ, тому, що особа набуває його за вироком суду якому визначена міра покарання ще до моменту фактичного відбування покарання. З огляду на це, варто зазначити, що саме норми кримінально-виконавчого законодавства ретельно регулюють правовий статус засудженого до позбавлення волі.

До речі, терміни «засуджений» та «засудження» використовуються в Конституції України, зокрема в частинах 2 і 3 ст. 63 зазначено, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які встановлені вироком суду. У разі скасування вироку як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ч. 4 ст. 62 Конституції України) [10].

Хоча серед вчених є думки про те, що за умови апеляції у судову інстанцію, набуття особою статусу засудженого ставиться в темпоральну залежність від пасивної поведінки обвинуваченого стосовно подання апеляційної скарги та повністю ігнорується змістовна сторона поняття засудженого, коли з'являться фактичний засуджений в кримінальному процесуальному аспекті через постановлення обвинувального вироку судом першої інстанції [11].

На нашу думку, така позиція вчених викликає певну дискусію, оскільки правовий статус засуджений отримує після вступу в силу обвинувального вироку і прибуття його для відбування покарання в КВУЗТ. Звісно, що на практиці засуджений, після вступу вироку в силу, має пройти апеляційну інстанції і касацію, і звичайно такі особи перебувають під вартою на час їх розгляду. Тому апріорі такі засуджені не можуть бути спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення вчиненого в слідчому ізоляторі.

Варто також зазначити, правовий статус засуджених передбачає реалізацію прав та обов'язків під час відбування ними покарання, що є підставою для застосування до засуджених заходів виправлення і ресоціалізації. Із цього моменту засуджені набувають певних прав і несуть певні обов'язки.

Однак, з набрання вироком законної сили засуджений автоматично має бути направлений до КВУЗТ або іншу установу, обов'язково прийнятий комісією з прийняття та розподілу засуджених під керівництвом керівника КВУЗТ. Персоналом установи виконання покарань перевіряється наявність особових справ і встановлюється приналежність їх засудженим, які прибули до установи. Протягом доби засуджені проходять медичний огляд, і за ними встановлюється медичний нагляд тривалістю 14 діб [12].

Рішення про розподіл засуджених по відділеннях соціально-психологічної служби (камерах) з урахуванням їх особистісних характеристик, залучення до праці, навчання в системі загальної та професійної освіти приймаються комісією з прийняття та розподілу засуджених. Адміністрація установ виконання покарань відповідно до статті 91 Кримінально-виконавчого кодексу України повідомляє суд, який виніс вирок, про приведення його до виконання, а також про місце відбування засудженим покарання [13].

Іншим спеціальним суб'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ є його персонал. На нашу думку, тут варто звернути увагу на визначення межі відповідальності працівника КВУЗТ, при яких він може за вчинене кримінальне правопорушення визнаватися спеціальним суб'єктом.

Детальна правова регламентація професійної діяльності працівника КВУЗТ вимагає від кожного у повсякденній діяльності керуватися певними правилами (наприклад, службовими інструкціями, наказами тощо). Регламентація порядку виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в КВУЗТ регламентована у ПВРУВП, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 1010/32462 від 5 вересня 2018 р. Цей документ є настільною книгою для будь-якого працівника, який працює із засудженими в УВП, і детально визначає процедурні повноваження таких осіб.

Розкриваючи юридичну природу правового статусу працівника КВУЗТ, слід зазначити, що структурно вона складається із повноважень, спеціальних прав та обов'язків, виділених за ознакою службового становища. Ми погоджуємося з О. І. Богатирьовою, що зазначений правовий статус узагалі є комплексною категорією, яка акумулює одночасно ознаки кількох видів спеціальних статусів: державних службовців, посадових осіб, представників влади [14, с. 258].

Окрім того, правовий статус працівника КВУЗТ, є юридичним закріпленням становища певної категорії державного службовця в системі державної служби, шляхом установлення повноважень, посадових обов'язків, прав, відповідальності та різного роду гарантій. При цьому найважливішою ознакою повноважень, що забезпечує їх реалізацію, є владність. Ядром у правовому статусі працівника КВУЗТ, є державно-службові повноваження, а також юридична відповідальність.

Завдяки аналізу ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» з впевненістю можемо сказати, що працівник КВУЗТ зобов'язаний забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, реалізацію законних прав та інтересів засуджених, вимог законодавства щодо виконання і відбування покарань, а також застосовувати передбачені законом засоби виправлення і ресоціалізації засуджених [15].

З огляду на це, вчинення будь-яких кримінальних правопорушень щодо засуджених в КВУЗТ є неприпустимим, за винятком випадків, коли з боку засуджених вчиняється кримінальне правопорушення, наприклад, злісна непокора або насильство. Тому, як крайня необхідність застосовується для припинення відповідного порушення з боку засудженого, однак в обсязі, достатньому для припинення порушення.

Зокрема, в ч. 6 ст. 106 КВК України зазначено, що використання фізичної сили, спеціальних засобів і зброї допускається також в інших випадках, передбачених законами України «Про Національну поліцію» і «Про Національну гвардію України».

Вивчення спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ допоможе правильно вирішувати питання кваліфікації суспільно небезпечних діянь, а також кримінальної відповідальності й покарання винних осіб, які найчастіше виникають у судово-слідчій практиці.

Отож, кримінальні правопорушення можуть вчинятися в КВУЗТ як особами, які наділені владними повноваженнями, так і особами які відбувають кримінальне покарання в КВУЗТ. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 393 КК України, є особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі.

Така особа, виходячи з положень чинного кримінально-виконавчого законодавства, може відбувати покарання у виправній колонії, виховній колонії, арештному домі, на гауптвахті, у слідчому ізоляторі у разі, якщо вона залишена в цій установі попереднього ув'язнення для роботи з господарського обслуговування. Також така особа може бути залишена у слідчому ізоляторі для проведення слідчих дій або участі в судовому розгляді справи про злочин, вчинений іншою особою.

Також спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 393 КК України, є підозрюваний або обвинувачений, щодо якого обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Згідно з ч. 1 ст. 42 чинного КПК України, підозрюваною вважається особа, якій повідомлено про підозру в порядку, передбаченому ст. 276–279 КК України, або яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Слід зауважити, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 393 КК України, не може бути особа, затримана в порядку ст. 208 КПК України в якості підозрюваного або в порядку адміністративного затримання відповідно до ст. 261–263 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 393 КК України, є й обвинувачений – особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК України та обрано запобіжний захід – взяття під варту.

При цьому суб'єктом втечі не може бути визнано особу, яку незаконно засуджено до покарання, передбаченого в ч. 1 ст. 393 КК України, або щодо якої з порушенням закону обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. У таких випадках говорити про наявність спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 393 КК України, не можна. Так само не утворює складу кримінальне правопорушення, передбачене ст. 393 КК України, самовільне залишення арештного дому, гауптвахти, виправної колонії, виховної колонії, установи попереднього ув'язнення особою, яка тримається в них понад строк покарання, визначений вироком суду, або з порушенням строків тримання під вартою.

Що ж до військовослужбовців, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні або на гауптвахті, то вони продовжують залишатися учасниками військово-службових відносин. Тому наприклад суб'єктом втечі (ст. 393 КК України) з місця позбавлення волі або з-під варти може бути лише військовослужбовець, який відбуває покарання у виді арешту на гауптвахті, або підозрюваний чи обвинувачений у вчиненні злочину, який на законних підставах тримається під вартою на гауптвахті. Що стосується вчинення кримінальних правопорушень в КВУЗТ передбачених (ст.ст. 391, 392) то спеціальним суб'єктом виступає засуджена особа, яка відбуває покарання в КВУЗТ.

Висновки: Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки:

1) розгляд загального суб'єкта кримінального правопорушення, який вироблено теорією кримінального права, з його ознаками сформував загальне бачення спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ, у структурі якого перебувають і спеціальні ознаки: особа має бути засуджена; відбуває покарання; ізольована на певний строк, має особливий правовий статус;

2) суб'єктами досліджуваної групи кримінальних правопорушень вчинених в КВУЗТ можуть бути, як засуджені так і працівники КВУЗТ. Співучасниками вчинення кримінального правопорушення в КВУЗТ можуть бути будь-які особи, в тому числі й ті, що знаходяться поза межами місць позбавлення волі. Однак слід констатувати, що аналіз вироків суду із застосуванням статей щодо кримінальних правопорушень вчинених КВУЗТ, свідчить про неоднозначне застосування таких норм. Тому вирішальне значення має врахування судом не тільки об'єктивних ознак кримінального правопорушення вчиненого в КВУЗТ, а і суб'єктивних ознак.

3) суб'єкт, що вчиняє кримінальне правопорушення в КВУЗТ усвідомлює, що порушує режим відбування покарання і водночас, не бажає ставати на шлях виправлення; їх шкідливість для реалізації такими установами поставлених перед ними завдань;

4) сформульовано авторське визначення спеціального суб'єкта вчинення кримінального правопорушення в КВУЗТ – це фізична, осудна особа, яка наділена додатковими ознаками складу кримінального правопорушення, засуджена, відбуває покарання, ізольована на певний строк, має особливий правовий статус, і свідомо вчиняє нове кримінальне правопорушення в КВУЗТ;

5) в процесі дослідження доведено, що спеціальний суб'єкт, може вчиняти кримінальне правопорушення передбачене ст. 391 КК України тільки з прямим умислом, оскільки даний склад кримінального правопорушення є формальним, а тому виключається його вчинення в КВУЗТ з непрямим умислом або з необережності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний Кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 31.05.2021).

2. Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.

3. Боровых Л.В. Проблема возраста в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург: Урал.гос. юрид. акад., 1993. С. 13.

4. Уголовное право России: Общая часть: Учебник / Под ред. А.И. Рарога. М.: Триада ЛТД, 1997. С. 115.

5. Орлов В.С. Субект преступления по советському уголовному праву. М. Госюриздат, 1958. С. 138.

6. Рашковська Ш. С. Субект преступления. М. : Всесоюзний юридический заочний институт. 1960. Вип.6. С.12

7. Лейкина Н. С. Субъект преступления: Курс советского уголовного права. Общая часть. Т. 1. / под ред. Н.С. Лейкина, Н.П. Грабовская. Л., 1968. С. 389-390.

8. Устименко В. В. Специальный субъект преступления: Учебное пособие. Харьков, 1989. С. 7.

9. Ткаченко А. В., Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань: монографія / за заг. ред. В. В. Шаблистого. Дніпро, 2018. 152 с.

10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 31.05.2021).

11. Чохрій Т. П. Питання законодавчої коректності поняття «засудженого» за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. URL: http://naub.oa.edu. ua/2013/pytannya-zakonodavchoji-korektnosti-ponyattyazasudzhenoho-za-chynnym-kryminalnym-protsesualnym-kodeksom-ukrajiny (дата звернення 31.05.2021).

12. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: Наказ № 1348/5/572 від 15. 08. 2014. URL: http://zakon3. rada. gov. ua/rada/show/z1656-14 (дата звернення 31.05.2021).

13. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України № 2186/5 від 29. 12. 2014. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/z0990-14/paran19#n19 (дата звернення 31.05.2021).

14. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. Київ, 2013. 368 с.

15. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.07.2005 р. № 2713-IV. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15 (дата звернення: 02.09.2018).

УДК 343.91

ФОМЕНКО А. Є.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КРИМІНОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ», «МОНІТОРИНГ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ» ТА «МОНІТОРИНГ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ»

У статті доведено, що категорії «кримінологічний моніторинг» та «моніторинг оперативної обстановки» не є тотожними. Так, під оперативною обстановкою запропоновано розуміти сукупність обставин і умов у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (події) або вчинення кримінального та адміністративного правопорушення, з урахуванням яких визначаються і уточнюються завдання для підрозділів поліції.

Зроблено висновок про те, що поняття «кримінологічний моніторинг» є більш широким поняттям, ніж «моніторинг криміногенної ситуації (обстановки)».

Встановлено, що поняття «кримінологічний моніторинг» та «моніторинг оперативної обстановки» є близькими, проте не тотожними. Зокрема, вони відрізняються в частині змісту (моніторинг оперативної обстановки включає у себе спостереження, вимірювання та оцінку не тільки певних злочинних явищ, але і інших надзвичайних подій та правопорушень) та мети.

Ключові слова: *кримінологія, поліція, запобігання злочинності, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, кримінологічний моніторинг, моніторинг криміногенної ситуації, моніторинг оперативної обстановки, запобігання кримінальним правопорушенням.*

В статье доказано, что категории «криминологический мониторинг» и «мониторинг оперативной обстановки» не тождественны. Так, под оперативной обстановкой предложено понимать совокупность обстоятельств и условий при угрозе возникновения или возникновения чрезвычайной ситуации (события) или совершение уголовного и административного правонарушения, с учетом которых определяются и уточняются задачи для подразделений полиции.

Сделан вывод о том, что понятие криминологический мониторинг является более широким понятием, чем мониторинг криминогенной ситуации (обстановки).

Установлено, что понятия «криминологический мониторинг» и «мониторинг оперативной обстановки» близки, однако не тождественны. В частности, они отличаются в части содержания (мониторинг оперативной обстановки включает наблюдение, измерение и оценку не только определенных преступных явлений, но и других чрезвычайных событий и правонарушений) и цели.

Ключевые слова: *криминология, полиция, предотвращение преступности, полицейская деятельность, криминологическая деятельность, криминологический мониторинг, мониторинг криминогенной ситуации, мониторинг оперативной обстановки, предотвращение уголовных правонарушений.*

The article proves that the categories "criminological monitoring" and "operational monitoring" are not identical. Thus, it is proposed to understand the operational situation as a set of circumstances and conditions in case of threat or occurrence of an emergency (event) or commission of a criminal and administrative offense, taking into account which tasks for police units are defined and specified.

It is concluded that the concept of "criminological monitoring" is a broader concept than "monitoring of criminogenic situation".

© ФОМЕНКО А. Є. – кандидат юридичних наук, ректор (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

It is established that the concepts of "criminological monitoring" and "operational monitoring" are close, but not identical. In particular, they differ in terms of content (monitoring of the operational situation includes observation, measurement and assessment not only of certain criminal phenomena, but also other emergencies and offenses) and purpose.

Key words: *criminology, police, crime prevention, police activity, criminological activity, criminological monitoring, criminogenic situation monitoring, operational situation monitoring, criminal offense prevention.*

На сьогоднішній день на законодавчому та підзаконному рівнях в контексті кримінологічної діяльності досить частко згадуються такі напрямки діяльності, як кримінологічний моніторинг, моніторинг криміногенної ситуації та моніторинг оперативної обстановки, зміст яких досить часто не розкривається.

Варто вказати, що питанню кримінологічного моніторингу, як окремого напрямку кримінологічної діяльності приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, таких як С.В. Бабанін, А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, А. Б. Блага, В. С. Батиргареєва, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Р. С. Веприцький, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. С. Іщук, О. Г. Кальман, А.В. Коваленко, Т. В. Корнякова, О. Г. Колб, О. М. Костенко, І. М. Копотун, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. М. Попович, В.В. Сокуренко, В. А. Тимошенко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, О. С. Шеремет, О. Ю. Шостко, О. О. Юхно, Н. М. Ярмиш та ін. Водночас, на науковому рівні не приділялася увага співвідношенню категорій «кримінологічний моніторинг», «моніторинг криміногенної ситуації» та «моніторинг оперативної обстановки». Ба більше, в нормативно-правових актах дані категорії вживаються або як тотожні поняття, або як різні, через що виникає нагальна потреба їх дослідження.

Метою цієї статті є дослідження співвідношення названих наукових категорій, що дозволить розмежувати різні напрямки кримінологічної діяльності правоохоронних органів.

Як відомо, кримінологічний моніторинг – це багатогранне явище, яке являє собою спосіб пізнання, спрямований на оптимізацію системи протидії та запобігання злочинності шляхом спостереження, вимірювання та оцінки певних явищ або процесів (як в розрізі дослідження окремих видів кримінальних правопорушень, так і в цілому, дослідження причин та умов вчинення злочинів та кримінальних проступків, особи кримінального правопорушника тощо), виявлення характеру, тенденцій і закономірностей в їх розвитку та вироблення на підставі отриманих даних прогнозів й ефективних заходів реагування.

У Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» вказано, що інформаційне та наукове забезпечення боротьби з організованою злочинністю має включати удосконалення системи моніторингу криміногенної ситуації в частині діяльності організованих злочинних угруповань у державі в цілому та її регіонах зокрема, а також сусідніх та інших державах [1].

Наведене положення демонструє виняткову важливість моніторингу криміногенної ситуації як інформаційно-наукового заходу, який неодмінно допомагає у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, законодавець згадує моніторинг діяльності організованих злочинних угрупувань як невід'ємну частину моніторингу криміногенної ситуації в державі.

Варто наголосити, що в цьому підзаконному нормативно-правовому акті згадується не кримінологічний моніторинг, а моніторинг криміногенної ситуації. Зрозуміло, що дані поняття є близькими за своїм значенням, а, можливо, навіть тотожними. Втім, для того, аби підтвердити або спростувати останній умовивід, доречно проаналізувати зміст поняття «моніторинг криміногенної ситуації», що буде зроблено нижче.

У Законі України від 02 липня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію» [2] законодавець прямо не відносить кримінологічний моніторинг (як і моніторинг криміногенної ситуації) до числа завдань поліції або основних повноважень поліції. Ба більше, у вказаному нормативно-правовому акті взагалі відсутня згадка поняття «кримінологічний моніторинг».

Втім, названий факт жодним чином не свідчить про те, що поліція як центральний орган виконавчої влади не має право проводити кримінологічний моніторинг або ж про те, що вказана діяльність є неважливою та не потребує уваги, адже:

1) перелік повноважень, викладений у ст. 23 Закону України від 02 липня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію» не є вичерпним, що прямо випливає з назви даної статті «Основні повноваження поліції» (тобто не всі, а лише певні, найбільш важливі);

2) законодавець може використовувати інші, тотожні поняття;

3) кримінологічний моніторинг може розглядатись у даному законодавчому акті в якості частини інших, більш широких категорій (наприклад, в розрізі таких повноважень, як здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень та виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення).

На відміну від зазначеного вище законодавчого акта, у змісті Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію», зустрічається поняття «моніторинг». Ст. 4 цього підзаконного нормативно-правового акта більш детально розкриває основні повноваження Національної поліції, серед яких, у п. 41 зазначається, що Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює моніторинг оперативної обстановки в державі, вивчає, аналізує і узагальнює результати та ефективність поліцейської діяльності, інформує у порядку та спосіб, які передбачені законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також громадськість про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [3].

Таким чином, у даному підзаконному нормативно-правовому акті згадується таке повноваження поліції, як здійснення моніторингу оперативної обстановки, зміст якого не розкривається.

Цікаво, що п.п. 2-3 цієї норми передбачають такі повноваження, як проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень та виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення (тобто повноваження, закріплені у п.п. 1-2 ч. 1 ст. 23 «Основні положення» Закону України «Про Національну поліцію»).

Відтак, або Кабінет Міністрів України не відносить моніторинг оперативної обстановки до складу викладених повноважень, або ж підкреслює важливість цієї діяльності та за допомогою такого способу демонструє її виняткове значення.

На нашу думку, враховуючи значення даної діяльності поліції, доречно привести у відповідність Положенню про Національну поліцію зміст ч. 1 ст. 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» шляхом доповнення норми п. 31, в якій доповнити до основних повноважень поліції здійснення моніторингу оперативної обстановки в державі, вивчення, аналіз і узагальнення результатів та ефективності поліцейської діяльності, інформування у порядку та спосіб, які передбачені законом, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадськість про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Дані повноваження є вкрай важливими, а тому перенесення їх з Положення про Національну поліцію до Закону України «Про Національну поліцію» є цілком логічним та необхідним кроком.

Водночас, виникає питання щодо виду моніторингу, який має бути вказаний у цій нормі, адже, як було вказано вище, на підзаконному рівні зустрічаються такі поняття, як «моніторинг оперативної обстановки» та «моніторинг криміногенної ситуації». В контексті нашого дослідження важливо з'ясувати співвідношення цих понять між собою та з терміном «кримінологічний моніторинг».

Як слушно вказує О.М. Литвинов, об'єктами кримінологічного моніторингу є:

1) злочинність в єдності її стану, структури і динаміки; фонові для злочинності явища;

2) соціальні наслідки злочинності, її ціна;

3) детермінанти злочинності (як наявні, так і прогнозовані);

4) ступінь криміналізації суспільства в цілому, а також окремих соціальних груп;

5) індивідуальні злочинні прояви в динаміці змін в окремих складових їх механізму залежно від об'єкта посягання, способів, засобів і мотивів вчинення злочину;

6) стан протидії злочинності;

7) стан і тенденції розвитку науки кримінології [4, с. 374].

Думається, дані вказані об'єкти доречно розглядати в якості основних напрямків кримінологічного моніторингу, проте не єдиних. Наприклад, кримінологічний моніторинг може охоплювати також особу кримінального правопорушника, особу потерпілого тощо. Враховуючи це можна стверджувати, що кримінологічний моніторинг не обмежується виключно цими об'єктами.

Відповідно до ст. 1 розділу І Закону «Про Національну поліцію», Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2].

Вказані способи служіння суспільству апріорі свідчать про те, що діяльність даного правоохоронного органу майже неможлива без проведення кримінологічного моніторингу, адже ефективна протидія злочинності можлива лише у випадку врахування поліцією та іншими правоохоронними органами результатів кримінологічного моніторингу.

Нагадаємо, крім кримінологічного моніторингу на підзаконному та науковому рівнях досить часто згадується і моніторинг оперативної обстановки. Наприклад, як зазначає Д.В. Петров, провідним напрямом діяльності штабу на рівні територіального органу внутрішніх справ є моніторинг оперативної обстановки та організація реагування на її зміни [5, с. 160].

Дійсно, відповідно до «Положення про штаб головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті», затвердженого наказом МВС України від 24.05.2013 року № 505 «Про організацію діяльності штабних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України», постійний моніторинг стану оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни був одним з основних завдань штабів головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті [6].

Втім, внаслідок реформування правоохоронних органів (зокрема, ліквідацією міліції та утворення Національної поліції України), вказаний підзаконний нормативно-правовий акт було скасовано наказом МВС України від 22.01.2016 № 39 «Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві», яким одночасно було затверджено «Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві».

На сьогоднішній день, моніторинг оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни є одним з основних завдань управлінь організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, які є структурними підрозділами головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві [7].

Натомість визначення поняття «оперативна обстановка» у цьому положенні не розкривається, що є суттєвим недоліком названого документа.

В підзаконних актах, виданих МВС України, поняття оперативної обстановки передбачено у Порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб в органах управління і підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій, затвердженому наказом МВС України від 07.10.2014 року № 1032. Відповідно до даного документа, оперативна обстановка – сукупність обставин і умов у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (події) або пожежі, з урахуванням яких визначаються і уточнюються завдання для органів управління та підрозділів гарнізону ОРС ЦЗ [8].

Перенісши дане визначення в площину діяльності поліції отримуємо наступне визначення: оперативна обстановка – сукупність обставин і умов у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (події) або вчинення кримінального та адміністративного правопорушення, з урахуванням яких визначаються і уточнюються завдання для підрозділів поліції.

Досліджуючи питання поняття та змісту оперативної обстановки І. В. Копотун дійшов висновку про те, що під нею (оперативною обстановкою) слід розуміти сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, в яких здійснюється діяльність виправної колонії і які мають якісні та кількісні кримінологічні показники, що впливають на криміногенну ситуацію в ній і визначають її стан [9, с. 386].

Дане визначення є доволі схожим на запропоноване вище. З наведеної тези вченого також опосередковано випливає, що криміногенна ситуація (обстановка) входить до складу оперативної.

Для того, аби підтримати дану ідею, або спростувати її, проаналізуємо функції моніторингу оперативної обстановки, які перелічені у названому вище Типовому положенні про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві. Так, відповідно до ч. 3 вказаного документа, функція моніторингу оперативної обстановки та організації реагування на її зміни включає у себе:

1) збір, оцінку, аналіз інформації про криміногенну ситуацію на території обслуговування, кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки і порядку, інші надзвичайні події та заходи реагування, що вживаються підрозділами ГУ для усунення недоліків;

2) підготовку зведень про кримінальні правопорушення та інші, не пов'язані з ними, події, а також обмін інформацією стосовно них з іншими державними органами влади;

3) участь в організації діяльності оперативних штабів, ситуаційних центрів/відділів, робочих груп з координації дій та управління силами і засобами поліції під час проведення масових заходів, державних свят і надзвичайних подій;

4) участь у розробленні та контролі за реалізацією типових планів операцій спільно із зацікавленими підрозділами ГУ [7].

Наведені положення даного підзаконного акта підтверджують припущення про те, що моніторинг оперативної обстановки є більш широким поняттям, ніж моніторинг криміногенної ситуації.

Отримані результати також свідчать про те, що моніторинг оперативної обстановки не можна ототожнювати з кримінологічним моніторингом, адже вказані види моніторингу мають різну мету (принаймні проміжну), зміст (моніторинг оперативної обстановки включає у себе спостереження, вимірювання та оцінку не тільки певних злочинних явищ, але і інших надзвичайних подій та правопорушень) тощо.

Враховуючи це, доречно додати до запропонованої нами редакції п. 31 ч. 1 ст. 23 таке повноваження поліції, як здійснення кримінологічного моніторингу.

На підставі вищевикладеного постає логічне питання щодо тотожності кримінологічного моніторингу та моніторингу криміногенної обстановки (ситуації). Для того, аби проаналізувати його, доречно розкрити зміст поняття «криміногенна ситуація».

Як зазначає Є.О. Дика, щодо визначення криміногенної ситуації можна виділити три групи авторів. Одні вважають, що криміногенна ситуація – каталізатор вчинення злочину. Інші вказують на те, що ситуації-пастки, які всім своїм існуванням прогнозують злочин; рішення людини його вчиняти або не вчиняти тут не відіграє особливої ролі. Треті наголошують на особливостях цього явища, при цьому поєднуючи або відокремлюючи його від інших суміжних понять [10, с. 75].

Таким чином, на сьогоднішній день в науці відсутня єдина позиція щодо змісту поняття «криміногенна ситуація». В будь-якому разі, наведені основні підходи щодо розуміння криміногенної ситуації демонструють, що кримінологічний моніторинг є більш широким поняттям, адже, як зазначалося вище, охоплює не тільки каталізатори вчинення злочину, але інші явища та процеси.

На підставі викладеного у даній статті можна зробити **висновок** про те, що категорії «кримінологічний моніторинг» та «моніторинг оперативної обстановки» не є тотожними. Так, під оперативною обстановкою запропоновано розуміти сукупність обставин і умов у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (події) або вчинення кримінального та адміністративного правопорушення, з урахуванням яких визначаються і уточнюються завдання для підрозділів поліції.

Крім того, нами доведено, що поняття «кримінологічний моніторинг» є більш широким поняттям, ніж «моніторинг криміногенної ситуації (обстановки)».

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз питань взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності та зарубіжного досвіду кримінологічної діяльності поліції.

Список використаних джерел:

1. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011#Text.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
3. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 87 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text.
4. Литвинов О. М. Моніторинг кримінологічний. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2015. № 2 (5). С. 374-375.
5. Петров Д. В. Кримінологічна характеристика та запобігання грабежам та розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 255 с.
6. Про організацію діяльності штабних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ від 24.05.2013 р. № 505 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-13#Text.
7. Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві: наказ Міністерства внутрішніх справ від 22.01.2016 р. № 39 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-16#Text.
8. Про затвердження Порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб в органах управління і підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій: наказ Міністерства внутрішніх справ від 07.10.2014 року № 1032 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1563-14#Text.
9. Копотун І. М. Поняття та зміст оперативної обстановки у виправних колоніях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 385-394.
10. Дика Є. О. Щодо визначення та змісту поняття криміногенної ситуації: когнітивний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Сер. : Юриспруденція.* 2015. № 17. Том 2. С. 73-76.

УДК 343.13

ШАХОВНІНА М. О.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто генезу розслідування і протидії незаконної лікувальної діяльності на території України. Зроблено висновок про те, що перші правові норми, що безпосередньо стосувалися упорядкування лікарської діяльності, містяться у першому зводі писаного руського права – Руській Правді. У ній не лише забезпечувалась кримінально-правовими засобами охорона здоров'я людей, а й врегульовувались окремі аспекти професійної діяльності лікарів, що, в свою чергу, надало можливість по різні боки поставити законну лікувальну діяльність, тобто діяльність уповноважених на те суб'єктів, лікарів та виникла необхідність у окремій кваліфікації саме незаконної лікувальної діяльності, якою займалися інші суб'єкти,

© ШАХОВНІНА М. О. – здобувач (ПВНЗ «Університет сучасних знань»)

що не відносилися до категорії лікар. Загалом перша відповідна норма передбачалася в постанові Сенату від 18 липня 1756 р., яка забороняла лікарську діяльність осіб, що не мають медичної освіти й відповідних дозволів на зайняття медичною практикою. Аналіз формування та розвитку законодавства, спрямованого на протидію злочинності у сфері охорони здоров'я, є надзвичайно актуальним, оскільки історичний зв'язок між минулим та сучасним законодавством дозволяє відслідкувати позитивні і негативні процеси протидії злочинності у сфері охорони здоров'я і використати узагальнений історичний досвід при розробці напрямів щодо підвищення ефективності організаційного та законодавчого забезпечення протидії таким злочинам. Історичні екскурси є невід'ємною складовою будь-яких досліджень, оскільки допомагають з'ясувати причини встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше кримінальне правопорушення.

На основі аналізу історичних джерел виокремлено етапи розвитку законодавства за незаконну лікувальну діяльність: 1) період зародження законодавства про незаконну лікувальну діяльність (до 1721 року); 2) дореволюційний період (з 1721-1917 рр.); 3) радянський період (з 1917-1991 р.); 4) сучасний період (з 1991 року по сьогодення).

Ключові слова: *незаконна лікувальна діяльність, історичні аспекти, генеза, кримінальне процесуальне законодавство, розслідування, правове регулювання.*

В статье рассмотрено генезу расследования и противодействия незаконной лечебной деятельности на территории Украины. Сделан вывод о том, что первые правовые нормы, непосредственно относившиеся к упорядочению врачебной деятельности, содержатся в первом своде писаного русского права – Русской Правде. В ней не только обеспечивалось уголовно-правовыми средствами здравоохранение людей, но и урегулировались отдельные аспекты профессиональной деятельности врачей, что, в свою очередь, позволило по разные стороны поставить законную лечебную деятельность, то есть деятельность уполномоченных на то субъектов, врачей и возникла необходимость в отдельной квалификации именно незаконной лечебной деятельности, которой занимались другие субъекты, не относившиеся к категории врача. В целом первая соответствующая норма предусматривалась в постановлении Сената от 18 июля 1756 г., запрещавшей врачебную деятельность лиц, не имеющих медицинского образования и соответствующих разрешений на занятие медицинской практикой. Анализ формирования и развития законодательства, направленного на противодействие преступности в сфере здравоохранения, чрезвычайно актуален, поскольку историческая связь между прошлым и современным законодательством позволяет отследить положительные и негативные процессы противодействия преступности в сфере здравоохранения и использовать обобщенный исторический опыт. при разработке направлений повышения эффективности организационного и законодательного обеспечения противодействия таким преступлениям. Исторические экскурсы являются неотъемлемой составляющей каких-либо исследований, поскольку помогают выяснить причины установления уголовной ответственности за то или иное уголовное правонарушение.

На основе анализа исторических источников выделены этапы развития законодательства за незаконную лечебную деятельность: 1) период зарождения законодательства о незаконной лечебной деятельности (до 1721); 2) дореволюционный период (с 1721-1917 гг.); 3) советский период (с 1917-1991 г.); 4) современный период (с 1991 года по настоящее время).

Ключевые слова: *незаконная лечебная деятельность, исторические аспекты, генезис, уголовное процессуальное законодательство, расследование, правовое регулирование.*

The article considers the genesis of investigation and counteraction to illegal medical activities on the territory of Ukraine. It is concluded that the first legal norms directly related to the regulation of medical activities are contained in the first set of written n law – n Truth. It not only provided criminal health care for human health, but also

regulated certain aspects of the professional activities of doctors, which, in turn, provided an opportunity to put on different sides of legal medical activities, ie the activities of authorized entities, doctors and there was a need for a separate qualification of illegal medical activities, which were engaged in by other entities that did not belong to the category of doctor. In general, the first relevant rule was provided for in the Senate resolution of July 18, 1756, which prohibited the medical activities of persons without medical education and the relevant permits to practice medicine. Analysis of the formation and development of legislation aimed at combating crime in health care is extremely relevant, as the historical connection between past and present legislation allows us to track the positive and negative processes of combating crime in health care and use generalized historical experience in developing directions for improving the effectiveness of organizational and legislative support for combating such crimes. Historical excursions are an integral part of any research, as they help to determine the reasons for criminal liability for a particular criminal offense.

On the basis of the analysis of historical sources the stages of development of the legislation for illegal medical activity are allocated: 1) the period of origin of the legislation on illegal medical activity (till 1721); 2) the pre-revolutionary period (from 1721-1917); 3) the Soviet period (from 1917-1991); 4) the modern period (from 1991 to the present).

Key words: *illegal medical activity, historical aspects, genesis, criminal procedural legislation, investigation, legal regulation*

Постановка проблеми. Історичні пам'ятки свідчать про боротьбу людства з небезпечною для його здоров'я поведінкою з давніх часів, але правова її регламентація була аж ніяк не повною, іноді навіть примітивною, вкрай залежною від пануючих у ту чи іншу епоху релігійних, політичних та ідеологічних поглядів. Враховуючи зазначені обставини можемо все ж таки питання здійснення незаконної лікувальної діяльності вважати історично застарілим та відомим людству, однак в стародавні часи таке не набувало кримінально-правового окрасу, оскільки у людей було відсутнє розуміння міри законності лікувальної діяльності [1, с. 11].

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню питання розслідування незаконної лікувальної діяльності, передбаченої ст. 138 КК України, приділяли свою увагу наступні науковці: Л. І. Аркуши, Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, В.К. Весельського, Г.П. Власової, І.О. Возгрина, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавла, В.І. Галагана, Н.О. Данкович, Л.Г. Дунаєвською та ін.

Виклад основного матеріалу. Спочатку лікарюванню надавалося містичне значення. У слов'ян, як відомо, відповідною справою спершу займалися волхви та знахарі. Такі особи могли переслідуватись за чаклунство та злочини проти церкви. У ст. 9 Уставу князя Володимира Святославовича перераховані небезпечні для людей вчинки, котрі з точки зору церковного права оцінювались як злочинні. Вказана стаття визначала й підвідомчість даних категорій справ церковним судам.

Однак, варто вказати, що уже в Уставі вважалися неугодними вищим силам й підлягали суворому покаранню безпосередньо дії лікаря, що потягнули за собою смерть пацієнта, незалежно від того, мали вони умисний, необережний або ж невинний характер. Тобто вказане чітко говорить на вказівку наявності у особи особливого статусу – лікаря [2, с. 28].

Як відзначав у своїй монографії Фесенко Є.В.: «приписуючи успіхи лікування швидше чаклунству, ніж знанню, ставлячи лікарів поряд з «бабками-шептухами», суспільство вимагало від них успішного результату лікування, не дивлячись на той чи інший характер хвороби, і смерть пацієнта, хоч би й неминуча, завжди ставилась у вину лікареві й нерідко мала для нього дуже погані наслідки» [2, с. 63].

Правові норми, що безпосередньо стосувалися упорядкування лікарської діяльності, містяться у першому зводі писаного руського права – Руській Правді. У ній не лише забезпечувалась кримінально-правовими засобами охорона здоров'я людей, а й врегульовувались окремі аспекти професійної діяльності лікарів, що, в свою чергу, надало можливість по різні боки поставити законну лікувальну діяльність, тобто діяльність уповноважених на те суб'єктів, лікарів та виникла необхідність у окремій кваліфікації саме незаконної лікувальної діяльності, якою займалися інші суб'єкти, що не відносилися до категорії лікар.

Руська Правда гарантувала оплату послуг лікарів, поклавши на порушників юридичних заборон відповідний обов'язок. Так, ст. 2 Короткої редакції Руської Правди приписувала обов'язок винного заплатити лікареві за послуги, надані потерпілій від тілесних ушкоджень особі [3, с. 47].

У Московській державі центральне управління медичною та аптекарською справою з 1581 р. до 20-х рр. XVIII ст. зосереджувалось в Аптекарському приказі. Цей орган видавав дозволи на право зайняття медичною діяльністю, готував медичні кадри, забезпечував останні лікарськими засобами, розглядав судові справи, що стосувалися відповідальності лікарів за невдалий результат лікування. При підборі зарубіжних кадрів для медичної служби в Росії Аптекарський приказ виявляв велику обережність [4, с. 114].

Саме завдяки існуванню в той час праобразу ліцензії на здійснення медичної практики та чітке законодавче розуміння алгоритму її отримання, дослідники зробили висновок, що в XVII ст. організація медицини в Московії була прогресивнішою, ніж організація лікарської справи в країнах Європи. Вказаний висновок можна вважати вірним, оскільки окрім систематизації та криміналізації діяльності лікарів, активного розвитку набуває законодавче закріплення та криміналізація здійснення лікувальної діяльності особами без спеціального дозволу [4, с. 115].

Подальший розвиток інститут незаконної лікувальної діяльності разом з інститутом відповідальності медичних працівників отримав при Петрі І. На велику увагу в досліджуваному аспекті заслуговує Боярський приговор «О наказании не знающих Медицинских наук, и по невежеству в употреблении медикаментов, причиняющих смерть больным», виданий Петром І в 1700 р., оскільки останній став першим законодавчим актом, який конкретно забороняв діяльність людей, які не володіють медичними знаннями [2, с. 64].

У 1721 р. Сенат видав указ «Об учреждении в городах аптек под смотрением Медицинской Коллегии, о вспоможении приискивающими медикаменты в Губерниях, и о бытии под надзором помянутой Коллегии госпиталям», що був, по суті, першим нормативним актом, який забороняв незаконну лікувальну діяльність. Право здійснювати лікарську діяльність, таким чином, надавалося лише тим, хто отримав дозвіл (атестат) Медичної колегії. Утім переслідування незаконної лікарської діяльності шляхом встановлення за неї відповідальності, було визначене лише в наступних нормативно-правових актах.

Перша відповідна норма передбачалася в постанові Сенату від 18 липня 1756 р., яка забороняла лікарську діяльність осіб, що не мають медичної освіти й відповідних дозволів на зайняття медичною практикою. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. зароджується фармацевтичне законодавство, яке також ще більше закріплює та контролює заборону здійснення лікувальної діяльності особам, які не мають на те спеціального дозволу уповноваженого органу [3, с. 34].

Поступовий розвиток наукової думки дозволив у Зводі законів Російської імперії 1833 р. більш чітко, ніж у попередньому законодавстві, сформулювати підстави та межі кримінальної відповідальності медичних працівників та медичних шахраїв. [5, с. 41].

У 1857 р. в Російській імперії з'явився спеціальний лікарський закон – Устав лікарський, що був перероблений та доповнений у 1892 та 1905 рр. Вказаний документ складався з трьох книг: «Установи медичні», «Устав медичної поліції», «Устав судової медицини». Вказаним актом встановлювалася чітка структура організації медичної діяльності в Російській імперії загалом, та в Україні. Важливою була норма, яка чітко забороняла займатися лікарською практикою особам, що не мали належної спеціальної освіти [5, с. 18].

Вищезгаданий документ вважається проривом в області зміцнення правового статусу медичного персоналу, в наслідок цього він виразно показує на тих, хто не містить права займатися лікарської роботою в рамках закону. Після чого кримінально-правові норми передбачали, власне що медичним співробітникам загрожує санкція і вони зобов'язані давати медичні пропозиції тим, хто в цьому потребує, власне що стало обов'язковою частиною всіх подальших кримінально-правових структур.

Все вищевказане свідчить про бажання законодавця того часу системно врегулювати питання відповідальності як медичних працівників за вчинювані ними правопорушення, так і осіб які не мають медичних знань.

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства Російської імперії стало Кримінальне уложення 22 березня 1903 р., яким було суттєво розширено коло медичних працівників – суб'єктів професійних злочинів. Так, кримінальній відповідальності підлягали практикуючі лікарі, фельдшери, повивальні бабусі та лікарська прислуга [6, с. 63].

В радянський період кримінальна відповідальність медичних працівників була встановлена в кримінальних кодексах 1922, 1927 та 1960 рр. В КК УСРР 1922 р. та в КК УСРР 1927 р. передбачалася практично тотожна відповідальність як медичних працівників, так і тих, хто не має права здійснювати лікувальну діяльність. Варто відмітити, що всі вищезазначені, історично випрацьовані положення стали основою для законодавчого закріплення незаконної лікувальної діяльності в чинному кримінальному законодавстві України [6, с. 64].

Сучасний період характеризується руйнуванням національної системи охорони здоров'я і збільшенням латентності даного кримінального правопорушення, тому за період незалежності були вжиті наступні кроки у формулюванні законодавства про незаконну лікувальну діяльність: 19 листопада 1992 року було прийнято Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» де було зазначено, що тільки особа яка хоче займатися медичною та фармацевтичною діяльність повинна мати відповідну спеціальну освіту, відповідати єдиним кваліфікаційним вимогам, а особи, які не відповідають вказаним вимогам забороняється займатися цією діяльністю; 11 лютого 1998 року МОЗ затвердив наказом Положення про організацію роботи цілителя, який здійснює медичну діяльність, в галузі народної та нетрадиційної медицини, який визначив умови роботи цілителів які не мають спеціальної медичної освіти але володіють певними професійними знаннями та навичками в галузі народної та нетрадиційної медицини; 1 вересня 2001 року набрав чинності Кримінальний кодекс України в якому було закріплено статтю 138 про незаконну лікувальну діяльність.

Висновки. Отже, аналіз формування та розвитку законодавства, спрямованого на протидію злочинності у сфері охорони здоров'я, є надзвичайно актуальним, оскільки історичний зв'язок між минулим та сучасним законодавством дозволяє відслідкувати позитивні і негативні процеси протидії злочинності у сфері охорони здоров'я і використати узагальнений історичний досвід при розробці напрямів щодо підвищення ефективності організаційного та законодавчого забезпечення протидії таким злочинам. Історичні екскурси є невід'ємною складовою будь-яких досліджень, оскільки допомагають з'ясувати причини встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше кримінальне правопорушення.

Отже, на основі аналізу історичних джерел, можна виокремити етапи розвитку законодавства за незаконну лікувальну діяльність: 1) період зародження законодавства про незаконну лікувальну діяльність (до 1721 року); 2) дореволюційний період (з 1721-1917 рр.); 3) радянський період (з 1917-1991 р.); 4) сучасний період (з 1991 року по сьогодення).

Список використаних джерел:

1. Ємельянов В.П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин: навчальний посібник. Харків : Право. 2018. 142 с.

2. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. К. : Атіка, 2014. 280 с.

3. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / под общей ред. О.И. Чистякова М. : Юрид. лит., 1984. 432 с.

4. Блинов А.Г. Уголовно-правовая охрана пациента в досоветской России. *Вестник Саратовск. гос. акад. права*. 2009. № 6 (70). С. 113–120.

5. Байда А.А. Уголовная ответственность за незаконную лечебную деятельность : монографія. Харків : Одиссей, 2009. 320 с.

6. Вереша Р.В., Сулима І.А. Історія розвитку інституту кримінальної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників. *Вісник академії адвокатури України.* 2013. Вип. 2. С. 63-69.

7. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. Ірпінь, 2014. № 2 (65). С. 133-138.

8. Грицюк І.В., Ковальова Д.К. Ефективність кримінально-правової регламентації протидії торгівлі людьми в Україні. *Міжнародний юридичний вісник : актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Ірпінь, 2017. № 1 (5). С. 43-49.

УДК 343

ЮСУБОВ В. В.

ПРАВОВА ПРИРОДА РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Стаття покликана дослідити правову сутність такої засади кримінального процесуального права України, як розумність строків, здійснити аналітичне ототожнення засади та зокрема розумності строків досудового розслідування. Нормативне не врегулювання дефініційної бази предмету статті змушує звернутися до лексичного та філософського осмислення розумності як такої.

Ключові слова: *розумні строки, розум, розумність, засада, порушення прав людини, кримінальні процесуальні строки.*

Статья призвана исследовать правовую природу сущности такого принципа уголовного процессуального права Украины, как разумность сроков, осуществить аналитическое отождествление принципа и в частности разумности сроков досудебного расследования. Нормативное не урегулирование базы определений предмета статьи заставляет обратиться к лексическому и философскому осмыслению разумности как таковой.

Ключевые слова: *разумные сроки, разум, разумность, принцип, нарушения прав человека, уголовные процессуальные сроки.*

The article is intended to investigate the legal essence of the wisdom of time as a basis of criminal procedural law of Ukraine, in order to carry out the analytical identification of the principle and the prudence of the terms of pre-trial investigation. National law regulation of the article definitions base applies to the lexical and philosophical conception of reasonableness.

Key words: *reasonable terms, reason, wisdom, ambush, human rights violations, criminal procedural deadlines.*

Постановка проблеми. Покладаючи в основу кримінального процесу його засади, як нормативно закріплені основоположні ідеї галузі права, національне законодавство не дає визначення ані поняттю «засада», ані поняттю «розумність строків»; відсутні законодавчі правила визначення розумності строків, рівно як є незрозумілим допущення нерозумності строків, її наслідків.

Використання діалектичного методу дослідження, а також дефініційну базу таких споріднених до права сфер людських знань, як лексика та філософія, синтезуємо визначення розумності строків у кримінальному процесуальному розумінні, окреслюємо її у застосуванні до строків досудового розслідування.

Як відомо з положень статті 7 Кримінального процесуального кодексу України, розумність строків є однією із загальних засад кримінального провадження, яким повинні відповідати його форма та зміст [1].

Термін «засада» має визначення у лінгвістичному словнику [2]. Так, з лінгвістичної точки зору, засада – це:

- основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь;
- вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки;
- спосіб, метод здійснення чого-небудь.

Вірогідно вважаючи дефініцію «засада» стосовно кримінального провадження вже лінгвістично визначеною та загальнозрозумілою, законодавець не пояснює вкладуваний в неї зміст.

© ЮСУБОВ В. В. – аспірант (Донецький державний університет внутрішніх справ)

Натомість, засади кримінального процесуального права, рівно як і принципи права, неодноразово були предметом дослідження таких вчених, як Репешко П.І., Якуб М.Л., Михеєнко М.М., Савицький В.М., Томін В.Т. та інших.

З точки зору кримінального процесуального права, можливості його ефективного застосування в будь-якому законодавчому полі в умовах романо-германської правової сім'ї, будь-яка засада права, як основоположна ідея, як підґрунтя та дух будь-якої більш спеціальної норми права повинна бути обов'язково законодавчо закріплена. Такий підхід ми вважаємо правильним перш за все через невідворотність застосування тієї чи іншої засади учасниками кримінального провадження в умовах змагальності процесу. Адже застосування засад кримінального процесу на практиці виходячи з широкого розуміння та не спираючись на обов'язкову нормативну регламентацію призведе до хаосу у правозастосуванні, коли нормативно закріплені та ситуативно вигадані протилежними сторонами постануть у конфлікт з цілями закону та призведуть до знецінення права як такого.

З нашої ж точки зору, обов'язковою ознакою засади кримінального процесуального права має бути її зміст, який відображатиме основоположну ідею державного устрою, політичних строю та системи, місце людини і громадянина в державі і в країні, значення, реальна вага та захищеність прав людини, цінностей громадянського суспільства тощо. Теоретично, засада права, як така, не має бути нормою прямої дії в класичному розумінні, адже така норма права є максимально загальною. Засада права, як майдан, створює умови для розміщення, нібито, на собі більш спеціальних правових конструкцій, які опираються на підґрунтя, завдяки чому мають стійкість та силу витримати і врегулювати певні суспільні відносини. Такий своєрідний майдан, яким є засада права, повинен бути своєрідним, або суворим, критерієм оцінки відповідних норм права: будь-яка спеціальна, по відношенню до засади, норма права повинна відповідати умовам цієї засади, бути продовженням її змісту, духу та правової природи.

З огляду на викладене, приходимо до висновку про те, що засада кримінального провадження, рівно як і кримінального процесуального права, повинна бути законодавчо закріпленою загальною нормою права, яка встановлює загальні, спільні для всього галузевого права норми і правила або вихідні їх положення, які відображають державний устрій та покликані створити умови для такого врегулювання специфічних суспільних відносин таким чином, щоб декларовані політичною елітою цілі діяльності держави стали досяжними.

Такою засадою кримінального провадження є, зокрема, розумність строків. Відповідно до виведеного поняття засади права, норма права про необхідність додержання розумності строків є спільне для всього галузевого права правило, яке встановлює загальні, спільні та основні вихідні положення. Проте на цьому етапі постає неабияка проблема визначення поняття розумності строків. Як і у випадку визначення засади кримінального провадження, законодавець не пояснює вкладений сенс у дефініцію «розумність строків», а лише передбачає обов'язкові її ознаки. Так, розумні строки мають бути об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень; розумні строки не можуть перевищувати передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Але ж розумність, як і розумність строків, є вкрай неоднозначним поняттям, таким, що не може бути виміряне лінійкою, конкретно наявним або відсутнім. Будь-які критерії «розумності» строків не встановлені взагалі, що вимагає звернення до суміжної сфери людських знань.

Філософія – одна з найдавніших галузей людського пізнання та осмислення світу, що виникла у давніх цивілізаціях Сходу і Заходу приблизно в середині І-го тисячоліття до н.е. Здебільшого тлумачення як світоглядна форма знання, яка покликана засобами критичного аналізу існуючих знань і уявлень надати людині найперші життєві орієнтири та інтелектуальні засоби для вирішення життєвих завдань. Особливістю філософії постає її принципова спрямованість на розуміння та теоретичне осмислення найважливіших світоглядних питань: природи світу, людини, місця людини в світі, її можливостей, призначення, сенсу життя. Філософія є принципово людино центричним знанням, а тому знаменує собою прагнення людини взяти на себе свідому відповідальність за свою життєву долю. Як форма духовно-практичного освоєння світу, філософія перебуває в активних зв'язках із наукою, релігією, мистецтвом, правом, маючи з кожною із цих форм людської духовної діяльності як спільні, так і відмінні ознаки. В оцінці можливостей філософії стикаються дві крайні позиції: одна переконує в принциповій можливості раціонального прояснення усіх питань, що їх ставить філософія, інша подає філософію як форму прояснення та переведення у послідовне міркування деяких фундаментальних засад людського буття, най-

перших світових очевидностей та людських прозрінь. Останні характеризуються як принципи, припущення, постулати, як життєва мудрість [3].

Історично філософія виникає як критичне осмислення попередніх міфологічних світоглядних уявлень, проведення їх через теоретичний аналіз з метою підвищення їх виправданості та обґрунтованості, внаслідок чого філософіє включає у свій зміст особливі поняття (категорії) та окремі філософські дисципліни, спрямовані на вивчення найважливіших сфер буття (космосу, суспільної історії, людини, духовних і соціальних явищ, в тому числі права) [4].

Віднайдене в літературі визначення розуму свідчить, що це – вища можливість людини до раціонального світовідношення, яке забезпечує пізнання та перетворення дійсності [5].

Відповідно ж до іншого визначення, розумність – унікальна людська здатність, що проявляється у можливості людини вводити у зміст своєї свідомості усе, з чим лише вона може стикатися як зовні себе, так і в самій собі, але також і проводити зв'язок між численними дуже відмінними речами і явищами, знаходити підстави для їх оцінки (звичайно, далеко не завжди виправданої). Істотною ознакою розумності постає і те, що разом із зазначеним відбувається і фіксація самих актів розумності, що постає підставою для їх пізнання, змін та вдосконалення. Розумність передбачає те, що людина, як людина, живе і діє не стільки на основі найперших та набутих інстинктів та рефлексів, скільки на основі розвитку форм соціально-культурної діяльності. А оскільки інстинкти вже не виконують роль людського керманича в житті, то вимагається поява такого способу зв'язків людини із дійсністю, який володітиме окресленими вище характеристиками. Одним з виявлень розумності постає здатність людини у полі свого інтелектуального споглядання вибудовувати ідеальні, еталонні виміри дійсності і на їх основі отримувати ключ для оцінок та вимірювань будь-чого. У своїй діяльності розумність наближена до логічності, раціональності. З давніх часів існує усталена традиція вважати розумність найвищою та найціннішою складовою та якістю людської психіки, проте в сучасній філософії поширене і критичне або навіть негативне до неї ставлення: стверджується, що вона протистоїть життю з його почуттєво-емоційними та несвідомими імпульсами, стандартизує людину, позбавляє її інтересу до найінтимніших сторін життя. При цьому припускається, що сама природа розумності принципово не спроможна виражати унікальне і неповторне, тобто найважливіше для людини [6].

Розум – мислення в тій формі, яка адекватно та у чистому вигляді здійснює та знаходить його загальну діалектичну природу, іманентний йому творчий характер. Зрозуміти розумову здатність суб'єкта як розумну – значить подолати дуалістичне протиставлення законів мислення та універсально-загальних визначень об'єктивної дійсності, охарактеризувати мислення не з точки зору тотожності законів мислення реальним категоральним формам предметного світу, діяльно освоюваних людиною. Розум є надбання суспільства, людини як суб'єкта своєї культури. Розум має більшу, порівняльно з розсудком, визначеністю, логічною організованістю та суворістю. Його суворість виступає як суворість змістовного розуміння, як загально предметна, тобто така, що перетворюється в активну здатність суб'єкта лише тому, що вона адекватна об'єкту; вона не втрачається за межами формально впорядкованого знання, тобто не фрагментарна, а загальна; вона, далі, здійснюється не через підпорядкування понять ззовні диктованій формальної суворості викладення, а навпаки, підпорядковує поняттям формальну, мовно-термінологічну суворість, роблячи її необхідним допоміжним засобом. Розум діалектично знімає протилежність між готовим знанням та інтуїтивною формою творчого акту. На місце розумової дискурсивності, в якій істина-процес перетворюється в протилежний творчому руху застиглий результат. Розум ставить свою власну розумову дискурсійність. Остання є лише явним зображенням істини як руху по логіці самого предмету, як розгортання його понятійних визначень, Розум розсіює народжувану розсудком видимість, ніби конкретне та абстрактне суть специфічні атрибути суб'єкта, що пізнає, належні відповідно чуттєвості та мисленню, і виявляє в кожном понятті конкретне єдинство різноманіття. В той час, як розсудок вбиває спеціальне, надаючи самостійності абстрактно-загальному, розум є досягненням спеціального. Розум … відкриває та розкриває контраверсійність предмету, тим самим роблячи його найбільш об'єктивним двигуном розвитку теорії [7].

Віднайдене в літературі поняття строку свідчить, що це – певний проміжок часу, звичайно визначений для кого-небудь, чого-небудь [8].

Таким чином, розумний строк постає перед нами геть не простим філософським інститутом, що потребує діалектичного осмислення його обов'язкової правової природи, духу. Без правильного розуміння вірної розумності будь-якого строку неможливе правильне застосування будь-якої норми права щодо врегулювання строків у кримінальному провадженні.

Нарешті, за нашою думкою, будь-який розумний строк у кримінальному провадженні – це строк, що необхідний для проведення певної процесуальної дії або прийняття певного процесуального рішення, максимальна межа якого хоча і може бути передбачена процесуальним правом, проте має бути додержаним у кожному випадку виключно таким чином, щоб максимально швидко і якісно наблизити реальне настання кожної із законодавчо закріплених цілей кримінального провадження.

Відповідно до ст. 3 ч. 1 п. 10 Кримінального процесуального кодексу України, кримінальне провадження, під час якого кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки, досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Отже будь-який строк, який означений на своєму початку внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, на своєму кінці – закриттям кримінального провадження, направленням до суду обвинувального акта або клопотання про застосування заходів медичного або виховного характеру, про звільнення особи від кримінальної відповідальності повинен бути розумним.

Але ж які саме риси, з огляду на які обставини або наслідки можна відрізнити розумний строк розслідування від нерозумного? Як суб'єктивно визначається наявність розумності такого строку та чи завжди така розумність є ідеальною або стовідсотковою? Нарешті, які наслідки можливі для учасників кримінального провадження в разі недодержання засади розумності строків досудового розслідування?

Кримінальний процес в Україні існує не заради банального існування, він має законодавчо встановлені завдання, зокрема:

- захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Така юридична конструкція з нашої точки зору є послідовною, відповідає нормам Конституції України, але має особливість. Лише тільки у разі комплексного застосування у кожному можливому випадку завдань кримінального судочинства саме як єдиної та сталої конструкції допоможе досягти максимально ефективного врегулювання суспільних відносин у кримінальній процесуальній сфері.

Будь-яке з передбачених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України завдань кримінального провадження може бути ефективно досягнуто тільки у разі комбінованого, повного застосування, із обов'язковим прагненням до забезпечення швидкого розслідування. В свою чергу швидкість проведення досудового розслідування у поєднанні із розумністю строків вимагає інтелектуального аналізу можливостей суб'єктів додержання строків у поєднанні з обставинами розслідуваної події або предмету доказування та іншими об'єктивними даними, які фактично впливають на швидкість. І хоча статтею 28 Кримінального процесуального кодексу України імперативно встановлено, що проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд, натомість вимога додержання розумності строків є чинною щодо всіх завдань кримінального судочинства. Сторона захисту, зокрема підозрюваний під час досудового розслідування, його захисник, маючи певні права і обов'язки знаходяться в рівних, конкурентних умовах по відношенню до учасників сторони обвинувачення – з огляду на загальні повноваження у кримінальному процесі, спеціальні права, що стосуються участі у певних процесуальних діях, можливості скористатися послугами судового експерта тощо. Але захист у кримінальному провадженні не зобов'язаний вживати заходів, спрямованих на додержання розумності строків як досудового розслідування, так і збору доказів захисту поза волею слідчого або прокурора.

Така реалія зумовлена проведенням кримінального розслідування саме учасниками сторони обвинувачення. Процесуальні рішення, які є як початком, так і закінченням досудового розслідування, вчиняються слідчим та прокурором, жодна не може бути вчинена підозрюваним або захисником. Від захисника не може прямо залежати закриття кримінального провадження

або закінчення досудового розслідування у інший передбачений законом спосіб – це виключна компетенція держави. Проте, відсутність у таких суспільних відносинах додаткових правових механізмів захисту підозрюваного від свавільного відношення слідчого і прокурора до розумності строків досудового розслідування може мати негативні наслідки у вигляді недосягнення таких завдань кримінального судочинства, як швидкість досудового розслідування, недопущення необґрунтованого процесуального примусу, незастосування належної процесуальної процедури та, як наслідок, – порушення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Прокурор, дізнавшись про подію кримінального правопорушення, розпочав досудове розслідування, під час якого скористався можливостями кримінального процесу та звернувся до слідчого судді із клопотаннями про застосування заходів забезпечення провадження. В результаті, в межах строку досудового розслідування виникла ситуація наявності кримінального провадження, у якому прийнято рішення про повідомлення особі про підозру, застосування до підозрюваного запобіжного заходу, на приклад, у вигляді застави, застосування таки заходів забезпечення провадження, як арешт майна підозрюваного та арешт майна третьої особи, стосовно майна якої вирішується питання про арешт. Така слідча ситуація є доволі розповсюдженою, знаходиться у повній відповідності до норм кримінального процесуального права та у разі додержання принципу розумності строків є запорукою успіху держави у досягнення належних завдань провадження. Натомість, кримінальне провадження, як і завжди, в даному випадку здійснюється учасниками сторони обвинувачення. Відповідно, у разі неприйняття будь-якого з можливих рішень про закінчення досудового розслідування, продовжують діяти всі застосовані заходи забезпечення кримінального провадження у справі – запобіжний захід у вигляді застави, арешт майна підозрюваного та третьої особи – адже всі вони за законом є безстроковими і мають спеціальні, ініціативні порядки скасування або припинення. Іншими словами, після закінчення «календарного» строку досудового розслідування, у разі неприйняття слідчим і прокурором рішення про його закінчення, заходи забезпечення кримінального провадження продовжують діяти. А у разі, коли сторона захисту, в результаті обрання відповідної стратегії або безініціативно не проявлятиме активної позиції з відновлення порушеного права, досягнута слідча ситуація відповідає критеріям глухого кута.

Така слідча ситуація є прикладом як раз таки «нерозумності» строку досудового розслідування. В даному випадку, з моменту закінчення строку досудового розслідування та дії заходів забезпечення провадження поза межами розслідування є нічим іншим, як необґрунтованим державним примусом; безпосередньо строк досудового розслідування за таких наслідків – є «нерозумним». Нажаль, сучасний кримінальний процес, як узгоджена система, не має будь-яких запобіжників або автоматичних правових механізмів для уникнення такого необґрунтованого безстрокового процесуального примусу.

Очевидно, що для уникнення описаних наслідків необхідне прийняття доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства щодо введення механізму автоматичного закриття кримінального провадження у формі, яка дозволить відновлювати всі обмежені права учасників досудового розслідування в день, наступний за днем закінчення досудового розслідування. Більш того, момент закінчення строків досудового розслідування, рівно як прийняття слідчим або прокурором рішення про закриття провадження, має мати наслідком скасування всіх заходів забезпечення кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Редакційна колегія: В.Я. Тацій, О.В. Капліна, О.Г. Шило. Видавництво Право, 2012. С. 14.

2. Словник української мови : в 11 томах. Том 3, 1972. Стор. 300.

3. Тлумачний словник основних філософських термінів, Віктор Петрушенко – Львів : Видавництво львівської політехніки, 2009. С. 177.

4. Тлумачний словник основних філософських термінів, Віктор Петрушенко, Львів, 2009. С. 177.

5. Философия. Энциклопедический словарь. В.А. Бачинин, Санкт-Петербург, 2005, С.189.

6. Тлумачний словник основних філософських термінів, Віктор Петрушенко, Львів, 2009. С. 139.

7. Философская энциклопедия, 5, главный редактор Ф.В. Константинов, издательство «Советская энциклопедия», 1970. С. 400-401.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. П.М. Мовчан, В.В. Нікмчук, В.Ф. Клічак. К., 2009. С. 1127.

УДК 343.132

ЯЦУН М. М.

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проведений аналіз проблемних питань початкового етапу розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України. Виокремлено алгоритми дій співробітників підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України під час прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, що вчиняють працівники Національної поліції України, результати їх попереднього опрацювання та порядок фіксації. Надано характеристику процесуального рішення прокурора про початок досудового розслідування, виокремлено його особливості та визначено місце у системі кримінальних процесуальних рішень.

Ключові слова: *початковий етап розслідування, злочини у сфері службової діяльності, Національна поліція України, працівники Національної поліції України, підрозділи внутрішньої безпеки, кримінальна процесуальна діяльність, оперативно-розшукова діяльність.*

В статье проведен анализ проблемных вопросов начального этапа расследования преступлений в сфере служебной деятельности, совершаемых работниками Национальной полиции Украины. Выделены алгоритмы действий сотрудников подразделения внутренней безопасности Национальной полиции Украины при принятии заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, совершаемых работниками Национальной полиции Украины, результатах их предварительной обработки и порядке фиксации. Дана характеристика процессуального решения прокурора о начале досудебного расследования, выделены его особенности и определено место в системе уголовных процессуальных решений.

Ключевые слова: *начальный этап расследования, преступления в сфере служебной деятельности, Национальная полиция Украины, работники Национальной полиции Украины, подразделения внутренней безопасности, уголовная процессуальная деятельность, оперативно-розыскная деятельность.*

The article analyzes the problematic issues of the initial stage of the investigation of crimes in the sphere of official activity committed by employees of the National Police of Ukraine. Algorithms of actions of employees of the Internal Security Department of the National Police of Ukraine during the acceptance of applications and reports of criminal offenses committed by employees of the National Police of Ukraine, the results of their preliminary processing and the procedure for recording. The description of the procedural decision of the prosecutor on the beginning of the pre-trial investigation is given, its peculiarities are singled out and the place in the system of criminal procedural decisions is determined.

Key words: *initial stage of investigation, crimes in the sphere of official activity, National Police of Ukraine, employees of the National Police of Ukraine, internal security units, criminal procedural activity, operative-search activity.*

Постановка проблеми. Реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, боротьби зі злочинністю та запобігання корупції покладено на правоохоронні органи, зокрема новостворену Національну поліцію України. Президент України та Уряд неодноразово наголо-

© ЯЦУН М. М. – аспірант (Інститут права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом)

шували на необхідності консолідації зусиль усіх гілок та інституцій влади, громадськості, освітян і науковців щодо реформування органів правопорядку, які мають стати не лише ефективним інструментом протидії криміналітету, а й забезпечувати безумовне дотримання законності, недопущення порушень прав і свобод громадян та службової дисципліни [1].

Водночас в органах поліції робота щодо запобігання правопорушенням серед особового складу не є достатньо ефективною, контроль за службовою діяльністю підлеглих з боку керівників, передусім середньої та низової ланок, залишається здебільшого формальним, що призводить до учинення поліцейськими кримінальних правопорушень і корупційних діянь. За даними Генеральної прокуратури та Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, упродовж 2016–2018 рр. судами винесено обвинувальні вироки стосовно 179 колишніх міліціонерів та поліцейських, з яких 147 (82,0%) засуджено за злочини у сфері службової діяльності, зокрема передбачені ст. 364, 365, 368 Кримінального кодексу (далі – КК) України. У багатьох випадках службовий статус працівників поліції полегшує (уможливлює) вчинення ними інших злочинів проти життя та здоров'я, волі, честі й гідності особи, власності, правосуддя, у сфері обігу наркотичних засобів, використання комп'ютерних мереж, безпеки руху, моральності тощо.

Незважаючи на системні перетворення, люстраційні та антикорупційні заходи, рівень злочинності серед працівників поліції залишається досить високим, хоча останніми роками його вдалося дещо стабілізувати. Факти зловживань, перевищення влади або посадових повноважень, одержання неправомірної вигоди та інші надзвичайні події негативно позначаються на іміджеві усієї правоохоронної системи, сприяють зростанню рівня недовіри громадян до здатності цих підрозділів забезпечити належний правопорядок у країні. За результатами проведених нами опитувань, 66,7% громадян лише частково довіряють працівникам Національної поліції України, 22,7% – не довіряють узагалі і лише 15,7% – довіряють повністю [2; 3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням розслідування службових злочинів в органах Національної поліції України (органах внутрішніх справ – до 2015 р.) були присвячені праці таких вчених як: О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, В.І. Василинчука, М.Г. Вербенського, М.Л. Грібова, В.О. Коновалової, М.А. Погорецького, Г.П. Середи, Є.Д. Скулиша, О.Ю. Татарова, Л.Д. Удалової, В.І. Фаринника, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та ін. Питання протидії службовим злочинам в органах внутрішніх справ (до 2015 р.) розглядали також М.І. Ануфрієв, О.Ф. Гіда, О.О. Дудоров, А.Ф. Зелінський, В.Ф. Кириченко, М.І. Мельник, О.Ю. Хабло. Водночас, багато важливих питань досі залишаються спірними, а деякі з них не розв'язані взагалі, зокрема, в юридичній науці і практиці не досліджено початковий етап розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Ці конституційні приписи поширюються на всіх без винятку службових осіб, незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової гілок влади, виконують свої службові функції в державному апараті, органах місцевого самоврядування чи в громадських об'єднаннях, здійснюють службову діяльність в юридичних особах публічного чи приватного права [4, с. 5].

Згідно п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України [5], під досудовим розслідуванням законодавець розуміє стадію кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Слідчий, прокурор починають свою діяльність після надходження інформації до органу державної влади, що фактично і є передумовою досудового розслідування. Ця інформація подається у вигляді заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення як в усній формі (викладена громадянином і оформлена в письмовій формі посадовою особою), так і письмово (надіслана поштою, засобами телефонного зв'язку, викладена у рапорті, опублікована в ЗМІ, передана до відповідного органу, установи особисто), зокрема у формі рапорту співробітника оперативного та іншого підрозділу про безпосереднє виявлення ним ознак кримінального правопорушення.

Подача заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення регламентується Кримінальним процесуальним кодексом [5], Законом України «Про звернення громадян» [6] та відомчими наказами правоохоронних органів. При особистому зверненні заявника до правоохоронного органу або його посадових осіб – слідчого, прокурора чи іншої службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймається відповідна заява або складається протокол прийняття усної заяви про вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України [5], слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування [5; 7]. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України) [5].

Інформація стосовно злочинів у сфері службової діяльності, учинених працівником Національної поліції України, надходить до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України одним з таких каналів: шляхом безпосереднього звернення особи з письмовим чи усним повідомленням; поштою чи засобами телекомунікаційного зв'язку; у вигляді оперативно-розшукової інформації від негласних джерел; шляхом безпосереднього виявлення оперативним працівником унаслідок проведення оперативного (ініціативного) пошуку. Згідно із законодавством, до компетенції підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України не належать повноваження щодо приймання та реєстрації від громадян офіційної заяви про злочин. У зв'язку з цим, незалежно від форми звернення громадянина до підрозділу повідомлення останнього про злочин з точки зору законодавства має статус «інформації про злочин, яка безпосередньо виявлена службовою особою правоохоронного органу» (оперативним працівником внутрішньої безпеки Національної поліції України) [1, с. 251].

Таку інформацію необхідно зареєструвати та доповісти керівнику підрозділу, який після її вивчення надає доручення на її опрацювання підлеглим працівникам.

Під час приймання інформації від особи, яка звернулася безпосередньо до підрозділу, оперативний працівник складає рапорт про виявлення ознак кримінального правопорушення, безпосередньо опитуючи особу по суті, для уточнення обставин події про яку вона повідомляє тощо.

За необхідності, особі, яка звернулася до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України з інформацією про вчинене кримінальне правопорушення, видається довідка, в якій документально закріплюється факт надання громадянином такої інформації та її приймання відповідним підрозділом (відповідно до ст. 60 Кримінального процесуального кодексу, заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим). У довідці зазначається час, місце надання інформації, персональні дані громадянина, номер реєстрації у службовій документації підрозділу, а також номер вихідного документа, яким інформація направлена до органу досудового розслідування. У такий спосіб громадянин отримує підтвердження факту звернення до правоохоронних органів, яке, зокрема, є первинним підтвердженням його права набути процесуального статусу потерпілого.

Факт отримання інформації фіксується у формі реєстрації повідомлення у відповідній службовій документації підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України (журнал обліку інформації, журнал обліку оперативної інформації, журнал вхідної кореспонденції) та невідкладно доповідається керівнику підрозділу. Останній доручає одному з підлеглих негайно опрацювати інформацію, що надійшла, та доповісти про результати.

У разі звернення громадянина з інформацією про вчинене кримінальне правопорушення безпосередньо до оперативного працівника підрозділу внутрішньої безпеки за межами підрозділу (на території), останній засобами телефонного зв'язку негайно інформує про це чергового по підрозділу та (або) безпосереднього начальника. Факт надходження інформації фіксується в рапорті чергового (рапорт внутрішнього користування, фактично звіт чергового про події за добу керівнику підрозділу). Рапорт про безпосереднє отримання інформації складає працівник, який її отримав, після прибуття до підрозділу. Якщо це неможливо протягом найближчого часу (розумні строки, ст. 28 КПК), рапорт складає його безпосередній начальник. Рапорт реєструється в документації підрозділу та доповідається керівнику для прийняття рішення [8, с. 97].

Журнал реєстрації інформації про кримінальні правопорушення, що надійшла безпосередньо до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України, є внутрішньою службовою документацією. Журнал призначений виключно для фіксації факту надходження безпосередньо до підрозділу інформації про протиправні діяння працівників Національної поліції України, обставин її надходження (час, місце, форма та вид інформації, джерело інформації), процедури та результатів її оброблення. Рішенням начальника підрозділу з числа працівників обліково-реєстраційних підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки, управління (відділу) внутрішньої безпеки призначається особа відповідальна за ведення та зберігання журналу в паперовому й електронному вигляді.

У подальшому проводиться робота з особою, яка звернулася безпосередньо до підрозділу (опитування щодо змісту письмового повідомлення, письмове оформлення усного повідомлення – відібрання пояснення). Одержана інформація підлягає вивченню на предмет встановлення: факту вчинення злочину у сфері службової діяльності чи осіб, які його вчинили; факту готування до вчинення такого злочину чи осіб, що готуються до вчинення злочину. Про результати вивчення інформації доповідається керівництву підрозділу.

Необхідно також провести попередню перевірку шляхом особистого пошуку та проведення гласних заходів щодо встановлення достовірності отриманих відомостей, а також її вивчення на предмет встановлення факту злочину у сфері службової діяльності та осіб, які причетні до його вчинення або факту готування до вчинення злочину чи осіб, які готуються до вчинення злочину. Визначення граничного терміну на приймання, фіксацію факту надходження, попереднє оброблення та направлення інформації уповноваженому органу досудового розслідування здійснює начальник підрозділу. Водночас він керується положеннями ст. 28 і ст. 214 КПК, першочергово враховуючи вимоги щодо своєчасного надання інформації про вчинення протиправного діяння уповноваженому органу досудового розслідування. Встановлення терміну має бути обґрунтованим об'єктивними обставинами, в яких здійснюється опрацювання інформації [9. с. 25].

При надходженні оперативно-розшукової інформації з конфіденційних джерел оперативний працівник, який отримав її, складає рапорт про безпосереднє (особисте) виявлення ознак вчиненого злочину. У разі, якщо розкриття змісту негласної інформації при її реєстрації органом досудового слідства може загрожувати розкриттю факту конфіденційного співробітництва особи (обставини вчинення злочину відомі лише джерелу), оперативний працівник доповідає про це керівнику підрозділу. Відповідно до рішення останнього, у матеріалах, що направляються до органу досудового розслідування (рапорті працівника) зазначаються лише загальні відомості про факт виявлення вчиненого злочину без вказівки на інформацію про осіб та обставини його вчинення [10, с. 393; 11, с. 71].

Надходження інформації та результати її попереднього опрацювання, у тому числі отримані шляхом опитування особи, фіксуються у рапорті про безпосереднє виявлення ознак вчинення кримінального правопорушення, що складає працівник підрозділу внутрішньої безпеки. Рапорт доповідається начальнику підрозділу для прийняття рішення про направлення матеріалів до уповноваженого органу досудового розслідування. До рапорту, за необхідності, долучаються пояснення особи (у тому числі й такої, що надійшла поштою), а також інші матеріали, зібрані в межах перевірки початкової інформації (перелік матеріалів зазначається в супровідних документах).

У разі, якщо інформацію про вчинення працівниками Національної поліції України протиправного діяння одержано шляхом безпосереднього звернення особи до працівника підрозділу, при його перебуванні поза межами розташування підрозділу, або виявлена останнім особисто, унаслідок проведення пошукових заходів на території обслуговування, негайно доповідає цей працівник черговому по підрозділу та своєму безпосередньому керівнику. Відтак, рапорт про виявлення ознак протиправного діяння складає черговий по підрозділу або безпосередній начальник працівника, який особисто виявив інформацію. У рапорті, в обов'язковому порядку, зазначаються персональні дані працівника, від якого надійшла інформація.

Інформація про протиправні діяння, вчинені працівниками Національної поліції України, що надійшла до підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, незалежно від форми подання та джерела її отримання, для вирішення питання про облік та порушення кримінального провадження шляхом внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, направляється виключно до уповноважених органів досудового розслідування відповідно до положень ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України про підслідність, а також з урахуванням територіальної юрисдикції підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України. З цією метою начальник підрозділу внутрішньої безпеки доручає одному з працівників особисто доставити вказані матеріали до уповноваженого органу досудового розслідування або приймає рішення направити їх в інший, погоджений з таким органом, спосіб, зокрема за допомогою засобів телекомунікації (із запровадженням у правоохоронних органах системи електронного документообігу та правової легітимності електронного підпису посадових і службових осіб використання телекомунікаційних пристроїв при передачі такої інформації стане загальнодопустимим).

Порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень, матеріалів про вчинене кримінальне правопорушення, у тому числі за результатами самостійного виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити

про вчинення кримінального правопорушення, встановлений Інструкцією про порядок розгляду звернень та особистого прийому в органах прокуратури України, затвердженою наказом Генерального прокурора України від 27 грудня 2014 р. № 9гн [12].

Інструкцією закріплено, що заява, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення – це усне чи письмове звернення фізичних або юридичних осіб, службових (посадових) осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, викладені у відповідному рапорті виявлені прокурором або слідчим обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, які повинні відповідати вимогам ч. 5 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України. Заяви, повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, незалежно від місця і часу їх вчинення, підлягають обов'язковому прийманню в усіх органах прокуратури. Датою подання заяв, повідомлень до прокуратур усіх рівнів вважається дата реєстрації заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у книзі вхідної кореспонденції прокуратури, прокурором та слідчим якої проводиться внесення відомостей до ЄРДР.

Заяви, повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, що належать до підслідності органів прокуратури та надійшли на розгляд прокуратур областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур на правах обласних, Генеральної прокуратури України, керівники підрозділів апаратів направляють для організації досудового розслідування з дотриманням територіального принципу до прокуратури відповідного рівня.

Заява (рапорт працівника) та інші за можливості зібрані матеріали (за винятком оригіналів конфіденційних документів) разом із супроводжувальним документом необхідно направити до прокуратури для внесення даних до ЄРДР та початку процесу досудового розслідування. У разі згоди заявника забезпечується його явка до прокуратури для отримання відповідних свідчень щодо обставин події. Перебіг 24-годинного терміну щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та порушення процесу розслідування починається згідно зі ст. 214 Кримінального процесуального кодексу «... після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» [5].

Отримання прокурором інформації від підрозділу внутрішньої безпеки підпадає під визначення «самостійного виявлення ним з будь-якого джерела» інформації про злочин. Уповноважений працівник підрозділу внутрішньої безпеки постійно контролює рух направлених матеріалів з метою тісної взаємодії з працівниками слідчого підрозділу прокуратури та своєчасного отримання (за можливості нарочним) доручень у порядку ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України (з метою економії часу, який може бути витрачений у разі направлення відповідного доручення слідчим поштою).

Після початку досудового розслідування кримінального правопорушення слідчим прокуратури, який здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів, підрозділи внутрішньої безпеки, відповідно до ст. 41 Кримінального процесуального кодексу, за дорученням слідчого проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії. Враховуючи зміст пп. 3 п. 2 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу, ч. 4 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» доручення слідчого повинне містити вказівку на конкретну негласну слідчу (розшукову) дію, яку він доручає провести оперативному підрозділу (на відміну від абстрактного змісту попередньої норми – ст. 114 Кримінального процесуального кодексу) [5; 13, с. 142].

Обрання конкретної форми взаємодії слідчого прокуратури та оперативного працівника підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України пов'язано з характером слідчої або оперативно-розшукової ситуації, що склалася у зв'язку з кримінальним провадженням чи оперативно-розшуковою справою, залежить від слідчого й реалізується за його ініціативою та під його процесуальним контролем. Специфіка будь-якої з форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин між слідчим прокуратури та оперативним підрозділом внутрішньої безпеки (керівником та виконавцем), яка, поряд з кримінальними процесуальними, включає й інші правовідносини (адміністративно-процесуальні, службові тощо), що в підсумку має за мету забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, що підлягають доказуванню.

Зібрані за результатами виконання доручень матеріали направляються до слідчого підрозділу прокуратури для опрацювання та доручення до матеріалів кримінального провадження. Вживаються також заходи щодо подальшого оперативного супроводження.

Відтак, з метою організаційного забезпечення реалізації матеріалів документування підрозділами внутрішньої безпеки Національної поліції України фактів злочинів у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції України, необхідно прийняття загального алгоритму дій працівників відповідних підрозділів.

У практиці роботи підрозділів внутрішньої безпеки за новим Кримінальним процесуальним кодексом трапляються непоодинокі випадки надходження заяв і скарг на дії та рішення працівників Національної поліції України з мотивів незгоди з такими діями та рішеннями, постановленими не на користь заявників, помсти, а також звернень надуманого характеру від одних і тих самих осіб з одних і тих самих питань (добре відомі практикам «сутяжники»). Нерідко мають місце і ситуації, коли у кримінальних провадженнях, підслідних слідчим Національної поліції України, їх учасники з боку захисту ініціюють подання заяв до Національної поліції України та прокуратури на нібито «незаконні» дії слідчого, вимагаючи притягнути його до кримінальної відповідальності.

Незважаючи на те, що всі ці звернення спрямовані на протидію розслідуванню, вони все ж таки підлягають обов'язковій реєстрації в ЄРДР з проведенням уже нових проваджень для перевірки викладених у них обставин (слід допитати слідчого, здійснити одночасні допити слідчого за участю інших працівників Національної поліції України, провести інші процесуальні дії тощо).

Відповідно до п. 1 Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України, до створення органів державного бюро розслідувань кримінальне провадження за фактами вчинення кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів здійснюється слідчими органів прокуратури. Територіальна юрисдикція органу досудового розслідування (прокуратури), до якого направляється інформація, повинна розповсюджуватися на всю територію обслуговування підрозділу внутрішньої безпеки. Інформація, виявлена Департаментом внутрішньої безпеки Національної поліції України, направляється до Генеральної прокуратури України, Управління внутрішньої безпеки, Відділу внутрішньої безпеки Національної поліції України – до відповідних обласних, міських та транспортних органів прокуратури. До компетенції останніх належить прийняття рішення про передачу матеріалів кримінального провадження до інших органів прокуратури, відповідно до територіальної підслідності [5].

На практиці роботи підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України трапляються непоодинокі випадки, коли виникає необхідність негайного реагування на повідомлення про протиправні дії працівників Національної поліції України. Можна виокремити дві типові ситуації надходження інформації до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України:

по-перше, надходження інформації до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину в межах провадження за оперативно-розшуковою справою, а саме фігуранти готуються вчинити злочин, і для його припинення необхідно вжити невідкладних заходів реагування. Для припинення злочину та фіксації протиправних дій необхідно застосувати оперативно-розшукові заходи, передбачені п. 7, 9, 10, 11, 12 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [14]. При виникненні обставин, що потребують негайного реагування для припинення (запобігання) тяжкого чи особливо тяжкого злочину оперативні підрозділи мають право розпочати проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених пп. 7, 9, 10, 11, 12 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до постановлення ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Відповідно до Глави 21 Кримінального процесуального кодексу (ст. 250), таке рішення узгоджується з прокурором. Керівник оперативного підрозділу зобов'язаний невідкладно після початку таких заходів звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді, яке погоджує з прокурором. Заходи, передбачені пунктом 10 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зазначені як загальне посилання на Закон. На практиці потреба в таких заходах у діяльності Департаменту внутрішньої безпеки може і не виникати. Об'єктивні обставини ситуації, що склалася, не дають можливості звернутися до слідчого судді для отримання ухвали на їх проведення;

по-друге, надходження інформації до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину: безпосереднє звернення особи з письмовим чи усним повідомленням; надходження поштою чи засобами телекомунікаційного зв'язку; від негласного джерела. Опрацювання такої інформації вказує на необхідність негайного вжиття заходів, спрямованих на припинення протиправних дій (відповідно до ст. 250 Кримінального процесуального кодексу України) [5].

Висновки. Таким чином, чітка регламентація процесуальної діяльності на початковому етапі досудового провадження є передумовою законності та обґрунтованості подальшого розслідування, а відтак і судового розгляду, тобто однією з гарантій законності кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Адже ці основоположні принципи кримінального процесу можуть бути реалізовані, а права громадян надійно захищені лише за умови, що кожному факту порушення закону надаватиметься вчасна належна правова оцінка шляхом встановлення точної відповідності обставин події, що містить склад кримінального правопорушення, фактичним даним.

Список використаних джерел:

1. Боднар В. Є. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України: теорія та практика протидії: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 332 с.

2. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2013–2018 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 124 с.

3. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2018 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2019. 95 с.

4. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / Ю. В. Гродецький, С. В. Гізимчук; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2014. 232 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua.

6. Про звернення громадян: Закон від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80

7. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17.

8. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 93–103.

9. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О. А. Вакулік, Ю. І. Азаров. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 184 с.

10. Павловський В. В. Початок досудового розслідування: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Академій муніципального управління*. Серія «Право». 2014. Вип. 2. С. 390–395.

11. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С., Власова Г. П.та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.

12. Інструкція про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 20 груд. 2017 р. № 2017 р. № 357. Верховна Рада України.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково- практичний коментар; за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

БЕЗСОННА Т. Ф.

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БІОМЕТРИЧНОГО ПАСПОРТА

У статті підкреслено, що криміналістичне дослідження біометричного паспорта є складною категорією, з'ясування сутності та значення якої потребує комплексного визначення: змісту та призначення криміналістичної техніки в діяльності правоохоронних органів і судово-експертних установ; поняття, видів і завдань криміналістичних (техніко-криміналістичних) досліджень; ролі та квінтесенції криміналістичних досліджень документів узагалі та таких їх різновидів як паспортів, у тому числі біометричних. Зазначено, що терміном «криміналістичне дослідження біометричного паспорта» водночас позначається підгалузь криміналістичної техніки; окреме криміналістичне вчення; діяльність із техніко-криміналістичного забезпечення дослідження біометричних паспортів; безпосередньо техніко-криміналістичне дослідження документів біометричних паспортів як різновид криміналістичної експертизи. Під криміналістичним дослідженням біометричного паспорта запропоновано розуміти теоретичні положення та рекомендації про застосування системи техніко-криміналістичних засобів, методів і способів для забезпечення та проведення дослідження біометричних паспортів та криміналістичної профілактики їх підроблення. З'ясовано значення криміналістичного дослідження біометричного паспорта.

Ключові слова: *криміналістичне дослідження, біометричний паспорт, документ, криміналістична експертиза, криміналістична техніка, сутність, значення.*

В статье подчеркнуто, что криминалистическое исследование биометрического паспорта представляет собой сложную категорию, выяснение сущности и значение которой требует комплексного определения: содержания и назначения криминалистической техники в деятельности правоохранительных органов и судебно-экспертных учреждений; понятия, видов и задач криминалистических (технико-криминалистических) исследований; роли и квинтэссенции криминалистических исследований документов и таких их разновидностей как паспортов, в том числе биометрических. Отмечено, что термином «криминалистическое исследование биометрического паспорта» одновременно обозначается подотрасль криминалистической техники; отдельное криминалистическое учение; деятельность по технико-криминалистическому обеспечению исследования биометрических паспортов; непосредственно технико-криминалистическое исследование документов биометрических паспортов как разновидность криминалистической экспертизы Под криминалистическим исследованием биометрического паспорта предложено понимать теоретические положения и рекомендации по применению системы технико-криминалистических средств, методов и способов обеспечения и проведения исследования биометрических паспортов и криминалистической профилактики их подделки. Выяснено значение криминалистического исследования биометрического паспорта.

Ключевые слова: *криминалистическое исследование, биометрический паспорт, документ, криминалистическая экспертиза, криминалистическая техника, сущность, значение.*

© БЕЗСОННА Т. Ф. – старший викладач кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки (Харківський національний університет внутрішніх справ) ORCID ID: 0000-0002-2482-9564

In the article has been emphasized that the forensic examination of a biometric passport is a complex category, the elucidation of the essence and significance of which requires a comprehensive definition: the content and purpose of forensic equipment in the activities of law enforcement agencies and forensic institutions; concepts, types and tasks of forensic (technical-forensic) research; the role and quintessence of forensic research of documents in general and their varieties such as passports, including biometric. It has been noted that the term "forensic examination of a biometric passport" also refers to a sub-branch of forensic technology; separate forensic doctrine; activities for technical and forensic support of biometric passports research; direct technical and forensic examination of biometric passport documents as a kind of forensic examination. It has been established that forensic examination of biometric passport has a cross-sectoral and complex nature, as it takes place using the achievements of such areas of knowledge as forensic examination of documents, forensic handwriting, habitology, dactyloscopy (contactless fingerprinting technology), forensic computing. Under the forensic study of biometric passports it has been proposed to understand the theoretical provisions and recommendations on the application of a system of forensic tools, methods and techniques to ensure and conduct research of biometric passports and forensic prevention of their forgery. The significance of the forensic examination of the biometric passport has been clarified. The importance of forensic research of biometric passports is, first of all, in: technical-forensic and tactical-methodical support of inspection and expert research of biometric passports; development of means and ways of increase of efficiency of protection of the biometric passport against forgery.

Key words: *forensic research, biometric passport, document, forensic examination, forensic technique, essence, meaning.*

Постановка проблеми. Застосування правоохоронними, правозахисними й судовими органами під час здійснення ними своїх професійних обов'язків відповідних сучасних досягнень науки й техніки є запорукою успішного вирішення завдань кримінального провадження. Пристосування даних природних, технічних та гуманітарних наук до потреб кримінального судочинства здійснюються через положення криміналістичної науки, яка озброює слідчого, оперативного працівника, прокурора, суддю, а нині у вітчизняному кримінальному процесі, що набуває ознак змагальності, й захисника та слідчого суддю ефективними засобами й методами встановлення обставин вчиненого діяння, а отже, й доказування [1, с. 194]. Одними з таких положень якраз є ті, що стосуються техніко-криміналістичних досліджень біометричних паспортів під час виявлення, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх підробленням. Адже в сучасних умовах для забезпечення захищеності суспільства від виявів злочинності та міжнародного тероризму необхідно здійснити комплексну ідентифікаційну реформу, основним напрямом якої буде запровадження державою сучасних захищених від підроблення документів, що посвідчують особу, а також криміналістичних засобів і методів виявлення та профілактики фальсифікації документів, що посвідчують особу [2, с. 41].

З вищенаведеного помітно, що криміналістичне дослідження документів, у тому числі біометричних паспортів, займає важливе місце в криміналістичній техніці. У зв'язку з цим вважаємо, що повне та всебічне з'ясування як сутності, так і значення криміналістичного дослідження біометричного паспорта можливе тільки у разі комплексного визначення: змісту та призначення криміналістичної техніки в діяльності правоохоронних органів і судово-експертних установ; поняття, видів і завдань криміналістичних (техніко-криміналістичних) досліджень; ролі та квінтесенції криміналістичних досліджень документів узагалі та таких їх різновидів як паспортів, у тому числі біометричних. Вказані питання є вкрай актуальними, оскільки «активне використання досягнень криміналістичних досліджень» є однією з умов вирішення завдань протидії кримінальної протиправності [3, с. 19, 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади криміналістичного дослідження документів, у тому числі паспортів, неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як: О.В. Ананьїн, О.В. Батюк, І.В. Білоус, О.В. Воробей, С.Й. Гонгало, О.Л. Кобилянський, А.В. Кофанов, І.М. Мельников, О.В. Павленко, Л.Л. Патик, О.В. Пчеліна, О.О. Садченко, В.С. Сезонов, С.В. Сімонова, Л.С. Тальянчук, Д.К. Чередніченко, О.В. Шаповал, Г.М. Янкович та інші. Проте багато питань досі залишаються малодослідженими чи не дослідженими взагалі. Зокрема, від-

сутні наукові напрацювання щодо дефініювання криміналістичного дослідження біометричного паспорта, висвітлення його змісту, завдань і значення у системі криміналістичних знань. Тому в цій статті ставимо перед собою наступне **наукове завдання** – за допомогою аналізу наукових напрацювань з'ясувати сутність і значення криміналістичного дослідження біометричного паспорта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність зі збирання (пошуку, фіксації, вилучення), дослідження та оцінки доказів під час виявлення, розкриття, розслідування та профілактики протиправних діянь є складною, тому для забезпечення її результативності й ефективності криміналістикою, як прикладною наукою, розробляються та запроваджуються в практичну діяльність правоохоронних і судових органів, а також судово-експертних установ, відповідні техніко-криміналістичні засоби, методи та прийоми. Іншими словами, мова йде про належне техніко-криміналістичне забезпечення криміналістичної діяльності. При цьому наукову основу такого забезпечення становлять положення, сформовані в такому розділі науки криміналістики як криміналістична техніка.

Найбільш удало висвітлює сутність криміналістичної техніки дефініція, запропонована С.І. Перліним. Учений досліджувану категорію розглядає як природничо-технічний розділ науки криміналістики, який уміщує сукупність наукових положень і практичних рекомендацій щодо використання в криміналістичній діяльності технічних засобів та методів дослідження матеріальних слідів кримінальних правопорушень [4, с. 97]. Вказане визначення, будучи стислим, у повній мірі відображає як природу вказаного розділу криміналістики, так і його зміст і значення. При цьому вірною вбачається вказівка на те, що розроблені криміналістичною технікою положення та рекомендації використовуються в криміналістичній діяльності для досягнення цілей останньої. Залежно від природи та виду об'єкту, який досліджується в рамках криміналістичної діяльності, будуть варіюватися рекомендовані методи, засоби та способи їх криміналістичного дослідження. Зокрема, криміналістична техніка складається з окремих галузей, на кшталт, криміналістична фотографія, криміналістичне вивчення ознак зовнішності людини, трасологія, криміналістичне документознавство тощо. Разом із тим сутність, зміст і значення криміналістичних досліджень, як невід'ємних елементів криміналістичної техніки, не з'ясовуються, що породжує їх різнотлумачення.

Дійсно, аналіз наукових праць, присвячених питанням криміналістичної техніки та окремих різновидів криміналістичних досліджень, показує, що проблематика криміналістичних досліджень є малорозробленою з різних причин. Як зазначає з цього приводу В. Арешонков, «більшість авторів підручників з криміналістики, попри певні розбіжності у визначенні поняття «криміналістична техніка», зазначають, що технічні засоби, прийоми і методи призначені або застосовуються, окрім збирання, обробки та використання, також для дослідження криміналістичної інформації чи речових доказів у кримінальному судочинстві. Проте в жодному з підручників зазначеної категорії у загальних положеннях криміналістичної техніки зовсім не розкривається, на відміну від техніко-криміналістичних засобів і методів, сутність таких досліджень, власне визначення їх поняття, ознаки та наявні різновиди» [5, с. 292].

Така ситуація, на наш погляд, потребує вирішення, інакше труднощі, що виникають при тлумаченні та застосуванні, розроблених криміналістичною технікою положень і рекомендацій стосовно криміналістичних досліджень, не будуть подолані, що, безсумнівно, не сприятиме ефективності ані досудового розслідування, ані криміналістичної профілактики. Тому вважаємо нагальним розпочати розроблення теоретичних положень і рекомендацій із застосування методів, засобів і прийомів криміналістичного дослідження біометричних паспортів зі з'ясування його сутності шляхом формування визначення поняття «криміналістичне дослідження біометричного паспорта», адже побудова будь-якої наукової концепції передбачає формулювання поняття досліджуваної категорії. Вказане твердження є аксіоматичним [6, с. 29] і не викликає жодних заперечень та повністю стосується криміналістичного дослідження біометричних паспортів.

Більше того, формулювання поняття «криміналістичне дослідження біометричного паспорта» потрібне для вироблення єдиного підходу до його тлумачення, а значить і застосування в практичній діяльності. Адже, як підкреслює В.М. Шевчук, відсутність єдиного погляду на визначення згаданого поняття спричиняє термінологічну плутанину, яка негативно впливає як на їх дослідження, так і на практику їх застосування [6, с. 29]. При цьому слід усвідомлювати, що під криміналістичним поняттям розуміють образ, що відображає суттєві ознаки предмета чи явища, що входить у предмет дослідження криміналістичної науки [7, с. 42; 8, с. 405].

Насамперед слід відзначити, що термін «криміналістичне дослідження біометричного паспорта» складається з декількох складових – «криміналістичний», «дослідження», «біометрич-

ний паспорт». Вказані елементи вказують на діяльність, яка полягає у здійсненні дослідження, об'єкт такої діяльності та її характер. Тобто сам термін указує на направленість діяльності, яку він позначає. Зокрема, використання в досліджуваному понятті прикметника «криміналістичне», насамперед, підкреслює спрямованість такого дослідження на розв'язання завдань криміналістики, призначення та можливість індивідуальної адаптації до предмета, об'єктів, функцій та напрямів усіх складових криміналістики, а також їх створення, впровадження та застосування у різних видах практичної діяльності органів правопорядку [6, с. 29, 30]. Більше того, назва поняття «криміналістичне дослідження біометричного паспорта» одразу наштовхує на необхідність використання діяльнісного підходу під час формування його дефініції. Адже криміналістичне дослідження взагалі та біометричного паспорта апріорі передбачає наявність певної процедури, представленої цілою системою дій, що виконуються у певній послідовності задля забезпечення повного й якісного виявлення, фіксування та обстеження слідів, які вказують на ознаки (діагностичного та/чи ідентифікаційного характеру) об'єкта дослідження з метою встановлення його характеристик і зв'язку з механізмом учинення кримінального правопорушення та забезпечення криміналістичної профілактики.

У цілому криміналістичне дослідження за своєю суттю є багатоструктурною категорією, оскільки є нічим іншим, як технологією, яка складається з самостійних, проте тісно взаємопов'язаних та цілісних, різновидів досліджень з власними завданнями та кінцевою метою. Зокрема, мова йде про такі різновиди техніко-криміналістичних досліджень: пошук техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій; огляд техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій; попереднє криміналістичне дослідження техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними в ході досудового розслідування; перевірка техніко-криміналістичних об'єктів за криміналістичними обліками; проведення криміналістичних експертиз техніко-криміналістичних об'єктів [5, с. 296].

Як уже відзначалося, в структурі криміналістичної техніки сформована та розвивається окрема галузь знань, яка спрямована на дослідження документів та йменується «технічне (техніко-криміналістичне) дослідження документів». Оскільки біометричний паспорт є документом, то відповідно його дослідження в повній мірі базується та здійснюється згідно з правилами і вимогами техніко-криміналістичного дослідження документів. Тому вважаємо неможливим висвітлити сутність криміналістичного дослідження біометричного паспорта без детального аналізу основних теоретичних положень техніко-криміналістичного дослідження документів.

Технічне (техніко-криміналістичне) дослідження документів дозволяє, використовуючи досягнення природничих (фізики та хімії) та технічних наук (наприклад, приладобудування), з'ясувати факти й обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом внесення в них змін, виявленням невидимих записів і т. п. [3, с. 20]. З наведеного помітно, що поєднане використання досягнень природничих і технічних наук під час проведення дослідження документів і вказує на їх технічну природу й обумовлює назву вказаного вчення.

Разом із тим детальний аналіз наукових праць дозволяє констатувати, що серед криміналістів не вироблено єдиного підходу ані до термінологічного позначення вказаної галузі криміналістичної техніки, ані до її трактування. Зокрема, О.В. Воробей, О.Г. Волошин, А.В. Кофанов, І.М. Мельников у посібнику «Техніко-криміналістичне дослідження документів» фактично висвітлюють проблематику проведення окремих підвидів судово-технічної експертизи документів, з чого можна зробити висновок, що вчені вказані терміни вживають як синоніми. Тим самим ототожнюючи криміналістичне (техніко-криміналістичне) дослідження документів і технічну експертизу документів. Разом із тим науковці зазначають, що судово-технічна експертиза документів, як будь-яка експертна галузь, ґрунтується на відповідній галузі знань, а саме – техніко-криміналістичному дослідженні документів (останнє є частиною криміналістичної техніки і розвивається, використовуючи досягнення природничих (фізики та хімії) та технічних наук [9, с. 17; 10, с. 21]. Останнє наштовхує, що все ж таки вказані поняття розглядаються як відмінні. Тобто можна помітити, що в представленому посібнику не було сформовано авторської позиції до тлумачення основних термінів і їх співвідношення, що, в свою чергу, породжує певні непорозуміння. Більше того, структурна будова роботи породжує одне уявлення про позицію вчених до визначення криміналістичного дослідження документів, а окремі його положення – іншу. Це негативно відзначається як на сприйнятті теоретичних положень, так і на їх застосуванні в практичній діяльності. Крім того, може закрастися думка, що вчені самі не визначилися з чітким уявленням про сутність криміналістичного дослідження документів.

На відсутність серед науковців однозначної позиції стосовно термінологічного позначення технічної експертизи документів, свого часу, вказував С.Й. Гонгало. Науковець помітив, що в спеціальній літературі застосовуються різні терміни-визначення: судово-технічна експертиза документів; техніко-криміналістична експертиза документів; судово-технічне дослідження документів; техніко-криміналістичне дослідження документів. При цьому він вважає, що всі терміни мають право на існування, і хоч вони іноді використовуються для позначення одного і того ж поняття, але все ж вони не є рівнозначними. Разом із тим ученим обґрунтовується доцільність використання саме терміну судова техніко-криміналістична експертиза документів, тому що кожна експертна галузь ґрунтується на відповідній галузі наукового знання, а судово-технічна експертиза документів базується на техніко-криміналістичному дослідженні документів, яке є частиною криміналістичної техніки і розвивається, використовуючи досягнення природничих та технічних наук [11, с. 10].

З вищенаведеного помітно, що серед експертів-криміналістів прийнято ототожнювати технічну експертизу документів із техніко-криміналістичним дослідженням документів. На наш погляд, такий підхід не зовсім вірний, оскільки техніко-криміналістичне дослідження документів, як і криміналістичне дослідження біометричного паспорта, є складною категорією, якою одразу позначається галузь (підгалузь) криміналістичної техніки, окреме криміналістичне вчення, діяльність із техніко-криміналістичного забезпечення дослідження документів (біометричних паспортів) та безпосередньо техніко-криміналістичне дослідження документів (біометричних паспортів) як різновид криміналістичної експертизи. При цьому відзначимо, що криміналістична експертиза у розслідуванні злочинів – це різновид судових експертиз, науковою основою яких є положення окремих криміналістичних теорій, дані криміналістичної техніки та (або) окремих видів нормативно-закріплених криміналістичних експертиз та які проводяться судовими експертами за дорученням або на замовлення сторін кримінального провадження, для вирішення широкого кола завдань, у тому числі ідентифікацій [5, с. 294].

Тому вважаємо, що позначення відповідної криміналістичної експертизи терміном «техніко-криміналістичне дослідження документів» допускається, але сутність останнього при цьому не зводиться виключно до експертного дослідження документів. Указану особливість обов'язково потрібно враховувати й при визначенні поняття та сутності криміналістичного дослідження біометричного паспорта.

Як констатує Г.М. Янкович, для виготовлення документів нового покоління, якими є біометричні паспорта, застосовуються також і нові технології: матеріали, способи друку, які не вивчені та не описані в криміналістичній літературі. Застосування нових технологій потребує розробки нової методики дослідження паспортів, посвідчень водія та інших документів, що посвідчують особу, оскільки наразі вже замість фотознімків використовують їх цифрові зображення, нанесені на полімерний матеріал за допомогою лазерного гравіювання, лазерної перфорації, принтерів і замінити ці зображення шляхом переклеювання неможливо [12, с. 426, 427]. Сказане вчергове підкреслює актуальність і обґрунтованість розроблення теоретичних основ криміналістичного дослідження біометричного паспорта як різновиду техніко-криміналістичного дослідження документів.

Біометричний паспорт є не просто документом, який посвідчує особу, а документом, в якому відображені фізіологічні та поведінкові параметри особи, що безперечно підвищує як ідентифікаційні можливості вказаного документу, так і його захист від підробки. Проте в разі виникнення сумнівів щодо справжності біометричного паспорта, його криміналістичне дослідження буде багатовекторним, оскільки потрібно дослідити сам документ (біометричний паспорт); безконтактний електронний носій; біометричні дані, що містяться в ньому, як риси обличчя на цифровому зображенні особи, папілярні візерунки пальців (вказівних, а у визначених законодавством випадках – резервних) рук людини, цифровий підпис особи. Відповідно криміналістичне дослідження біометричного паспорта відбувається з використанням досягнень таких галузей знань, як техніко-криміналістичне дослідження документів, криміналістичне дослідження почерку, габітологія, дактилоскопія (технологія безконтактного дактилоскопіювання), криміналістичне дослідження комп'ютерних технологій. Вказане підкреслює міжгалузеву природу криміналістичного дослідження біометричного паспорта як окремого вчення. Тому, цілком погоджуємося з тим, що технічне дослідження біометричного паспорта як документу нового покоління, що посвідчує особу, є складним комплексним дослідженням, що передбачає використання різних методів, методик та новітніх технологій [12, с. 428].

З приводу значення криміналістичного дослідження біометричних паспортів, воно напряму зумовлено призначенням криміналістичного дослідження документів, оскільки його різновидом. У цьому контексті заслуговує на увагу думка, висловлена І.М. Мельниковим, згідно з якою концепція вивчення основних положень техніко-криміналістичного дослідження документів зорієнтована на вільне володіння насамперед методиками дослідження різних матеріальних носіїв інформації, на формування, активний розвиток, а також удосконалення навичок та умінь у всіх видах розумово-практичної діяльності за умов запобігання гносеологічним помилкам, що є особливо актуальним для експерта-криміналіста [9, с. 6].

Основними завданнями криміналістичного дослідження біометричного паспорта, як різновиду криміналістичної експертизи, є з'ясування способів, засобів і матеріалів його виготовлення; встановлення факту та способів внесення змін до біометричного паспорта, їх зміст; встановлення факту та способів пошкодження біометричного паспорта. Разом із тим криміналістичне дослідження біометричного паспорта розробляє рекомендації стосовно алгоритму огляду біометричного паспорту та фіксації його результатів. З цією метою криміналістичне дослідження біометричного паспорта як галузь знань розробляє методику експертного дослідження біометричного паспорта; пристосовує та вдосконалює методи та засоби дослідження; визначає тактику проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, пов'язаних із вилученням і оглядом біометричного паспорта; розробляє нові чи вдосконалює наявні елементи захисту біометричного паспорта від підроблення.

При цьому проводиться криміналістичне дослідження біометричного паспорта з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження та дозволяють забезпечити ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчинялися з використанням підроблених біометричних паспортів. Крім того, криміналістичне дослідження біометричного паспорта дозволяє виокремити найбільш розповсюджені способи підробки вказаного різновиду документів, визначити найслабші елементи захисту біометричного паспорта та запропонувати засоби й способи підвищення ефективності їх захисту від підроблення. Іншими словами, криміналістичне дослідження біометричного паспорта розробляє рекомендації щодо забезпечення криміналістичної профілактики підроблення біометричних паспортів.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти наступних висновків:

1) криміналістичне дослідження біометричного паспорта є технологією, яка передбачає наявність певної процедури, представленої цілою системою дій, що виконуються у певній послідовності задля забезпечення повного й якісного виявлення, фіксування та обстеження слідів, які вказують на ознаки (діагностичного та/чи ідентифікаційного характеру) біометричного паспорта з метою встановлення його характеристик і зв'язку з механізмом учинення кримінального правопорушення та забезпечення криміналістичної профілактики їх підроблення;

2) криміналістичне дослідження біометричного паспорта – це теоретичні положення та рекомендації про застосування системи техніко-криміналістичних засобів, методів і способів для забезпечення та проведення дослідження біометричних паспортів та криміналістичної профілактики їх підроблення;

3) значення криміналістичного дослідження біометричного паспорта полягає, передусім, у: техніко-криміналістичному та тактико-методичному забезпеченні проведення огляду та експертних досліджень біометричних паспортів; розробленні засобів і способів підвищення ефективності захисту біометричного паспорта від підроблення.

Список використаних джерел:

1. Шаповал О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів як засіб доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 194–199.

2. Білоус І.В. Упровадження в обіг новітніх документів, що посвідчують особу, як державний захід забезпечення національної безпеки в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 2 (107). С. 40–50.

3. Воробей О.В. Судово-технічна експертиза документів: основні поняття, виникнення та перспективи розвитку. *Судова практика.* 2010. № 11–12. С. 19–26.

4. Перлін С.І. Проблеми визначення поняття та вдосконалення структури криміналістичної техніки як частини науки криміналістики. *Juris Europensis Scientia.* 2021. Випуск 2. С. 95–99.

5. Арешонков В. Різновиди техніко-криміналістичних досліджень у теорії та практиці розслідування злочинів. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 10. С. 292–297. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.50.

6. Шевчук В.М. Сучасні проблеми дослідження криміналістичних інновацій: поняття, властивості та суттєві ознаки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. № 21. С. 25–45. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_02.

7. Криминалистика. В 3 т. Т. 1. История, общая и частные теории / под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. М.: Акад. МВД России, 1995. 280 с.

8. Тіщенко В.В., Барцицька А.А. Сучасні тенденції розвитку понятійно-категоріального апарату криміналістики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2012. Т. 11. С. 404–412.

9. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

10. Воробей О.В., Кофанов А.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

11. Гонгало С.Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2013. 21 с.

12. Янкович Г.М. Дослідження документів, що посвідчують особу, та інших документів, які містять елементи високотехнологічного захисту. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. № 65. С. 423–431.

УДК 343.985:351.97

БОГДАНОВ Є. А.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ВЕРСІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті до типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування віднесено: наявна інформація, як про подію кримінального правопорушення, так і про особу, яка його вчинила (є сприятливою, спрямована на процесуальне закріплення наявних доказів про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення); недостатність інформації щодо її джерела, виду і об'єму, дією принципу раптовості при розслідуванні. Також виникала необхідність у додатковій перевірці даних, які містилися в матеріалах кримінального провадження, з метою виявлення ознак інших кримінальних правопорушень (ускладнена). Виділено типові загальні слідчі версії щодо усієї події кримінального правопорушення, а також встановлено, що окремі версії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення можуть стосуватися способів підготовки, вчинення та приховування цих кримінальних правопорушень, особи злочинця, його мотиву, мети, зв'язку з вчиненням інших кримінальних правопорушень.

Ключові слова*: *пенсія, пенсійне забезпечення, розслідування, ситуація, версія.

В статье к типичным следственным ситуациям начального этапа расследования отнесены: имеющаяся информация, как о происшествии уголовного правонарушения, так и о лице, его совершившем (благоприятная, направленная на процессуальное закрепление имеющихся доказательств о причастности лица к совершению уголовного правонарушения); недостаточность информации относительно ее источника, вида и объема, действие принципа внезапности при расследовании. Также возникала необходимость в дополнительной проверке данных, содержащихся в материалах уголовного производства, с целью выявления признаков других

© БОГДАНОВ Є. А. – здобувач (Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом)

уголовных правонарушений (усложнена). Выделены типичные общие следственные версии по всему происшествию уголовного правонарушения, а также установлено, что отдельные версии при расследовании уголовных правонарушений в сфере пенсионного обеспечения могут касаться способов подготовки, совершения и сокрытия этих уголовных правонарушений, личности преступника, его цели, цели, связи. с совершением других уголовных правонарушений.

Ключевые слова: *пенсия, пенсионное обеспечение, расследование, ситуация, версия.*

The article includes typical investigative situations of the initial stage of the investigation: available information on both the event of the criminal offense and the person who committed it (is favorable, aimed at consolidating the available evidence of involvement in the commission of a criminal offense); lack of information about its source, type and scope, the effect of the principle of suddenness in the investigation. There was also a need for additional verification of the data contained in the materials of the criminal proceedings, in order to identify signs of other criminal offenses (complicated). Typical general investigative versions of the whole event of a criminal offense are highlighted, and it is established that some versions in the investigation of criminal offenses in the field of pensions may relate to ways of preparing, committing and concealing these criminal offenses, the identity of the offender, motive, purpose, connection with the commission of other criminal offenses.

Key words: *pension, pension provision, investigation, situation, version.*

Одним із важливих елементів розслідування будь-якого кримінального правопорушення є типові слідчі ситуації, тому їх дослідженню завжди приділяється пильна увага – як при дослідженні загальнотеоретичних питань криміналістики, так і при формуванні окремих методик розслідування. Адже це складна система взаємозв'язків, яка утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у кримінальному провадженні. Як слушно зауважує Р. Л. Степанюк, оскільки раціональний вибір тактики розслідування, як способу поведінки слідчого залежить від конкретної ситуації, то і формування якісних криміналістичних рекомендацій має будуватися з урахуванням ситуаційного підходу [1, с. 110].

Формування типових слідчих ситуацій досудового розслідування кримінальних правопорушень відбуваються на основі вивчення матеріалів правозастосовної практики. Першим, поняття слідчої ситуації запропонував О. Н. Колесниченко. «Слідча ситуація – на його думку – це певне становище у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу й виникаючими у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання і перевірки» [2, с. 214]. А. М. Васильєв зазначив, що слідча ситуація – це вихідні дані, що є в наявності на початковому етапі розслідування, тобто в той період, коли ще не відомо, який саме злочин вчинено, а діяти необхідно оперативно, «по гарячих слідах» [3, с. 33]. В. Г. Колмацький констатував, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування кримінального правопорушення та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування кримінального правопорушення) та оцінки слідчої ситуації [4, с. 337–346]. Дещо схожої позиції дотримувався М. В. Салтевський, який зазначив, що з одного боку, слідча ситуація – це об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), а з іншого – система, що пізнається в процесі досудового розслідування кримінального правопорушення суб'єктом доказування. Відповідно, слідча ситуація в пізнавальному аспекті – це категорія, що оцінюється, а в інформаційному – сукупність матеріальних та ідеальних джерел, які виникають на конкретному етапі досудового розслідування кримінального правопорушення [5, с. 87].

Зміст кожної слідчої ситуації відображається через різнопланову інформацію – доказову, орієнтовну, або їх поєднання. Тому характер слідчої ситуації визначається саме через інформаційну сутність певного комплексу взаємопов'язаних між собою матеріальних та ідеальних відображень, які причино обумовлені конкретними діями певних осіб, які є учасниками чи очевидцями певної події кримінального правопорушення. Тому, ми можемо стверджувати, що не існує ситуації без відображення і, відповідно, без інформації про причини та шляхи її виникнення.

Типологія слідчих ситуацій, являє собою систему типових слідчих ситуацій і розглядається в криміналістичній методиці як науково розроблена і практично апробована модель, побудована на узагальненні оптимальної множини однорідних конкретних ситуацій [6, с. 100]. Не дарма, вчені-криміналісти типову слідчу ситуацію визначають як «…сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється досудове розслідування кримінального правопорушення» [7, с. 630]. Типологізації слідчих ситуацій та розробка відповідних алгоритмів дій допомагають слідчим (особливо молодим та малодосвідченим) не розгубитись в складній ситуації, яка може виникнути, зокрема, під час проведення слідчих (розшукових) дій (СРД) та чітко діяти відповідно до теоретично розроблених та перевірених практикою методичних рекомендацій.

А. Ф. Волобуєв, наголошує, що саме типові слідчі ситуації відіграють ключову роль при формуванні практичних рекомендацій в кожній методиці досудового розслідування кримінальних правопорушень [8, с. 28–29]. Однак, не лише знання певних алгоритмів дій, є запорукою успішного досудового розслідування. Необхідно провести ще аналіз та надати правильну оцінку слідчої ситуації. Оскільки від цих факторів в подальшому буде залежати вірність спланованих методичних прийомів та вибір прийняття правильних тактичних рішень. С. В. Веліканов у своєму дисертаційному дослідженні вдало зазначив: «…діяльність слідчого з оцінки слідчої ситуації та прийняття тактичного рішення, являє собою аналітичний процес, порівняння конкретної слідчої ситуації, яка склалась на місці кримінального правопорушення, з типовою. Якщо ці ситуації виявляться однотипними, то запропонований алгоритм із вирішення типової слідчої ситуації може бути використаний, для конкретної ситуації» [6, с. 95].

Перехід ситуації від однієї якості в іншу залежить від змісту елементів, які і визначають її структуру. Оскільки дані елементи між собою взаємопов'язані, зміна навіть одного з них може суттєвим чином відобразиться на її характеристиці в цілому. В одних випадках, коли інформаційна сутність елементів зменшується, вона буде характеризуватися більшою невизначеністю, а, відповідно, і складністю для вирішення. В інших випадках, коли дані, що надходять від змісту елементів, забезпечують більш оптимальні шляхи досягнення істини, то для них характерна конкретність та простота рішення. Слідча ситуація має індивідуальний характер в кожній справі, оскільки формується в результаті поєднання різноманітних компонентів на кожному етапі проведення досудового розслідування. Враховуючи складність та багатокомпонентність структури слідчої ситуації, різний вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів, постійну динамічність даного процесу маємо величезну кількість варіантів слідчої ситуації. Звичайно типізація всіх слідчих ситуацій неможлива, але ми наведемо найбільш поширені класифікації, критерієм розподілу яких є різноманітні підстави. Так, В. П. Бахін і Р. С. Бєлкін однаково класифікують слідчі ситуації на: 1) сприятливі і несприятливі; 2) безконфліктні і конфліктні; 3) початкові, проміжні і кінцеві; 4) типові і специфічні. Крім того, на нашу думку, важливим є поділ слідчих ситуацій залежності від етапу досудового розслідування. На основі цього критерію, наприклад, В. Ю. Шепітько визначає слідчі ситуації на стадії виявлення кримінального правопорушення, тобто початковий етап досудового розслідування [7, с. 366].

Узагальнення кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, дали підстави для виділення таких типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, коли:

1) відомості про кримінальне правопорушення отримані з повідомлення та матеріалів контролюючих органів за результатами перевірки пенсійних справ;

2) відомості про кримінальне правопорушення отримані із заяви (повідомлення) громадян, зокрема викривачів;

3) відомості про кримінальне правопорушення (або таке, що готується) отримані в результаті самостійного виявлення працівником правоохоронного органу;

4) відомості про кримінальне правопорушення отримані з матеріалів інших правоохоронних органів (вони надходять, якщо підслідність не належить органам досудового розслідування, які розпочали кримінальне провадження).

У будь якому випадку необхідно терміново надати оцінку отриманій інформації, вжити заходів для її перевірки та прийняття обґрунтованого законного рішення. Правильна оцінка слідчої ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні допомагає слідчому: а) висунути низку версій; б) зібрати криміналістично значущу інформацію про кримінальне правопорушення та кого його учасників; в) своєчасно провести СРД; г) організувати належну взаємодію сил та засобів поліції; ґ) правильно спланувати та організувати розслідування в цілому.

Алгоритм (програма) – це однозначний послідовний опис (пропозиція, інструкція, правило, рецепт), механічно виконуваного крок за кроком одноманітного завдання, що спирається на кінцеві численні правила вирішення будь-якого конкретного завдання із будь-якого класу завдань певного типу, а його складання прийнято називати програмуванням [8].

На думку науковців, яка підтверджується матеріалами слідчої практики, сформувався метод моделювання ситуацій, який настільки універсальний, що охоплює різні рівні пізнання й дозволяє здійснити зв'язок між емпіричним і раціональним, та є найбільш оптимальним засобом пізнання і вирішення ситуації та алгоритмізації (програмування), який використовується, головним чином, у методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Як показало наше дослідження, після початку досудового розслідування, процес розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні будувався з урахуванням об'єму інформації про подію кримінального правопорушення та особу злочинця [9].

Перша слідча ситуація характеризувалась наявністю певної інформації, як про подію кримінального правопорушення, так і про службову особу, яка його вчинила. Направлені в орган розслідування матеріали свідчили про злочинну подію і дозволяли слідчому прийняти вмотивоване рішення щодо збирання та процесуального закріплення наявних доказів про причетність особи до вчинення цього кримінального правопорушення (встановлення конкретних обставин події, їх дослідження з метою отримання достовірної інформації).

Друга слідча ситуація відзначалась певною складністю, оскільки її зміст в значній мірі характеризувався джерелом, видом і об'ємом отриманої інформації, ступенем можливості використання фактора раптовості. Також виникала необхідність у додатковій перевірці даних, які містилися в матеріалах кримінального провадження з метою виявлення ознак інших кримінальних правопорушень.

На основі узагальнення слідчо-оперативної практики, пропонуємо типову програму діяльності слідчого на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, відповідно до першої слідчої ситуацій, яка, як вказали респонденти, найчастіше виникала під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії:

1) проаналізувати наявні матеріали, направлені контролюючими державними органами за фактом перевірки, ревізії;

2) вилучити на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів:

– пенсійні справи;

– документи, які визначають правове становище суб'єкта службової діяльності, або суб'єкта з надання публічних послуг (установчі, реєстраційні та дозвільні);

– документи бухгалтерського обліку й звітності (первинні – договірні та супутні їм документи та зведені облікові документи – облікові реєстри, бухгалтерські, податкові звіти та баланси) [10, с. 52; 11, с. 114];

– документи внутрішньогосподарського (управлінського) обліку (накази, розпорядження, доповідні записки і звіти внутрішнього контролю);

– документи фінансової звітності (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів та нарахування пенсій тощо);

– штампи, печатки тощо;

Враховуючи різноманітність документів та речових доказів, в яких знайшли відображення ті чи інші обставини кримінального правопорушення, дані слідчі дії бажано проводити за участю спеціаліста в галузі бухгалтерського обліку [11, с. 116].

3) допитати в якості свідків осіб, які володіють інформацією про службову діяльність підозрюваного (ст. 65 КПК України);

4) провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (п. 9 ст. 224 КПК України);

5) провести обшуки за місцем роботи, проживання чи іншого володіння (ст. 234–236 КПК України);

6) провести негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246–252 КПК України).

Як показало дослідження, найчастіше оперативно-розшуковими підрозділами за особистою участю слідчого та за його дорученням проводились такі негласні слідчі (розшукові) дії як: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК).

7) призначити судові експертизи (ст. 242–245 КПК).

При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, мали місце як традиційні, так і нетрадиційні експертизи. Значно частіше зустрічаються традиційні види експертиз, серед яких почеркознавчі (у 81,4% кримінальних проваджень), технічного дослідження документів (у 100% кримінальних проваджень), рідше провадились комп'ютерні (у 12,3% кримінальних проваджень).

8) проаналізувати зібрані матеріали, вручити повідомлення про підозру (ст. 276–278 КПК України).

Узагальнюючи викладене, хочемо зазначити, що практичне значення для розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, полягає в тому, що типізація слідчих ситуацій, навіть будучи незавершеною на теоретичному рівні, чинить значний вплив на зміст розслідування. Вона необхідна для напрацювання методів вирішення тих чи інших слідчих (тактичних) завдань, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Друга група – слідчі ситуації, що виникають залежно від позиції підозрюваної особи, зокрема такі:

1) особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, повністю визнає свою провину, щиро кається та активно сприяє розслідуванню кримінального правопорушення (32 % вироків);

2) підозрюваний визнає факт надання службовій особі неправомірної вигоди, або факт отримання такої вигоди та частково свою вину посилаючись на певні факти (14,9 % вироків);

3) підозрюваний не визнає вчинення кримінального правопорушення та повністю заперечує свою вину (53,1 % вироків).

4) особа заперечує причетність до вчинення кримінального правопорушення та відмовляється від надання будь-яких показань.

Перша та друга слідча ситуація проста та сприятлива, де слідчий має достатньо корисної інформації. Корисна інформація – це та, важлива інформація, яка характеризує як кримінальне правопорушення в цілому, так і окремі його обставини, зокрема дані про особу злочинця. Основне завдання розслідування – закріплення та дослідження доказів від встановлених джерел, що забезпечується: обшуком місця вчинення кримінального правопорушення, місць таємного зберігання речових доказів й особистим обшуком; оглядом, зокрема, документів; допитом підозрюваного; допитом свідків (про час і місце вчинення кримінального правопорушення, про особу, яка вчинила; зверненням з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (пенсійних справ), призначенням експертиз. Водночас, необхідно вирішити питання щодо обрання заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі й запобіжних заходів з метою запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню.

У третій та четвертій слідчій ситуації, небажання підозрюваного нести відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення переважає здоровий глузд і він всіляко намагається ввести слідство в оману, наводячи факти, які не знаходять свого підтвердження в ході досудового розслідування. Тому при контакті з підозрюваним насамперед необхідно: а) заспокоїти особу (якщо вона поводиться агресивно) та встановити контакт для проведення подальшої розмови (допиту); б) не піддаватися на можливі провокації; в) роз'яснити про відповідальність за вчинення кримінального правопорушення; г) поінформувати підозрюваного про заходи забезпечення кримінального провадження (запобіжні заходи) які можуть застосовуватись до нього.

Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому кримінальному правопорушенні. Найкраще це зробити шляхом проведення допиту, обшуку, огляду та призначенням експертиз.

Необхідно додати, що третя та четверта слідча ситуація відноситься до категорії «конфліктних». Власне в таких випадках і виникає необхідність тісної взаємодії слідчого з оперативними працівниками, оскільки, ефективність розслідування багато в чому залежить, від результатів отримання інформації оперативного характеру (таємної). Крім використання результатів проведення НСРД, програма слідчого повинна включати: додаткові (повторні) допити свідків, в тому числі допит свідків, на яких посилаються обвинувачені для підтвердження своїх показань; одночасний допит двох і більше осіб з метою виявлення суперечностей в їхніх показаннях; призначення експертиз.

Таким чином, слідчому необхідно протягом незначного проміжку часу, зібрати максимум ключових елементів слідчої ситуації, оцінити їх, та прийняти правильне тактичне рішення, адже, як було зазначено, своєчасна та якісна оцінка сприяє прийняттю оптимальних рішень, які впли-

вають на швидкість та ефективність проведення досудового розслідування. Проте, у разі зміни слідчої ситуації в процесі досудового розслідування, повинно бути відповідно скориговано і тактику проведення окремих СРД, адже саме від того, як слідчий визначиться з ситуацією, яка склалась, в тому чи іншому випадку, буде залежати подальший хід досудового розслідування.

Розглядаючи питання про типові версії розслідування, варто виходити із загальних положень криміналістики про систему слідчих версій, враховувати особливості висування типових версій у кримінальних провадження проти власності, та у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг, опиратися на типові обставини та слідчі ситуації, що характеризують процес розслідування даного кримінального правопорушення.

Основні версії визначають напрями розслідування та служать слідчому орієнтиром у його пізнавально-діалектичному процесі. Основна (істотна) ознака версії є її умовний, вірогідний характер, тобто кожна слідча версія має бути перевірена, без цього слідчий не може робити ніяких остаточних висновків. Гіпотеза, що міститься в слідчій версії, витікає з аналізу і узагальнення як фактичних даних про подію кримінального правопорушення, так і теоретичних відомостей, що складають коло спеціальних знань слідчого. На відміну від наукових гіпотез, версії в криміналістиці не мають на меті створення наукових теорій, а їх перевірка здійснюється у термін, встановлений для досудового розслідування [12, с. 30].

До загальних версій на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, що є основою для висунення конкретних версій, віднесені такі:

а) мало місце кримінальне правопорушення у сфері пенсійного забезпечення в Україні;

б) мала місце незлочинна подія;

в) мало місце неправдиве повідомлення, зокрема, наклеп на адресу службової особи Пенсійного фонду

До конкретних, віднесені версії стосовно підозрюваного, його соціального стану, можливих зв'язків, місць зберігання засобів вчинення кримінального правопорушення та інших речових доказів, обставин, причин та умов за яких його було учинено й відповідних наслідків.

Отже, алгоритм дій слідчого під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні виглядає так: оцінка вихідної слідчої ситуації; висунення слідчих версій, планування початку досудового розслідування; постановка тактичних завдань; планування та проведення окремих СРД та інших заходів для вирішенню поставлених задач.

Завершуючи, відмітимо, що нами було виокремлено лише найтиповіші слідчі ситуації. Безумовно, зазначений перелік не є вичерпним, й може змінюватись залежно від обставин, що підлягають встановленню та доказуванню у кримінальному провадженні. Інші слідчі ситуації частка яких складає 4,1 % не типові для кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні та не мають стійкої закономірності утворення і не можуть бути покладені в основу створення окремої методики досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека.* 2013. № 3. С. 110–115.

2. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харьков: Б.и., 1967. 666 с.

3. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / [перепеч. с изд. 1978 г.]. М.: ЛексЭст, 2002. 72 с.

4. Криминалистика: учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. Москва, 1984. 448 с.

5. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-ч. Ч. 2. Х., Консул, 2001. 528 с.

6. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2002. 218 с.

7. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособ. 3-е изд., доп. М., ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.

8. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Х.: Ун-т. внутр. справ, 1996. 36 с.

9. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 682 с.
10. Протидія економічній злочинності: моногр. / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк, І. М. Зарецька, Едвард Картер, Річард Ворнер. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.
11. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень: дис. …канд. юрид. наук. Київ, 2015. 258 с.
12. Шепітько В. Ю. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. К., Концерн Видавничий Дім Ін Юре, 2004. 728 с.

УДК 343.985:351.74

ВАЦЮК В. О.

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ОТРУЙНИХ ЧИ СИЛЬНОДІЮЧИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

У статті з'ясовано, що під час розслідування незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих речовин виникає необхідність у залученні різних категорій, з метою використання їх пояснень і консультативної (технічної) допомоги при проведенні окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, фахового роз'яснення положень нормативно-правових актів, що визначають спеціальні правила поводження з отруйними та сильнодіючими лікарськими засобами, ознайомлення з особливостями бухгалтерського обліку та складанням фінансової звітності у відповідній установі, підприємстві, організації, а також оцінювання змісту актів ревізії або іншої перевірки. Ще однією обов'язковою формою застосування спеціальних знань є залучення експерта для проведення судової експертизи, зокрема, експертизи матеріалів, речовин та виробів, судово-хімічної, фізико-хімічної; фармацевтичної; фармакологічної, судово-медичної. Розглянуто методику їх проведення, можливості, діагностичні та ідентифікаційні завдання й для кожного виду судової експертизи сформовано перелік орієнтовних питань експертам.

Ключові слова: *лікарські засоби, незаконний обіг, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання, експертиза, експерт.*

В статье установлено, что при расследовании незаконного оборота ядовитых или сильнодействующих веществ возникает необходимость в привлечении различных категорий с целью использования их объяснений и консультативной (технической) помощи при проведении отдельных следственных (розыскных) и других процессуальных действий, профессионального разъяснения. положений нормативно правовых актов, определяющих специальные правила обращения с ядовитыми и сильнодействующими лекарственными средствами, ознакомление с особенностями бухгалтерского учета и составлением финансовой отчетности в соответствующем учреждении, предприятии, организации, а также оценивание содержания актов ревизии или иной проверки. Еще одной обязательной формой применения специальных знаний является привлечение эксперта на проведение судебной экспертизы, в частности, экспертизы материалов, веществ и изделий, судебно-химической, физико-химической; фармацевтической; фармакологической, судебно-ме-

© ВАЦЮК В. О. – здобувач (Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом)

дицинской. Рассмотрена методика их проведения, возможности, диагностические и идентификационные задачи и для каждого вида судебной экспертизы сформирован перечень ориентировочных вопросов экспертам.

Ключевые слова: *лекарственные средства, незаконное обращение, досудебное расследование, следственные (розыскные) действия, специальные знания, экспертиза, эксперт.*

The article clarifies that during the investigation of illicit trafficking in toxic or potent substances there is a need to involve different categories in order to use their explanations and advisory (technical) assistance in conducting individual investigative (search) and other procedural actions, professional clarification provisions of legal acts defining special rules for handling poisonous and potent drugs, acquaintance with the peculiarities of accounting and preparation of financial statements in the relevant institution, enterprise, organization, as well as assessing the content of audit or other inspections. Another mandatory form of application of special knowledge is the involvement of an expert for forensic examination, in particular, examination of materials, substances and products, forensic chemical, physicochemical; pharmaceutical; pharmacological, forensic. The method of their implementation, possibilities, diagnostic and identification tasks are considered and for each type of forensic examination the list of indicative questions to experts is formed.

Key words: *medicines, illicit trafficking, pre-trial investigation, investigative (search) actions, special knowledge, expertise, expert.*

Експертиза в кримінальному провадженні: призначається, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання; проводиться експертом – особою, досвідченою в певній спеціальній галузі (галузях) знань; має самостійний характер та особливу процесуальну форму оформлення результатів. Проведення експертизи включає в себе: залучення експерта; проведення експертних досліджень; підготовку висновку експертом з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом. Зокрема, завдяки здобуткам науковців, станом на сьогодення, загальні питання призначення та проведення судових експертиз досить повно регламентується нормативно-правовими актами [1–5].

Проте, варто зауважити, що практика досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, показує, що поруч із загальними правилами та прийомами, що поширюються на всі види судових експертиз, призначення та проведення експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії має свої особливості відповідно до характеру об'єктів та завдань дослідження, що в свою чергу додатково потребує деяких уточнень та розробки відповідних наукових рекомендацій.

Досудове розслідування незаконних діянь з отруйними чи сильнодіючими лікарськими засобами вимагає залучення експертів з різних галузей знань. У такому аспекті особливостями цієї категорії кримінальних проваджень є:

а) самі отруйні та сильнодіючі лікарські засоби;

б) специфічна дія таких лікарських засобів і сліди, що залишаються ними під час потрапляння до організму людини;

в) процес їх виробництва (виготовлення), обладнання, що використовується в такому процесі;

г) галузь використання та особливі правила їх зберігання, обліку, перевезення, відпуску тощо.

Основним завданням таких досліджень є класифікація або ідентифікація наданих лікарських засобів. Так, поява великої кількості нових хімічних речовин, і відповідно нових отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, розширення їх асортименту на території нашої країни, а також ввезення їх з інших держав викликають труднощі, пов'язані зі встановленням їх групової належності та, відповідно, визначенням законності тих чи інших дій з ними. Навіть якщо отруйний чи сильнодіючий лікарський засіб промислового виробництва, має упаковку, етикетку, маркування, не завжди за наявними даними (зокрема за назвою) можна визначити його належність до категорії отруйних чи сильнодіючих відповідно до нормативно-правових документів, що регламентують законний обіг таких речовин.

Крім того, до цих досліджень слід віднести виявлення отруйних та сильнодіючих лікарських засобів у різних рідинах, харчових продуктах, інших середовищах, а також мікрочастинок або мікрослідів зазначених речовин на тілі та одязі людини, предметах обстановки. Однак, вважаємо, що деякі дослідження в межах криміналістичної експертизи матеріалів речовин та виробів, зокрема експертизу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, складно віднести до криміналістичних [6, с. 162], оскільки методи, що використовуються в них по суті не є криміналістичними, вони відносяться до методів предметних судових наук (хімії, фізики, біології, медицини тощо) і ніяких змін у зв'язку з використанням їх у практиці проведення експертиз у кримінальних провадженнях не зазнали [7, с. 52]. Основна частина експертиз, які проводяться щодо речовин, пов'язана з визначенням, чи є надана на дослідження речовина отруйною чи сильнодіючою, тобто зі встановленням їх загальної родової (групової) належності [8, с. 34].

Таким чином, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів можуть бути призначені:

– судово-хімічна або фізико-хімічна;
– фармацевтична;
– фармакологічна;
– судово-біологічна;
– судово-медична;
– технологічна;
– судово-бухгалтерська експертизи.

Судово-хімічна, фізико-хімічна експертиза: призначається для встановлення вмісту досліджуваної речовини, родової (групової) належності отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, їх назви, виявленні їх у різних середовищах, а також слідів їх на предметах обстановки із використанням методів хімічного аналізу. У спеціальній літературі наука про хімічне дослідження речових доказів називається судовою хімією, а використання знань у галузі судової хімії для вирішення питань, що поставлені слідчим суддею, судом чи органами досудового розслідування – судово-хімічною експертизою [9, с. 70–72].

Хімічна експертиза повинна призначатися в кожному кримінальному провадженні при вилученні будь-яких речовин (порошок, рідина, тверда маса тощо), походження яких при візуальному огляді встановити неможливо, але є підстави вважати, що вони можуть бути отруйними чи сильнодіючими. Основними завданнями, що вирішуються при проведенні цього виду експертизи є:

1) виділення отруйної (сильнодіючої) речовини з яких-небудь рідин, сумішей, нашарувань таких речовин на яких-небудь об'єктах;

2) дослідження знайдених речовин з метою з'ясування їх хімічного складу;

3) встановлення належності вилученої речовини до конкретної групи отруйних чи сильнодіючих;

4) визначення ваги отруйної чи сильнодіючої речовини, яка знайдена в чистому вигляді або у складі сумішей;

5) порівняльне дослідження різних об'єктів (речовин, вилучених в різних місцях, у різних людей тощо) на належність одному виробнику, одній партії;

6) встановлення джерела походження, способу виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

Об'єктами, що направляються на дослідження експерту, можуть бути:

а) речовини невідомого походження, які, зокрема, можуть бути отруйними чи сильнодіючими;

б) предмети, які були вилучені з огляду місця події, або під час проведення обшуку, на яких можуть бути залишені сліди отруйних чи сильнодіючих речовин (посуд, одяг, інші предмети підозрюваного, на яких ймовірно є мікрочастинки зазначених речовин; обладнання, яке можливо використовувалося для їх виготовлення та пакування тощо);

в) проби (змиви тощо) речовин, які вилучено з місця проживання підозрюваного та інших місць можливого незаконного виготовлення, зберігання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

Таким чином, факт виявлення зазначених засобів, їх мікрочастинок у місцях, де знаходився підозрюваний до його затримання, ідентифікація цих засобів, або мікрочастинок з тими, що було вилучено при затриманні, вже виключатимуть версії підозрюваного про те, що йому при затриманні підкинули такі речовини, або версію про те, що вилучена речовина чи засіб йому не належить тощо [10];

г) змиви з рук підозрюваного для встановлення факту вчинення будь-яких його дій з вилученими в нього отруйними чи сильнодіючими лікарськими засобами;

Крім того, хімічна експертиза може бути призначена й у випадках успішного проведення оперативної закупки отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з використанням грошових купюр, що помічені спеціальною хімічною речовиною для виявлення та дослідження слідів такої речовини на грошових купюрах, змивах з пальців підозрюваного, його одязі та інших предметах (якими можуть бути гаманці, портмоне, внутрішні поверхні кишень одягу тощо) [11, с. 11].

На вирішення експерта-хіміка можуть виноситися такі питання:

1) чи є на досліджуваних предметах нашарування якої-небудь хімічної речовини?

2) чи однакові за своїм хімічним складом нашарування на грошових купюрах (указати яких), що вилучено в підозрюваного, з речовиною на тампонах із змивами з рук підозрюваного та з представленим контрольним зразком спеціальної хімічної речовини (вказати його вид та назву)?

Подібні експертизи (по суті хімічні, фізико-хімічні) призначаються в 63 % кримінальних проваджень, а оскільки в переважній більшості розслідування здійснюють слідчі органів Національної поліції України, то їх проведення доручається експертам ДНДЕКЦ МВС України. Такі експертизи проводяться в межах експертизи матеріалів, речовин та виробів [12, с. 177] відповідними відділеннями (групами) у складі НДЕКЦ МВС України в областях [13], до того ж дослідження, наприклад, сильнодіючих лікарських засобів, разом з дослідженнями інших матеріалів, речовин та виробів (фарб, полімерних матеріалів, паперу, тканин, волокон, скла, кераміки, металів тощо) віднесено до фізико-хімічних досліджень.

Фармацевтична та фармакологічна експертизи. Фармація ж складає систему наукових знань на основі практичної діяльності, яка спрямована на видобуток, виготовлення, стандартизацію, дослідження, зберігання та відпуск лікарських засобів, до якої відносяться:

а) рецептура (лікарська) – про правила виписування рецептів;

б) фармацевтична хімія – про фізичні та хімічні властивості лікарських засобів, умови їх зберігання, а також методи дослідження якісного та кількісного складу;

в) технологія лікарських засобів (фармацевтична рецептура) про виготовлення їх у заводських (промислових) умовах за затвердженою нормативно-технічною документацією та в аптечних умовах за індивідуальними прописами [14, с. 26; 15, с. 43].

Тому, у віданні фармації можна виділити дві сфери діяльності, знання яких може бути використане при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів:

1) про самі лікарські засоби, їх склад, виробництво (технології, виробників) тощо.

2) про правила виписування рецептів, а також правила виготовлення, зберігання, відпуску лікарських форм.

Таким чином, *фармацевтична експертиза* може бути призначена для дослідження речовин за наявності у них ознак, за якими можна припустити, що вони є отруйними чи сильнодіючими лікарськими засобами (при вилученні їх в упаковці, за маркуванням, яке є на ній тощо), а також при виявленні та вилученні лікарських засобів різних форм (таблетки, драже, капсули, ампули тощо) без пізнавальних позначень [16].

На вирішення фармацевтичної експертизи можуть бути поставлені наступні запитання:

1) чи є дана речовина лікарським засобом, якщо так, то яке його найменування, який його склад, назва (хімічна формула) діючих речовин?

2) чи є даний лікарський засіб отруйним чи сильнодіючим?

3) чи містить дана суміш отруйну чи сильнодіючу речовину, якщо так, то яку і в якій кількості?

4) чи відповідає склад лікарського засобу написам на упаковці?

5) за заводською, аптечною технологією чи кустарним способом виготовлено представлену речовину?

6) чи виготовлені надані на дослідження лікарські засоби одним виробником, чи належать вони одній партії?

При встановленні обставин порушення правил поводження з отруйними чи сильнодіючими лікарськими засобами на вирішення експертизи можуть бути поставлені питання:

1) який порядок відпуску представленого на дослідження лікарського засобу, чи може він відпускатися без рецепту, у яких формах і в якій кількості?

2) чи відповідають умови виготовлення (зберігання, відпуску) отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів в аптеці, лікарні тощо вимогам чинних нормативно-правових актів?

3) чи є порушення правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, якщо так, то яких і в чому вони проявились?

3) хто в аптеці, лікарні тощо згідно з чинними нормативно-правовими актами (і якими) є відповідальним за дотримання правил виробництва виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів? Якими документами це регламентовано?

У свою чергу, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень корисливо-насильницького характеру, з використанням отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів як способу приведення потерпілого у безпорадний стан, може бути призначено *фармакологічну експертизу*, зокрема, на вирішення якої виносяться такі питання:

1) чи міг бути викликаний стан потерпілого дією зазначеного лікарського засобу, зокрема в кількості, вказаній підозрюваним (свідками) тощо?

2) якою дозою лікарського засобу (зазначається якого) потерпілий міг бути приведений у безпорадний стан?

3) який період дії зазначеного лікарського засобу на організм потерпілого, чи могли вплинути на його тривалість які-небудь зовнішні чинники (стан здоров'я потерпілого, спожиті спиртні напої чи інші лікарські засоби тощо)? Відповідь на це питання необхідна для встановлення часу вживання потерпілим отруйного (сильнодіючого) лікарського засобу.

Крім того, фармаколог може бути залучений для дослідження речовин, що можуть бути отруйними чи сильнодіючими, якщо в ході судово-хімічної експертизи неможливо визначити природу цієї речовини або речовину знайдено в малих кількостях, не достатніх для проведення судово-хімічної експертизи, або коли є сумнів у правильності висновків судово-хімічної експертизи. Такі дослідження можуть проводиться як у межах судово-медичної експертизи (у відділеннях токсикології) [17], так і окремо.

Проведення фармакологічної експертизи може бути доручено експертам науково-дослідних установ, що знаються на лабораторній та функціональній діагностиці, особливостях фармакокінетики та побічних ефектах лікарських препаратів, інших питаннях, що стосуються їх призначення та особливостей дії на організм людини. Додатково експерту для ознайомлення з обставинами вчинення кримінального правопорушення необхідно надати: протоколи допитів потерпілого, свідків, підозрюваного, про обставини, пов'язані з можливим вживанням потерпілим зазначених отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також медичну документацію (амбулаторну карту, історію хвороби при отриманні медичної допомоги після вживання таких лікарських засобів, акти медичного огляду).

Судово-біологічна експертиза. Необхідно приділити увагу особливостям об'єктів, які можуть бути направлені на біологічну експертизу, та питаннях, що вирішуються експертами-біологами в кримінальних провадженнях про незаконні діяння з отруйними чи сильнодіючими лікарськими засобами. Об'єктами біологічної експертизи можуть бути:

а) рослини, що відносяться до отруйних чи сильнодіючих (або їх частини: листя, стебла, корені, плоди, насіння тощо), а також речовини тваринного походження, які візуально визначаються як біологічні об'єкти, або сполуки рослинного чи тваринного походження, здатні при потраплянні в організм людини спричиняти захворювання або смерть. Метою дослідження таких речовин є встановлення їх належності до конкретного роду (виду) отруйних чи сильнодіючих речовин, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

б) сліди, мікрочастинки отруйних чи сильнодіючих речовин рослинного або тваринного походження, біохімічні, мікробіологічні, біологічні препарати, що знайдено на одязі, тілі, у приміщенні (вдома, на дачі, в гаражі тощо) підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення із зазначеними речовинами (наприклад, виготовлення таких речовин шляхом вирощування, збирання, висушування отруйних рослин тощо).

Технологічна експертиза. З'ясування обставин виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, чи то незаконні дії без спеціального дозволу або ж порушення правил їх виробництва, виготовлення, вимагає залучення фахівців, досвідчених у технології цих процесів. На вирішення технологічної експертизи можуть бути винесені такі запитання:

1) чи дотримані технологічні вимоги (регламент) при виготовленні зазначеної партії отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів?

2) чи відповідає кількість і склад витраченої сировини кількості продукції, яку вироблено за вказаний період часу, щодо вказаної партії продукції?

3) який проміжок часу потрібен для виробництва, виготовлення, вказаного обсягу продукції з використанням наявних ресурсів (обладнання, сировини, працівників тощо)?

Крім того, у разі вилучення предметів, які схожі на інструменти та обладнання, що можуть використовуватися для виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів перед експертами можна поставити такі запитання:

1) чи є представлені предмети обладнанням, що призначено для виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів?

2) чи виготовлені вони (предмети) промисловим способом?

3) у якій галузі промисловості використовується таке обладнання?

4) для виробництва, виготовлення яких речовин та засобів може використовуватися надане на дослідження обладнання, та на якому етапі технологічного процесу?

5) чи використовувалося надане обладнання для виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів?

Завершуючи, варто зазначити, що під час досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів можуть також проводитися:

– *почеркознавча експертиза* для дослідження текстів записок, які, як правило, вилучаються у підозрюваних, а також інших рукописів, що мають відношення до кримінального правопорушення, яке розслідується;

– *технічна експертиза документів* для дослідження на предмет встановлення ознак підробки як бланків документів, так і внесення будь-яких змін у зміст документів (рецептів на придбання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, документів первинного обліку на підприємствах, в установах, що задіяні в законному обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів тощо);

– *дактилоскопічна експертиза* з метою дослідження слідів пальців рук, які можуть бути знайдені на упаковках, посуді та інших предметах, яких могли торкатися підозрювані;

– *фоноскопічна експертиза* з дослідження магнітофонних записів телефонних переговорів збувальників отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з покупцями чи між собою учасників організованої групи, або аудіозаписів, здійснених при оперативній закупці, з метою встановлення дослівного змісту розмов та ідентифікації особи.

Проте, такі експертизи призначаються за необхідності та проводяться за загальними правилами і яких-небудь особливостей у кримінальних провадженнях саме цієї категорії не мають.

Отже, відсутність розроблених рекомендацій з проведення та використання результатів судових експертиз при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів призводить до того, що можливості цих експертиз на практиці використовуються не повною мірою або не використовуються взагалі. Зокрема, при вивченні матеріалів кримінальних проваджень було виявлено лише декілька випадків призначення фармацевтичної, технологічної, судово-бухгалтерської експертиз. До того ж це підтверджується й результатами опитування слідчих органів досудового розслідування. А це зрештою позначається на якості досудового слідства та ігноруванні правоохоронними органами деяких кримінальних правопорушень: адже набагато легше не починати досудове розслідування взагалі, ніж починати та мати надалі труднощі з доказуванням, зокрема з призначенням і проведенням судових експертиз.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

3. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: постанова КМУ від 20 червня 2000 р. № 988 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text.

4. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень), у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи: наказ МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text.

5. Положення про Експертну службу МВС України: наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text.

6. Митричев В. С. К вопросу о содержании и видах судебной идентификации. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1973. Вып. 10. С. 157-164.

7. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. К.: Юрінком Інтер, 2005. 386 с.

8. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы). К.: Выща школа, 1980. 160 с.

9. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / за ред. П. В. Коляди. Київ: ГСУ МВС України, 2002. 544 с.

10. Шаповалова В. О., Шаповалов В. В., Михайлов В. С., Кравчина Т. С. Лікарські засоби як об'єкти дослідження судової хіміко-фармацевтичної експертизи. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* : сб. науч.-практ. материалов. Харьков: Право, 1998. С. 156-158

11. Шаповалов В. В. Розробка науково-практичних основ в організації та проведенні судової хіміко-фармацевтичної експертизи лікарських засобів : автореф. дис. ... канд. фарм. н. Харків, 1997. 24 с.

12. Красюк І. П. Становлення і розвиток криміналістичних досліджень матеріалів, речовин та виробів в експертній службі МВС України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 2. С. 170-179.

13. Положення про Експертну службу МВС України : наказ МВС України від 03 листоп. 2015 р № 1343. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text.

14. Синев Д. Н. Технология и анализ лекарств: Руководство для фармацевтов. Л.: Медицина, 1989. 368 с.

15. Фармакология / под ред. И. Г. Арестова. Ростов-н/Д: Феникс, 2001. 320 с.

16. Шаповалова В. О., Шаповалов В. В., Михайлов В. С., Васіна Ю. В. Фармацевтичний аналіз сильнодіючого лікарського засобу на основі пропранололу та ацетилсаліцилової кислоти. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* : сб. науч.-практ. материалов. Харьков: Право, 1998. С. 150–152.

17. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: наказ МОЗ України від 17.01.1995 року № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text.

УДК 343

ГОЛИШЕВА У. І.

ПЕДАГОГ, ПСИХОЛОГ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються проблеми правової регламентації процесуального статусу педагога, психолога та їх участі у слідчих (розшукових) діях. Автор вважає, що педагог, психолог є самостійними учасниками процесу, і пропонує внести до Кримінального процесуального кодексу України зміни, які допоможуть уточнити їхній статус і роль у процесі за участю неповнолітнього.

Ключові слова: *педагог, психолог, слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього.*

© ГОЛИШЕВА У. І. – здобувач (Університет сучасних знань)

В статье рассматриваются проблемы правовой регламентации процессуального статуса педагога, психолога и их участия в следственных (розыскных) действиях. Автор считает, что педагог, психолог являются самостоятельными участниками процесса и предлагают внести в Уголовный процессуальный кодекс Украины изменения, которые помогут уточнить их статус и роль в процессе с участием несовершеннолетнего.

Ключевые слова: *педагог, психолог, следственные (розыскные) действия с участием несовершеннолетнего.*

The article considers the problems of legal regulation of the procedural status of a teacher, psychologist and their participation in investigative (investigative) actions. The author believes that the teacher, psychologist are independent participants in the process, and proposes to make changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine, which will help clarify their status and role in the process with the participation of a minor.

Key words: *teacher, psychologist, investigative (search) actions with the participation of a minor.*

Відповідно до Національної стратегії дій в інтересах дітей, забезпечення благополучного і захищеного дитинства є одним з основних національних пріоритетів. Захист дитинства виходить на перший план у кримінальній процесуальній політиці України. Офіційна статистика дозволяє відзначити деяке зниження кількості неповнолітніх, залучених до сфери кримінального судочинства. Однак як і раніше кількість їх велика, що викликає занепокоєння зі сторони як держави, так і суспільства в цілому. Так, у 2010 р. неповнолітніми було скоєно 78,5 тис. злочинів, у 2011 р. – 71,9 тис., у 2012 р. – 64,3 тис., у 2013 р. цей показник зріс до 67,2 тис. злочин [1].

Останні дані про злочинність неповнолітніх містять інформацію про те, що кожне вісімнадцяте кримінальне правопорушення (5,4%) в період з січня по грудень 2013 р. скоєно неповнолітніми або при їх співучасті. З січня по березень 2014 р. неповнолітніми та при їх співучасті скоєно 4,4% розслідуваних кримінальних правопорушень, тобто кожне двадцять третє [3].

У зв'язку з вищесказаним створення дружнього неповнолітньому правосуддя стало важливим напрямком не тільки розвитку кримінального процесуального законодавства, а й забезпечення благополучного і захищеного дитинства з урахуванням регіональних особливостей. Безумовно, в якості найважливішого і першочергового завдання при цьому виступає розширення сфери дії передбачених законом гарантій для неповнолітніх, залучених до кримінального процесу. Тому особливої актуальності набуває питання участі у кримінальному судочинстві педагога і психолога.

Педагог як учасник кримінального процесу був відомий ще дореволюційному праву. Спочатку Статут кримінального судочинства 1864 р. не містив відповідних положень [3], проте в 1897 р. законом «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також законоположень про їх покарання» до нього було внесено зміни. Відповідно до нововведень як зведених осіб до судового засідання могли викликатися лікарі, вихователі, вчителі та особи, які займаються або займалися вихованням юнацтва, за наявності клопотання батьків або на вимогу прокуратури, а також на розсуд суду [4].

Кримінально-процесуальним кодексом УРСР 1922 р. участь педагогів у кримінальному судочинстві не передбачалася, хоча на практиці останні нерідко залучалися до проведення допитів неповнолітніх [5]. Така рекомендація містилася в методичних вказівках про організацію прокурорського нагляду у справах неповнолітніх, затверджених заступником Генерального прокурора СРСР 05.01.1957 р. [6].

Вперше законодавче закріплення процесуальна фігура «педагог» отримала тільки в 1960 р. в КПК УРСР [7]. Так, у ньому йшлося про можливість участі педагога в допитах неповнолітніх свідків і обвинувачених.

Це стало важливим кроком у напрямку вдосконалення процесу провадження у кримінальних справах за участю неповнолітніх, оскільки раніше правова регламентація охоплювала лише участь педагога при допитах неповнолітніх як підозрюваного, обвинуваченого.

Зауважимо, що і при цьому в допиті обвинуваченого участь педагога все ще залишалася факультативною: він міг залучатися на розсуд слідчого або прокурора або за клопотанням захисника. Для участі в допиті неповнолітнього свідка були встановлені обов'язкові випадки (вік

допитуваного – до 14 років), а також факультативні (вік допитуваного – від 14 до 16 років) – на розсуд слідчого або суду.

У чинному КПК України також визначені обов'язкові випадки участі педагога, психолога, якщо в кримінальному провадженні бере участь підозрюваний, обвинувачений, який не досяг віку 16 років або досяг цього віку, але страждає психічним розладом або відстає в психічному розвитку. Підкреслимо, що в КПК УРСР йшлося про можливість участі виключно педагога. Залучення до кримінального процесу психолога стало допускатися з прийняттям КПК 1960 р. і тільки при допиті підозрюваного, обвинуваченого.

Пізніше законодавець істотно переглянув правила провадження слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх. Зміни торкнулися в тому числі і положень КПК України, які регламентують участь у кримінальному судочинстві педагога, психолога. Так, дія гарантії забезпечення прав та інтересів неповнолітніх у кримінальному процесі шляхом залучення педагога, психолога до участі у провадженні у справі суттєво розширилося.

По-перше, участь педагога, психолога стала можливою не тільки при допиті, але і при проведенні інших слідчих (розшукових) дій, провадження яких пов'язане з допитом осіб, а саме: одночасного допиту декількох осіб, впізнання та перевірки показань за участю неповнолітнього потерпілого або свідка на стадії досудового розслідування.

По-друге, на стадії досудового розслідування залучення до участі в процесі психолога (не тільки педагога) стало можливим як для свідка, так і для потерпілого.

По-третє, було збільшено вік неповнолітнього учасника кримінального процесу, до досягнення якого участь педагога, психолога носить обов'язків характер. Він склав 16 років (той же вік, що і для підозрюваного і обвинуваченого неповнолітнього учасника процесу).

Напевно, дані зміни можна розглядати як цілком логічні і такі, що заслуговують позитивної оцінки з боку юридичної спільноти. Однак все ж дозволимо собі зробити кілька критичних зауважень.

Незрозуміло, чому позитивні зрушення торкнулися тільки стадії досудового розслідування. На судових стадіях проблема ідентичності гарантій, встановлених для неповнолітніх учасників кримінального судочинства, залишається невирішеною. Питання щодо можливості залучення педагога та психолога для провадження інших, крім допиту, слідчих (розшукових) дій також відкрито. Вважаємо, що права неповнолітнього з будь-яким процесуальним статусом і на всіх стадіях кримінального процесу повинні бути однаково гарантовані.

Крім того, існує інший важливий аспект досліджуваної нами проблеми – процесуальний статус педагога і психолога. Глава 3 КПК України, а саме параграф 5 «Інші учасники кримінального провадження» не містить окремої статті, присвяченій його регламентації.

Така правова позиція законодавця породила в наукових колах дискусію щодо того, чи вважати педагога і психолога учасниками кримінального судочинства.

Найпоширенішими стали дві протилежні точки зору.

Одні науковці розглядають педагога, психолога в якості спеціалістів, оскільки вони володіють двома основними ознаками, властивими даному учаснику судочинства, – наявністю спеціальних знань і незацікавленістю в результатах провадження. Ще в 1966 р. О. Пюсса підкреслював наступне: «Педагога, який бере участь в допиті, треба процесуально розглядати як спеціаліста, тобто помічника слідчого, його консультанта» [8]. Він вказував, що на підставі наявних знань педагог має сприяти слідчому встановленню з допитуваним неповнолітнім необхідного контакту. Слід зазначити, що проблема регламентації правового статусу педагога з'явилася з моменту, коли указом Президії Верховної Ради УРСР від 31.08.1966 р. УРСР були внесені зміни, а саме введена ст. 133.1, присвячена участі спеціаліста [9]. Прийняття КПК України не вирішило цю проблему, через що коло вчених, які поділяють досліджувану точку зору, суттєво розширився. Так, у своєму дисертаційному дослідженні О.О. Новіков запропонував доповнити КПК нормою, в якій повинні бути закріплені випадки обов'язкової участі спеціаліста у слідчій дії, в тому числі зазначено на необхідність залучення педагога – у конкретно визначених випадках, а так само у конкретних випадках психолога [10]. Таким чином, О.О. Новіков відніс педагога і психолога до категорії спеціалістів.

Інші науковці наполягають на тому, що педагог і психолог – це самостійні учасники кримінального процесу.

Так, М.С. Строгович вважав, що «неправильно викликаного до слідчого педагога для участі в допиті неповнолітнього обвинуваченого ототожнювати з тим спеціалістом, участь якого передбачена статтею 133.1 КПК РРФСР» [11]. Після прийняття КПК України тих, які поділяють дану точку зору не стало менше. Її прихильники аргументують свою позицію, по-перше, тим, що

для педагога, психолога передбачено більш широке коло прав, а по-друге, тим, що мета участі в кримінальному процесі спеціаліста і педагога, психолога різні: останні залучаються не для надання слідчому сприяння в організації та веденні досудового розслідування, а для забезпечення прав і захисту інтересів неповнолітнього.

Цієї позиції, наприклад, дотримується С.В. Тетюєв, який наполягає на тому, що у педагога, який бере участь у допиті неповнолітнього, специфічні завдання та вони не збігаються із завданнями і функціями спеціаліста [12].

Збитковість даних уявлень вбачається лише в тому, що зараз не існує нормативного закріплення поняття «інтереси дитини (неповнолітньої)», тому і рішення суду не завжди відповідає саме інтересам дитини. Законодавче закріплення таких понятійних моментів у КПК України могло б послужити основою для створення комплексної системи захисту та забезпечення прав та інтересів дітей. В іншому ж вважаємо представлену наукову позицію виправданою.

Доцільно віднести педагога, психолога до розряду самостійних учасників кримінального процесу, включивши до групи «інші учасники кримінального провадження», і докладно регламентувати їх процесуальний статус. На це є цілий ряд причин.

По-перше, дійсно, поява в кримінальному процесі у конкретному провадженні будь-якого учасника диктується конкретною метою.

По-друге, розмірковуючи на тему історичної спадкоємності кримінально-процесуальної термінології та аналізуючи понятійний апарат, який використовує законодавець, не можна не звернути уваги на те, що до теперішнього часу законодавець вдавався до термінів «педагог» і «психолог», а не до поєднання «спеціаліст, який володіє знаннями в галузі педагогіки та психології».

По-третє, першим законодавче закріплення в якості учасника кримінального процесу отримав педагог. Це сталося в 1960 р., набагато раніше, ніж у КПК УРСР був названий такий учасник процесу, як спеціаліст. Пізніше, а саме з того моменту, коли указом Президії Верховної Ради УРСР в 1966 р. в КПК були внесені зміни (була введена норма, яка визначила порядок участі спеціаліста в процесі провадження по кримінальній справі), дане положення перетворилося на проблему регламентації правового статусу педагога.

З урахуванням усього вище викладеного вважаємо за необхідне законодавчо закріпити процесуальний статус педагога і психолога, у зв'язку з чим пропонуємо внести до чинного КПК України зміни, доповнивши його ст. 72-2 такого змісту: «Стаття 72-2. Педагог, психолог. Педагог – особа, зайнята на педагогічних посадах в організаціях (або у індивідуальних підприємців), які здійснюють навчання за основними, а також додатковими загальноосвітніми програмам або програмам професійного навчання, що залучається в порядку, встановленому цим Кодексом, для участі у провадженні таких слідчих (розшукових) та процесуальних дій, як допит, одночасний допит декількох осіб, впізнання та перевірка показань за участю неповнолітнього потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого.

До організацій, які здійснюють навчання, належать ті, що здійснюють освітню діяльність організації, у тому числі наукові організації, організації для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, організації, які здійснюють лікування, оздоровлення та (або) відпочинок, організації, що здійснюють соціальне обслуговування, та інші юридичні особи.

Психолог – особа, яка володіє знаннями в галузі підліткової психології, залучений у порядку, встановленому цим Кодексом, для участі у провадженні таких слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, як допит, одночасний допит декількох осіб, впізнання і перевірка показань за участю неповнолітнього потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого.

Педагог, психолог залучається для участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях з метою забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього учасника кримінального провадження, а також надання сприяння у встановленні психологічного контакту з неповнолітнім, допомоги в постановці питань.

Педагог, психолог має право:

1) відмовитися від участі у кримінальному провадженні, якщо він не володіє відповідними спеціальними знаннями;

2) знайомитися з матеріалами провадження, що характеризують особу неповнолітнього;

3) ставити запитання учасникам слідчої (розшукової) дії з дозволу дізнавача, слідчого та суду;

4) заявляти клопотання, пов'язані з недопущенням негативного впливу на особу неповнолітнього (в тому числі про оголошення перерви в слідчій (розшуковій) дії, про відвід некоректного питання тощо);

5) знайомитися з протоколом допиту і робити письмові зауваження про правильність і повноту зроблених у ньому записів закінчення слідчої (розшукової) дії;

6) подавати скарги на дії (бездіяльність) і рішення дізнавача, слідчого, прокурора і суду, що обмежують його права;

7) отримувати відшкодування витрат, пов'язаних з явкою до місця провадження слідчої (розшукової) дії, та винагороду за участь у слідчій (розшуковій) дії згідно частини цього Кодексу.

До початку слідчої (розшукової) дії з участю неповнолітнього педагогу, психологу роз'яснюються його права, про що в протоколі робиться відповідний запис.

Педагог, психолог не має права ухилятися від явки за викликами дізнавача, слідчого або до суду, а також розголошувати дані досудового розслідування, що стали йому відомими у зв'язку з участю у кримінальному провадженні».

Список використаних джерел:

1. Кількість злочинів, скоєних окремими категоріями осіб. URL: www.gks.ru/free_doc/new_site/population/ pravo/10-03.htm.

2. Стан злочинності за січень-грудень 2013 року. URL: http://mvd.ru/Deljatelnost/statistics/reports/item/1609734.

3. Статут кримінального судочинства від 20.11.1864 р. URL: http://base.garant.ru/57791498/# ixzz3ALH4wlVK.

4. Статут кримінального судочинства з пізніми узаконеннями, законодавчими мотивами, роз'ясненнями. В. Ширков. СПб., 1899. С. 279; Статут кримінального судочинства: систематичний коментар / під заг. ред. М. М. Гернета. М., 1914. Вип. II. С. 526.

5. КПК УРСР. 1922. № 20–21. Ст. 230; 1923. № 7. С. 106.

6. Тетюєв С.В. Про регламентацію участі педагога (психолога) у провадженні у кримінальних справах щодо неповнолітніх у країнах СНД. *Журнал російського права*. 2009. № 7. С. 84–90.

7. Відомості ВР УРСР. 1960. № 40. Ст. 592.

8. Пюсса О. Участь педагога в допиті неповнолітніх. *Правознавство*. 1966. № 4. С. 163-165.

9. Матвєєв С.В. Спірні питання участі третіх осіб в отриманні свідчень неповнолітніх у кримінальному процесі. *Наукові праці МДЮА*. 2007. № 2. С. 335-346.

10. Новіков О.О. Інститут спеціаліста в кримінальному судочинстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Калінінград, 2007. С. 8.

11. Строгович М.С. Курс радянського кримінального процесу. М. 1970. Т. 2. С. 477.

12. Тетюєв С.В. Педагог (психолог), який бере участь у допиті неповнолітнього, та «інші» учасники кримінального судочинства: загальне і особливе. *Юридичний журнал*. 2009. № 6. С. 135-140.

УДК 351.746.2

ДЗЮБИНСЬКИЙ В. В.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАННЯ ТА/АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Автором досліджуються процесуальних гарантій порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування вимагання та/або одержання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин. Визначено, що основними гарантіями процесуального порядку проведення НСРД є дотримання норм процесуального законодавства, а саме: підстав проведення, прийняття рішення та проведення уповноваженою особою, складення протоколу, повідомлення особи щодо тимчасового обмеження її конституційних прав.

Ключові слова: *досудове розслідування, доказування, негласні слідчі (розшукові) дії, процесуальні гарантії, права особи.*

Автором исследуются процессуальные гарантии порядка проведения негласных следственных (розыскных) действий при досудебном расследовании вымогательства и/или получения неправомерной выгоды в сфере земельных отношений. Определено, что основными гарантиями процессуального порядка проведения НСРД есть соблюдение норм процессуального законодательства, а именно: оснований проведения, принятия решения и проведения уполномоченным лицом, составление протокола, уведомление лица о временном ограничении его конституционных прав.

Ключевые слова: *досудебное расследование, доказывание, негласные следственные (розыскные) действия, процессуальные гарантии, права личности.*

The author examines the procedural guarantees of the procedure for conducting covert investigative (search) actions during the pre-trial investigation of extortion and / or obtaining illegal benefits in the field of land relations. It is determined that the main guarantees of the procedural order of the NRSD are compliance with procedural legislation, namely: the grounds for conducting, decision-making and conducting by the authorized person, drawing up a protocol, notifying the person about the temporary restriction of his constitutional rights.

Key words: *pre-trial investigation, evidence, covert investigative (search) actions, procedural guarantees, individual rights.*

Постановка проблеми. Одним із основних засобів збирання доказів під час досудового розслідування вимагання та/або одержання неправомірної вигоди у сфері земельних відносин є негласні слідчі (розшукові) дії. НСРД як новий інститут закріплений Кримінальним процесуальним кодексом України і є новим напрямком діяльності.

Проведення НСРД надає можливості слідчому ефективніше виявляти й розслідувати найбільш складні та латентні злочини, розслідування яких іншими засобами надзвичайно складне, й підчас неможливе [1, с. 150]. Ефективність будь-якої діяльності залежить від постійного та дієвого контролю за виконанням поставлених завдань. Дієвість контролю може бути досягнута, якщо він здійснюється постійно, своєчасно й по суті; проводитися систематично й повному обсязі – епізодичний і запізнений контроль дорівнює його відсутності [2, с. 232]. Закріплення даного інституту покликане надати право слідчому (детективу) як суб'єкту кримінальної процесуальності отримувати, перевіряти, використовувати докази шляхом здійснення гласної та негласної ді-

© ДЗЮБИНСЬКИЙ В. В. – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів (Харківський національний університет внутрішніх справ)

яльності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Також, інститут оперативно-розшукової діяльності потребував певного переформатування, переходу від «радянських», «таємних» методів здобуття відомостей про злочин. Адже, закріплений Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчими актами порядок здобуття відомостей щодо протиправної діяльності окремих осіб усе частіше судом визнавався недопустимим доказом. Причинами цього, стала відсутність законодавчого закріплення переліку ОРЗ, процесуального порядку проведення та використання у доказуванні [3, с. 36].

Стан дослідження. Проблемні питання підготовки, проведення та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у своїх наукових працях досліджували: В. Глушков, В. Журавель, О. Комарницька, Б. Лук'янчиков, Д. Сергєєва, С. Тарадойна, Р. Шехавцов, О. Шило, В. Шепітько, М. Шумило та ін.

Виклад основного матеріалу. КПК України закріплює основні гарантії проведення НСРД, дотримання яких надає можливість повноцінно використовувати одержані результати як докази. І як вірно стверджується, використання можливостей вказаного інституту слідчим, прокурором як стороною обвинувачення дає в руки органів досудового розслідування важливі й дієві засоби збирання й перевірки доказів в інтересах повного й об'єктивного виконання завдань кожного кримінального провадження. Така негласна діяльність органів кримінального переслідування відома і з успіхом використовується в багатьох країнах світу [4, с. 293].

Порядок проведення НСРД закріплено в кримінальному процесуальному законодавстві України, яке передбачає дотримання певних процесуальних вимог до їх проведення та використання під час досудового розслідування [5, с. 170]. До основних з них можна віднести: прийняття рішення про проведення НСРД потребує наявності відповідних підстав; відомості про злочин в Єдиному реєстрі досудових розслідувань; процесуальні документи, складені при проведенні НСРД, повинні відповідати вимогам КПК України; рішення про проведення НСРД приймається виключно уповноваженим на це суб'єктом; проводити НСРД мають право уповноважені на це суб'єкти; зміст протоколу про проведення НСРД повинен відповідати інформації, що міститься на матеріальних носіях інформації; процесуальні документи (клопотання, ухвала слідчого судді, постанова, доручення, протокол) та додатки до протоколів повинні містити обставини, які свідчать про відсутність під час НСРД провокування особи на вчинення злочину та вказівка про застосування спеціальних імітаційних засобів; матеріали кримінального провадження повинні містити повідомлення особи про факт і результати проведення відносно неї НСРД [5, с. 170 172]. Також В. Г. Дрозд обґрунтовано зазначає, що допустимість доказів, отриманих за результатами проведення НСРД визначається за загальними критеріями їх допустимості: дотримання процесуальної форми отриманих доказів; збирання доказів належним суб'єктом кримінального процесу; належне джерело отримання доказів; належний спосіб отримання доказів [6, с. 113].

Процесуальний порядок прийняття рішення про проведення НСРД у кримінальному провадженні – це процес, який полягає у прийнятті комплексного процесуального рішення, що складається з послідовності регламентованих нормами КПК України етапів і проміжних процесуальних дій, а саме: визначення наявності правових підстав для проведення певної НСРД (кримінальне провадження про злочин відповідного ступеня тяжкості та неможливість отримання відомостей про злочин і особу, яка його вчинила, в інший спосіб); визначення суб'єкта, уповноваженого приймати рішення про проведення певної НСРД (слідчий, прокурор, слідчий суддя); виконання послідовності проміжних процесуальних дій і складання процесуальних документів, необхідних для прийняття рішення про проведення відповідної НСРД (винесення постанови про прийняття рішення про проведення певної НСРД, погодження відповідної постанови з керівником органу досудового розслідування, підготовка клопотання про дозвіл на проведення певної НСРД, погодження відповідного клопотання з прокурором, розгляд клопотання слідчим суддею, постановлення ухвали слідчим суддею) [7, с. 194].

Наведений аналіз, дає можливість визначити основні процесуальні гарантії порядку проведення НСРД, зокрема:

по-перше, це підстави прийняття рішення проведення НСРД. Так, ст. 246 КПК України визначає такі підстави як неможливість в інший спосіб отримати відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила та виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [8], окрім установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) та здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 264 КПК України).

Поряд з цим, на сьогодні наявна практична проблема використання у доказуванні результатів НСРД, які були отримані по тяжким злочинам, але в процесі досудового розслідування здійснено перекваліфікацію кримінального правопорушення на менш тяжкий. Особливо це стосується фактів одержання неправомірної вигоди, у т.ч. в сфері земельних відносин.

Щодо наведеної проблематики серед суддів, адвокатів та науковців існують різні бачення щодо даної проблеми, зокрема, якщо на момент проведення НСРД існували достатні підстави для обґрунтованого припущення щодо вчинення особою діяння, яке кваліфікується відповідно до закону про кримінальну відповідальність як тяжкий або особливо тяжкий злочин, а при проведенні подальшого досудового розслідування кваліфікацію було змінено на таку, що передбачає відповідальність за злочин середньої тяжкості, то фактичні дані, отримані в результаті проведення НСРД, можуть бути доказами в даному кримінальному провадженні. Якщо ж на момент проведення НСРД вказані достатні підстави для кваліфікації діяння як тяжкого чи особливо тяжкого злочину не існували (тобто, кваліфікація була помилковою або свідомо «завищеною»), отримані в їх результаті фактичні дані не можуть бути визнані доказами [9, с. 160]. Підтвердження даного твердження наявна судова практика, зокрема у судовому вироці було констатовано, що з метою забезпечення можливості проведення НСРД було штучно завищено кваліфікацію інкримінованого діяння на ч. 3 ст. 368 КК України при пред'явленні підозри. Після проведення НСРД підозра була змінена на ч. 1 ст. 368 КК України. Як зазначив суд у своєму рішенні, для слідства було очевидним, що правильною є кваліфікація за ч. 1 ст. 368 КК України, а тому штучне завищення інкримінованої статті за тяжкістю з метою використання негласних слідчих дій є незаконним і суперечить вимогам ст. 3 Конституції України та принципу справедливості. У зв'язку з цим, на думку суду, всі негласні слідчі дії були незаконними, а одержані фактичні дані недопустимими [10, с. 177 178]. У постанові Верховного Суду зазначено, що результати НСРД є допустимими доказами про провадженням середньої тяжкості, якщо вони були отримані в період коли злочин міг вважатися тяжким [11]. Також, суд повинен перевірити чи не було внесення відомостей до ЄРДР за ч. 3 ст. 368 КК України необґрунтованим і направленим на штучне створення умов для проведення НСРД з огляду на те, що ст. 246 КПК України визначено надання дозволу на проведення НСРД у кримінальному провадженні лише щодо тяжких та особливо тяжких злочинів [12, с. 33].

Ураховуючи цю позицію пропонуємо внести відповідні зміни до ч. 8 ст. 271 КПК України, а саме: «Контроль за вчиненням злочину у виняткових випадках може проводитися по нетяжким злочинам на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами цього Кодексу»;

по-друге, законодавець визначив суб'єктів прийняття рішення про проведення. Так, ч. 3 ст. 246 КПК України передбачає, що рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором [8], зокрема, як приклад, слідчий приймає рішення про проведення спостереження за річчю чи місцем; прокурор – контроль вчинення злочину; слідчий суддя – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

Також, рішення про проведення НСРД повинні відповідати положенням КПК України, а саме: ухвала слідчого судді повинна відповідати ч. 4 ст. 248 КПК України, а постанова відповідати ст. 110, 271, 272, 273 КПК України. Окрім цього, якщо розглядати проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, то постанова повинна відповідати ст. 250 КПК України, а також в окремих випадках у клопотаннях зазначається, що невідкладне проведення НСРД має сприяти одержанню фактичних даних, якими можна буде обґрунтувати затримання особи та обрання щодо неї запобіжного заходу у формі тримання під вартою, що надасть змогу запобігти вчиненню нею нових злочинів. Таке обґрунтування в цілому є прийнятним [13, с. 284];

по-третє, закріплення суб'єктів проведення НСРД, зокрема, проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України (ч. 6 ст. 246 КПК України) [8]. Окрім цього, статті 36, 40, 40-1 КПК України надають відповідно право прокурору, слідчому, дізнавачу доручати оперативному підрозділу проводити НСРД.

Також до вищенаведеного, у рішенні суду зазначається, що проведення співробітниками оперативного підрозділу НСРД без доручення на те слідчого, прокурора тягне за собою недопустимість отриманих доказів й це доручення повинно бути відкрите стороні захисту в поряд-

ку ст. 290 КПК України [14], якщо воно не містить відомостей, які підпадають під державну таємницю;

по-четверне, передбачення процесуального закріплення проведення НСРД. Так, у відповідності до ст. 252 КПК України, фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК України [8], тобто згідно ст. 104, якої визначено вимоги до протоколів. Також, у ст. 252 КПК України передбачено, що за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки [8]. Отже, як бачимо, КПК України передбачено, що за результатами проведення НСРД складається протокол, окрім спеціальної норми закріпленої ч. 4 ст. 262 КПК України, якою визначено, що про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції складається протокол згідно з вимогами КПК України [8].

Не менш важливою гарантією є передбачення, що протокол:

повинен бути складений протягом 24 год з моменту завершення проведення НСРД та направлений прокурору. Нажаль, особи, які проводять НСРД, про що зазначають (14,8 % опитаних респондентів), інколи складають протоколи з порушенням цих строків, що може негативно скластися у процесі оцінки відповідних результатів НСРД як докази, оскільки КПК України чітко визначив дану процесуальну гарантію дотримання строків;

складається особою, яка була ініціатором проведення НСРД чи якій доручення виконання відповідної НСРД, оскільки назва та зміст протоколу повинні відповідати назві НСРД, рішення про проведення якого було прийнято. Хоч і наявна судова практика [15], яка вказує, що якщо у випадках не точної назви протоколу, зміст викладених відомостей відповідає наявному рішенню про проведення НСРД, то це не є порушенням КПК України. Натомість, на наше переконання, для дотримання процесуальних гарантій при складанні протоколів необхідно дотриматися обов'язкових умов, які передбачатимуть вид НСРД в рішенні (ухвалі чи постанові), протоколі щодо проведення та його змісту;

по-п'яте, закріплено порядку повідомлення особи щодо проведення відносно неї НСРД (ст. 253 КПК України), зокрема, практики Європейського суду з прав людини, свідчить, що особа повинна бути повідомлена про проведення відносно неї заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням її конституційних прав, щоб вона мала можливість захистити та відновити свої права, у разі незаконно їх порушення [16, с. 75]. За таких умов, наявність у національному законодавстві правових норм, які визначають засади функціонування механізму контролю за законністю проведення НСРД є вагомою гарантією дотримання прав людини в ході їх здійснення [17, с. 115].

Отже, законодавець закріпив процесуальну гарантію дотримання право особи, зокрема, якщо в ході досудового розслідування не дотримано даного порядку, то суд, у результаті розгляду клопотання сторони захисту, вправі визнати такий доказ як недопустимий. Про це також свідчить судова практика, зокрема, навіть в разі наявності в матеріалах провадження розписки про ознайомлення з матеріалами справи у порядку ст. 290 КПК України не знімає офіційного повідомлення, передбаченого ст. 253 КПК України про обмеження прав під час проведення НСРД [18].

Висновки. Ураховуючи окреслене можна стверджувати, що основними гарантіями процесуального порядку проведення НСРД є дотримання норм процесуального законодавства, а саме: підстав проведення, прийняття рішення та проведення уповноваженою особою, складення протоколу, повідомлення особи щодо тимчасового обмеження її конституційних прав.

Список використаних джерел:

1. Цільмак О. М., Проценко О. О. Професійно важливі уміння, які обумовлюють компетентне проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2014. № 3. С. 149-151.

2. Бурбика М.М. Координаційна діяльність органів прокуратури в сфері протидії злочинності: організаційно-правові засади: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2011. 305 с.

3. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2018. 241 с.

4. Колесник В. А. Гарантії дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2021. № 63. С. 293–297.

5. Тарасенко О.С. Допустимість доказів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ : НАВС, 2017. Ч. 1. С. 170–172.

6. Дрозд В. Г. Проблеми допустимості доказів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій при здійсненні особливого режиму досудового розслідування. *Діджиталізація і безпека* : матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Харків, 19 листоп. 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головкіна; МОН України, Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, НАПН України, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Координатор проектів ОБЄ в Україні, Європ. експертна асоц., Держ. служба спец. зв'язку та захисту інформації України, Департамент кіберполіції НП України. Харків: Право, 2020. С. 112–116.

7. Ховавко С. М. Процесуальний порядок прийняття рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2013. № 4. С. 193–195.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Голос України* від 19.05.2012. № 90-91.

9. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2017. 256 с.

10. Туманянц А. Р. Гарантії забезпечення законності та обґрунтованості проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. Вип. 10 (ювіл.). С. 175–179.

11. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 травня 2020 року у справі № 328/1949/16-к (провадження № 51-418 км 20). Київ. URL: https://zakon.cc/court/document/read/89564191_31d1af63.

12. Узагальнення практики суду касаційної інстанції з питань проведення та оцінювання результатів НС(Р)Д у кримінальному провадженні. Тренінговий цент прокурорів України. 2021. URL: https://ptcu.gp.gov.ua/digest/digest-ptcu-03.pdf.

13. Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є Визначення судом допустимості доказів, одержаних під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 5/2019. С. 283 285.

14. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі № 588/1199/16-к (провадження № 51-3127км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505861.

15. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі № 675/1046/18 (провадження № 51-3942км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505906

16. Гагач В. А. Дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Правові засоби захисту прав людини в 18 контексті трансформації українського суспільства* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10–12 груд. 2015 р.). К. : Громадська організація «Фундація науковців та освітян» (ESF), 2015. С. 75–78.

17. Білічак О. Прокурорський нагляд за законністю провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний вісник.* 2014. № 5. С. 115-120.

18. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 квітня 2020 року у справі № 607/15414/17 (провадження № 51-6202км19). Київ. URL: https://zakon.cc/court/document/read/88602316_0d02bc29.

УДК 349.6

ЄРМАКОВ Ю. О.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР

У статті визначено дилему (яка розглянута з точки зору реалізації стосовно кримінальних правопорушень (та/або осіб, які їх готують), вчинюваних у сфері використання та охорони надр) пов'язану з відсутністю нормативного регулювання участі оперативних підрозділів у проведенні оперативно-профілактичних заходів та їх компетенцією. Визначено поняття, зміст оперативно-розшукової профілактики кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр, виокремлено її основні складові, напрямки, стадії та взаємозв'язок між ними. Доведено, що необхідно розмежувати процес організації оперативно-розшукової профілактики (за етапами) та безпосередньо процес оперативного впливу (етапи якого залежать від стадії оперативно-значимої поведінки особи). Визначено етапи організації оперативно – розшукової профілактики кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр та її стадії (попередження кримінальних правопорушень; запобігання кримінальних правопорушень; відвернення кримінальних правопорушень; припинення кримінальних правопорушень). Зроблено висновок, що оперативно-розшукова профілактика кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання надр – це комплекс оперативно-профілактичних заходів, які здійснюються в умовах неочевидності уповноваженими на проведення ОРД суб'єктами із застосуванням сил, засобів та методів ОРД, об'єктом впливу яких є причини, які обумовлюють можливість вчинення кримінального правопорушення, умови, що сприяють його вчиненню, а також особи, які готують, задумують або вчинюють кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони надр.

Ключові слова: *сфера використання та охорони надр, кримінальні правопорушення, оперативно-розшукова профілактика, поняття, етапи, стадії.*

В статье определена дилемма (рассмотренная с точки зрения реализации в отношении уголовных правонарушений (и/или лиц, их готовящих), совершаемых в сфере использования и охраны недр), связанную с отсутствием нормативного регулирования участия оперативных подразделений в проведении оперативно-профилактических мероприятий и их компетенцией. Определены понятие, содержание оперативно-розыскной профилактики уголовных правонарушений в сфере использования и охраны недр, выделены ее основные составляющие, направления, стадии и взаимосвязи между ними. Доказано, что необходимо разграничить процесс организации оперативно-розыскной профилактики (по этапам) и процесс оперативного воздействия (этапы которого зависят от стадии оперативно-значимого поведения личности). Определены этапы организации оперативно – розыскной профилактики уголовных правонарушений в сфере использования и охраны недр и ее стадии (предупреждение уголовных правонарушений; предотвращение уголовных правонарушений; предотвращение уголовных правонарушений; прекращение уголовных правонарушений). Заключено, что оперативно-розыскная профилактика уголовных правонарушений в сфере охраны и использования недр – это комплекс оперативно-профилактических мероприятий, которые осуществляются в условиях неочевидности уполномоченными на проведение ОРД субъектами с применением сил, средств и методов ОРД, объектом влияния которых есть причины, обуславливающие возможность совершения уголовного правонарушения, условия, способствующие его совершению, а также лица, готовящие, задумывающие или совершающие уголовные правонарушения в сфере использования и охраны недр.

Ключевые слова: *область использования и охраны недр, криминальные правонарушения, оперативно-розыскная профилактика, понятия, этапы, стадии.*

© ЄРМАКОВ Ю. О. – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора (Навчально-науковий інститут Національної академії внутрішніх справ)

The article identifies a dilemma (which is considered in terms of implementation in relation to criminal offenses (and / or persons who prepare them) committed in the field of subsoil use and protection) related to the lack of regulation of the participation of operational units in operational and preventive measures and their competence. The concept, content of operative-search prevention of criminal offenses in the field of subsoil use and protection are defined, its main components, directions, stages and interrelation between them are singled out. It is proved that it is necessary to distinguish between the process of organization of operative-search prophylaxis (by stages) and directly the process of operative influence (the stages of which depend on the stage of operatively significant behavior of a person). The stages of organization of operative – search prevention of criminal offenses in the field of subsoil use and protection and its stage (prevention of criminal offenses; prevention of criminal offenses; prevention of criminal offenses; cessation of criminal offenses) are determined. It is concluded that operational and investigative prevention of criminal offenses in the field of protection and use of subsoil is a set of operational and preventive measures carried out in conditions of uncertainty by authorized entities with the use of forces, means and methods of ORD, the object of which there are reasons that determine the possibility of committing a criminal offense, the conditions that contribute to its commission, as well as persons who prepare, conceive or commit criminal offenses in the field of use and protection of subsoil.

Key words: *sphere of subsoil use and protection, criminal offenses, operative-search prevention, concepts, stages, stages.*

Постановка проблеми. До заходів оперативної профілактики науковцями відносяться: заходи морально-виховного характеру (спрямовані на вдосконалення правосвідомості суспільства за допомогою правової освіти, правової пропаганди, виховання, підвищення морально-культурного рівня); технічні заходи (перехід на більш сучасні технологічні процеси, що забезпечують зменшення відходів та їх максимальну утилізацію, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд; соціальні заходи (розроблення та реалізація регіональних соціальних програм, спрямованих на вирішення проблем депресивних територій, насамперед з питань забезпечення зайнятості населення, створення нових робочих місць, підвищення з цією метою ефективності роботи служб зайнятості; організації належного контролю за виконанням таких програм) [1, с. 25-26]. На нашу думку, зазначені заходи не можуть бути реалізовані оперативними підрозділами, оскільки ті мають чіткий організаційно-правовий статус та інші завдання, а проведення вищезазначених заходів відноситься до компетенції контролюючих органів. З іншого боку, профілактика правопорушень оперативно-розшуковими методами та засобами передбачає участь підрозділів у загальних профілактичних заходах, які є складовою частиною політичної, економічної, ідеологічної і виховної діяльності держави та суспільства; організація і безпосереднє здійснення індивідуальних оперативно-розшукових і профілактичних заходів щодо осіб, від яких, відповідно до їх антисуспільної поведінки, можна очікувати вчинення злочинів; організація і безпосереднє проведення оперативно-розшукових заходів, які можуть перешкодити вчиненню злочинів, що готуються [2, с. 74]. У сучасних умовах необхідно відмітити: відсутність відомчої концепції оперативної профілактики (72,4%); відсутність чіткого правового поля та меж компетенції оперативних підрозділів у попередженні кримінальних правопорушень (77,4%); наявність протиріч у понятійних підходах, чіткого формулювання у законодавчих актах (46,4%); термінологічна специфіка превентивної оперативно-розшукової діяльності, особливості використання сил, засобів та методів ОРД вимагають чіткого визначення прав та обов'язків її суб'єктів та виокремлення об'єктів превентивного впливу (40,3%); відсутність переліку підстав (та їх правової регламентації), які дозволяють здійснювати оперативно-профілактичний вплив на конкретних осіб (40,3%) (без загрози порушення особистих прав громадянина). Таким чином виникає дилема – з одного боку оперативні підрозділи повинні приймати участь у проведенні оперативно-профілактичних заходів, а з іншого – у них інша компетенція. Власне нас вона цікавить з точки зору реалізації стосовно кримінальних правопорушень (та/або осіб, які їх готують), вчинюваних у сфері використання та охорони надр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, які досліджували цю проблематику, висловлювали різні думки щодо місця оперативно – профілактичних заходів у загальній системі кримінологічної профілактики; їх переліку та допустимості за умов, коли кримінальне правопорушення ще не вчинено; відмінності від кримінологічних заходів профілактики тощо. Основний понятійно – категоріальний апарат оперативно-розшукової профілактики розглянув

І.В. Василинчук, який зазначив, що під час здійснення заходів оперативно-розшукової профілактики оперативні підрозділи застосовують особливу тактику отримання і використання оперативно-розшукової інформації. Так, рішення про проведення оперативно-профілактичних заходів приймають у разі, якщо в діях осіб не вбачається ознак кримінального правопорушення (в іншому разі заводять оперативно-розшукову справу (відповідно до вимог ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») з метою припинення злочину) [3, с. 134]. І.О. Крєпаков вважає, що оперативно-розшукова профілактика – це напрям діяльності (обов'язок) оперативних підрозділів, що має за мету вжиття певних методів та заходів спрямованих на усунення причин та умов, тобто об'єктивних факторів дійсності, що можуть вплинути на особистість, сприяючи формуванню у неї злочинної установки, а також встановлення індивідуальних ознак-схильності особи до вчинення злочину з метою здійснення превентивної психокорекції свідомості [4, с. 109]. В.П. Кушпіт зазначає, що заходи оперативно-розшукової профілактики є більш жорсткими, «рішучими», порівняно з заходами кримінологічної профілактики, тому оперативно-розшукова профілактика розглядається не лише як діяльність щодо виявлення та усунення криміногенних факторів, встановлення осіб з криміногенними нахилами з метою проведення з ними відповідної виховної роботи [5, с. 328]. Серед науковців також є думки, що найбільш бажаного результату під час проведення діяльності із запобігання злочинності можна досягти, вживаючи комплекс оперативно-розшукових заходів.

Метою статті є визначення оперативно-розшукової профілактики кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання надр та виокремлення її основних елементів.

Виклад основного матеріалу. Заходи оперативно-розшукової профілактики можуть полягати у наданні інформації, отриманої в процесі пошукової діяльності, до державних контролюючих органів, а так само існує зворотній зв'язок – кримінологічна інформація використовується як з метою інформаційного забезпечення пошукової діяльності та послідуючого оперативно-профілактичного впливу.

Ми виокремлюємо ознаки оперативно-профілактичних заходів, а саме: здійснюються із застосуванням сил, засобів та методів ОРД (60,8%); суб'єкти проведення заходів – це виключно оперативні підрозділи (77%); об'єкти оперативного впливу – це причини та умови, які обґрунтовують можливість та сприяють вчиненню виключно кримінальних правопорушень, а також особи, які готують, задумують або вчинюють кримінальні правопорушення (24,5%); заходи здійснюються в умовах неочевидності, прихованості впливу на об'єкт (58%).

Наразі у різних нормативних актах фігурують різні терміни «попередження», «запобігання», «припинення», «профілактика» у поєднанні з оперативною функцією і об'єднані одним змістовним навантаженням. Так само у наукових колах кілька десятиріч точиться дискусія стосовно змістовного та термінологічного співвідношення зазначених понять. Переважна частина науковців, визначаючи оперативно-розшукову профілактику, акцентують увагу на її специфічних ознаках, зокрема: використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів (гласних і негласних) щодо виявлення та усунення причин і умов злочинів, впливу на осіб з криміногенними нахилами [6, с. 242; 7, с. 231]; здійснення заходів профілактики суб'єктами оперативно-розшукової діяльності [8, с. 43-46; 9, с. 16-17]; прихованість впливу на об'єкти (причини злочинності, умови, які сприяють учиненню окремих видів злочинів, правопорушник та його поведінка) та реалізація профілактичних заходів від одержання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей щодо усунення протиправної поведінки, протиправної ситуації (обстановки), недопущення настання суспільно небезпечних наслідків [10, с. 54]; об'єктами індивідуальної оперативно-розшукової профілактики є не будь-які особи з криміногенними нахилами, які допускають порушення норм моралі чи правил співжиття, а саме ті особи, які виявляють намір вчинити злочини чи готуються до його вчинення і, зазвичай, перебувають на оперативних профілактичних обліках [6, с. 78-95]. Тобто, науковці використовують такий підхід, який дозволяє відокремити саме оперативно-розшукову профілактику від інших видів профілактики (зокрема, кримінологічної). А.О.Тодосієнко використовує для такого виокремлення законодавчі підстави, зазначаючи, що згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», одним із обов'язків підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, є вживання необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення й розкриття злочинів та викриття причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень. Автор робить висновок, що залежно від ступеня сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаної з цим моментом їх реалізації, запобігання злочинну поділяється на: профілактику, що здійснюється до формування злочинно-

го умислу; запобігання, що відбувається після сформування злочинного умислу до початкового вчинення злочинну; припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій [11, с. 618]. На нашу думку, це не зовсім вірно, оскільки складовою оперативно-розшукової профілактики визначається профілактика.

І.М. Купранець надає визначення оперативно-розшукової профілактики, але також позиціонує її як попередження злочинів, яке є однією з цілей кримінальної юстиції, яку у деталізованому вигляді можна визначити і систематизувати так: виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, і вплив на них; виявлення і усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів; вплив на осіб, які вчинили злочини і які відбувають покарання; ухвалення комплексу заходів до осіб, які раніше вчинили правопорушення, і недопущення рецидиву з їх боку [12, С.324].

Л.Ф. Гула [13, с. 129], аналізуючи складові оперативно-розшукової профілактики, зазначив, що термін «відвернення» доцільно застосовувати щодо випадків усунення загрози вчинення конкретного злочину «відвернення злочину». З цієї причини словосполучення «відвернення злочинності» потрібно вважати таким, що не має реального змісту, оскільки термін «злочинність» збірний і не відображає конкретної загрози. Історично склалося так, що під відверненням злочинів розуміють діяльність, спрямовану на унеможливлення вчинення злочинів, що перебувають на стадії задуму або підготовки (ст. 14 КК України). Якщо злочин зупинений на стадії замаху (ст. 15 КК України) або під час його вчинення (для продовжуваних злочинів), то такі дії позиціонуються як припинення злочину. Термін «припинення» означає змушування когось припинити робити щось, зупинення силою, різким втручанням і цілком відповідає праксеологічному змісту примусового зупинення злочинних дій.

В.І. Василинчук, що терміни «попередження», «запобігання», «припинення», «відвернення» і «профілактика», на перший погляд, є синонімами, що передбачають необхідність застосувати такі заходи, які попередження, а потім і цілком виключення бажання в окремих осіб учиняти протиправні діяння, але в діяльності оперативних підрозділів вони мають різне значення, але потім робить не зовсім коректний за логічним навантаженням висновок, що оперативно-розшукова профілактика за своїм змістом є більш вузьке поняття, ніж терміни «попередження», «запобігання», «припинення», «відвернення», оскільки здійснюється спеціальними суб'єктами (оперативними працівниками), передбачає поєднання комплексу гласних та негласних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на випередження, обмеження та усунення чинників, які сприяють учиненню злочинів на різних етапах їх розвитку, а також запобігають їх виникненню й поширенню [3, с. 134]. Таке твердження вірно, якщо взяти за аксіому, що попередження, запобігання, відвернення та припинення – це складові профілактики кримінальних правопорушень у цілому. За таких умов оперативна профілактика дійсно є більш вузьким поняттям. Але між профілактикою кримінального правопорушення у цілому і оперативно-розшуковою профілактикою є ряд певних відмінностей. Сутність оперативно – розшукової профілактики полягає в дослідженні тих її внутрішніх, закономірних, стійких і суттєвих властивостей, які визначають її природу і призначення. З цього погляду оперативно-розшукова профілактика виступає як частина (підсистема) цілісного процесу профілактики кримінальних правопорушень. Також оперативно-розшукова профілактика відрізняється від інших видів профілактики ще тим, що вона вивчає особливості не тільки гласної, але й негласної діяльності оперативних підрозділів з усунення умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також особливості впливу на профілактованих осіб за допомогою сил, заходів, засобів і методів, які є в розпорядженні оперативних підрозділів [11, с. 617-618]. Основна відмінність, на нашу думку, полягає в тому, що акцент в оперативно – розшуковій профілактиці робиться на нейтралізації факторів, що впливають на кримінальну активність осіб, недопущення з їх боку вчинення шляхом здійснення відносно них упереджувальних дій та контролю за їх оперативно-значимою поведінкою. Слід зазначити, що така діяльність оперативних підрозділів відбувається не у вакуумі – виявленні причин та умов (які практично провокують осіб на вчинення кримінального правопорушення), усувати які оперативні підрозділи не мають компетенції передбачає увагу до їх усунення з боку контролюючих органів (до чиєї компетенції відносяться такі дії) – і в такому випадку виявлення причин та умов – це пошукова діяльність оперативних підрозділів, а їх усунення – це загальна профілактика у вигляді попередження кримінальних правопорушень шляхом усунення зазначених причин та умов (яке здійснюється не оперативними підрозділами, а іншими суб'єктами, але у результаті реалізації інформації, отриманої від оперативних підрозділів). Окрім цього можуть бути виявлені причини та умови, особи, які задумують вчинити кримінальне правопорушення – на яких може бути здійснено оперативний профілактичний вплив оперативними працівниками і в такому випадку вияв-

лення і профілактичний вплив розглядається як оперативний пошук та оперативно – розшукова профілактика. Власне в залежності від стадії кримінальних дій визначається і стадія оперативної профілактики і тоді терміни та процеси «попередження», «запобігання», «припинення», «відвернення» вже мають статус вже більш вузького змісту ніж оперативно – розшукова профілактика, оскільки є складовими оперативно-профілактичної діяльності.

Необхідно розмежувати процес організації оперативно-розшукової профілактики (за етапами) та безпосередньо процес оперативного впливу (етапи якого залежать від стадії оперативно-значимої поведінки особи).

З врахуванням зазначеного ми визначаємо етапи організації оперативно – розшукової профілактики кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр: розробка загальних напрямків профілактичної діяльності (на основі аналізу, структури і динаміки злочинності) у сфері використання та охорони надр (77%); концентрація загальних планів профілактичної діяльності з врахуванням реальної оперативної обстановки на підприємствах і організаціях (з різними формами власності) сфери використання та охорони надр та місцях видобутку корисних копалин (77%); організація індивідуально-виховної роботи з фізичними особами, які характеризуються оперативно-значимою поведінкою (53,6%); організація оперативного контролю осіб, про протиправну поведінку яких стало відомо оперативним підрозділам (78,8%); облік та профілактична робота з особами, які раніш притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр з метою недопущення скоєння ними нових кримінальних правопорушень (53,6 %); фіксація фактів вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр з метою недопущення нових злочинних епізодів (99,4%).

Також ми визначаємо стадії оперативної профілактики кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр, а саме:

- попередження кримінальних правопорушень – це комплекс оперативно-розшукових заходів, які спрямовані на усунення явищ або процесів, які сприяють формуванню злочинного наміру у конкретних осіб у сфері використання та охорони надр;
- запобігання кримінальних правопорушень – це комплекс оперативно-розшукових заходів, які спрямовані на скасування сформованого злочинного наміру у конкретних осіб що до вчинення кримінального правопорушення у сфері використання та охорони надр;
- відвернення кримінальних правопорушень – це комплекс оперативно-розшукових заходів, які спрямовані на недопущення реалізації запланованих кримінальних правопорушень, в тому числі і шляхом встановлення осіб, які готують їх вчинення у сфері використання та охорони надр та оперативного впливу на них;
- припинення кримінальних правопорушень – це комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на перешкоджання доведення до реалізації злочинного задуму, кримінального правопорушення яке вже вчинюється шляхом встановлення осіб, які готувалися до його вчинення, а також створення обстановки, яка виключає злочинну діяльність.

Висновки. Оперативно-розшукова профілактика кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання надр – це комплекс оперативно-профілактичних заходів, які здійснюються в умовах неочевидності уповноваженими на проведення ОРД суб'єктами із застосуванням сил, засобів та методів ОРД, об'єктом впливу яких є причини, які обумовлюють можливість вчинення кримінального правопорушення, умови, що сприяють його вчиненню, а також особи, які готують, задумують або вчинюють кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони надр.

Список використаних джерел:

1. Блавацька І.О. Актуальні проблеми профілактики екологічної злочинності. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (Осінні читання)* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної курсантсько-студентської наукової конференції. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 24-27.

2. Козаченко І. П., Регульський В. Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. Л.: ЛІВС при НАМ України, 1999. 74 с.

3. Василинчук В. І. Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 1.С.128 – 136

4. Крєпаков І.О. Щодо визначення дефініції «оперативно-розшукова профілактика злочинів». *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Х., 2017. С. 108-110.

5. Кушпіт В. П. Оперативно-розшукова профілактика у системі протидії злочинам в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 327–331.

6. Філіпенко Н. Є. Проблеми правого регулювання діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. *Форум права*. № 1. 2005. С. 78-95.

7. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.

8. Джужа О. М., Кондратьев Я. Ю., Кулик О. Г. та ін. Кримінологія: *підручник* ; за заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2002.558 с.

9. Цехан Д. М., Луцюк П. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання злочинам у сфері господарської діяльності оперативними підрозділами ОВС. URL: http://Criminology.Onua.Edu.Ua/?P=477.

10. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. К. : КНТЕУ, 2004. 759 с.

11. Тодосієнко А.О.Загальні заходи оперативно-розшукової профілактики молодіжного екстремізму. Молодий вчений. 2016. № 12 (39). С. 616-620.

12. Купранець І. М. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки: поняття та сутність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 321–329.

13. Гула Л. Ф. Оперативно-розшукове запобігання злочинам, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 1. С. 128-136.

УДК 343

МОРА О. М., ЗРАЖЕВСЬКИЙ О. В.

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ ПЕРЕКЛАДАЧА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджуються проблема визначення терміну «перекладач» у кримінальному провадженні. Наголошується на доцільності участі перекладача в слідчих діях та стадії судового провадження.

Ключові слова: *перекладач, судовий перекладач, кримінальне провадження, компетентність.*

В статье исследуются проблема определения термина «переводчик» в уголовном производстве. Отмечается целесообразность участия переводчика в следственных действиях и стадии судебного производства.

Ключевые слова: *переводчик, судебный переводчик, уголовное производство, компетентность.*

The article examines the problem of defining the term "translator" in criminal proceedings. Emphasis is placed on the expediency of the translator's participation in investigative actions and the stage of court proceedings.

Key words: *translator, court translator, criminal proceedings, competence.*

© МОРА О. М. – здобувач (Університет сучасних знань)

© ЗРАЖЕВСЬКИЙ О. В. – завідувач навчальної лабораторії кафедри кримінального права та кримінології (Університет державної фіскальної служби України)

Актуальність теми. Згідно з ч. 1 ст. 68 Кримінального процесуального кодексу України в разі необхідності в кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача [4]. Ч. 2 та 3 зазначеної статті окреслюють основні права та обов'язки перекладача як учасника кримінального процесу. Проте, не дивлячись на позірну врегульованість участі перекладача в кримінальному судочинстві, відкритими залишаються чимало питань теоретико-прикладного характеру. Зокрема, відсутність законодавчого визначення зазначеного поняття спричиняє різнотлумачення критеріїв оцінки професійної компетентності перекладача, що в свою чергу може негативно вплинути на якість перекладу і, відповідно, зашкодити встановленню істини у ході судового провадження.

Значущість виконання перекладачем посередницьких функцій у подоланні лінгвокультурної відстані між сторонами кримінальної процесуальної діяльності важко переоцінити.

Варто погодитись з думкою В. Шибіко, що саме «перекладач відіграє ключову роль у мовних контактах і відносинах учасників кримінального провадження і без нього неможливе проведення слідчих та інших процесуальних дій, захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, якщо хтось із них не володіє або недостатньо володіє мовою, якою здійснюється кримінальне провадження» [2].

Досить широке коло вчених-юристів пострадянського простору (О. Александров, О. Головінська, Л. Костіна) та вітчизняних фахівців (Т. Кузик, М. Ларкін, І. Шумило) присвячують свої дослідження статусу перекладача та окремим аспектам судової комунікації.

Метою статті є розгляд поняття «перекладач»; сутність та місце перекладача в кримінальному процесі.

Відповідно до ч. 3 ст. 29 Кримінального процесуального кодексу України слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України [4].

Проаналізувавши норми КПК України щодо правового статусу перекладача у кримінальному процесі України, виникає низка запитань, пов'язаних з самим визначенням поняття «перекладач», з процедурою залучення перекладача до кримінального провадження, з визначенням його компетентності у знанні тієї чи іншої мови, визначенням критеріїв, при яких учасники кримінального провадження визнаються такими, що не володіють або на недостатньому рівні володіють державною мовою.

Чіткого визначення поняття «перекладач» у нормах кримінально-процесуального закону не міститься. З аналізу КПК України випливає, що перекладач є іншим учасником кримінального провадження, який залучається до кримінального провадження уповноваженими на те особами. Перекладач повинен вільно володіти державною мовою, а також вільно володіти мовою учасника процесу, який потребує перекладу на мову, якою він володіє або технікою спілкування з глухими, німими та глухонімими особами.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд повинні пересвідчитись в особі та компетентності перекладача, з'ясувати його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснити йому його права та обов'язки, попередити про відповідальність за завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин виконувати покладені на нього обов'язки, а також роз'яснити порядок проведення тієї чи іншої процесуальної дії.

Так, проблемним є питання визначення компетенції перекладача. Залишається незрозумілим, яким чином особі, яка не володіє мовою, на яку та з якої здійснюватиметься переклад, можна перевірити, чи перекладач володіє цією мовою на належному рівні. В Україні для з'ясування цього питання не передбачено жодних процедур чи методик. Єдиним формальним підтвердженням компетентності може бути диплом перекладача. Проте, якщо йдеться про нерозповсюдженні в світі мови, то навіть і з цією формальною ознакою можуть виникати проблеми.

Ще одним проблемним питанням є визначення рівня знань державної мови особою, яка вимагає залучення перекладача. Адже не володіти/не розуміти державної мови можуть не тільки іноземці, особливо, якщо мова йде про розуміння специфічних юридичних термінів.

Найбільш розповсюдженою, складною і разом з тим характерною слідчою дією за участю перекладача є саме допит. Перекладачеві також, як і слідчому, важливо завчасно знати характер предмету допиту, хоча б у загальних рисах уявляти те, на яку тему відбуватиметься спілкування слідчого і допитуваного.

У ході синхронного перекладу перекладач практично одночасно (з інтервалом 2-3 секунди) із прослуховуванням мовлення допитуваного викладає переклад. Такий спосіб усного перекладу є складним для перекладача і вимагає від нього відповідного професіоналізму.

Більш правильним вважаю застосування послідовного перекладу, коли перекладач доводе слідчому фрагмент вихідного мовлення після того, як допитуваним було висловлено два-три речення. Тривалість допиту процесуальним законом у часі жорстко не обмежена, а тому мовець кожний раз може зачекати, поки перекладач завершить фразу. Для досягнення узгоджених дій про такий спосіб перекладу слід попереджати особу до початку допиту, роз'яснюючи, щоб вона говорила конкретно, чітко й повільно, роблячи паузи й таким чином надаючи перекладачеві можливість перекладати.

Водночас, в ході перекладу часто стає неможливим дотриматись іншої вимоги процесуального закону, якою передбачено викладення у протоколі показань свідка не лише в першій особі, але й за можливістю дослівно [4]. Особливості граматичної будови, словарного складу, синтаксичних конструкцій, лексичних сполучень та інші специфічні риси іноземної мови не дозволяють перекладати, скажімо, німецький текст підряд, слово за словом. Подібна спроба дасть зворотний ефект – призведе до викривлення дійсного змісту сказаного. Тим більше, що сам оригінал не завжди буває вірним за лінгвістичних критеріїв, і залежить, наприклад, від емоційного стану, вміння послідовно викладати думки, частоти застосування реалій, або грамотності допитуваного. Тому, прагнучи дотриматись вимог КПК, – перекладати дослівно, треба неухильно орієнтуватись на адекватність перекладу, бо саме такий стан відповідає вимогам до перекладу, сформульованим у КПК. Під адекватністю перекладу, як відомо, розуміють точне і повне передавання смислового змісту іноземного тексту засобами мови, якою здійснює переклад. Поняття «зміст» тут пов'язане із закінченим текстом (окремою думкою). Тому обрання варіанту значення окремих слів (словосполучень) має бути не лише вірним, але й контекстним, тобто підпорядкованим логіці та смислу всього тексту. За вимогою слідчого окремі одиниці відповідностей можуть бути уточнені перекладачем під час або після допите [5].

Із самостійністю і незалежністю слідчого пов'язане й те, що саме він доручає перекладачеві зробити переклад та в цілому визначає характер і обсяг матеріалу оригіналу. Вимозі слідчого у цьому плані кореспондує обов'язок перекладача. Перекладач не може підходити до виконання своїх функцій вибірково, на власний розсуд. Разом з цим, слід зазначити, що перекладач в межах своєї компетенції також є самостійною процесуальною фігурою. Зокрема, він самостійно обирає прийоми і методи діяльності в межах норм і законів перекладу.

Участь перекладача певним чином впливає на обрання тактики проведення допиту. Зокрема, процедура перекладу може завадити активності та цілеспрямованості проведення вказаної слідчої дії. Особа, яку допитують, особливо обвинувачений, може вдавати нерозуміння перекладу, який йому надається, уточнювати окремі слова чи вирази перекладача, вимагати певних пояснень до запитання, навмисно давати неконкретні пояснення і тим самим уповільнювати темп допиту, перехоплювати ініціативу у слідчого, намагатись дізнатися про додаткову інформацію і т. ін.

Якщо свідок виявив бажання написати свої показання власноруч, то після його усного допиту і запису ним своїх показань перекладач має в межах тривання цієї слідчої дії та у присутності слідчого перекласти письмові показання мовою кримінального судочинства. Власноручні показання допитуваного складатимуть органічну частину протоколу допиту. Сам протокол, складений в іншій частині мовою кримінального судочинства, має бути зачитаний перекладачем допитуваному у перекладі мовою, якою він володіє. Погоджуємось також із фахівцями, які вважають за доцільне, щоб поряд із допитуваним перекладач підписував кожну сторінку протоколу і додатку до нього, а не лише протокол в цілому, як випливає з вимог КПК України. У заключній частині протоколу, крім цього, перекладач має зробити запис мовою кримінального судочинства про те, що показання допитуваного викладені у протоколі шляхом перекладу його власноручних показань, які письмово зафіксовані у протоколі, і повністю ним відповідають. Перекладач і допитуваний засвідчують цей факт підписами.

Перекладач завжди, а не за власним бажанням, як це випливає з норм КПК, має уважно й особисто знайомитись із текстом перекладу, зафіксованим у протоколі, тому що тільки він відповідає за правильність перекладу. Оформлення ж протоколу здійснює не перекладач, а сам слідчий. Тому з його боку у складанні протоколу можливі певні неточності, викликані суб'єктивною інтерпретацією перекладу. По закінченні слідчої дії, переконавшись у правильній і повній фіксації перекладу, перекладач підписує протокол та відповідно до вимог КПК України має зробити зворотний усний переклад – з мови кримінального судочинства мовою, якою володіє допитува-

ний. Цей факт слід фіксувати і посвідчувати підписом перекладача. Крім цього, допитувана особа також своїм підписом у кінці протоколу має підтвердити, що зроблений їй в усній формі переклад протоколу відповідає даним нею показанням [6].

Щодо прав та обов'язків, то відповідно до ч. 2 ст. 68 КПК України перекладач має право:

1) ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу;

2) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

3) одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

4) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

2) заявляти самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом;

3) здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом;

4) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Щодо відповідальності перекладача, то кримінальна відповідальність особи, залученої в якості перекладача, у кримінальному провадженні настає за завідомо неправильний переклад (ст. 384 КК України) та за відмову без поважних причин виконувати покладені на нього обов'язки (ст. 385 КК України).

Правовою підставою участі перекладача у кримінальному провадженні є постанова/ухвала компетентного органу про залучення до участі у кримінальному провадженні/справі перекладача.

Як перекладач (ст. 68 КПК України) до участі у кримінальному процесі може бути залучена будь-яка не заінтересована у результаті справи особа, що володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також мовою, якою володіють та користуються будь-які учасники процессу[4].

Суд зобов'язаний пояснити перекладачеві його обов'язки та попередити під розписку про кримінальну відповідальність за відмову від перекладу або за свідомо неправильний переклад.

Перекладач не має права втручатися в діяльність слідчого або суду, давати будь-яку оцінку сказаному окремими особами, чиї показання він перекладає.

Перекладач за наявності відповідних підстав має право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законами України. Перекладач під час участі в судовому розгляді справи має право робити зауваження та заяви, що підлягають занесенню до протоколу.

Висновок. Таким чином, аналізуючи все вищесказане можна впевнено зазначити, що перекладач - це особа, яка в порядку, передбаченому ст. 68 КПК, залучена до участі в кримінальному провадженні сторонами, слідчим суддею чи судом і володіє, крім мови, якою здійснюється кримінальне провадження, іншою мовою, необхідною для перекладу. Кожна особа має право на участь перекладача, яке забезпечується за умови неволодіння ним мовою кримінального провадження. Перекладач належить до інших учасників кримінального провадження, проте саме він відіграє ключову роль у мовних контактах і відносинах учасників кримінального провадження і без нього неможливе проведення слідчих та інших процесуальних дій, захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, якщо хтось із них не володіє або недостатньо володіє мовою, якою здійснюється кримінальне провадження.

Список використаних джерел:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В.Ю. Шепітько (голова), В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін. 2018. 952 с.

2. Кузик Т.М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.

3. Кримінальний процес: підручник / [Грошевий Ю.М., Тацій В.Я., Пшонка В.П. та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. Х.: Право, 2013. 824 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст]: офіц. текст станом на 26. 09. 2018 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page3.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науковопрактичний коментар / [Гончаренко В.Г., Нор В.Т., Шумило М.Є. та ін.]; за загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

6. Мархевка О.В. Участь перекладача під час провадження досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 19 с.

7. Шумило І., Сніца Т. Особливості перекладу юридичних текстів. *Філологічний дискурс*. 2016. Випуск 4. С. 266-272.

8. Грицюк І.В., М.В. Лабадзе Гласність та відкритість судового провадження як передумова законного та справедливого кримінального судочинства. *Правова держава.* Одеса: «Фенікс», 2018. № 29. С. 106-111.

9. Грицюк І.В., Гаврилюк Н.О. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2018. № 4. С. 412-414. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/Porivnyalno-analitichne-pravo-4-2018.pdf.

УДК 343.13: 343.159.5

ТОРОПЧИН С. О.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті з'ясовано, що особливості підготовки і призначення експертиз при розслідуванні легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом обумовлені характером завдань, які потребують використання спеціальних знань

Одним із першочергових завдань під час розслідування злочинів зазначеної категорії є визначення необхідності проведення різноманітних експертиз, зокрема судово-економічної та криміналістичної (технічна експертиза документів, почеркознавча, комп'ютерно-технічна експертизи тощо). Ураховуючи, що для проведення зазначених експертних досліджень потрібен певний час, їх доцільно призначати на початку розслідування. Використовуючи висновки експертів, слідчий зможе підтвердити версії слідства щодо обставин легалізації доходів. Найбільш поширеною слід вважати судово-економічну експертизу, яка формується як самостійний клас експертиз, що зумовлено потребами слідчої та судової практик. Основними різновидами судово-економічних експертиз є: судово-бухгалтерська; фінансово-економічна; кредитно-грошова; податкова та фінансово-аналітична. З'ясовано специфіку призначення судово-економічних експертиз на основі результатів проведених документальних ревізій та інших перевірок, що надає змогу вірно поставити запитання експертові, визначитися з призначенням інших видів експертиз або надати рекомендації щодо висунення версій і проведення процесуальних дій, спрямованих на виявлення, вилучення та дослідження предметів і документів з ознаками речових доказів.

Ключові слова: *легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; розслідування, кримінальне провадження, спеціаліст, експертиза.*

В статье выяснено, что особенности подготовки и назначения экспертиз при расследовании легализации (отмывания) имущества, полученного преступным путем, обусловлены характером задач, требующих использования специальных знаний.

© ТОРОПЧИН С. О. – аспірант (Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом)

Одной из первоочередных задач при расследовании преступлений указанной категории является определение необходимости проведения различных экспертиз, в частности, судебно-экономической и криминалистической (техническая экспертиза документов, почерковедческая, компьютерно-техническая экспертизы и т.п.). Учитывая, что для проведения указанных экспертных исследований нужно определенное время, их целесообразно назначать в начале расследования. Используя выводы экспертов, следователь сможет подтвердить версии следствия по поводу обстоятельств легализации доходов. Наиболее распространенной следует считать судебно-экономическую экспертизу, которая формируется как самостоятельный класс экспертиз, что обусловлено потребностями следственной и судебной практик. Основными разновидностями судебно-экономических экспертиз являются: судебно-бухгалтерская; финансово-экономическое; кредитно-денежная; налоговая и финансово-аналитическая. Выяснена специфика назначения судебно-экономических экспертиз на основе результатов проведенных документальных ревизий и других проверок, что позволяет правильно задать вопросы эксперту, определиться с назначением других видов экспертиз или предоставить рекомендации по выдвижению версий и проведению процессуальных действий, направленных на выявление, изъятие и исследование предметов и документов с признаками вещественных доказательств.

Ключевые слова: *легализация (отмывание) имущества, полученного преступным путем; расследование, уголовное производство, специалист, экспертиза.*

The article clarifies that the peculiarities of the preparation and appointment of examinations in the investigation of legalization (laundering) of property obtained by criminal means due to the nature of the tasks that require the use of special knowledge

One of the priority tasks in the investigation of crimes of this category is to determine the need for various examinations, including forensic and forensic (technical examination of documents, handwriting, computer and technical examination, etc.). Given that these expert studies require some time, it is advisable to appoint them at the beginning of the investigation. Using the conclusions of experts, the investigator will be able to confirm the version of the investigation on the circumstances of money laundering. The most common should be considered forensic economic expertise, which is formed as an independent class of expertise, due to the needs of investigative and judicial practice. The main types of forensic economic expertise are: forensic accounting; financial and economic; credit and money; tax and financial-analytical. The specifics of the appointment of forensic economic examinations based on the results of documentary audits and other inspections, which allows you to correctly ask questions to the expert, determine the purpose of other types of examinations or provide recommendations for proposing versions and conducting procedural actions to identify, remove and research of objects and documents with signs of material evidence.

Key words: *legalization (laundering) of criminally obtained property; investigation, criminal proceedings, specialist, examination.*

Події реальної дійсності, що пов'язані зі злочином, інколи настільки складні й різноманітні, що для їх дослідження у процесі доказування потрібно використовувати знання з багатьох галузей людської діяльності. Ці знання називаються в науці спеціальними. За сучасних умов, коли виникають нові види злочинів, поширюються недостатньо вивчені наукою способи їх учинення, потреба залучення фахівців до розслідування в різних формах вкрай актуальна. На сучасному етапі розвитку суспільства результати протидії злочинності безпосередньо залежать від застосування досягнень науки й техніки в практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Провідну роль у цьому відіграють спеціальні знання. Постійне розширення кола завдань, розв'язання яких можливе з використанням спеціальних знань, що застосовують під час слідчої (розшукової) дії за участю спеціаліста або проведення експертизи, забезпечує їх об'єктивність, а отже, цінність як джерел доказів у кримінальному провадженні. За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначен-

ня особи, яка володіє спеціальними знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні ґрунтується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками [1, с. 210].

На думку Г. М. Надгорного, спеціальними знаннями є знання, що отримані в результаті професійної підготовки з наукових, інженерних, виробничих спеціальностей, а також інші загальновідомі знання, необхідні для вирішення питань у справі [2, с. 42]. Такий підхід до розуміння терміна «спеціальні пізнання» також не розкриває повною мірою його змісту, оскільки в ньому не йдеться про галузі, в яких вони застосовуються, і про відмінність цих знань від усіх інших.

А. А. Ейсман зауважує, що спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, такі, що не мають масового поширення; іншими словами, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, причому очевидно, що глибокі знання в галузі, наприклад фізики, є у зазначеному значенні спеціальними для біолога [3, с. 91].

Незважаючи на теоретичні розвідки в розробленні проблеми, у науці трапляються різні точки зору щодо того, які саме знання є спеціальними: по-перше, ці знання не є загальнодоступними, загальновідомими [3, с. 72]; по-друге, їх мають фахівці вузького профілю, які дістали спеціальну підготовку або набули практичний досвід роботи у відповідній галузі [4, с. 68–73]. Іноді надають надто широке визначення цього поняття за рахунок віднесення до спеціальних усіх фахових знань, наприклад: «економічні знання», «технічні знання», «медичні знання» тощо [5, с. 7]. Інколи спеціальні знання розуміють необґрунтовано вузько, відносячи до цієї категорії лише ті знання, що здобуті унаслідок спеціальної освіти [6, с. 12].

З використанням спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом деякі вчені пов'язують загалом застосування науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів [7, с. 24; 8, с. 105–142]. Так, зокрема, П. С. Елькінд зазначає, що науково-технічні засоби мають нормативне закріплення у формі дозволу на їхнє застосування; про це свідчить відсутність заборони їх використання нормами права [8, с. 113]. Водночас С. С. Алексєєв підкреслює, що загальна заборона поширюється на діяльність службових осіб й органів, наділених державно-владними повноваженнями, до яких, безумовно, належать особи, які здійснюють кримінальне провадження [9, с. 47]. Тому суб'єкти кримінального провадження вправі застосовувати лише ті науково-технічні засоби, що прямо передбачені в законі або дозволені ним.

У кримінальних провадженнях про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, спеціальні знання використовували під час: проведення експертиз (43%), проведення документальних перевірок (27%), отримання письмових висновків спеціалістів (14%), участі спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій (12%), допиту експерта (4%). Формами використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є:

1) процесуальна форма, що полягає в участі суб'єктів спеціальних знань у слідчих (розшукових) діях;

2) непроцесуальна форма, що полягає в отриманні слідчим консультацій, роз'яснень, проведенні попереднього дослідження.

До основних процесуальних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів В.К. Лисиченко та В.В. Циркаль відносять:

1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором (у тому числі криміналістом) і складом суду при виконанні своїх процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів;

2) участь спеціалістів при провадженні слідчих дій;

3) призначення і провадження судових експертиз [10, с. 50–51].

До непроцесуальних – відносять консультативну та довідкову діяльність суб'єктів спеціальних знань (усну чи у вигляді довідок); проведення ревізійних чи аудиторських дій; участь суб'єктів спеціальних знань в процесуальних діях; попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами й експертами (в усній чи письмовій формі); результати перевірок за криміналістичними обліками (у вигляді довідок) [10, с. 50–51].

Спеціалісти можуть залучатися слідчим для проведення ревізій, необхідність в яких виникає у більшості випадків при розслідуванні легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Ревізією у справах досліджуваної категорії варто вважати форму використання спеціальних знань ревізора для перевірки здійснених кредитно-фінансовою установою, держаним органом або іншим кредитором операцій або службових дій відповідальних працівників з точки зору їх законності, вірогідності та економічної доцільності [11, с. 91].

Враховуючи об'єктивну необхідність підвищення рівня необхідних спеціальних знань слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні економічних кримінальних правопорушень загалом, і у сфері кредитування зокрема, на практиці нерідко виникає потреба залучення спеціалістів різного профілю, зокрема у формах: використання безпосередньої технічної допомоги спеціаліста під час проведення СРД (ст. 71 КПК України); призначення ревізій та перевірок у зв'язку зі збиранням доказів стороною обвинувачення (ч. 2 ст. 93 КПК); залучення експерта за наявності підстав для проведення експертизи (ч. 1 ст. 243 КПК України). Водночас у розслідуванні злочинів цієї категорії нерідко виникає необхідність проведення допиту спеціаліста як свідка (ст. 224 КПК України) [12].

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового та судового слідства (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») [13]. Сутність експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, на основі його спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, що відображено у висновку експерта. Такий висновок вважається окремим процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84, ст. 101, 102 КПК України). Відтак неприпустимо підміняти експертизу консультацією спеціаліста навіть у тому разі, якщо призначення експертизи не є обов'язковим (випадки, коли слідчий зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи закріплені у ч. 2 ст. 242 КПК України) [12; 14, с. 49–50].

Найбільш поширеною слід вважати судово-економічну експертизу, яка на сьогодні формується як самостійний клас експертиз, що зумовлено потребами слідчої та судової практик [15]. Основними різновидами судово-економічних експертиз є:

– судово-бухгалтерська (80% від загальної кількості проведених експертиз);
– фінансово-економічна (15%);
– кредитно-грошова (1%);
– податкова та фінансово-аналітична (4%).

Об'єктами дослідження всіх різновидів судово-економічної експертизи можуть бути одні й ті самі документи. Водночас кожна з них досліджує певні конкретні дані, наявні в цих документах.

На думку Г. А. Матусовського, предметом судово-економічної експертизи є стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин, а об'єктом – показники, що характеризують цю діяльність [16].

На практиці в провадженнях про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, найчастіше проводять судово-бухгалтерську, почеркознавчу експертизи, а також техніко-криміналістичну експертизу документів. Значно рідше здійснюють судово-економічну, судово-товарознавчу, комп'ютерно-технічну експертизи.

Питання, які ставлять перед експертами, мають бути сформульовані з урахуванням конкретних фактичних обставин провадження, ураховувати спосіб учинення кримінального правопорушення та обставин, які підлягають доказуванню в кожному конкретному випадку. Залежно від предмета доказування формулювати питання доцільно після попередньої консультації з фахівцями експертних установ.

Зокрема, потреба в проведенні *судово-бухгалтерської експертизи* виникає стосовно значного кола проваджень про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, коли повнота дослідження обставин, що підлягають встановленню, неможлива без застосування спеціальних знань експерта в галузі бухгалтерського обліку.

Незалежно від того, у яких кримінальних провадженнях призначається судово-бухгалтерська експертиза, її предметом завжди є фінансово-господарська діяльність, що відображена в документах бухгалтерського обліку, бухгалтерських регістрах та податковій звітності. На підставі дослідження документів експерт-бухгалтер робить висновок щодо законності господарських операцій та правильності їх відображення в бухгалтерському обліку. Таким чином, предметом цієї експертизи в провадженнях про легалізацію є фінансово-господарська діяльність, відображена в документах бухгалтерського обліку, бухгалтерських реєстрах і податковій звітності, яка може свідчити про легалізацію доходів. На підставі дослідження документів експерт доходить висновку щодо законності господарських операцій та правильності їх відображення в бухгалтерському обліку.

За допомогою судово-бухгалтерської експертизи під час розслідування можливо усунути суперечності між матеріалами документальних перевірок та матеріалами кримінального провадження, підтвердити результати проведених документальних ревізій та інших спеціальних перевірок, підтвердити розмір завданої матеріальної шкоди, встановити факти порушення фінансового законодавства (правил здійснення певних банківських операцій), діагностувати стан ведення бухгалтерського обліку та звітності на об'єкті, що перевіряється, визначити осіб, відповідальних за правильність проведення фінансових операцій, і допустили виявлені порушення. Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язане з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку та звітності, складання податкових декларацій, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Слідча та судова практика свідчить, що судово-бухгалтерська експертиза призначається, як правило, у таких випадках: 1) у разі обґрунтованого сумніву слідчого у правильності висновків в акті документальної перевірки, що суперечать іншим матеріалам кримінального провадження; 2) у разі наявності у справі двох або більше висновків документальних перевірок, що суперечать один одному або не відповідають матеріалам кримінального провадження; 3) у разі клопотання сторони захисту про залучення експерта відповідного профілю (ст. 244 КПК України).

Питання, що ставляться перед експертом-бухгалтером, визначаються обставинами вчинення конкретного злочину, характером доказів, зібраних за результатами проведених документальних ревізій і спеціальних перевірок, зокрема: чи підтверджуються документально висновки, відображені в акті документальної перевірки, чи підтверджується документально сума завданої шкоди, чи відповідає система ведення бухгалтерського обліку та звітності чинному законодавству, чи обґрунтовано списання коштів з певного рахунку тощо.

Обсяг і характер наданих експертові-бухгалтеру матеріалів залежать від специфіки обставин кримінального правопорушення й тих питань, що виносяться на експертизу. Найчастіше експерту-бухгалтеру надаються: акти документальних перевірок; первинні документи суб'єктів господарювання (платіжні документи, виписки з банківських рахунків, прибуткові та видаткові касові ордери та інші документи, що відображають фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання); установчі та реєстраційні документи підприємства, документи фінансової та податкової звітності, висновки податкових органів або відповідні рішення суду; організаційно-управлінські та інші офіційні документи (накази, службові інструкції відповідальних осіб, договори, листи, протоколи, довідки тощо); письмові висновки фахівців інших галузей знань, а також висновки інших експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної, фінансово-економічної); протоколи слідчих дій (допитів, очних ставок, оглядів, обшуків), а також інші матеріали кримінального провадження.

Фінансово-економічна експертиза дає змогу: встановити факт того, що сумнівна фінансова операція має ознаки легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; визначити суб'єкта господарювання, де відбувалися операції з легалізації доходів; з'ясувати економічне обґрунтування цих угод, зокрема визначити, чи не були вони завідомо збитковими для однієї зі сторін; встановити стан та інтенсивність використання оборотних активів суб'єкта господарювання й джерела їх формування; визначити безпідставність і неправомірність перерахування коштів за поставлену продукцію, виконані роботи, надані послуги; з'ясувати невідповідність угоди чинному законодавству; встановити джерела створення тіньових доходів, методи й способи їх легалізації, документи, на підставі яких здійснювалася легалізація, тощо.

За допомогою фінансово-економічної експертизи можна з'ясувати:

– предмет і мету діяльності фірми (статутні та фактичні);

– вид діяльності та його відповідність вимогам статуту;

– якими основними й оборотними засобами володіє фірма, джерела їх придбання, а також джерела фінансування її діяльності;

– наявність у фірмі працівників (персоналу) для виконання передбачених статутом видів діяльності;

– чи забезпечували наявні у фірмі основні й оборотні засоби можливість здійснювати статутну діяльність.

Судово-економічна експертиза надає можливість визначити [17, с. 483]:

– факт того, що «сумнівна фінансова операція» є легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом;

– суб'єкта господарювання, де відбувалися операції з легалізації цих доходів;

– джерела створення тіньових доходів;

– методи й способи легалізації цих доходів;

– документи, на підставі яких здійснювали легалізацію.

При проведенні *почеркознавчих досліджень* вирішуються питання як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру. До ідентифікаційних питань належить установлення конкретного виконавця рукопису. Для їх вирішення експертові потрібно надати зразки для порівняльного дослідження: вільні, експериментальні, умовно вільні. Якщо у вчиненні злочину брала участь злочинна група, доцільно відібрати зразки почерку в усіх підозрюваних та свідків. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160–166 КПК України).

Техніко-криміналістична експертиза може ідентифікувати технічні пристрої та прилади, матеріали, які використовували під час виготовлення та підроблення документів, на підставі яких незаконно отримані кошти чи майно набули статусу законно отриманих; встановити відносну давність виготовлення документа або виконання окремих його реквізитів.

Дослідження електронних документів дає змогу встановити:

– вид операційної системи та програмних засобів, які використовували в роботі комп'ютера;

– інформацію, яку містять фізичні носії (які тестові та графічні документи виявлено, на яких дисках, дискетах);

– назви файлів, їх розмір, дату створення, зміни й видалення;

– дані про наявність на носіях інформації, що стосується певного факту відмивання доходів, тощо.

Фахівці в галузі судової експертизи зазначають, що аналіз практики проведення *комп'ютерно-технічних експертиз*, а також узагальнення наявних у літературі відомостей, зважаючи на джерело і носії комп'ютерної інформації, свідчить, що коло можливостей таких досліджень достатньо велике й визначається з урахуванням видового поділу цієї експертизи та поставлених перед нею завдань.

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи вважаються такі: системні блоки комп'ютерів та їх комплектуючі, ноутбуки; периферійні пристрої (принтери, сканери, дисководи, модеми тощо), комунікаційні пристрої комп'ютерів й обчислювальних мереж; магнітні носії інформації (накопичувачі на жорстких та гнучких магнітних дисках, оптичні диски, флеш-карти пам'яті, карти пам'яті); електронні записні книжки, мобільні телефони та інші електронні носії текстової або цифрової інформації; відео-, звукозаписи, візуальна та звукова інформація на магнітних носіях; інші електронні технічні засоби, зокрема електронні замки, засоби охорони та безпеки, пластикові картки, термінали з розрахунково-касового обслуговування тощо.

Таким чином, одним із першочергових завдань під час розслідування злочинів зазначеної категорії є визначення необхідності проведення різноманітних експертиз, зокрема судово-економічної та криміналістичної (технічна експертиза документів, почеркознавча, комп'ютерно-технічна експертизи тощо). Ураховуючи, що для проведення зазначених експертних досліджень потрібен певний час, їх доцільно призначати на початку розслідування. Використовуючи висновки експертів, слідчий зможе підтвердити версії слідства щодо обставин легалізації доходів. Найбільш поширеною слід вважати судово-економічну експертизу, яка формується як самостійний клас експертиз, що зумовлено потребами слідчої та судової практик. Основними різновидами судово-економічних експертиз є: судово-бухгалтерська (80% від загальної кількості проведених експертиз); фінансово-економічна (15%); кредитно-грошова (1%); податкова та фінансово-аналітична (4%).

Вивчення судово-слідчої практики дозволило до числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням та проведенням судових експертиз по даній категорії кримінальних проваджень віднести: нечітке уявлення предмета експертизи (52%); призначення експертиз не у всіх випадках, коли їх проведення необхідне (39%); постановка перед експертом обмеженого кола запитань, які не враховують складність слідчої ситуацій та призводить до збільшення термінів розслідування та призначення додаткових експертиз (27%).

Список використаних джерел:

1. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209–214.

2. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Высш. шк., 1980. Вып. 21. С. 35–43.

3. Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва: Юрид. лит., 1967. 147 с.

4. Серов В. А. Специальные познания и формы их использования при расследовании и рассмотрении уголовных дел. *Социалистическое развитие и право.* Москва, 1980. С. 68–73.

5. Морозов Г. Е. Участие специалиста в стадии предварительного расследования: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 1977. 20 с.

6. Сорокотягин И. Н. Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург, 1992. 36 с.

7. Бахин В. П., Гончаренко В. И., Клименко Н. И. и др. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник; под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. 405 с.

8. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовном процессе : учеб. пособие. Ленинград: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1976. 143 с.

9. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве : учеб. пособие. Москва: Юрид. лит., 1989. 288 с.

10. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев: КГУ, 1987. 100 с.

11. Камлик М. І. Особливості обліку та використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. *Судова бухгалтерія*. Київ : Синтез, 1995. 256 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

13. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12.

14. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

15. Клуднук Л. В. Использование специальных экономических познаний при расследовании преступлений в сфере экономики. *Отчет о научно-исследовательской работе.* 2003. С. 9.

16. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. С. 463.

17. Капустник К. В., Карюгин В. И., Ковкин А. В. Проблемы проведения судебной экономической экспертизы в процессе расследования преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем. *Теория и практика судебной экспертизы и криминалистики.* 2002. Вып. 2. С. 480–485.

УДК 343.97:343.54

ШЕСТОПАЛОВА Я. В.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ-ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЖЕРТВИ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СЕКСУАЛЬНОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ДІТЕЙ

У статті обґрунтовано, що з метою виявлення фактів сексуальної експлуатації дитини або ж готування до вчинення такого кримінального правопорушення, найбільш доцільно та ефективно виявляти: осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення протиправних дій; дітей, щодо яких вчиняють або намагаються вчинити дії сексуального характеру; осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини вчинення кримінального правопорушення; місця, де дітьми надаються сексуальні послуги. Здійснено класифікацію організованих злочинних груп, діяль-

© ШЕСТОПАЛОВА Я. В. – здобувач (Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом)

ність яких спрямована на вчинення: протиправних сексуальних дій щодо дитини або без «прив'язки» до них; різних видів тяжких та особливо тяжких злочинів; інший основний напрямок кримінальної протиправної діяльності, що має значення для виявлення джерел інформації про підозрюваних, обрання тактичних прийомів проведення процесуальних дій. Виокремлені криміналістичні ознаки особи дитини-потерпілої: стать, вік, місце та умови проживання, місце навчання (роботи), морально-психологічні якості, а також взаємозв'язок з особою злочинця з їх розподілом на підкорюючих, провокуючих та нестійких.

Ключові слова: *дитина, сексуальна експлуатація, криміналістична характеристика, злочинець, жертва, потерпілий.*

В статье обосновано, что с целью выявления фактов сексуальной эксплуатации ребенка или приготовления к совершению такого уголовного правонарушения, наиболее целесообразно и эффективно выявлять: лиц, совершивших, совершающих или готовящихся к совершению противоправных действий; детей, в отношении которых совершают или пытаются совершить действия сексуального характера; лиц, которым известны или могут быть известны обстоятельства совершения уголовного преступления; места, где детьми предоставляются сексуальные услуги. Осуществлена классификация организованных преступных групп, деятельность которых направлена на совершение: противоправных сексуальных действий в отношении ребенка или без «привязки» к ним; разных видов тяжких и особо тяжких преступлений; другое основное направление уголовной противоправной деятельности, имеющее значение для выявления источников информации о подозреваемых, избрании тактических приемов проведения процессуальных действий. Выделены криминалистические признаки личности ребенка-потерпевшего: пол, возраст, место и условия проживания, место обучения (работы), морально-психологические качества, а также взаимосвязь с лицом преступника с их распределением на покоряющих, провоцирующих и неустойчивых.

Ключевые слова: *ребенок, сексуальная эксплуатация, криминалистическая характеристика, преступник, жертва, потерпевший.*

The article substantiates that in order to identify the facts of sexual exploitation of a child or preparation for such a criminal offense, it is most appropriate and effective to identify: persons who have committed, commit or are preparing to commit illegal acts; children who are or are being sexually abused; persons who know or may be aware of the circumstances of the criminal offense; places where children are provided with sexual services. The classification of organized criminal groups, the activities of which are aimed at committing: illegal sexual acts against a child or without "attachment" to them; various types of serious and especially serious crimes; another main area of criminal illegal activity, which is important for identifying sources of information about suspects, choosing tactics for conducting procedural actions. The forensic features of the victim child are distinguished: sex, age, place and living conditions, place of study (work), moral and psychological qualities, as well as the relationship with the person of the offender with their division into subjugating, provocative and unstable.

Key words: *child, sexual exploitation, forensic characteristics, criminal, victim, victim.*

У Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв затверджених Генеральною Асамблеєю ООН 22 липня 2005 р. зазначається, що кожна дитина – це унікальна й така, що має велику цінність, особистість, індивідуальна гідність, особливі інтереси та приватне життя якої повинні бути визнані й перебувати під особливим захистом.

Сексуальна експлуатація дітей є одним із болісних порушень прав і свобод людини. Глобалізація світових процесів, зростаюча взаємозалежність та взаємопов'язаність держав, слабка взаємодія правоохоронних органів, нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих регіонів світу, зйомки й поширення порнографічного контенту й можливість заробітку на цьому

в Інтернеті, спричинили небачене донині поширення такого ганебного й антигуманного явища. Використання з комерційною чи особистою метою у сексуальних втіхах найбільш незахищених категорій – дітей, визнано одним з найнебезпечніших видів кримінального бізнесу, масштаби розповсюдження якого у більшості країн викликають занепокоєння національних урядів, стурбованість широких верств населення та міжнародної спільноти.

Загальносвітові гуманітарні підходи до охорони статевої свободи та недоторканості людини, а також протидії різним формам її експлуатації закріплено в Загальній декларації прав людини (1948), Декларації прав дитини (1959), Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007) й інших міжнародно-правових актах. За законодавством європейських країн визнано злочинними такі форми сексуальної експлуатації, як звідництво, схиляння до проституції, утримання будинків розпусти та розповсюдження порнографії.

Дослідження характеристики особи злочинця ґрунтувалося на даних проведеного нами опитування правоохоронців та матеріалах вивчених кримінальних проваджень відповідної категорії.

Результати аналізу осіб, які вчиняють розглядувані кримінальні правопорушення (за матеріалами вивчених кримінальних справ (проваджень), свідчать про те, що такими особами зазвичай є чоловіки – 62%. Водночас 13,5% респондентів зауважили, що ці кримінальні правопорушення можуть вчиняти однаково особи як жіночої, так і чоловічої статі. Також 5,7% респондентів зазначили, що можуть вчиняти й жінки. За статистичними даними МВС України наявним є стійке збільшення їх кількості (2012 рік – 104 жінки, 2013 рік – 114, 2014 рік – 113, 2015 рік – 189 жінок, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 301, 302, 303 КК України).

Вік особи – важлива ознака особи злочинця, яка дозволить виявити протиправну активність різних за віком груп. Згідно зі статистичними даними, найбільшу кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 301–303 КК України із залученням дітей, становлять особи віком 35–50 років – 44%. Це пов'язано, насамперед, з тим, що більшість злочинців сформовані як особистість, індивіди, які мають значний життєвий досвід та визначальний набір соціальних контактів. Особи віком від 18 до 35 років – 22,2%. Незначну частку становили особи віком від 50 років і старші – 13,3%.

Серед головних мотивів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, можна виділити корисливий, у ролі додаткового в даному випадку виступає сексуальний. Щодо ставлення винуватих до вчиненого кримінального правопорушення, то варто констатувати, що 82,4% осіб, які вчинили вказане кримінальне правопорушення, повністю визнали себе винуватими, 13,7% частково визнали свою провину та 3,9% себе винуватими не визнали.

До першої групи належать особи, які вчиняють кримінальне правопорушення цієї категорії заради матеріальної вигоди, так звані «бізнесмени». Для них сексуальна експлуатація дітей не більше ніж бізнес і є джерелом отримання прибутку. За узагальненими матеріалами вивчених кримінальних справ (проваджень) більшість осіб, які займалися злочинними діями, що пов'язані із сексуальною експлуатацією дітей, офіційно були безробітними, хоча працездатними 19,7%. Серед виявлених осіб були й підприємці (15,8%), і часто ці підприємства були лише прикриттям їх злочинної діяльності (власники саун, готелів, салонів краси, модельних агентств, служби таксі та ін.), службовці (14,5%) та керівники (10,5%). У 10,5% випадків кримінальні правопорушення, пов'язані із сексуальною експлуатацією, вчиняли робітники, у 8,0% – непрацездатні особи і у 1,3% випадків – студенти.

Другу групу становлять особи, які вчинили кримінальне правопорушення, пов'язане із сексуальною експлуатацією дітей, з метою задоволення власних статевих потреб. Можна зробити висновок, що у вивчених нами кримінальних справах (провадженнях) у 47,4% такі кримінальні правопорушення було вчинено шляхом втягнення в заняття проституцією неповнолітніх, коли внаслідок дій винуватого інша особа схиляється до заняття проституцією. Характерним, у 38,1% наявним було безпосередньо сутенерство як дії особи із забезпечення заняття проституцією іншою особою. І в 14,5% такі кримінальні правопорушення було вчинено шляхом примушування до заняття проституцією, найчастіше з використанням обману (59,2%), уразливого стану дитини (25,4%), шантажу (9,3%), із застосуванням або погрозою застосування насильства (6,1% відповідно).

Як показали результати дослідження, більша частина осіб, які вчинили вказані кримінальні правопорушення, не були судимі 77,0%. Попередня судимість цієї категорії осіб здебільшого була пов'язана з вчиненням кримінальних правопорушень проти моральності, статевої свободи

та недоторканності, проти власності. Визначаючи тривалість злочинної діяльності, варто вказати, що відповідно до результатів дослідження, у 71,3% кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, вона продовжувалась до одного року (інколи навіть менше одного місяця), 16,7% – від одного до трьох років, 12% – більше трьох років.

У більшості осіб, які вчинять такі кримінальні правопорушення, відсутні моральні принципи та переконання, зазвичай у них спостерігається дещо примітивний, звужений світогляд. Проведений аналіз матеріалів кримінальних справ (проваджень) за ст. 149, 301–303 КК України свідчить про те, що такі кримінальні правопорушення за участі дитини, вчиняється у групі за попередньою змовою або організованою групою, і до кримінальної відповідальності здебільшого притягаються особи, які суміщають функції вербувальника та перевізника. Для злочинних угруповань, що спеціалізуються на торгівлі дітьми, властивим є такий розподіл ролей: замовник, організатор, вербувальник, перевізник, допоміжний персонал (диспетчери, бойовики-охоронці, водії, особи, які надають приміщення для сексуальної експлуатації жертв). На кожній стадії є конкретна особа, яка відповідає за певний етап залучення й експлуатації жертв. Дитину-жертву сексуальної експлуатації підбирають під конкретного замовника. При цьому необов'язково, щоб замовник особисто відстежував процес залучення потенційної жертви. Зазвичай функції вербувальника є відокремленими від функцій сутенера (експлуататора). Безпосередні експлуататори жертв (інформації про них небагато) – це особи, до обов'язків яких належить ужиття заходів для того, щоб продані діти «сумлінно працювали». Як правило, саме вони роз'ясняють жертвам їхні обов'язки, контролюють процес експлуатації, стежать за сплатою клієнтами винагород та забезпечують ізоляцію від оточуючих з метою їх подальшої комерційної сексуальної експлуатації.

Замовником та сутенером може бути одна й та сама особа. Дані про таких осіб також є мізерними, оскільки вони залишаються під «прикриттям» правоохоронних органів або інших державних структур. Діяльність же допоміжного персоналу спрямовано на дотримання жертвами дисципліни, організацію зв'язку між жертвою та «покупцем живого товару», доставкою їх до останнього.

За нашими даними, допоміжним персоналом у процесі сексуальної експлуатації дітей виступають:

– диспетчери, які прикривають злочинну діяльність, маскуючи її під надання різноманітних послуг, приймають замовлення від клієнтів та передають їх сутенерами, забезпечують зв'язок між різними структурними частинами злочинної організації;

– бойовики-охоронці, які супроводжують неповнолітніх до місця перебування клієнта, контролюють їхнє повернення, отримують від клієнтів кошти, охороняють приміщення, де перебувають жертви експлуатації, беруть участь у конфліктах із конкурентними злочинними об'єднаннями, застосовують насилля до осіб, які не бажають підкорятися, наглядають за добросовісністю виконання жертвами своїх «трудових обов'язків», «переконують» їх у необхідності працювати, забезпечують фізичну ліквідацію непридатного трудового ресурсу;

– водії не лише відповідають за доставку жінок до клієнтів, а й можуть також виконувати функції охоронців;

– особи, які надають приміщення для сексуальної експлуатації жертв [2].

Третю групу становлять особи, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані із сексуальною експлуатацією дітей, з метою задоволення власних статевих потреб. Як показали результати дослідження, більша частина осіб, які вчинили вказані кримінальні правопорушення, не були судимі 77,0%. Попередня судимість цієї категорії осіб здебільшого була пов'язана з вчиненням кримінальних правопорушень проти моральності, статевої свободи та недоторканності, проти власності. У більшості осіб, які вчинили розглядуваний злочин, відсутні моральні принципи та переконання, зазвичай у них спостерігається дещо примітивний, звужений світогляд [3].

Узагалі можна зробити висновок, що особи, які займаються сексуальною експлуатацією дітей, часто виявляються непоганими знавцями психології потенційних жертв, адже вони вдало знаходять і використовують на свою користь найбільш уразливі риси характеру останніх.

Нерідко вербувальники поєднують дві функції – вербувальника й перевізника. У таких випадках вони «відповідальні» не лише за підбір та «умовляння» потенційних жертв торгівлі людьми з метою їх подальшої комерційної сексуальної експлуатації, а й за «доставку товару» до місця призначення. На кожній стадії є конкретна особа, яка відповідає за певний етап залучення й експлуатації жертв. Жертву сексуальної експлуатації підбирають під конкретного замовника. При цьому необов'язково, щоб замовник особисто відстежував процес залучення потенційної жертви. Зазвичай функції вербувальника є відокремленими від функцій сутенера (експлуататор-

ра). Безпосередні експлуататори жертв (інформації про них небагато) – це особи, до обов'язків яких належить ужиття заходів для того, щоб продані особи «сумлінно працювали». Як правило, саме вони роз'ясняють жертвам їхні обов'язки, контролюють процес експлуатації, стежать за сплатою клієнтами винагород та забезпечують ізоляцію від оточуючих жертв торгівлі людьми з метою їх подальшої комерційної сексуальної експлуатації [4, с. 203].

Перелік осіб, залучених до процесу сексуальної експлуатації, був би неповним без «споживача» таких послуг, оскільки йому належить визначна роль у поширенні масштабів сексуальної експлуатації. Саме попит породжує пропозицію на різноманітні форми експлуатації людини людиною.

Згідно ч. 1 ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [5]. Під криміналістичним аспектом вивчення особи потерпілого розуміється виявлення таких даних, які використовуються слідчим для ефективної організації розкриття і розслідування кримінального правопорушення; для досягнення психологічного контакту з потерпілим; встановлення його позиції у кримінальному провадженні; вибору обґрунтованих тактичних прийомів проведення окремих СРД та визначення можливостей використання різноманітних методичних напрямів розслідування кримінального правопорушення [6, с. 47].

Система ознак, які стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює демографічні відомості (стать, вік, місце проживання, навчання роботи та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички, здібності, зв'язки (особисті, родинні, дружні, побутові та ін.) і відносини (неприязні, дружні і т. д.) [7, с. 45].

Відомості про потерпілого включають також дані про його віктимність (схильність окремих людей ставати внаслідок низки обставин жертвами певних злочинних дій) [8, с. 193]. Більшість вчених-лінгвістів збігаються на думці, що етимологія слова «жертва» походить від латинського «victima», що у початковому значенні мало культове, ритуальне значення. Скажімо, у словнику Ф. Брокгауза й І. Ефрона слово «жертва» пояснюється таким чином: «Жертва – вдячне підношення Богу «від плодів земних або з царства тварин» [9, с. 22]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови цей термін тлумачать як «... той, хто постраждав від нещасного випадку або агресії; той, над ким знущаються, проявляють насилля; той, хто переживає, терпить різні неприємності від кого-, чого-небудь» [10, с. 274].

Між потерпілим (жертвою) і правопорушником найчастіше простежується певний взаємозв'язок, в силу чого злочинці обирають окремих осіб об'єктами свого злочинного посягання. Тому і не дивно, що у кримінальних правопорушеннях, де є потерпілий, виявлення правопорушника значною мірою відбувається за схемою правопорушник – потерпілий. Особливо важливо встановити і вивчити цей зв'язок на початку розслідування, що дасть можливість швидше встановити всі обставини кримінального правопорушення [11, с. 277].

Системно-структурний підхід до вивчення взаємозв'язків злочинця і жертви показує, що такий зв'язок не є однотипним. Тут можна виділити різні рівні, багатоманітні типи зв'язків злочинця і жертви. Стосовно кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей, то важливою підставою розмежування типів зв'язків виступають такі критерії:

І. Характер соціальних контактів, які існували до вчинення кримінального правопорушення між правопорушником та потерпілим. На цій підставі вони поділяються на три групи.

До першої групи належать особи, які перебувають із правопорушником у родинних відносинах, а також фактично в сімейних. Залежно від умов виховання, серед неповнолітніх, які були втягнуті у заняття проституцією, можна виокремити тих, які проживали та виховувалися у: повній сім'ї – 23,4%; неповній сім'ї – 30,2%, з них 17,4% виховувалися у сім'ї, що складалася з матері або батька і дитини, а 12,8% – у сім'ї, що складалася з матері та її чоловіка (батька та його дружини) і дитини; багатодітній сім'ї – 8,8%; сім'ї опікунів з числа близьких родичів (бабусі, тітки тощо) – 24,7%; прийомній сім'ї – 2,3%; дитячому будинку-інтернаті – 10,6%.

До другої належать: а) знайомі за місцем проживання, народження; б) випадкові знайомі на вулицях, в клубах, дискотеках тощо; в) інші знайомі.

ІІ. За часом виникнення зв'язки поділяють на ті:

а) які виникають до вчинення кримінального правопорушення;

б) виникають у процесі злочинного посягання.

ІІІ. За характером (наявністю або відсутністю) взаємодії потерпілого і злочинця в процесі вчинення посягання зв'язок може бути безпосередній (контактний) або ж опосередкований.

IV. За обставинами виникнення:

1) розвивається в результаті конкретних взаємовідносин, які існували між правопорушником і дитиною до вчинення кримінального правопорушення;

2) виникає в результаті гострої конфліктної ситуації безпосередньо до або в момент вчинення кримінального правопорушення;

3) з'являється за відсутності будь-яких конфліктних взаємовідносин між жертвою і правопорушником до вчинення кримінального правопорушення [12, с. 520; 13, с. 80].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дав змогу жертв-дітей розподілити на групи: 1) діти безпритульних батьків, осіб без визначеного місця проживання, циган (33%); 2) діти, що були залишені батьками, або батьки яких були позбавлені батьківських прав, і які знаходились на утриманні дитячих будинків або інтернатів (24%); 3) діти, які виховувались в малозабезпечених (часто багатодітних) сім'ях, де батьки зловживали алкоголем або вживали наркотичні засоби (23%); 4) діти, із середньо-забезпечених сімей, члени якої з морально-етичної сторони характеризуються позитивно (19%). Діти першої та третьої груп, зазвичай, можуть передаватися за грошову винагороду для занять порнографією і проституцією. Діти другої групи потрапляють у сексуальне рабство через механізм усиновлення (удочеріння). Діти четвертої групи – піддані батьками (одним із батьків таємно від іншого) у сексуальну експлуатацію, задля наживи, або для задоволення сексуальних потреб.

Необхідно зауважити, що особа потерпілого являє собою обов'язковий і складний об'єкт пізнання на досудовому розслідуванні. Перелік відомостей про потерпілого, які можуть мати значення для правильного вирішення кримінального провадження, практично не вичерпні [6, с. 20].

Взаємозв'язок «правопорушник – потерпілий» посідає одне з ключових місць у виявленні різноманітних обставин кримінального провадження. При формуванні криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей головним чином акумулюється інформація про потерпілого та його поведінку, що дозволяє отримати уявлення про специфіку його взаємовідносин з правопорушником. Зокрема, важливого значення набувають відомості про потерпілого, якими міг скористатися правопорушник під час підготовки і вчинення кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. Однак особливо виділяються дані про віктимну поведінку потерпілого (нерозбірливість, зайва довіра до незнайомих людей, бажання заробити гроші тощо).

На основі вивчення кримінальних проваджень встановлено, що вікову групу злочинців становлять особи чоловічої статі (62%), віком 35–50 років (44%) та 25–35 років (26%), жителі міст (62%), які здебільшого добре обізнані з інтернет-технологіями, способами заробітку в мережі Інтернет та системами телекомунікацій, ніде не працюють і не навчаються (19%). Значну частину сексуальної експлуатації дітей учинено у складі груп (50%), зокрема організованими групами (33%) та злочинними організаціями (18%). Злочинні організації приховані легально створеними суб'єктами господарювання з ієрархічною побудовою (замовник, організатор, вербувальник, перевізник, диспетчери, охоронці, водії тощо), як правило, тривалим терміном функціонування при незмінному складі вищих керівників і поетапному оновленні виконавців середньої та низової ланок.

У залежності від правового статусу жертв-дітей розподілено на групи: 1) діти безпритульних батьків, осіб без визначеного місця проживання, циган (33%); 2) діти, що були залишені батьками, або батьки яких були позбавлені батьківських прав, і які знаходились на утриманні дитячих будинків або інтернатів (24%); 3) діти, які виховувались в малозабезпечених (часто багатодітних) сім'ях, де батьки зловживали алкоголем або вживали наркотичні засоби (23%); 4) діти, із середньо-забезпечених сімей, члени якої з морально-етичної сторони характеризуються позитивно (19%). Діти першої та третьої груп, зазвичай, можуть передаватися за грошову винагороду для занять порнографією і проституцією. Діти другої групи потрапляють у сексуальне рабство через механізм усиновлення (удочеріння). Діти четвертої групи – піддані батьками (одним із батьків таємно від іншого) у сексуальну експлуатацію, задля наживи, або для задоволення сексуальних потреб.

Список використаних джерел:

1. Луняк О. М. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів : навч. посіб. Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. 131 с.

2. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминолого-психологическое исследование : монография. Москва : Норма; Инфора-М, 2015. 368 с.

3. Нєбитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: монографія. Київ : Освіта України, 2016. 464 с.

4. Воронова Ю. В. Соціально-психологічні особливості неповнолітніх, які були зґвалтовані. *Право і безпека.* 2004. № 3-4. С. 202–203.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Вандышев В. В. Изучение личности потерпевшего в процессе расследования: учеб. пособ. / МВД СССР; Высш. полит. уч-ще им. 60-летия ВЛКСМ; Ленингр. высш. курсы. Ленинград, 1989. 92 с.

7. Коновалова В. Е., Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

8. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 720 с.

9. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона в 86 т. Москва, 1996. Т. 11.

10. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

11. Яблоков Н. П. Криминалистика : учебник. Москва, 2003. 376 с.

12. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : учеб. и практ. пособ. Харьков : Рубикон, 1996. 432 с.

13. Рудницька Ю. В. Розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ. 2017. 244 с.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.97/.99: 342.9

АНТИПОВА І. Л.

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

У статті визначено принципи діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні як ідейні правові засади, що нормативно гарантуються державою та методологічно формуються судами, органами суддівського врядування та іншими суб'єктами публічної адміністрації з метою визначення закономірностей діяльності та функціональної спрямованості вищих спеціалізованих судів, а також динамічного розвитку вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України.

Ключові слова: *адміністративний статус, адміністративні відносини, вищі спеціалізовані суди, повноваження, правове регулювання, принципи, спеціалізація, суд, судоустрій, судочинство.*

В статье определены принципы деятельности высших специализированных судов в Украине как идейные правовые основы, что нормативно гарантируются государством и методологически формируются судами, органами судейского управления и другими субъектами публичной администрации с целью определения закономерностей деятельности и функциональной направленности высших специализированных судов, а также динамичного развития высших специализированных судов в системе судоустройства Украины.

Ключевые слова: *административный статус, административные отношения, высшие специализированные суды, полномочия, правовое регулирование, принципы, специализация, суд, судоустройство, судопроизводство.*

The article defines the principles of activity of higher specialized courts in Ukraine as ideological legal bases, normatively guaranteed by the state and methodologically formed by courts, judicial authorities and other subjects of public administration in order to determine patterns of activity and functional orientation of higher specialized courts and dynamic development higher specialized courts in the judicial system of Ukraine.

Key words: *administrative status, administrative relations, higher specialized courts, powers, legal regulation, principles, specialization, court, judiciary, court proceedings.*

Актуальність теми. Функціональна складова незалежності суду відображається в тому, що сама процедура здійснення правосуддя повинна забезпечити вільне від будь-яких впливів вирішення суддею спору, в тому числі і вираження ним своїх переконань при розгляді конкретної справи. У такому розумінні актуальним є твердження, що форма правового джерела, яким регулюється створення суду, його компетенція, організаційне, кадрове, матеріально-фінансове забезпечення, правовий статус судді, здійснення судочинства тощо значною мірою впливають на незалежність суду. Чим більш сформованою виступає система правових засад діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні, тим вище гарантії їх незалежності та функціональності в системі судоустрою [10, с. 35].

Огляд останніх досліджень. Особливості вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України з позиції адміністративного права аналізували у свої працях такі вчені як В. Авер'янов, В. Бевзенко, М. Бояринцева, І. Голосніченко, Н. Губерська, П. Діхтієвський, І. Іва-

© АНТИПОВА І. Л. – здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

нищук, Р. Кайдашев, Р. Крусян, Р. Куйбіда, Л. Медведик, С. Мельник, В. Молдован, Л. Москвич, І. Туркіна, М. Фоміна, В. Чумак та ін. Однак, сукупний правовий статус вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України залишається проблемною тематикою для практики та теорії, що зумовлює необхідність системних досліджень у цій площині.

Мета статті полягає в тому, щоб на базі позицій науковців та норм чинного спеціального законодавства розкрити принципи діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні.

Виклад основних положень. У сучасній юридичній науці принципи слушно ототожнюють із таким поняттям як «правові засади», адже у новому тлумачному словнику української мови «засада – це основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.» [1, с. 95].

Термін «принцип» (від лат. principo – основа, початок) у загальнонауковому розумінні – це основне, вихідне положення теорії, вчення, головне правило діяльності [1, с. 95].

Принцип також визначається і як те, що лежить в основі певної теорії науки, а також характеризується як найзагальніше явище, вихідне положення, першооснова [3, с. 547].

У відповідності із словником В. І. Даля, «принцип» – це наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають; основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки; вихідна першооснова, основне положення, вихідний пункт, передумова будь-якої теорії, концепції [4, с. 431].

На думку П. М. Рабіновича, «принципи права» – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання [7, с. 102].

У свою чергу, М. С. Кельман та О. Г. Мурашин запропонували розуміння «принципів права» як керівних ідей, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – це загальні норми, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всі суб'єкти. Ці норми або чітко сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [6, с. 204].

П. Д. Пилипенко вказує, що принципи права – це продукт людської діяльності, їхніми джерелами є сфера ідеології. І щоб одержати статус принципів, керівні положення мають бути відображені в самому праві. Сучасні дослідження принципів права обґрунтовують об'єктивний характер цієї категорії [2, с. 42].

Вчений А. М. Колодій стверджує, що будь-які принципи, у тому числі і «принципи права», – продукт людської діяльності. Вони є соціальними явищами – як за джерелом походження, так і за змістом, їхнє виникнення обумовлено потребами суспільного розвитку, у них відображаються закономірності суспільного життя [5, с. 7].

Провівши аналіз позицій вчених, можна сказати, що під принципами діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні слід розуміти ідейну систему правових засад, що нормативно гарантується державою та методологічно формується судами, органами суддівського врядування та іншими суб'єктами публічної адміністрації з метою визначення закономірностей діяльності та функціональної спрямованості вищих спеціалізованих судів, а також динамічного розвитку вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України.

Відносно системи принципів діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні, то професор І. Є. Марочкін запропонував систему принципів судової влади поділити на три підсистеми: 1) інституціональні (загальні принципи судової влади); 2) функціональні (принципи здійснення судочинства); 3) організаційні або судоустрійні принципи (принципи організації системи судових органів) [8, с. 54].

Інституціональні принципи відображають відносини загального характеру, що виникають при поділі державної влади на законодавчу, виконавчу і судову та запровадженні інституту судової влади в суспільстві, окреслюють її місце в системі поділу влади і основоположні засади відносин з іншими державними та приватними інститутами. Напрацювання в галузі судоустрою дозволяють виокремити такі основні інституціональні принципи судової влади: 1) паритетність – рівність судової влади із виконавчою та законодавчою владою; 2) справедливість – забезпечення права на справедливий суд; 3) законність – відповідність закону судових установ і судових процедур; 4) здійснення судової влади тільки судом – жоден інший орган, крім суду, не вправі здійснювати судову владу; 5) доступність – забезпечення можливості безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав; 6) незалежність суддів і самостійність судів; 7) безсторонність – розгляд справи повинен здійснювати суддя, який не має особистої заінтересованості у справі і

спроможний виконати роль безстороннього арбітра, який вирішує юридичну справу незалежно, підкоряючись лише закону; 8) процедурність – судова влада функціонує в межах певної процедури, реалізується лише в спеціальній процесуальній формі [9, с. 21-32].

Організаційні принципи фундаментують відносини, які виникають із приводу організації судової системи, структури її органів, статусу суддів і не пов'язані з розглядом і вирішенням конкретного виду судової справи. Тобто судоустрійні принципи виникають у зв'язку з організаційними відносинами, що випливають з особливостей організації певної системи судових органів. Щодо України, то до організаційних принципів діяльності системи судів загальної юрисдикції належать конституційні засади побудови судової системи та статусу суддів, зокрема: єдність судової системи і статус суддів; територіальність, спеціалізація та інстанційність; незалежність, недоторканність, незмінюваність і професіоналізм суддів [11].

На думку О. І. Махніцького, наведена система принципів судової влади, незважаючи на її численність та багатогранність, не є повною за своїм змістом, адже вона не містить таких принципів, як принципи верховенства права і конституційної законності. Слід наголосити на тому, що з-поміж усіх принципів організації і функціонування судової влади саме ці принципи є стержневими та змістовно впливовими на всі інші принципи судової влади. Крім того, їх можна назвати визначальними засадами реформування судової системи в умовах формування українського конституціоналізму як публічно-правової системи організації сучасного суспільства на основі права, закону та демократії [12].

Отже, як вказує О. І. Махніцькиий, принципи верховенства права та конституційної законності є конститутивними щодо всієї судової влади та є напрямками її подальшого розвитку, незважаючи на те, що у ст. 129 Конституції України не йдеться про верховенство права та конституційну законність. Адже ст. 129 Конституції України до основних засад судочинства відносить принцип законності, але не конституційної законності. Крім того, традиційно до інституційних принципів судової влади відносять саме принцип законності (але не конституційної законності). Зміст цього принципу, зазвичай, виявляється у відповідності закону судовим установам і судовим процедурам, а також у тому, що судові органи та судді мають діяти на підставі закону, підкорюються лише Конституції та законам України, а носії судової влади (судді) не мають права відступати у своїй діяльності від вимог закону [12].

Згідно із Законом України «Про Вищий антикорупційний суд» - Вищий антикорупційний суд є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України. Правову основу діяльності Вищого антикорупційного суду становлять Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Закон України «Про антикорупційний суд» та інші закони України, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [13].

Якщо проаналізувати Закон України «Про Вищий антикорупційний суд», то можна побачити, що законодавець не вказує на яких правових засадах (принципах) Вищий антикорупційний суд повинен здійснювати правосуддя, а лише відсилає нас до норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який містить загальні засади (принципи) організації судової влади в Україні [13].

Відповідно до Розділу 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» засадами (принципами) організації судової влади є: незалежність судів; право на справедливий суд; право на повноважний суд; рівність перед законом і судом; професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд; гласність і відкритість судового процесу; мова судочинства і діловодства в судах; обов'язковість судових рішень; право на перегляд справи та оскарження судового рішення [14].

Що стосується Вищого суду з питань інтелектуальної власності, то законодавцем не був розроблений спеціальний закон для регулювання діяльності цього суду. Проте, шляхом внесенням змін до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає справи, віднесені до його компетенції, в порядку, передбаченому ГПК України, а за таких обставин, він повинен діяти на правових засадах (принципах), що передбачені ГПК України [15]. Відповідно до статті 2 Господарського процесуального кодексу України основними засадами (принципами) господарського судочинства є: верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках; розумність строків розгляду справи судом;

неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення [15].

Отже, можна вважати, що чинним законодавством Україні не закріплено спеціальні принципи діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні, що нині функціонують на загальних засадах судоустрою України (спеціалізація, інстанційність) та окремих принципах судочинства (верховенство права, законність, незалежність, об'єктивність, рівність, гласність тощо). Відповідно, систему принципів діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні варто формувати та вдосконалювати, доповнюючи належними нормами спеціальне законодавство щодо вищих спеціалізованих судів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 1 : А–Є : 42000 сл. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. 910 с.

2. Пилипенко П. Д., Бурак В. Я., Козак З. Я. Трудове право України. Київ : Ін Юре, 2003. 536 с.

3. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1974. 775 с.

4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 3-х т. Т. 3. Москва, 768 с.

5. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

6. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. Київ: Кондор, 2006. 477 с.

7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 9-е, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.

8. Марочкін І. Є., Сібільова Н. В., Тихий В. П. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів Харків : Одіссей, 2008. 528 с.

9. Гончаренко О. В. Основні принципи добору кандидатів на посаду судді. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2012. № 1(9). С. 21–32.

10. Савенко М. Д. Забезпечення незалежності суду – важливий напрям судово-правової реформи в Україні. *Судова реформа в Україні: Проблеми і перспективи* : матеріали науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2002 року м. Харків. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. 286 с.

11. Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 ; наук. конс. В. В. Сердюк / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 37 с.

12. Махніцький О. І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні. *Право і суспільство.* 2013. № 6.2. С. 33-37.

13. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.

14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

15. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

УДК 342+354 (477)

ВОВК П. В.

СУДДІ НА АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОСАДАХ В УКРАЇНІ: ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

У статті визначені сучасні проблеми суддів на адміністративний посадах в Україні. Запропоновано авторське поняття «адміністративна посада судді». Визначено, що судді на адміністративних посадах згідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не можуть бути делегатами на з'їзд суддів України, кандидувати на посаду члена Вищої ради правосуддя, що є дискримінаційним положенням. Встановлено, що реальний адміністративно-механізм та можливість щодо забезпечення нормальної організації роботи суду як державної установи на законодавчому рівні в очільників судів потребує удосконалення.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративні суди, захист прав і свобод, зразкова модель, мислення суддів, парадигма, правова держава, принцип верховенства права, суб'єкти владних повноважень, теорія адміністративного судочинства.*

В статье определены современные проблемы судей на административные должности в Украине. Предложено авторское понятие «административная должность судьи». Определено, что судьи на административных должностях согласно Закону Украины «О судоустройстве и статусе судей» не могут быть делегатами на съезд судей Украины, кандидатом на должность члена Высшего совета правосудия, является дискриминационным положением. Установлено, что реальный механизм и возможность по обеспечению нормальной организации работы суда как государственного учреждения на законодательном уровне в главы суда требует усовершенствования.

Ключевые слова: *административное судопроизводство, административные суды, административный процесс, защита прав и свобод, мышления судей, образцовая модель, парадигма, правовое государство, принцип верховенства права, субъекты властных полномочий, теория административного судопроизводства.*

The article identifies current problems of judges in administrative positions in Ukraine. The author's concept "administrative position of a judge" is offered. It is determined that judges in administrative positions according to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" cannot be delegates to the Congress of Judges of Ukraine, run for a position of a member of the High Council of Justice, which is a discriminatory provision. It is established that the head of the court has almost no real mechanism and opportunity to ensure the normal organization of the work of the court as a state institution at the legislative level.

Key words: *administrative courts, administrative justice, administrative process, constitutional state, model, paradigm, protection of rights and freedoms, subjects of authority, rule of law, theory of administrative justice, thinking of judges.*

Актуальність теми. У суді крім відносин, які виникають під час процесуального розгляду справи по суті, існують й адміністративно-правові відносини – внутрішні, до яких можна віднести управлінську і кадрову політику, проблеми внутрішньої організаційної структури тощо.

© ВОВК П. В. – кандидат юридичних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

Всі ці питання пов'язані з організацією ефективної роботи суду, тобто зі здійсненням управлінських дій, та мають таке ж важливе значення для забезпечення здійснення справедливого та об'єктивного правосуддя, забезпечення незалежності суддів при розгляді судових спорів, як і законодавчі норми, що визначають основні принципи і процедуру судочинства. З цього випливає необхідність аналізу діяльності суду на рівні його складових частин, а саме з виокремленням такого елементу, який забезпечує функціонування суду. Тобто у цьому випадку йдеться про відносини працівників судової системи, функціональне призначення яких полягає у виконанні адміністративних повноважень, а отже, таких, що займають адміністративні посади [1, с. 251].

Тобто, проблеми суддів на адміністративний посадах в Україні є досить актуальними в науковій площині, оскільки внутрішні судові правовідносини прямо впливають на ефективність здійснення суддів адміністративних судів своєї професійної діяльності.

Зв'язок теми із сучасними дослідженнями. До наукової проблеми суддів на адміністративний посадах в Україні звертали свою увагу чисельні вітчизняні вчені-адміністративісти, серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бачеріков, О. Бачун, В. Бевзенко, В. Галунько, Л. Глущенко, О. Дубенко, А. Іванищук, В. Кравчук, О. Кузьменко, О. Міщенко, С. Потапенко, А. Руденко, Я. Рябченко, М. Сорока, С. Стеценко, О. Умнова, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та ін. Проте, проблеми суддів на адміністративний посадах в Україні вимагають нових наукових поглядів, враховуючи зміни до сучасного процесуального законодавства.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії адміністративного права і процесу, норм вітчизняного законодавства виявити, проблеми суддів на адміністративний посадах та сформулювати напрямки їх вирішення.

Викладення основних положень. Будь яка юридична особа, має мати свого керівника. Не є виключенням із цього правила й публічні юридичні особи. Однак навіть серед системи державних юридичних осіб є такі, які за глибиною і важливістю вирішення публічних викликів займають особливе місце у правовій системі держави. До таких юридичний осіб наприклад відноситься Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України. Одночасно у судовій гілці влади України специфічними юридичними особами є суди, які очолюються суддями на адміністративних засадах. Тим самим, навіть в самій назві у керівників суду закладене протиріччя. Адже судді на адміністративних посадах мають усі елементи правового статусу суддів, одночасно вони наділене компетенцією, яка на перший погляд, є не притаманна вершителю правосуддя. Проаналізуємо цей виклик.

Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII адміністративними посадами в суді є посади голови суду та заступника (заступників) голови суду [4]. Відносно наукового поняття адміністративної посади у судовій системі України, О. Дудченко трактує як визначений законом та штатним розкладом структурний елемент суду (як державного органу), якому відповідає юридично встановлений комплекс прав та обов'язків (повноважень) щодо організаційного керівництва в суді з метою забезпечення здійснення ефективного правосуддя [1, с. 251-258]. В свою чергу, О. Ульяновська вважає, що адміністративна посада судді – це визначена структурою і штатним розписом одиниця судового органу, на яку відповідно до законодавства покладено коло управлінських повноважень організаційно-розпорядчого та консультативно-дорадчого спрямування, за що особа, призначена на цю посаду, отримує винагороду за свою працю [5, с. 161].

Вчений Д. Шпенов поняття адміністративної посади судді сформулював як визначену законодавством України про судоустрій і статус суддів, структурою і штатним розписом відповідного суду первинну структурну одиницю, на яку органами суддівського самоврядування може бути призначений виключно суддя цього суду на строк та в порядку, визначеному законами України, на яку покладається реалізація спеціальних організаційних, представницьких, контрольних, забезпечувальних та інших адміністративних функцій без звільнення від обов'язку щодо здійснення правосуддя [6, с. 64-69]. При цьому, вчений виділив такі характерні ознаки адміністративної посади, яку займають судді в судах усіх рівнів та спеціалізації: кількість адміністративних посад в кожному конкретному суді визначається законами «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Конституційний суд України»; можуть займати виключно діючі судді того суду, в якому відкрита вакантна адміністративна посада; встановлений граничний термін перебування на посаді, обмежений можливістю призначатися на цю посаду не більше, ніж два терміни підряд, крім адміністративних посад в Конституційному Суді, де призначення можливе лише на один трирічний термін; призначення судді на адміністративну посаду здійснюється в порядку реалізації суддівського самоврядування – шляхом проведення голосування на Зборах суддів того

суду, в якому відкрита вакантна адміністративна посада; поєднання суддею, який обіймає адміністративну посаду, адміністративних функцій і функцій щодо здійснення правосуддя; особливий зміст адміністративних функцій судді на адміністративній посаді, до яких належить реалізація організаційних, представницьких, контрольних, забезпечувальних та інших повноважень; встановлений особливий порядок дострокового звільнення з адміністративної посади [6, с. 64-69].

Отже, суддя на адміністративній посаді – це кадрова управлінська одиниця суду, як державної установи, що заміщається виключно одним із суддею, що працює у штаті цього суду. До його компетенції відноситься адміністративно-організаційні, методичні, інформаційні та деякі інші повноваження з метою забезпечення ефективного внутрішнього функціонування суду.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники обираються на посади зборами суддів відповідного суду з числа суддів цього суду. Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники обираються на посади зборами суддів шляхом таємного голосування більшістю від кількості суддів відповідного суду строком на три роки, але не більш як на строк повноважень судді, у порядку, визначеному законом. Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники можуть бути достроково звільнені з посади за ініціативою не менш як однієї третини від загальної кількості суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів цього суду [4].

У регулюванні правового статусу суддів, що займають адміністративні посади, накопичено низку викликів. Серед них, питання щодо закінчення строків повноваження суддів на адміністративних посадах та звільнення їх з зазначених посад. На слушну думку О. Дудченко, суддя, який займає адміністративну посаду в суді та належним чином виконує свої обов'язки, що підтверджується ефективно роботою суду, є цінною службовою особою судової влади. Відсторонення його від виконання своїх адміністративних повноважень повинно бути обгрунтованим, а процедура звільнення та підстави, з яких можна звільнити суддю з адміністративної посади, повинні бути закріплені на законодавчому рівні [2, с. 275-282].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII підставою для звільнення судді з адміністративної посади є його заява або триваюче незадовільне виконання обов'язків голови суду, заступника голови суду відповідно, систематичне або грубе одноразове порушення закону при їх виконанні. Суддя, якого достроково звільнено з адміністративної посади в суді (крім звільнення з адміністративної посади за його заявою), не може бути обраний на будь-яку адміністративну посаду в судах протягом двох років з дня такого дострокового звільнення. Звільнення з посади судді, припинення його повноважень як судді, а також закінчення строку, на який суддю обрано на адміністративну посаду в суді, припиняє його повноваження на адміністративній посаді [4].

Суддя, обраний на адміністративну посаду, не може обіймати одну адміністративну посаду відповідного суду більш як два строки поспіль, якщо інше не передбачено законом. У суді, кількість суддів у якому перевищує десять суддів, може бути обраний один заступник голови суду, а в суді, кількість суддів у якому перевищує тридцять суддів, - не більше двох заступників голови суду. Обрання судді на адміністративну посаду без додержання вимог закону не допускається. Перебування судді на адміністративній посаді в суді не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду [4].

Варто також вказати, що у відповідності до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, делегатом на спільні збори суддів місцевих загальних судів не може бути обраний суддя, який займає адміністративну посаду в суді (стаття 128). Делегатами на з'їзд суддів України не можуть бути обрані судді, які займають адміністративні посади в судах, судді, які є членами Вищої ради правосуддя або Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (стаття 131). Не можуть бути обраними до Ради суддів України судді, які обіймають адміністративні посади в судах або є членами Вищої ради правосуддя чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. У разі обрання члена Ради суддів України на адміністративну посаду в суді його повноваження у Раді суддів України припиняються (стаття 133).

Тобто, судді на адміністративних посадах згідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не можуть бути делегатами на з'їзд суддів України, кандидувати на посаду члена Вищої ради правосуддя, що є дискримінаційним положенням. Це також є і не логічним, бо саме колектив (збори суддів) за чинним законодавством обирає голову суду, який з їх точки зору найбільш

гідний такого представництва. Водночас, таку людину законодавством позбавлено можливості участі в органах суддівського самоврядування та врядування, кандидувати на посаду члена органів суддівського врядування.

При цьому, у разі незгоди тих чи інших осіб з рішенням суду, негатив часто на собі концентрує саме голова суду, а не суддя, що розглядав справу. Справедливо ставлячи вимоги до голів судів про покращення роботи суду, реальний механізм і можливість щодо забезпечення нормальної організації такої роботи на законодавчому рівні у очільника суду – майже відсутній.

На наш погляд, вихід із цієї ситуації може бути двоякий. І він не одноразово висвітлювався в юридичній літературі. Перший, це посилення управлінської компетенції суддів на адміністративних посадах, щоб у них були вагомі адміністративно-правові важелі щодо внутрішньо-організаційного впливу очолюваному ним суді. Зрозуміло що без можливості у будь який спосіб впливати на здійснення судочинства незалежними суддями. Другий, це коли на адміністративну посаду суддів обертаються найбільш авторитетні судді, яким надаються виключно представницькі повноваження представляти колектив суду у зовнішніх відносинах, відстоювати права і незалежність суду, а також недоторканість й законні інтереси суддів. Що стосується вирішення внутрішньо-організаційних викликів, особливо тих які приводять до конфліктів між суддями по вирішувати він їх має не силою владної компетенції, а переконанням й високим своїм авторитетом. Зрозуміло, що у другому випадку судді на адміністративних посадах ніякої юридичної відповідальності за «ефективність» діяльності суду нести не можуть. Проте, морально-психологічна відповідальність як самих авторитетних суддівського корпусу суду за ними залишається. На наш, погляд, другий підхід є більш природним і він в цілому прописаний у діючому законодавстві. Однак діюче спеціальне суддівське законодавство є не послідовним надавши шляхом виборів представляти інтереси суддів (суду) в межах суду воно практично позбавило судді на адміністративних посадах це здійснювати на рівні органів суддівського самоврядування. Що є не тільки не логічним, однак і таким, наносить шкоду гарантіям незалежності судової влади. Адже, найбільш авторитетні та ініціативні судді, яких як правило й обирають на адміністративні посади вже не мають навіть теоретичної можливості захищати судову владу від «нападів» з боку виконавчої та законодавчої влади та окремих впливових приватних осіб на центральному рівні. Що є, на наш погляд, не припустимим.

Висновок. Отже, юридична природа суддів на адміністративних посадах полягає в тому, що вони є представницьким обличчям суду, як державної установи. Заміщається виключно одним із суддею, що працює у штаті цього суду. До його компетенції відноситься представницькі, адміністративно-організаційні, методичні, інформаційні та деякі інші повноваження з метою забезпечення ефективного внутрішнього функціонування суду, гарантування незалежності суду та недоторканості суддів.

Список використаних джерел:

1. Дудченко О. Ю. Адміністративні посади у судовій системі України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 251-258.

2. Дудченко О. Ю. Питання щодо звільнення суддів з адміністративних посад. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2013. № 26. С. 275-282.

3. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31.

5. Ульяновська О.В. Щодо визначення процедури призначення суддів на адміністративні посади. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2013. № 6. Том. 2. С. 160-163.

6. Шпенов Д. Ю. Сучасні проблеми призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади. *Європейські перспективи*. 2014. № 9. С. 64-69.

УДК 347.962: 342.9

КУЗЬМИШИНА О. М.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ОЦІНЮВАННЯ СУДДІВ В УКРАЇНІ

У статті до системи принципів правової процедури кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні віднесено адміністративні та організаційні принципи, які мають методичну природу невладного характеру. Доведено, що до адміністративних принципів правової процедури кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні належать такі засади: верховенства права; законності; публічності; застосування законодавчо-гарантованих критеріїв кваліфікаційного оцінювання; дотримання спеціалізації та інстанційності судової системи; спеціального статусу суб'єкта суддівського врядування (Вищої кваліфікаційної комісії суддів України); прозорості; участі суб'єктів громадянського суспільства у кваліфікаційному оцінюванні суддів; неупередженості; достовірності; оскарження; відповідальності.

Ключові слова: *адміністративно-правові відносини, доброчесність, кваліфікаційне оцінювання, комісія, підготовка, професійність, процедури, суддя, судова влада.*

В статье в систему принципов правовой процедуры квалификационной оценки судей в Украине отнесены административные и организационные принципы, которые имеют методическую природу властного характера. Доказано, что в административных принципов правовой процедуры квалификационной оценки судей в Украине относятся принципы: верховенства права; законности; публичности; применение законодательно гарантированных критериев квалификационного оценивания; соблюдение специализации и инстанционности судебной системы специального статуса субъекта судейского управления (Высшей квалификационной комиссии судей Украины); прозрачности; участия субъектов гражданского общества в квалификационном оценке судей; беспристрастности; достоверности; обжалования; ответственности.

Ключевые слова: *административно-правовые отношения, добродетель, квалификационное оценивания, комиссия, подготовка, профессионализм, процедуры, судья, судебная власть.*

In the article, the system of principles of the legal procedure of qualification assessment of judges in Ukraine includes administrative and organizational principles that have a methodological nature of non-governmental nature. It is proved that the administrative principles of the legal procedure of qualification assessment of judges in Ukraine include the following principles: rule of law; legality; publicity; application of legally guaranteed criteria for qualification assessment; compliance with the specialization and instance of the judicial system; special status of the subject of judicial governance (High Qualification Commission of Judges of Ukraine); transparency; participation of civil society actors in the qualification assessment of judges; impartiality; reliability; appeal; responsibilities.

Key words: *administrative and legal relations, integrity, qualification assessment, commission, training, professionalism, procedures, judge, judiciary.*

Актуальність теми. Як юридична формалізована процедура, що покликана оцінити компетентність, професійність і морально-етичні характеристики (добросовісність) судді, кваліфікаційне оцінювання в існуючому форматі, тим не менш, відзначається наявністю суб'єктивного

© КУЗЬМИШИНА О. М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

елементу, який суттєво здатний впливати на об'єктивність результату. Недарма в інформаційному просторі висловлюються не лише окремі побоювання, а й радикальні думки з приводу того, що процедура, «яка поєднує формалізм у проведенні процедури оцінювання із неформальністю при оцінюванні результатів» не має права на існування [4; 5, с. 109–111].

За таких обставин слід звернути увагу на обов'язкове дотримання загальних принципів кваліфікаційного оцінювання суддів, що пронизують цю складну, ємку та багатоетапну процедуру. Відповідність цим засадам здатна забезпечити їй легітимність, що є вкрай важливим і для суддів, і для суспільства [5, с. 109–111].

Огляд останніх досліджень. Проблеми кваліфікаційного оцінювання суддів, крізь призму адміністративно-правових відносин, у своїх працях аналізували В. Авер'янов, В. Бевзенко, М. Бояринцева, Н. Губерська, П. Діхтієвський, А. Іванищук, С. Жуков, Н. Коваленко, Д. Мандичев, О. Миколенко, Н. Писаренко, В. Рядінська, Р. Сербин, Л. Трофімова, А. Шевченко, Я. Шевцова, О. Хотинська-Нор, М. Цуркан та ін. При цьому, практичні проблеми в сфері добору суддів та перевірки їх професійності в Україні зумовлюють необхідність детального розгляду окремих питань аналізованої тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства у сфері діяльності суддів в Україні, позиції практиків та вчених адміністративного права, статистичної діяльності органів суддівського врядування, визначити адміністративні принципи правової процедури кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні.

Виклад основних положень. Принцип (лат. principium – «начало, основа») – це твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або принаймні бажане. У повсякденному житті принципами називають внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, у різних сферах діяльності. У науці принципи – це загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів. У характеристиці різноманітних систем принципи відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи, без яких вона не виконувала б свого призначення [1, с. 958].

Система принципів залежить від специфіки адміністративно-правових відносин, наповнення якої має різноманітних характер. Система принципів правової процедури кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні не є сталою та однозначною, при цьому, варто наголосити і про недостатню законодавчу сформованість цієї системи. Так, згідно з Методологією кваліфікаційного оцінювання суддів принципами кваліфікаційного оцінювання є публічність, прозорість, відкритість, єдність порядку та методології, застосування єдиних критеріїв для оцінки судді, незалежність суддів [6].

До принципів кваліфікаційного оцінювання О. Хотинська-Нор відносить принципи неупередженості та незалежності, справедливості, рівності та недискримінації, обґрунтованості та достовірності оцінювання, релевантності та інші. Проте чільне місце в цьому переліку законодавець відвів принципам прозорості та публічності кваліфікаційного оцінювання [5, с. 109–111].

У спеціальному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [3] відсутні конкретні норми щодо принципів кваліфікаційного оцінювання, однак, їх можна виокремити із особливостей правових процедур кваліфікаційного оцінювання.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можна виділяти такі засади [3]:

– кваліфікаційне оцінювання за критерієм професійної компетентності проводиться з урахуванням принципів інстанційності та спеціалізації (ч. 3 ст. 83) – принцип дотримання спеціалізації та інстанційності судової системи;

– кваліфікаційне оцінювання проводиться прозоро та публічно (ч. 4 ст. 84) – принципи публічності та прозорості;

– суддя (кандидат на посаду судді), який не згодний із рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо його кваліфікаційного оцінювання, може оскаржити це рішення в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України (ч. 2 ст. 88); порушення процедури проведення кваліфікаційного іспиту щодо кандидата на посаду судді може бути оскаржено в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України (ч. 12 ст. 78) – принцип оскарження;

– у разі виявлення під час проведення кваліфікаційного оцінювання фактів, що можуть мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, Вища кваліфікаційна комісія суддів України може звернутися до органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, для вирі-

шення питання про відкриття дисциплінарної справи чи відмову в її відкритті. У разі звернення до органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, для вирішення питання про відкриття дисциплінарної справи чи відмову в її відкритті або надходження під час проведення кваліфікаційного оцінювання до органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, скарги щодо поведінки судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, Вища кваліфікаційна комісія суддів України має право зупинити проведення кваліфікаційного оцінювання цього судді. Якщо в процесі кваліфікаційного оцінювання судді Вищій кваліфікаційній комісії суддів України стане відомо про обставини, що можуть свідчити про порушення суддею законодавства у сфері запобігання корупції, Комісія негайно повідомляє про це спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції. Вища кваліфікаційна комісія суддів України має право зупинити проведення кваліфікаційного оцінювання цього судді до отримання відповіді від спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (ч. 5, 6 ст. 84) – принцип відповідальності;

– з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання утворюється Громадська рада доброчесності (ч. 1 ст. 87) – принцип участі суб'єктів громадянського суспільства у кваліфікаційному оцінюванні суддів;

– конкурс на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України проводить Вища рада правосуддя на основі принципів верховенства права, публічності та політичної нейтральності в порядку, визначеному законом (ч. 2 ст. 95) – принцип верховенства права; принцип спеціального статусу суб'єкта суддівського врядування – Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [3].

Загалом, до адміністративних принципів правової процедури кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні слід віднести такі засади: – верховенства права; – законності; – публічності; – застосування законодавчо-гарантованих критеріїв кваліфікаційного оцінювання; – дотримання спеціалізації та інстанційності судової системи; – спеціального статусу суб'єкта суддівського врядування (Вищої кваліфікаційної комісії суддів України); – прозорості; – участі суб'єктів громадянського суспільства у кваліфікаційному оцінюванні суддів; – неупередженості; – достовірності; – оскарження; – відповідальності.

Крім того, до системи принципів правової процедури кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні належать організаційні принципи, які мають методичну природу невладного характеру. Визначаючи організаційні принципи варто виходити із особливостей проведення кваліфікаційного оцінювання, тобто використання спеціальних форм. Для прикладу можна навести, що мінімальний прохідний бал для визнання кандидатів такими, що склали іспит, визначається Вищою кваліфікаційною комісією суддів України з урахуванням рівня складності тесту та практичних завдань, які виконувались кандидатами, принципів критеріально зорієнтованого оцінювання з метою забезпечення конкурентно-спроможності кандидатів на стадії проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, а також із огляду на кількість вакантних посад судді у судах загальної юрисдикції (в тому числі прогнозовану) [2]. Для формування конкретного тесту для тестування, який складатимуть кандидати, за допомогою спеціального програмного комплексу із тестової бази за принципом випадковості [2]. Тестові запитання та модельні судові справи іспиту систематично розробляються Національною школою суддів України з урахуванням критеріїв кваліфікаційного оцінювання, принципів інстанційності та спеціалізації, програм іспиту [6]. Крім того, для формування суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді) і проведення кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді) Вища кваліфікаційна комісія суддів України має право безоплатно отримувати інформацію та копії документів і матеріалів (у тому числі з обмеженим доступом) щодо судді (кандидата на посаду судді) та членів його сім'ї або близьких осіб від будь-яких осіб, які є власниками або розпорядниками інформації (документів, матеріалів), що запитуються. Такі особи зобов'язані протягом десяти днів з дня отримання запиту надати інформацію (документи, матеріали), що запитується [3].

Отже, організаційні принципи кваліфікаційного оцінювання суддів – це методологічні засади проведення кваліфікаційного оцінювання до яких відносяться: принцип випадковості тестування; принцип спостереження за процедурою складання кваліфікаційного іспиту; принцип формування методологічних програм та методики кваліфікаційного оцінювання; принцип етапності кваліфікаційного оцінювання; принцип отримання інформації.

Список використаних джерел:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ «Перун». 2003. 1440 с.
2. Положення про порядок складення кандидатами на посаду судді кваліфікаційного іспиту та методику його оцінювання: Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 10.07.2013. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/nr002695-13#n4
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2016. № 31. Ст. 545.
4. Слободін М. Гуд бай, Фукуяма. 2018. URL: https://site.ua/mikhail.slobodin/8053.
5. Хотинська-Нор О. З. Принципи кваліфікаційного оцінювання суддів у світлі реалізації судової реформи в Україні. *Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В. В. Долежана* : матер. кругл. столу / відп. ред. Н. М. Бакаянова ; уклад.: І. О. Кісліцина, М. О. Деменчук, С. І. Єленич ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 109-111.
6. Щодо погодження Порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів відповідно до статей 83, 124, 131 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положення про Раду суддів України, затвердженого X позачерговим з'їздом суддів України 16 вересня 2010 року (зі змінами): рішення Ради суддів України від 11.12.2015 № 14. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr014414-15#Text.

УДК 342.95 (477)

НЕСТОР Н. В.

ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ ЯК СУБ'ЄКТ САМОВРЯДНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІВ

З використання методів аналізу та наукового пізнання доводиться точка зору, що самодостатність судової системи включає гарантії не лише належного фінансування, організаційної та функціональної незалежності, а й делегування державою такій системі більшості ключових важелів контролю за суддями, зокрема в частині притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, призначення та звільнення з посади. При цьому саме Вища рада правосуддя є ключовим учасником відповідних правовідносин з огляду на свій статус, предмет та обсяг владних повноважень. Виокремлюються адміністративні процедури контролю, здійснювані щодо суддів даним органом суддівського самоврядування, пропонується коротка їх характеристика та аналіз. Визначаються особливості дисциплінарної відповідальності судді, виконується класифікації дисциплінарних заходів примусу.

Ключові слова: *Вища рада правосуддя, самоврядний контроль, суддя, правосуддя, дисциплінарна відповідальність судді.*

С использование методов анализа и научного познания обосновывается точка зрения, что самодостаточность судебной системы включает гарантии не только должного финансирования, организационной и функциональной независимости, но и делегирования государством такой системе большинства ключевых рычагов контроля за судьями, в частности, привлечения их к дисциплинарной ответственности, назначения и освобождение от должности. При этом, именно Высший совет правосудия является ключевым участником соответствующих правоотношений с учетом своего статуса, предмета и объема властных полномочий. Выделяются

© НЕСТОР Н. В. – кандидат юридичних наук, здобувач (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

административные процедуры контроля, осуществляемые в отношении судей данным органом судейского самоуправления, предлагается краткая их характеристика и анализ. Определяются особенности дисциплинарной ответственности судьи, выполняется классификации дисциплинарных мер принуждения.

Ключевые слова: *Высший совет правосудия, самоуправляемый контроль, судья, правосудие, дисциплинарная ответственность судьи.*

Using the methods of analysis and scientific knowledge, it is argued that the self-sufficiency of the judicial system includes guarantees not only of adequate funding, organizational and functional independence, but also the delegation by the state of the majority of key levers of control over judges, in particular in terms of bringing them to disciplinary responsibility, appointing them and dismissal. In this case, the High Council of Justice is a key participant in the relevant legal relationship, given its status, subject matter and scope of authority. The administrative control procedures applied to judges by this body of judicial self-government are distinguished, their brief description and analysis are offered. The peculiarities of the disciplinary responsibility of the judge are determined, the classification of disciplinary measures of coercion is performed.

Keywords*: High Council of Justice, self-governmental control, judge, justice, disciplinary responsibility of a judge.*

Постановка проблеми. Судова система в цілому є досить самодостатнім елементом в системі державної влади та державного управління. Подібна самодостатність включає гарантії не тільки належного фінансування, організаційної та функціональної незалежності, а й делегування державою такій системі більшості ключових важелів контролю за суддями, зокрема в частині притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, призначення та звільнення з посади.

Очевидно, що специфіка судової сфери зумовлює відмінності в природі, механізмі внутрішнього контролю цієї системи. Принцип незалежності суду, заборони протиправного втручання в його діяльність третіх осіб зумовив гіперболізування такого контролю, тобто він є не тільки первинною ланкою, а й досить часто – єдиною законодавчо можливою; тобто додаткових рівнів контролю, які можуть корегувати результати внутрішнього нагляду, в контексті судової системи практично не існує. Функції контролю не обмежуються з'ясуванням, оцінкою фактів протиправної поведінки суддів та прийняття дисциплінарних рішень з цього приводу, вони також безпосередньо стосуються кадрових питань, організаційного забезпечення роботи тощо. При цьому саме Вища рада правосуддя є ключовим учасником відповідних правовідносин з огляду на свій статус, предмет та обсяг владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дисциплінарної відповідальності судді, інших аспектів управлінської діяльності Вищої ради правосуддя активно вивчаються та аналізуються експертами та громадськими активістами. Щодо наукових доробок, то проблематика розглядаються науковцями, як правило, в розрізі спеціальних досліджень окремих аспектів правосуддя, або ж в рамках загального курсу навчальних предметів «Судоустрою» та «Правосуддя» (праці таких вчених, як С.С. Аскеров, І.Є. Марочкін, А.В. Молдован, В.В. Молдован, О.М. Музичук, С.В. Подкопаєв, С.В. Прилуцький, С.С. Рєзнікова, М.Д. Савенко, Н.В. Сібільова, Д.Ю. Шпенов, та інші). Тоді як комплексний науково обґрунтований погляд на окреслену проблему, з урахування останніх конституційних змін, практично відсутній.

Метою статті є визначення адміністративних процедур контролю, що здійснює Вища рада правосуддя; визначення особливостей дисциплінарної відповідальності судді, класифікації дисциплінарних заходів примусу.

Виклад основного матеріалу. Вища рада правосуддя повноважна здійснювати такі адміністративні процедури контролю як:

1) попередню перевірку поданої на суддю дисциплінарної скарги;вирішення дисциплінарної справи щодо судді;вирішення справ щодо несумісності судді;перевірку обґрунтованості подання Генерального прокурора, виконуючого обов'язки Генерального прокурора (його заступника) щодо необхідності затримання судді, утримання його під вартою чи арештом; тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя (в рамках перевірки як форми контролю);

2) оцінювання законності рішення дисциплінарної палати Вищою радою правосуддя; оцінювання систематизованих матеріалів кваліфікаційного оцінювання (в рамках оцінювання як форми контролю);

3) призначення судді на посаду; переведенні суддів в межах судів України; звільнення судді з посади (в рамках корегування персонального складу суддівського корпусу як форми контролю);

4) локальну правотворчість (в рамках нормотворчості як форми контролю);

5) аналітику дисциплінарної та кваліфікаційної практики органів суддівського врядування (в рамках моніторингу (спостереженню, аналізу) як форми контролю).

Найчастіше призначення Вищої ради правосуддя суспільством вбачається в механізмі дисциплінарної відповідальності суддів, тобто законодавчо обумовлених процедурах настання негативних наслідків особистісного або організаційного характеру для судді, поведінка якого (під час здійснення правосуддя, в повсякденному житті) не відповідає вимогам закону та критеріям доброчесності. Цілком слушними є зауваження членів Громадської ради доброчесності, експертів Центру політико-правових реформ Куйбіди Р.О. та Середи М.Л., що дисциплінарна відповідальність судді є особливим інститутом: Її регулюють не Кодекс законів про працю і не Закон «Про державну службу», а спеціальні закони, що визначають статус судді, – «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя»; до того ж, особливості притягнення судді до дисциплінарної відповідальності мають слугувати ще й гарантією незалежності судді [1, с. 6]. Дійсно, у випадку з дисциплінарною відповідальністю суддів має місце відхід від класичного правила про накладення дисциплінарних стягнень роботодавцем або суб'єктом призначення (відповідно ні суд (голова суду) як роботодавець, ні президент України як суб'єкт призначення подібною адміністративно-владною компетенцією не володіють). Натомість така компетенція делегована самоврядній інституції – Вищій раді правосуддя, як елемент самоврядного контролю, в цілях забезпечення суддівського незалежності, запобігання незаконному впливу на суддівський корпус.

Дисциплінарна відповідальність суддів як вид юридичної відповідальності полягає в накладенні на порушника суддівської дисципліни позбавлень морального, матеріального та організаційного характеру, є одним із засобів забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам (суддівській дисципліні) [2, с. 194]. На думку І.Є. Марочкіна та Н.В. Сібільової, дисциплінарна відповідальність суддів виступає засобом забезпечення виконання їх професійних (службових) обов'язків, а відтак – суддівської дисципліни [3, с. 123]. С.В. Подкопаєв, вивчаючи сутність та механізм реалізації дисциплінарної відповідальності суддів, доводить, що суддівська дисципліна полягає в дотриманні певних правил, серед яких: 1) загальновизнані норми моралі й поведінки, що існують у суспільстві; 2) стандарти, що регулюють службову діяльність, тобто вимоги, встановлені законодавством до професії судді; 3) суддівські стандарти, які стосуються позаслужбової поведінки й діяльності (наприклад, заборона займатися політичною діяльністю) [4, с. 216]. Водночас в класифікації вченого відсутні такі важливі обов'язки судді як дотримання вимог доброчесності, та, що найголовніше, – вимог процесуального та матеріального права під час процесу судочинства.

Взагалі, попри прийнятність в цілому в інтересах наукового пізнання різноманітних гіпотез та авторських визначень, класифікацій, вважаємо, що в контексті такої складної та важливої теми як дисциплінарна відповідальність суддів не зовсім доречно займатися абстрагуванням. Механізм дисциплінарної відповідальності досить детально врегульовано на нормативному рівні в спеціальному законодавства, відтак вільні наукові узагальнення можуть штучно розширити чи звузити цей механізм, що є неприпустимим. Тому найбільш логічніше використовувати формулювання, якими оперують нормативні акти – зокрема «підстави дисциплінарної відповідальності», «істотний дисциплінарний проступок», тощо. І вже власні систематизації та класифікації проводити з використанням зазначеного понятійного апарату.

Питанню дисциплінарної відповідальності суддів присвячені стаття 131 Конституції України, розділ 6 закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016р., глави 4, 5 закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016р., підзаконні акти Вищої ради правосуддя. Так, згідно статті 131 основного закону держави, Вища рада правосуддя в Україні вносить подання про призначення судді на посаду; ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів; ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого; здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України [5]. Як бачимо, поряд з дисциплінарними, Вищій раді правосуддя властиві і інші повноваженням в судовій сфері.

Проте, на нашу думку, дисциплінарні важелі впливу цього органу суддівського врядування (поряд, звичайно, з кадровою компетенцією) посідають не тільки провідне місце в системі самоврядного контролю, але й виступають вагомим фактором, підтвердженням поступу в напрямку реальної, а не номінальної незалежності судової влади.

Специфіка нормативної конструкції правового визначення процедури дисциплінарного провадження щодо судді не зумовлює прямого причинно-наслідкового зв'язку між фактом протиправної поведінки (підставою дисциплінарної відповідальності) та дисциплінарною справою. Тобто подання дисциплінарної скарги на дії (бездіяльність) судді дійсно зумовлює початок дисциплінарного провадження, проте перед відкриття справи потрібно пройти своєрідну «попередню кваліфікацію» – стадію попереднього вивчення та перевірки дисциплінарної скарги членом дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя.

Розгляд справи по суті здійснюється дисциплінарною палатою у відкритому засіданні. Результатом обговорення підсумків розгляду справи (в нарадчій кімнаті) є одне з двох рішень: 1) про притягнення до дисциплінарної відповідальності; 2) про відмову у притягненні до дисциплінарної відповідальності судді, – яке приймається простою більшістю голосів [6]. Резолютивна частина рішення оголошується негайно після його прийняття; копія повного тексту вручається (надсилається) судді, скаржнику у семиденний строк з дня оголошення його резолютивної частини.

При прийнятті рішення про застосування одного з дисциплінарних стягнень використовується принцип пропорційності, а також береться до уваги дані, що характеризують особу судді, зміст та наслідки правопорушення, ступінь та характер вини тощо. В системі дисциплінарних стягнень присутня своєрідна градація за рівнем жорсткості негативних наслідків для суддів – від попередження (мінімальний) до звільнення (максимальний). За загальними нормами трудового законодавства, рішення роботодавця про накладення дисциплінарного стягнення може бути оскаржено до комісії по вирішенню трудових спорів або до суду. У випадку з дисциплінарною відповідальністю професійного судді, то рішення дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя може бути оскаржено до цієї ради (у пленарному складі), а вже рішення самої Вищої ради правосуддя – до Верховного суду.

Правовий статус професійного судді передбачає неможливість поєднання суддівської роботи з більшістю оплачуваних видів трудової чи підприємницької діяльності. Тому порушення цієї вимоги може негативні наслідки для суддів у вигляді звільнення з посади. По аналогії з дисциплінарним провадженням, також здійснюється попередня перевірка заяви членом Вищої ради правосуддя на предмет відповідності законодавчим вимогам. При цьому, він особисто компетентний приймати рішення як про відкриття справи щодо несумісності з іншою діяльністю чи статусом, так і про залишення без розгляду та повернення.

Заходи самоврядного контролю, які полягають у перевірці обґрунтованості подання Генерального прокурора, виконуючого обов'язки Генерального прокурора (його заступника) щодо необхідності затримання судді, утримання його під вартою чи арештом; тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя є безпосередніми елементами механізму забезпечення незалежності суду, своїми спеціальним процедурами встановлюють додаткові важелі зменшення ризику, ймовірності протиправного впливу на суд та суддів. Частково зазначені питання вже розглядалися нами при вивченні проблеми співвідношення державного контролю та самоврядних засад функціонування суду. Тому хочемо зосередити увагу на таких моментах.

Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя може бути здійснено Вищою радою правосуддя у зв'язку з притягненням судді до кримінальної відповідальності, при проведенні кваліфікаційного оцінювання або в порядку застосування дисциплінарного стягнення. В рамках оцінювання та корегування персонального складу суддівського корпусу як форм контролю, важливим адміністративними процедурами, в здійсненні яких приймає участь Вища рада правосуддя як орган суддівського врядування, є оцінювання систематизованих матеріалів кваліфікаційного оцінювання та кадрові функції – призначення судді на посаду, звільнення з посади та переведення суддів в межах судів України.

Оцінювання систематизованих матеріалів кваліфікаційного оцінювання передбачає попередній розгляд рекомендацій Вищої кваліфікаційної комісії суддів стосовно можливості певної особи бути призначеною на посаду судді одним з членів Вищої ради правосуддя (доповідачем) з підготовкою відповідного висновку на цю тему, та безпосередню оцінку кандидата, його професійних та особистісних якостей, матеріалів оцінювання радою на власному пленарному засіданні. У разі позитивного рішення по конкретній кандидатурі (потрібна підтримка не менше

чотирнадцяти членів), формування подання Президенту України про призначення на посаду судді. Якщо необхідної підтримки кандидатура не отримала – вважається, що вона відхилена; таке рішення Вищої ради правосуддя може бути оскарженого до Верховного суду.

Надзвичайно важливим напрямком реалізації управлінського впливу Вищою радою правосуддя є адміністративна компетенція цього органу приймати рішення про звільнення суддів з посади. При чому підстави звільнення закріплені на рівні Конституції України.

Висновки. На підставі вищезазначеного, дисциплінарну відповідальність судді визначаємо як передбачений законом суспільно-необхідний захід реагування (міра примусового впливу) на факт дисциплінарного правопорушення особи, що уповноважена здійснювати правосуддя (вирішувати питання конституційної юрисдикції), що застосовується Вищою радою правосуддя, її дисциплінарними палати та полягає в особистісних, матеріальних та організаційних обмеженнях для винної особи.

Особливістю дисциплінарної відповідальності судді є: 1) спеціальні підстави застосування стягнення (порушення вимог процесу судочинства, принципів провадження, вимог матеріального права при розгляді справи і т.д.); 2) спеціальні види дисциплінарних стягнень (переведення до суду нижчого рівня, направлення до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, тощо); 3) спеціальні суб'єкти застосування стягнень (Вища рада правосуддя, її дисциплінарні палати, Конституційний суд України); 4) спеціальна процедура дисциплінарного провадження (попередня стадія вивчення скарги та можливість відмови у відкритті дисциплінарної справи, неможливість оскарження деяких дисциплінарних рішень, тощо).

Окреслені нами напрямки самоврядного контролю, що здійснюються Вищою радою правосуддя щодо суддів підтвердили визначальність її контрольних функцій, домінування серед функцій інших суб'єктів самоврядного контролю. В контексті дисциплінарних повноважень, використанні ряду підстав при звільненні з посади, пропонуємо виділяти в управлінсько-владній компетенції заходи дисциплінарно-конституційного та загально-конституційного примусу (примітка про «конституційність» підкреслює повне або часткове закріплення цих підстав в основному законі).

Заходи дисциплінарно-конституційного примусу відображають встановлення факту дисциплінарного правопорушення та передбачають можливість застосування попередження, догани, суворої догани, подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, подання про переведення до суду нижчого рівня, переведення до суду нижчого рівня, звільнення з посади. Заходи загально-конституційного примусу передбачають негативні наслідки для суддів у вигляді звільнення з посади за протиправні діяння, що не є дисциплінарним правопорушення в розумінні закону, проте порушують вимоги, що висуваються до статусу професійного судді. Сюди відносимо звільнення у зв'язку з порушенням вимог щодо несумісності їх посад з певною діяльністю чи статусом (щодо суддів та суддів Конституційного суду України); та у зв'язку з порушенням обов'язку підтвердити законність джерела походження майна (щодо суддів).

Список використаних джерел:

1. Куйбіда Р.О., Середа М.Л. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики. Київ, 2013. 72 с.

2. Рєзнікова, С. С. Особливості дисциплінарної відповідальності працівників судової системи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право.* 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 194–197. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7200.

3. Марочкін І.Є., Сібільова Н.В., Тихий В.П. та ін. Організація судових та правоохоронних органів: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. І.Є. Марочкіна та Н.В. Сібільової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків, 2011. 376 с.

4. Подкопаєв С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації : монографія. 2-ге вид., випр. і допов. Харків, 2005. 216 с.;

5. Конституція України: Законвід 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

6. Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016р. № 1798-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19.

УДК 342.56:342.3

СОРОЧКО Н. В.

СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ. НАУКОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ

В статті визначено, що строк звернення до адміністративного суду - це відрізок часу після виникнення спору у сфері державного управління (між суб'єктами публічного права), протягом якого громадянин має право звернутися до адміністративного суду із заявою про порушення своїх законних прав, свобод чи інтересів для подальшого вирішення спору в судовому порядку.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, поняття, строк, судовий захист, звернення.*

В статье определено, что срок обращения в административный суд - это отрезок времени после возникновения спора в сфере государственного управления (между субъектами публичного права), в течение которого гражданин имеет право обратиться в административный суд с заявлением о нарушении своих законных прав, свобод или интересов для дальнейшего решения спора в судебном порядке.

Ключевые слова: *административное судопроизводство, понятие, срок, судебная защита, обращение.*

The article stipulates that the term for appealing to an administrative court is the period of time after a dispute in the field of public administration (between public law entities), during which a citizen has the right to apply to an administrative court for violation of his legal rights, freedoms or interests. to further resolve the dispute in court.

Key words: *administrative proceedings, concept, term, judicial protection, appeal.*

Актуальність дослідження. Кожна правова держава, своїм обов'язком повинна забезпечити законні права, свободи та інтереси громадянина. В сучасних реаліях посягання на вищезгадані інтереси громадян відбуваються доволі часто, що не може залишитися без уваги органів публічної адміністрації та суду зокрема, що виявляється у правовому регулюванні.

Тому, найбільш ймовірним розвитком вітчизняної реформи у сфері адміністративного судочинства є забезпечення максимально ефективного судового захисту. Для найшвидшого досягнення таких цілей, необхідне впровадження європейських: стандартів судочинства, законів та сучасної судової практики.

Таким чином, право на судовий захист має кожен громадянин нашої держави. Окрім того, строки судового захисту потребують досконалого вивчення, оскільки вони мають важливе значення у процесуальному адміністративному праві.

Тому, тема «Строки звернення до адміністративного суду» є достатньо актуальною в сучасних правових реаліях.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику строків звернення до адміністративного суду, вивчали такі вчені: В. Авер'янов, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Галунько, І. Голосніченко, В. Гращук, Н. Гудима, Є. Додіна, С. Ківалов, С. Козуліна, В. Колпаков, А. Комзюк, А. Куліш, А. Кухарчук, Д. Мандичев, Н. Нижник, М. Орзіх, О. Рябченко, В. Селіванов, С. Тюрін, О. Харитонова, О.Харченко та ін. Однак, ці вчені доторкались цього питання лише опосередковано досліджуючи інші більш загальні чи спеціальні суспільні відносини.

Мета статті – на основі теорії адміністративного права, аналізу відповідних нормативно-правових вітчизняних і зарубіжних актів, праць вчених та інших джерел, розкрити проблему наукової визначеності строків звернення до адміністративного суду.

© СОРОЧКО Н. В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Виклад основних положень. Для того щоб краще розуміти ті чи інші поняття, необхідно звернутися до тлумачного словника української мови, відповідно до якого строк – це установлений, визначений для кого-, чого-небудь відрізок часу [1].

І. Розум вважає, що за своєю правовою природою процесуальний строк в адміністративному процесі, як і інші види юридичних строків, чітко визначає часові межі реалізації суб'єктивного процесуального права та виконання суб'єктивного процесуального обов'язку. Така процесуальна регламентація, поряд із чітким нормативним обрамленням змісту самої процесуальної діяльності покликана, зокрема: сприяти ефективному здійсненню адміністративного судочинства в цілому, своєчасному захисту та відновленню порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права, свободи чи охоронюваного законом інтересу сторони спірного публічно-правового відношення, уникненню фактів порушення адміністративним судом встановлених процесуальних строків розгляду та вирішення публічно-правових сопорів й зрештою – підвищенню дієвості механізму забезпечення дисципліни та законності у сфері публічного адміністрування. Пропуск встановленого процесуального строку, якщо від його спливу залежить реалізація закріпленого за суб'єктом суб'єктивного процесуального права, є підставою для настання відповідних процесуальних наслідків у вигляді фактичної втрати можливості здійснення такого процесуального права (за винятком регламентованих процесуальним законодавством випадків, коли такий строк може бути поновлений чи продовжений адміністративним судом, якщо він пропущений з поважних причин); а його порушення зобов'язаним до вчинення відповідної процесуальної дії суб'єктом, зокрема може мати процесуальним наслідком застосування адміністративним судом до такого зобов'язаного суб'єкта заходів процесуального примусу (наприклад постановлення ухвали про тимчасове вилучення доказів для їх дослідження судом у випадку їх неподання у встановлені строки суб'єктом, у котрого вони були витребувані, без поважних причин), а також притягнення його до адміністративної відповідальності, зокрема за статтею 1853 Кодексу України про адміністративні правопорушення за прояв неповаги до суду; або, якщо безпідставне затягування процесуальних строків допущено адміністративним судом (зокрема процесуальних строків розгляду і вирішення адміністративної справи) – для притягнення судді (суддів), котрий (котрі) розглядав (-ли) та вирішував (-ли) конкретну адміністративну справу до дисциплінарної відповідальності з підстав, передбачених пунктом 2 частини 1 статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI [2].

Процесуальні строки в адміністративному процесі можна визначити як встановлені законом або адміністративним судом проміжки часу, що визначаються годинами, днями, місяцями і роками, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати, з початком, закінченням перебігу котрих пов'язано настання чітко регламентованих юридичних наслідків та в межах котрих вчиняються процесуальні дії суб'єктами адміністративного процесу. Змістовний аналіз правової природи, сутності, ознак та нормативної регламентації строків звернення до адміністративного суду дають підстави дійти, на наш погляд, цілком аргументованого й умотивованого висновку про те, що такі строки є одним із різновидів процесуальних строків у адміністративному процесі [2].

Згідно і вищезазначеним, можна зробити висновок, що строки звернення до адміністративного суду – це встановлені чинним законодавством України проміжки часу, за які особа може звернутися до адміністративного суду за захистом своїх законних прав, свобод та інтересів.

На думку, І. Діордіца, процесуальний строк у адміністративному судочинстві (один із найбільш ефективних процесуальних засобів забезпечення своєчасного розв'язання справ) – це проміжок часу, встановлений чинним процесуальним законодавством (Кодексом адміністративного судочинства України) або суддею (судом), протягом якого повинна або може бути здійснена та чи інша процесуальна дія або закінчена певна частина провадження у справі. У цілому вважаючи дане визначення прийнятним, одночасно зауважимо, що автором знову ж таки звужено порядок нормативної регламентації процесуальних строків виключно чинним процесуальним законодавством, під котрим він розуміє КАС України [2; 3].

Відповідно до статті 3 Конституції України - людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4].

Відповідно до цього, публічно-правові відносини між державою та громадянином регулюються на законодавчому рівні в якому держава проголошує відповідальність за свою діяльність

Встановлення наявності або відсутності факту порушеного права здійснюється під час розгляду справи судом по суті лише у випадку своєчасного звернення до суду або у випадку пропуску строку з поважних причин [5].

Строк, як правова категорія, означає певний момент, період, проміжок часу, з настанням та закінченням якого пов'язані конкретні юридичні наслідки. При цьому за способом закріплення, механізмом та порядком застосування суб'єктами, для яких строк встановлено, та іншими критеріями строки в адміністративному судочинстві поділяються на різні види. Саме вид строку визначає особливості його застосування, можливість поновлення, юридичні наслідки пропуску тощо [6].

Зокрема, питання видів строків в адміністративному судочинстві мають неабияку практичну значимість, що обумовлює актуальність дослідження цієї проблеми. На підставі аналізу чинної редакції Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ, Кодекс) можна запропонувати широкий підхід до класифікації строків в адміністративному судочинстві за наступними критеріями. 1. За суб'єктом, для якого встановлено відповідний строк: строки для учасників справи та строки для суду; 2. За способом визначення (закріплення) строки для учасників справи поділяються на строки, визначені законом, та строки, визначені судом; 3. Залежно від можливості/неможливості поновлення, строки в адміністративному судочинстві поділяються на ті, що підлягають поновленню (відносні), та ті, що не підлягають поновленню (абсолютні); 4. За функціональним призначенням строки в адміністративному судочинстві поділяються на загальні та спеціальні [6].

Таким чином, види строків в адміністративному судочинстві мають важливе практичне значення, оскільки вони в залежності від окремого підрозділу (за ознаками), об'єднуються в спільну групу.

Основним Законом, який регламентує строк звернення до адміністративного суду є Кодекс адміністративного судочинства, зокрема стаття 122. Позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами. Для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог. Цим Кодексом та іншими законами можуть також встановлюватися інші строки для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень. Для звернення до адміністративного суду з позовами у спорах за участю суб'єктів владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства та позовами у спорах, що виникають у зв'язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу, встановлюється тримісячний строк з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Для захисту прав, свобод та інтересів особи цим Кодексом та іншими законами можуть встановлюватися інші строки для звернення до адміністративного суду, які, якщо не встановлено інше, обчислюються з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Якщо законом передбачена можливість досудового порядку вирішення спору і позивач скористався цим порядком, або законом визначена обов'язковість досудового порядку вирішення спору, то для звернення до адміністративного суду встановлюється тримісячний строк, який обчислюється з дня вручення позивачу рішення за результатами розгляду його скарги на рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень. Якщо рішення за результатами розгляду скарги позивача на рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень не було прийнято та (або) вручено суб'єктом владних повноважень позивачу у строки, встановлені законом, то для звернення до адміністративного суду встановлюється шестимісячний строк, який обчислюється з дня звернення позивача до суб'єкта владних повноважень із відповідною скаргою на рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень. Для звернення до суду у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби встановлюється місячний строк [7].

Таким чином, Кодекс адміністративного судочинства чітко регламентує на законодавчому рівні строки звернення до адміністративного суду згідно з якими кожен громадянин нашої держави може звернутися до суду за захистом своїх законних прав, свобод та інтересів.

Основні ознаки строку звернення до адміністративного суду: за характером правовідносин – приватні; підстава застосування строку – заява сторони; тривалість – 3 роки; строки можуть бути збільшені за ініціативою сторін; зупинення та переривання діє лише щодо строку позовної давності; правові наслідки пропуску – відмова у позові; при порушенні строку суд відмовляє у розгляді справи; суд не констатує порушення прав; діє за презумпцією правомірності.

Висновки. Отже, наукова визначеність строків звернення до адміністративного суду – це об'єктивний відрізок часу після виникнення спору у сфері публічного адміністрування (між суб'єктами публічного права) та закріплений у діючому законодавстві , протягом якого громадянин має право звернутися до адміністративного суду із заявою про порушення своїх законних прав, свобод чи інтересів для подальшого вирішення спору в судовому порядку.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови : в 11 томах. Том 9, 1978. Стор. 785.
2. Розум І. Дискусійні аспекти поняття та сутності процесуальних строків у адміністративному процесі. *Юридичний вісник.* 2016. № 2 (39). URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2016/statji_n2_39_2016/17.pdf.
3. Діордіца І. Строки звернення до адміністративного суду: огляд практики застосування процесуальних норм на прикладі першої та апеляційної інстанції. *Адвокат*. 2012. № 5 (140). С. 27-31, с. 27.
4. Конституція України. Верховна Рада України. Закон від 28.06.1996 № 254к.96-ВР. *Офіційний вісник України.* 2010. № 72.
5. Постанова № 826/3318/17 від 12.09.2019. Про визнання неправомірними та скасування наказів, поновлення на посаді, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу. 2020. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=84196677&red=10000349198a7084ceedb710c47e7bad1cdd25&d=5.
6. Види процесуальних строків у адміністративному судочинстві. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Чернігівської області. 2020. URL: http://kdka.org.ua/2018/11/21/%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D1%83-%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81.
7. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36. № 37. ст. 446. *Голос України* від 23.08.2005 № 158.

УДК 347.9

ЩЕРБАКОВ В. В.

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті на підставі аналізу наявних положень загальної теорії права і норм законодавства, що регулює сферу суддівського самоврядування запропоновано систему принципів суддівського самоврядування. Виокремлено загальні принципи, до яких віднесено принципи верховенства права, законності, гласності, та спеціальні – принципи колегіальності, ієрархічності, невтручання у судову діяльність, виборності, підзвітності органам, що їх обрали, політичної нейтральності, міжнародного співробітництва. Запропоновано закріпити їх на законодавчому рівні, що сприятиме набуттю ними загальнообов'язкового значення.

Ключові слова: *суддівське самоврядування, принципи, судова влада, незалежність суддів, з'їзд суддів, Рада суддів України.*

© ЩЕРБАКОВ В. В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

В статье на основании анализа имеющихся положений общей теории права и норм законодательства, регулирующей сферу судейского самоуправления, предложена система принципов судейского самоуправления. Выделены общие принципы, к которым отнесены принципы верховенства права, законности, гласности, и специальные – принципы коллегиальности, иерархичности, невмешательства в судебную деятельность, выборности, подотчетности избравшим их органам политической нейтральности, международного сотрудничества. Предложено закрепить их на законодательном уровне, что будет способствовать приобретению ими общеобязательного значения.

Ключевые слова: *судейское самоуправление, принципы, судебная власть, независимость судей, съезд судей, Совет судей Украины.*

In the article on the basis of the analysis of available provisions of the general theory of law and norms of the legislation regulating the sphere of judicial self-government the system of principles of judicial self-government is offered. The general principles, which include the principles of the rule of law, legality, publicity, and special – the principles of collegiality, hierarchy, non-interference in the judiciary, election, accountability to elected bodies, political neutrality, international cooperation. It is proposed to enshrine them at the legislative level, which will help them become universally binding.

Key words: *judicial self-government, principles, judicial power, independence of judges, congress of judges, Council of Judges of Ukraine.*

Постановка проблеми. Реалізація принципів поділу влади, незалежності суду, пріоритетності прав громадян обумовлює роль і значення органів суддівського самоврядування, які є гарантією дотримання цих принципів. Питання визначення принципів організації та діяльності органів у будь-якій сфері є завжди нагальним, оскільки вони визначають єдині основоположні засади функціонування цих органів. На сьогодні принципи суддівського самоврядування потребують закріплення на законодавчому рівні, що з практичного погляду сприятиме чіткій організації діяльності цього правового інституту, а з теоретичного – більш глибокому розумінню його правової природи.

Метою статті є визначення системи принципів суддівського самоврядування як основоположних ідей, що

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з діяльністю суддівського самоврядування, стали предметом дослідження Ю. Барабаша, В. Бринцева, М.Вільгушинського, В. Городовенка, О. Захарової, О. Колісника, В. Комарова, О. Коротун, В. Кривенка, Р. Куйбіди, В. Лебедєва, С. Леськів, Д. Луспеника, І. Марочкіна, М. Оніщука, І. Петрухіна, С. Подкопаєва, Д. Притики, В. Савицького, В. Чіркіна та інших.

Виклад основного матеріалу. Що стосується принципів суддівського самоврядування, зауважимо, що вони, на думку Р.З. Лівшиця, є «завжди вихідним спрямовуючим початком. Стосовно права потрібно мати на увазі, що в цій галузі, як і у всіх інших, принцип – це насамперед ідея. Але не тільки ідея. Як саме право не зводиться до ідей, а охоплює і норми, і соціальні відносини, так і його принципи виходять за межі тільки ідей і знаходять нормативний та правозастосовчий зміст» [6, с. 195]. Як слушно зауважує В.І. Анішина, принципи як найбільш загальні категорії у правовій науці і практиці посідають особливе місце та відіграють важливу, системоутворюючу роль як для наукового знання безпосередньо, так і для нормативного регулювання суспільних відносин, що виникають у різних сферах людського життя, для формування правового поля в цілому [1, с. 23]. Отже, принципи суддівського самоврядування слід розглядати як універсальні стандарти нормативного регулювання суспільних відносин у цій сфері, використання яких дозволить забезпечити незалежність суддів і судової влади.

Відповідно до суддівського самоврядування принципи являють собою провідні засади організації та функціонування органів суддівського самоврядування. З огляду на викладене, принципи як основні загальновизнані спрямовуючі ідеї, що визначають цілі та завдання суддівського самоврядування, повинні бути нормативно закріплені, оскільки «лише в законодавстві принципи набувають свого формально визначеного, загальнообов'язкового значення, а також забезпечення державним примусом» [5, с. 33].

Оскільки принципи не визначаються в законі, то формулювати їх слід виходячи з наявних положень загальної теорії права і норм законодавства. Звідси, систему принципів суддівського самоврядування становлять загальні принципи, до яких віднесено принципи верховенства права, законності, гласності, та спеціальні – принципи колегіальності, ієрархічності, невтручання у судову діяльність, виборності, підзвітності органам, що їх обрали, політичної нейтральності, міжнародного співробітництва.

Принцип верховенства права полягає в тому, що діяльність органів суддівського самоврядування здійснюється відповідно до законодавства, в якому Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судоустрій і статус суддів в Україні визначаються Конституцією України та законом [12].

Принцип законності передбачає, що суддівське самоврядування повинно ґрунтуватися на приписах норм права, закріплених у Конституції України, інших нормативно-правових актах, що регламентують відповідну діяльність. Такі приписи є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів суддівського самоврядування. Рішення, що приймають органи суддівського самоврядування, конкретизуються і застосовуються з урахуванням їх функціонального призначення і місцевих особливостей. Однак конкретизація і застосування відбувається в рамках закону і відповідно до нього [16, с. 487]. Окрім того, принцип законності передбачає доцільність закону, що виявляється у тому, що в межах закону повинна застосовуватися лише та міра, яка є найбільш доцільною у кожній конкретній ситуації. У межах принципу законності слід акцентувати також на невідворотності покарання за порушення закону у діяльності органів суддівського самоврядування. Реалізації наведеного принципу сприяє, наприклад,передбачене законодавством застосування дисциплінарної відповідальності суддів.

Одним із загальних принципів суддівського самоврядування є принцип гласності. Якщо говорити про цей принцип щодо судочинства у цілому, то Конституція України визначає його як гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, що свідчить про важливість дотримання відповідного принципу для здійснення правосуддя. Кодекс про адміністративне судочинство, наприклад, тлумачить цей принцип як відкритий розгляд справ в адміністративних судах, під час яких будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні, крім випадків, визначених цим Кодексом. Аналогічні норми містяться в Цивільному, Кримінальному Господарському процесуальних кодексах. Однак, коли йдеться про суддівське самоврядування, то подібне тлумачення принципу гласності є некоректним, з огляду на те, що органи суддівського самоврядування створено для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні, які не стосуються судового розгляду справи. Отже, у цьому сенсі розуміння гласності набуває більш широкого, загальновживаного значення, а саме: «приступний для широкої громадськості; відкритий, публічний» [17, с.80]; «політичний термін, що позначає політику максимальної відвертості (відкритості) у діяльності державних установ і свободи інформації» [9]. Забезпечується насамперед поширенням інформації у всіх сферах суспільного і державного життя через спеціальні та інформаційні служби, засоби масової інформації та інші засоби інформування, відкритим (публічним) характером державних органів, органів місцевого самоврядування, окрім випадків, передбачених законами України. Органи законодавчої, виконавчої і судової влади та місцевого самоврядування зобов'язані інформувати про свою діяльність і прийняті рішення [19].

З огляду на викладене, гласність суддівського самоврядування виражається у відкритості розгляду і прийняття рішення органами суддівського самоврядування. Так, відповідно до ст. 128 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на збори суддів можуть запрошуватися працівники апарату суду, судді у відставці, представники громадських об'єднань, журналісти, інші особи. Ст. 130 передбачає можливість запрошувати на з'їзд суддів України інших осіб, крім делегатів. Окрім того, Закон закріплює обов'язок опублікування в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» оголошення про скликання з'їзду суддів України та питання, що виносяться на його розгляд не пізніш як за тридцять днів до початку роботи з'їзду, а у разі скликання позачергового з'їзду на вимогу зборів суддів – за п'ятнадцять днів до початку роботи з'їзду. Відповідно до ст. 133, рішення Ради суддів України на наступний день після їх прийняття оприлюднюються на офіційному веб-порталі судової влади [12]. Згідно з Положенням про Раду суддів України, Рада має право залучати в установленому порядку до участі у своїй роботі суддів, суддів у відставці, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, а також фахівців у відповідній галузі. Рішення Ради суддів Укра-

їни, прийняті в межах визначених цим Законом повноважень, день протягом трьох днів після їх прийняття оприлюднюються на офіційному веб-сайті судової влади. [10]. Також органи суддівського самоврядування мають веб-сайти, на яких розміщено інформацію про перелік цих органів, їх повноваження, перелік нормативних правових актів, що регулюють їх діяльність, рішення цих органів з метою безперешкодного доступу до них усіх зацікавлених осіб.

Спеціальні принципи суддівського самоврядування слід визначати, виходячи з норм законодавства, що регулює досліджувану сферу. Як уже зазначалося, до таких принципів належать принципи колегіальності, ієрархічності, невтручання у судову діяльність, виборності, терміновості, змінюваності, підзвітності органам, що їх обрали, професійності, політичної нейтральності.

Принцип колегіальності випливає з аналізу нормативно-правових актів, що регулюють суддівське самоврядування. Відповідно до Словника української мови, колегіальний тлумачиться як такий, що «здійснюється спільно, групою осіб; в основі якого лежить здійснення чого-небудь спільними силами» [18, с.217]. Так, ст. 126 ст. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає суддівське самоврядування як «самостійне колективне вирішення зазначених питань суддями», водночас ст. 128 регламентує, що збори суддів ухвалюють колективні рішення з обговорюваних питань [12]. Окрім того, принцип колегіальності передбачає колективну підготовку та вивчення матеріалів, що виносяться на розгляд органу суддівського самоврядування. Так, згідно з Регламентом Ради суддів України, члени Ради мають право бути ознайомленими та отримувати матеріали, які надходять до Ради, бути вчасно повідомленими про порядок денний, час і місце проведення засідання Ради тощо [13].

Принцип ієрархічності органів суддівського самоврядування ґрунтується на визначенні у Законі дворівневої їх організації: перший рівень становлять збори суддів – зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань [12]; вищий рівень – з'їзд суддів України та Ради суддів України як вищих органів суддівського самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддівське самоврядування створено для вирішення питань внутрішньої діяльності судів, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя. З огляду на наведене, слід говорити про принцип невтручання у судову діяльність, що є визначальним для органів суддівського самоврядування, оскільки його дотримання гарантує незалежність суддів. Він випливає також з норм міжнародних нормативно-правових актів, присвячених незалежності суддів, які регламентують, що «судді повинні мати необмежену свободу щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів» [14]; «судді повинні приймати свої рішення цілком незалежно і мати змогу діяти без обмежень, без неправомочного впливу, підбурення, тиску, погроз, неправомочного прямого чи непрямого втручання, незалежно з чийого боку та з яких мотивів воно б не здійснювалось» [15]; «не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами» [8]; «суддя не може бути відповідальним за свої рішення, якщо вони є результатом помилки у праві чи у факті» [2]. Отже, органи судового самоврядування не мають права втручатися у діяльність суддів щодо здійснення ними правосуддя.

Принцип виборності випливає з порядку формування таких органів суддівського самоврядування, як спільні збори суддів місцевих загальних судів, з'їзд суддів України, Рада суддів України. Відповідно до Порядку скликання і проведення спільних зборі суддів місцевих загальних судів, затвердженого рішенням Ради суддів України від 04.06.2015 № 44 (у редакції рішення Ради суддів України від 31 січня 2020 року № 3), голови місцевих загальних судів призначають дату проведення зборів суддів не пізніше ніж за 2 тижні до дати проведення Спільних зборів і проводять збори суддів у місцевих загальних судах з виборів таємним голосуванням делегатів на Спільні збори в Автономній Республіці Крим, кожній області, містах Києві та Севастополі за принципом один делегат від десяти суддів [11]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» регламентує: «збори суддів кожного суду (крім місцевого загального суду, вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду) обирають на з'їзд суддів України по одному делегату від двадцяти суддів, які працюють у цьому суді. У разі якщо в суді працює менше двадцяти суддів, від суду делегується один делегат» (ст. 131); «Раду суддів України обирає з'їзд суддів України» (ст. 133) [12]. Окрім того, виборними є посади голови Ради суддів України, його заступника та секретаря.

З принципом виборності пов'язаний принцип підзвітності органам, що їх обрали. Так, з'їзд суддів України: заслуховує звіти Ради суддів України про виконання завдань органів суд-

дівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів, стан організаційного та фінансового забезпечення діяльності судів; інформацію Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про її діяльність; інформацію Голови Державної судової адміністрації України про її діяльність, зокрема щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів судової влади (ст. 129); збори суддів заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, та керівника апарату суду (ст. 128) [12]. Принцип підзвітності є виявом демократизму у діяльності органів суддівського самоврядування, оскільки забезпечує відкритість та прозорість суддівського самоврядування. Окрім того, зазначений принцип передбачає й відповідальність того, хто звітує за свою діяльність. На слушну думку Ю.В. Єфімова, якщо у широкому значенні «відповідальність» означає «звітування» як відповідь на певні питання, то бути підзвітним значить звітувати перед кимось у власних діях або бездіяльності, нести відповідальність за наслідки власних вчинків [4].

Принцип політичної нейтральності вимагає, щоб діяльність органів суддівського самоврядування була поза політикою. Цей принцип означає насамперед заборону для органів суддівського самоврядування ставати на бік будь-якої політичної сили. Така позиція є гарантом незалежності суддів від певного суб'єкта політики та можливості захисту прав і свобод людини не залежно від її політичних поглядів. Однак, на сьогодні цей принцип вповні не реалізовано в Україні, оскільки відчувається значний тиск на судову владу з боку різних політичних сил. Це підтверджується й результатами дослідження Центру Разумкова за грудень 2017 р., відповідно до яких рівень недовіри до суду серед тих, хто контактує з судом, становить 41,4%, при цьому серед звичайних громадян рівень недовіри становить 80,9% [7]. Прикладами такого політичного лобіювання є процес створення нового Верховного Суду України та Вищого антикорупційного суду, яке стало більше питанням політичним, а не соціально-правовим.

З огляду на сучасні євроінтеграційні процеси, учасником яких є Україна, актуалізується принцип міжнародного співробітництва, який закріплено в багатьох міжнародних документах щодо незалежності суддів. Так, відповідно до Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 № (2010)12, «державам слід підтримувати міжнародне співробітництво між суддями» [14]. Глобальний план діяльності для суддів в Європі, прийнятий Комітетом Міністрів Ради Європи на 740 зустрічі в Страсбурзі 27.02. 2001, регламентує «надання можливості суддям з різних частин Європи спілкуватися, обмінюватися досвідом, порівнювати правові та практичні аспекти суддівської незалежності та неупередженості, визначати проблеми та їх шляхи їх вирішення, співпрацювати та підтримувати контакт» [3].

Висновки. Отже, основою становлення і розвитку правового інституту суддівського самоврядування є його принципи, які слід розуміти як закріплені у законодавстві провідні засади організації та функціонування органів суддівського самоврядування, що визначають його зміст і спрямовані на забезпечення виконання завдань судового самоврядування, а також незалежності суддів і судової влади у цілому.

На сьогодні система принципів суддівського самоврядування не має свого закріплення на законодавчому рівні, тому пропонуємо розділ VIII «Суддівське самоврядування» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити статтею «Принципи суддівського самоврядування», в якій закріпити систему принципів, яку становлять загальні принципи – верховенства права, законності, гласності, та спеціальні – принципи колегіальності, ієрархічності, невтручання у судову діяльність, виборності, підзвітності органам, що їх обрали, політичної нейтральності, міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел:

1. Анишина В.И. Конституционные принципы как основа самостоятельности судебной власти : автореф. диссертации ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. М., 2006. 48 с.

2. Висновки «Відповідальність суддів» : Висновки Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів від 24-25 жовтня 1980 року. URL: https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva.

3. Глобальний план діяльності для суддів в Європі, прийнятий Комітетом Міністрів Ради Європи на 740 зустрічі в Страсбурзі 27 лютого 2001 року. URL: https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva.

4. Єфімов Ю. В. «Парадокс підзвітності» як чинник розвитку системи публічного управління. *Актуальні проблеми державного управління.* 2018. № 2(54). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2018-2/index.html.

5. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні : монографія. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 330 с.

6. Лившиц Р. З. Теория права. Учебник. М., 1994. 224 с.

7. Маліневський О. Розбудова довіри. *Юридична газета online*. 22.06.2018. № 24-25 (626-627). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/rozbudova-doviri.html.

8. Основні принципи незалежності судових органів : Резолюція ООН від 13.12.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201

9. Політика гласності. *Вікіпедія – вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.

10. Положення про Раду суддів України: Рішення X позачергового з'їзду суддів України від 16.09.2010 (у редакції, затвердженій рішенням XIV позачергового з'їзду суддів України 14.03.2017). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-10.

11. Порядок скликання і проведення спільних зборів суддів місцевих загальних судів : Рішення Ради суддів України від 04.06.2015 № 44 (у редакції рішення Ради суддів України від 31 січня 2020 року № 3). URL: http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=101&page=3&per-page=8.

12. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

13. Регламент Ради суддів України : Рішення Ради суддів України від 05.02.2015. № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr002414-15#n7.

14. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи 17.11. 2010 № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.

15. Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 13.10.94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323.

16. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

17. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 341.

18. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1976. Т. 4. С. 217.

19. Юридична енциклопедіяи у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1, 672 с. URL: https://cyclop.com.ua/content/view/1019/58/1/2/#2623.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 327+327.8

ГРУШКО І. І.

ОСНОВИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню комплексу проблем політики європейської безпеки, зокрема аналізу новітніх викликів пріоритетним напрямкам її розвитку. Концептуальним обґрунтуванням розвитку європейської інтеграції у сфері безпекової і оборонної політики виступають стратегії ЄС, що розробляються відповідно до актуальних викликів і загроз. Доведено, що реальні інституційні зміни у зовнішній політиці ЄС відбулися після набуття чинності Лісабонського договору та заснування Європейської служби зовнішніх дій.

Ключові слова: *державні інтереси, оборонна політика, суверенітет, інтеграція, стратегія.*

Статья посвящена исследованию комплекса проблем политики европейской безопасности, в частности, анализа новейших вызовов приоритетным направлениям ее развития. Концептуальным обоснованием развития европейской интеграции в сфере политики безопасности и обороны выступают стратегии ЕС, разрабатываемые в соответствии с актуальными вызовами и угрозами. Доказано, что реальные институциональные изменения во внешней политике ЕС произошли после вступления в силу Лиссабонского договора и основания Европейской службы внешних действий.

Ключевые слова: *государственные интересы, оборонная политика, суверенитет, интеграция, стратегия.*

The article is devoted to the study of a set of problems of European security policy, in particular the analysis of the new challenges to the priority directions of its development. The conceptual substantiation of the development of European integration in the field of security and defense policy is the EU strategies, which are developed in accordance with current challenges and threats. It is proved that the real institutional changes in the EU foreign policy occurred after the entry into force of the Lisbon Treaty and the establishment of the European External Action Service.

Key words: *reasons of state, defense policy, sovereignty, integration, strategy.*

Постановка проблеми, зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні Європейський Союз є одним з найвпливовіших суб'єктів міжнародно-правових відносин у сфері безпекової політики. Основні принципи політики безпеки ЄС виходять з необхідності утвердження мирного співіснування, забезпечення рівних можливостей щодо доступу до гарантій у політичній, економічній, воєнній та гуманітарній сферах. Спільна зовнішня політика ЄС, має на меті розв'язання військових конфліктів та досягнення міжнародного порозуміння. Ключовим напрямком діяльності ЄС, в межах якого здійснюються заходи щодо забезпечення зовнішньо - політичних, безпекових і оборонних завдань є Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу (СЗППБ ЄС), яку було закріплено в Маастрихтському договорі про ЄС у 1993 р. Суттєві зміни в архітектурі інституційної будови ЄС були запроваджені Ам-

© ГРУШКО І. І. – здобувачка кафедри національної безпеки (Міжрегіональна Академія управління персоналом)

стердамським договором 1997 р., насамперед можливість розроблення спільних стратегій, що їх ухвалює Європейська Рада й реалізує Союз у сферах, які мають важливе значення для ЄС, серед яких рішення, необхідні для визначення і здійснення спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

На сьогодні політика безпеки і оборони Європейського Союзу залишається досить болючою темою дискусій. Це можна пояснити як важливістю збереження національного суверенітету для країн-учасників, так і побоюваннями нових членів Союзу щодо послаблення взаємозв'язків із США та відмінностями у сприйнятті загроз. В практичному плані найбільш чуттєвою темою для реалізації залишається тема функціонування об'єднаних збройних сил.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливість дослідження процесів еволюції теоретичних та правових основ європейської безпеки зумовлюється тим, що на сьогодні ця наукова категорія виступає найбільш концентрованим проявом суспільних цінностей, що були сформовані громадянами країн-членів ЄС як адекватної реакції на виклики зовнішнього середовища. Значущість політичного аспекту проблеми безпеки зростає внаслідок того, що на теоретичних і практичних рівнях її осмислення поки немає чіткого уявлення про взаємозв'язок тенденцій суспільного розвитку, спрямованих на глибоку інтеграцію країн та зростання впливу безпекових чинників на характер політичних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість авторів публікацій аналізують і розкривають різні аспекти безпеки, її види, рівні, сутність риси, діалектику міжнародної і національної безпеки, досліджуються політичні, юридичні та інші їх аспекти тощо. У наукових виданнях мають місце ряд підходів до вивчення проблем безпеки, але вони здебільшого розглядаються у зв'язку з необхідністю подальшої розробки проблем забезпечення безпеки в сучасних умовах, визначення місця і ролі різних інституцій у цьому процесі. Дослідження різних аспектів феномену політики безпеки ЄС доцільно систематизувати за такими методологічними підходами:

- теорія біхевіоризму в основу поняття безпеки покладає базисні цінності суспільства. Безпека виступає однією з цінностей держави і в об'єктивному плані відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, а в суб'єктивному – відсутність страху, щодо можливості зазнати їх руйнації [1, с. 67];

- школа політичного реалізму трактує поняття безпеки крізь призму національних інтересів. Власне міжнародна політика прагне досягти таких цілей: прагнення та отримання вигоди; уникнення ситуацій невигідного становища; неупереджене відношення до інших державних інституцій [2, с. 161].

- ліберально-ідеалістична парадигма передбачає розгляд двох різних концепцій безпеки: перша апелює до міжнародних інститутів та правових норм (відноситься до «раціоналістської» традиції); друга наполягає на універсальності моральних цінностей і додержання прав людини, як основному критерії безпеки (відповідає «революціоністській» традиції) [3, с. 93];

- постмодерністська теорія виходить з того, що загальна безпека буде забезпечена тільки тоді, коли в якості її суб'єктів будуть розглядатися просто люди як окремі індивіди, а не громадяни будь-якої держави і, тим більше, не самі ці держави [4 с. 145]. Нова концепція безпеки не може бути єдиною, уніфікованою і ніхто не може володіти монополією на її тлумачення [5, с. 359].

Методологічні засади вивчення концепту безпеки інтеграційних процесів базуються на двох парадигмах діяльності. Перша парадигма отримала назву «опора на власні сили», передбачає прагнення до інституціональної та фінансової автономії у питаннях оборони і миротворчої діяльності [6, с. 176]. Інша парадигма діяльності передбачає делегування більшості повноважень у сфері безпеки, свідому відмову від самостійної миротворчої діяльності, а також колективне забезпечення безпеки країн співдружності [7 с. 120].

Мета роботи полягає у розкритті теоретико-правових засад дослідження проблем європейської безпеки в контексті новітніх політичних викликів євроінтеграційним процесам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка оборонної політики ЄС протягом тривалого часу залишається актуальною і спірною складовою процесів європейської інтеграції: у той час, коли загальний інтеграційний поступ характеризувався інтенсивним розвитком у сферах торгівлі, митної та грошово-кредитної політики, більшість спроб поглибленої інтеграції європейського оборонного сектора історично залишалися майже безрезультатними [8, с. 462].

Головну роль у визначенні правових засад політики ЄС у сфері безпеки і оборони на найвищому політичному рівні відіграють дві інституції ЄС – Європейська Рада та Рада ЄС, що представлені державами членами на паритетних засадах. Розподіл відповідної компетенції між ЄС та державами-членами передбачає функціонування відповідних механізмів реалізації і дії норм

права ЄС на рівні Євросоюзу і держав-членів. Він являє собою сукупність заходів з метою забезпечення дії права ЄС в державах-членах. Головне завдання цього механізму полягає у створенні умов для дії норм права ЄС як у сфері компетенції ЄС, так і у сфері компетенції держав-членів.

Реформа правових механізмів зовнішньополітичної діяльності, і особливо, СЗППБ, стала одним з пріоритетних питань при підготовці проекту Європейської конституції 2004 р. Ініційовані нею нововведення в подальшому були сприйняті Лісабонським договором 2007 р. у вигляді поправок до установчих договорів ЄС. Важливими підсумками цієї реформи є наступні: 1) в якості правових актів, якими будуть оформлятися заходи щодо СЗПБ, ЄС є рішення, які мають обов'язкову юридичну силу; інститутами ЄС, відповідальними за розробку СЗПБ, залишаються Європейська Рада і Рада ЄС; у якості загального правила прийняття рішень з питань СЗПБ збережено одностайність представників держав-членів у Європейській Раді і Раді; засновано посаду Верховного представника з закордонних справ і політики безпеки, який уповноважений представляти Союз у питаннях спільної зовнішньої політики і політики безпеки; особливим аспектом удосконалення організаційних «представницьких» механізмів зовнішньої політики Союзу, є створення дипломатичної служби ЄС [9].

Лісабонські договори статтею 24 ДЄС встановили, що «Спільна зовнішня політика та політика безпеки підпорядковується спеціальним правилам та процедурам. Її визначають та імплементують Європейська Рада та Рада, які приймають постанови одностайно, якщо інакше не встановлено Договорами. Ухвалення законодавчих актів виключається. Спільна зовнішня політика і політика безпеки здійснюється Високим представником із зовнішніх зносин і політики безпеки і державами-членами відповідно до Договорів. Особлива роль Європейського парламенту і Комісії в цій сфері визначена Договорами. Суд Європейського Союзу не має юрисдикції щодо положень, які стосуються цієї сфери, за винятком юрисдикції щодо контролю за дотриманням статті 40 даного Договору та контролю за законністю певних рішень, передбачених у другому абзаці статті 275 Договору про функціонування Європейського Союзу» [10].

Лісабонські договори внесли значні зміни в інституційний механізм реалізації діяльності ЄС в сфері СЗППБ, але не вирішили ряд нагальних проблем. По-перше, це відсутність чіткого поділу повноважень між інститутами і органами ЄС в сфері СЗППБ, що випливає з детального аналізу функцій і повноважень цих інститутів. По-друге, сфера СЗППБ як колишня друга опора (принцип «трьох стовпів» права ЄС) не має самостійного документу, окрім Розділу V ДЄС Лісабонських Договорів, положення якого повністю не регулюють весь спектр питань, які виникають в сфері СЗППБ. По-третє, інститути та органи ЄС мають недостатній об'єм повноважень для здійснення ефективної зовнішньої політики та політики безпеки через те, що дуже багато повноважень зберігається за державами-членами, які регулюються на національному та регіональному рівні.

До безпекових чинників, що впливають на характер політичних відносин варто зарахувати, насамперед глобальні тенденції, які потенційно виступають джерелами загроз міжнародній безпеці. Це, насамперед: загострення конкуренції між світовими центрами сили; спостерігаються спроби держав вирішувати свої проблеми за рахунок інших, неспроможних ефективно захищати власні національні інтереси; криза міжнародної системи безпеки, послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів; невизначеність засад нової міжнародної системи безпеки, що у комплексі з недосконалою системою міжнародного права уможливлює безкарне застосування сили на міжнародній арені для реалізації власних інтересів; наявність самопроголошених квазідержавних утворень на територіях суверенних держав, поява небезпечних прецедентів визнання деяких з них іншими державами, що стало стимулом для процесів регіонального сепаратизму; поширення тероризму, піратства, наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транскордонної організованої злочинності, відмивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, кіберзагроз та ін.

Протягом останніх декількох років розвиток європейського співробітництва у безпековій сфері набув принципово нової якості – це так звана «європейська стратегічна автономія», що проголошена в Глобальній стратегії Європейського союзу («Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа. Глобальна стратегія зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу», 2016 р.). Нова стратегія більшою мірою орієнтована на індивідуальні завдання, спрямовані на ліквідацію ризиків і викликів, з якими може стикнутися в майбутньому ЄС. Їхня черговість характеризуються так: інтереси громадян ЄС; принципи, якими буде керуватися ЄС з метою реалізації інтересів; пріоритети, переслідувані цими діями, а також методи реалізації. У новій стратегії безпеки створюється образ Європейського Союзу як основного світового партнера і захисника європейських цінностей, водночас наголошується на підвищенні відповідальності інших

міжнародних, регіональних організацій і державних органів [11]. Запропонований підхід був неоднозначно сприйнятий країнами-партнерами Східної Європи, оскільки їх уряди побоювалися, що внаслідок його реалізації США можуть припинити свої зобов'язання щодо воєнного захисту Європи. Разом з цим, навіть найбільш палкий прихильник європейської стратегічної автономії – Франція дала чіткий сигнал, що Північноатлантичний альянс повинен і надалі залишатися головним гарантом європейської безпеки. Хоча в країнах-членах ЄС по-різному розуміють стратегічну автономію, однак спільним залишається підхід, за якого необхідно співпрацювати з партнерами, коли не можливо, та самостійно, коли це необхідно. Європейська стратегічна автономія передбачає взаємодію у політичній, економічній, гуманітарній, воєнній та інших важливих сферах, серед яких найбільш чуттєвою є безпека та оборона. Тому набуття більш дієвої стратегічної автономії саме у цій сфері виступає ключовим фактором сприйняття ЄС в якості рівноправного геополітичного гаранта міжнародної безпеки.

Ключовою прерогативою європейської стратегічної автономії у сфері безпеки і оборони виступає здатність приймати рішення щодо розгортання збройних сил, у тому числі у випадку, коли американські та європейські інтереси не співпадають. Тому побудова заявленої стратегічної автономії повинна враховувати необхідність створення інституцій і структур управління, що дадуть можливість країнам-членам ЄС та європейським країнам-членам НАТО визначати спільні пріоритети та напрямки розвитку сфери безпеки і оборони. Однак, відносно наведеного політичного й інституціонального виміру системи європейської безпеки виникають найбільш гострі дискусії внаслідок різного розуміння політичним керівництвом ряду європейських держав загроз національним інтересам [12]. У цьому зв'язку, як стверджує ряд дослідників, ЄС стикається не лише з проблемою недостатності потенціалу з боку пропозиції, але й з проблемою попиту внаслідок «хронічного небажання більшості держав-членів ЄС діяти у випадку виникнення кризових ситуацій [13]. Проблема «попиту» не пов'язана з відсутністю організацій чи форматів, що дозволили б його сформувати: ЄС і НАТО вже володіють досить широким спектром політичних, правових і інституціональних інструментів у сфері безпеки та оборони. Тим не менш, європейські держави часто створюють ряд інших форматів з діаметрально різними цілями, що зумовлює зниження ефективності та розпорошення процесів прийняття рішень. З іншого боку, необхідність узгодження всіх ключових документів країнами-членами ЄС (принцип одноголосності) часто призводить до невиправданого затягування питання.

Більшість дослідників вважає, що для підвищення ролі та виконання обов'язків у якості гаранта європейської безпеки необхідно більш широко використовувати потенціал відповідних механізмів, прописаних у Лісабонському договорі (2007 р.). У ньому зазначається, що «Спільна безпекова та оборонна політика повинна бути невід'ємною частиною Спільної зовнішньої та безпекової політики. Вона повинна забезпечити Союз операційними можливостями із залученням цивільних та військових активів. Союз може використовувати їх під час місій за своїми межами для підтримки миру, попередження конфліктів та посилення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН» (Ст.28, п.49 Угоди). Окрім того, Договір містить положення щодо взаємної допомоги (Ст. 42.7) та положення про солідарність у випадку терористичних загроз чи катастроф (Ст. 222). Вкрай важливим є положення щодо постійного структурованого співробітництва між його членами у сфері безпеки і оборони (Ст. 42.6 та Протокол 10), а також можливості делегувати виконання місій CSDP групі держав під загальним прапором ЄС (Ст. 44) [14].

Сучасна дискусія щодо співробітництва ЄС і НАТО ведеться у двох основних напрямках:

- розгляд прагнення Європи до стратегічної автономії через призму конкуренції з НАТО;
- ствердження різних ролей, зобов'язань та мандатів ЄС і НАТО, що унеможливлює будь-яку конкуренцію.

Очевидно, що істину треба шукати на перетині двох теорій – можливості стратегічного партнерства є досить значними, однак при цьому НАТО повинна у подальшому дещо «європеїзуватися» для ефективного забезпечення процесу стратегічної автономії. Поряд з цим, США виступили зі справедливою критикою Альянсу в контексті більш справедливого розподілу тягаря фінансування організації. Це викликало стурбованість Європи щодо подальших американських гарантій безпеки та пошуків моделей хеджування можливих ризиків. Один з варіантів відповідної європейської політики полягає у заявах щодо незмінної цінності НАТО, інший передбачає нарощування власного оборонного потенціалу.

У той час, коли стратегічна автономія у сфері безпеки і оборони залишається бажаним, а не обов'язковим компонентом безпекової політики ЄС, зростання економічного потенціалу Євросоюзу може призвести до зростання можливостей подолання криз і конфліктів без залучення

воєнної сили. Для цього можуть бути використані більш дієвий інструментарій у вигляді дипломатичної взаємодії, використання торгівельних та інвестиційних механізмів, візової політики тощо. Оскільки стратегічна автономія дає змогу обмежувати економічний вплив на ЄС з боку інших держав (наприклад, Росії за рахунок обмеження поставок енергоносіїв, Китаю за рахунок прямих інвестицій чи США за рахунок екстериторіальності їх фінансових санкцій), то різнополярна конкуренція може перетворитися в стимул для розвитку європейської безпекової політики. Європейський Союз не є наднаціональною державою, а тому очікування від його політики безпеки не повинні повністю співпадати зі стандартами, що застосовуються в практиці міжнародних відносин щодо окремих провідних держав. Саме такий підхід зможе надати додаткові можливості щодо об'єднання активів ЄС з точки зору учасників, механізмів та форматів європейської взаємодії у безпековій сфері.

Висновки з дослідження. Для держав - світових лідерів, загроза зовнішньої агресії – вже не виступає головним джерелом небезпеки. Розмиття кордонів між політикою та економікою зумовлює зростання загроз, джерелом яких є політичні актори, які діють у неформальних мережах тероризму, транснаціональної злочинності та нелегальної міграції. Внаслідок глобальних змін світової рівноваги сил після появи нових центрів впливу і модернізації міжнародних інтересів США Європа змушена все більше переймати на себе відповідальність за свою безпеку і безпеку найближчої периферії. Процес розробки консолідованої політики держав та інституцій євроатлантичної спільноти ускладняється неоднорідністю позицій окремих її суб'єктів. Політичні еліти деяких провідних держав ЄС, будучи прихильниками багатополярної системи міжнародних відносин, реалізують приховану мету щодо збалансування надмірного впливу США на європейський континент. Разом з цим, без гарантій НАТО, особливо в умовах зростання російської військової та гібридних загроз, країни-члени ЄС обійтися однозначно не зможуть. Не менш важливим аргументом виступають традиційно невеликі воєнні витрати ЄС. Так, навіть два відсотки від ВВП, що країни-члени Євросоюзу зобов'язалися вносити до спільного оборонного бюджету внаслідок нещодавньої домовленості зі США, сьогодні виплачуються не у повному розмірі.

Необхідною умовою досягнення цілей європейської стратегічної автономії є посилення і консолідація технологічної та оборонної сфери. Поточні зусилля щодо розширення транскордонного співробітництва не лише підприємствами оборонного комплексу, але й урядами всіх країн. Окрім того, цілком очевидно, що необхідно дещо пом'якшити необхідність дотримання принципів одноголосності серед країн-членів ЄС в питаннях політики безпеки і оборони.

Список використаних джерел:

1. Kaufman D. US National Security: A Framework for Analysis. / D. Kaufman, J. Mc Kitrick, T. Leney. Lexington, MA. «Lexington Books», 1985. 281 p.

2. Morgenthau H. In Defense of the National Interest; A Critical Examination Of American Foreign Policy. New York, Knopf, 1951. 283 p.

3. Tanter, Raymond, and Richard Henry Ullman. Theory and policy in international relations. Princeton University Press, 2015. 263 p.

4. Walker R. One world, many worlds. Struggle for a just world peace. London, 1998. 175 p.

5. Tickner A. Re-visioning security. International relations theory today / K. Booth and S. Smith (eds.). Pennsylvania. 1995. P. 345-361.

6. Niechoj, Torsten. Which future for Europe? : A scenario analysis of European integration. Asymmetric Crisis in Europe and Possible Futures. Routledge, 2015. 171-187.

7. Jørgensen, Knud Erik. Foreign and security policy: A case of the politics of alignment. *The Europeanization of Turkish Public Policies*. Routledge, 2015. 116-129.

8. Giegerich, B. Foreign and Security Policy, Policy Making in the European Union, 7th edt. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 462-471.

9. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. C. 306, Vol. 50. 17 December 2007.

10. Лісабонські консолідовані договори про Європейський союз і функціонування Європейського союзу. К. : IMB, 2010. 231 с

11. Kettle, Lawrence. Global Strategy and the European Union: Advancing the Debate and Updating the European Security Strategy. (2015): 12.

12. Urbelis, Vaidotas. The relevance and influence of small states in NATO and the EU common foreign and security policy. Lithuanian annual strategic review 2014-2015 (2015): 61-78.

13. Reykers Yf. No supply without demand: explaining the absence of the EU Battlegroups in Libya, Mali and the Central African Republic. European Security, Vol. 25, 2016. P. 346-365.
14. EUR-LEX. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. 2007. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-T/?uri=CELEX:12007L/TXT.

УДК 327.7:341.1(4-11):005.334

ДУБОВИК В. Б.

ПРІОРІТЕТИ ТА ВИМІРИ ДІЯЛЬНОСТІ ОБСЄ

У статті проаналізовано основні пріоритети та виміри діяльності ОБСЄ, зокрема військово-політичний, економічний та людський згідно Гельсінського заключного акту 1975 р., та їх розширення і зміна за останні роки.
Ключові слова: *безпека, конфлікт (політичний, збройний), ОБСЄ, НБСЄ, політико-військовий вимір, економічний вимір, людський вимір.*

В статье проанализированы основные приоритеты и измерения деятельности ОБСЕ, в частности военно-политический, экономический и человечески, согласно Хельсинкского заключительного акта 1975 г., и их расширение и изменение за последние годы.
Ключевые слова: *безпека, конфликт (политический, вооруженный), ОБСЕ, СБСЕ, политико-военное измерение, экономическое измерение, человеческое измерение.*

The article analyzes the main priorities and dimensions of the OSCE's activities, including military-political, economic and human activities under the 1975 Helsinki Final Act, and their expansion and change in recent years.
Key words: *security, conflict (political, armed), OSCE, OSCE, political-military dimension, economic dimension, human dimension.*

Постановка проблеми. У 1975 р. в Гельсінському заключному акті було закріплено три основні пріоритетні сфери діяльності НБСЄ: політико-військова, економічна та гуманітарна. НБСЄ після закінчення Другої світової війни погодила ці сфери для збалансування конкуруючих інтересів між державами-учасницями. Хоча щонайменше два з трьох основоположних пріоритетів – політико-військова та гуманітарна сфера – залишаються основними для діяльності ОБСЄ дотепер, підхід до збалансування інтересів держав-учасниць в цих сферах було значно удосконалено і розширено за останнє десятиріччя.

Відтак, **метою даної статті** є аналіз приіорітетних вимірів діяльності ОБСЄ у зміцненні безпеки та врегулювання конфліктів, зокрема на пострадянському просторі.

Виклад дослідження. Сьогодні, розроблені за часів прийняття Гельсінського заключного акту, «три кошики« стали основою для так званих вимірів діяльності ОБСЄ, що розкривають всебічний характер підходу до безпеки.

1. Політико-військовий вимір.

Діяльність у політико-військовому вимірі базується на Кодексі поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки, заходів щодо утвердження довіри та безпеки, наприклад. контроль над озброєнням та регіональні питання, і – останнім часом – цивільна поліція та під-

© ДУБОВИК В. Б. – кандидат юридичних наук

тримка миру в країнах. Цей документ був прийнятий на 91-му пленарному засіданні Спеціального комітету Форуму НБСЄ з питань співробітництва в галузі безпеки в Будапешті 3 грудня 1994 року. Основна ідея кодексу – зобов'язати держави-учасниці дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки у такій вразливій сфері правовідносин як безпека [1].

Воєнно-політичний вимір ОБСЄ не тільки фіксує загальні принципи взаємовідносин держав та їх поведінки у питаннях національної та міжнародної безпеки, але й включає більш конкретні сфери їх реалізації. Серед останніх можна виокремити такі комплекси питань як зміцнення довіри між державами-членами, контроль за озброєнням, попередження та врегулювання конфліктних ситуацій, протидія транснаціональним загрозам. Саме у цих напрямках розгортається діяльність ОБСЄ з початку її створення на основі Заключного акту 1975 р. [2].

Вже у Гельсінському акті 1975 р. було визначено норму, за якою держави мали повідомляти про масштабні воєнні навчання сухопутних військ. Таку норму було уточнено і поглиблено у Стокгольмському документі із заходів довіри (1986 р.), яким передбачено, окрім повідомлення про воєнну активність, запрошення спостерігачів на навчання. Ще більш розширений формат заходів довіри і безпеки у військовій сфері розроблений на Віденській зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів ОБСЄ (1986-1989 рр.) і закріплений у Віденському документі, прийнятому на Паризькому саміті ОБСЄ у 1990 році У ньому передбачалося, зокрема, надавати інформацію про воєнні бюджети, сповіщати про діяльність збройних сил за межами їх звичайного розташування, повідомляти про небезпечні інциденти військового характеру, тощо [1].

Найбільш значущим досягненням ОБСЄ у сфері контролю за озброєннями став укладений під час Паризького саміту (1990 р.) Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ). Згідно його положень країни двох угруповань держав – НАТО та Варшавського договору – мають обмежити власні звичайні озброєння у відповідності до визначених граничних меж. Пізніші події, пов'язані з ліквідацією Організації Варшавського договору та розпадом СРСР, попри свій драматичний для європейської безпеки характер, все ж не стали перепоною для вступу в дію Договору у кінці 1992 року [3].

У зв'язку із посиленням загрози міжнародного тероризму країни ОБСЄ у 2004 році колективно приєдналися до Васенаарських домовленостей з контролю над експортом озброєнь, товарів та технологій подвійного призначення Паризька Хартія для нової Європи 1990 р. констатувала завершення періоду міжблокової конфронтації та проголосила перехід до розбудови загальноєвропейської системи колективної безпеки на принципах рівності і неподільності безпеки. Так, в ухваленій під час Лісабонського саміту ОБСЄ (1996 р.) Декларації «Про модель загальної і всеосяжної безпеки для Європи XXI століття» йшлося про необхідність створення єдиної, мирної і демократичної Європи, а також про ключову роль ОБСЄ у зміцненні безпеки і стабільності в усіх вимірах [2].

Саме у ході Стамбульського саміту ОБСЄ (1999 р.) прийняті документи, які мають виключне значення для розв'язання проблем у сфері безпеки, такі як Хартія європейської безпеки, Угода про адаптацію ДЗЗСЄ, оновлений Віденський документ із заходів зміцнення довіри і безпеки . Оскільки у нових умовах значно знижується ризик масштабного конфлікту між двома військово-політичними блоками, акценти діяльності ОБСЄ переміщуються з сфери контролю за озброєннями та зміцнення заходів довіри у сферу попередження та врегулювання локальних конфліктів, які вже на той час починають розпалюватись у різних частинах європейського простору, а також у гуманітарну сферу в питаннях захисту прав людини та національних меншин. У документі «Виклик часу змін», прийнятому на саміті ОБСЄ у Гельсінкі (1992 р.), який дав імпульс перетворенню НБСЄ на міжнародну регіональну організацію, визначено її широкі повноваження та можливості у здійсненні заходів з попередження і врегулювання локальних та регіональних конфліктів. Цей комплекс питань становить чи не найважливішу складову діяльності ОБСЄ у воєнно-політичному вимірі після заходів зміцнення довіри та контролю над озброєннями [4].

У Декларації саміту міститься позитивна оцінка внеску ОБСЄ у справу зміцнення стабільності та безпеки в регіоні її відповідальності, підтверджується готовність об'єднати зусилля всіх країн-членів Організації, спрямовані на належну імплементацію Хартії європейської безпеки, належне виконання зобов'язань у галузі людського виміру, підвищення ефективності ОБСЄ у запобіганні конфліктам, врегулюванні триваючих криз і постконфліктній реабілітації країн. Особливий наголос у Декларації зроблено на необхідності активного залучення механізмів ОБСЄ до стабілізації ситуації в таких країнах і регіонах як Боснія і Герцеговина, Хорватія, Косово, Албанія, Грузія, Придністров'я (Молдова), Нагірний Карабах (Азербайджан), Чечня (РФ), а також до започаткування демократичних перетворень у Білорусії та Югославії [1].

2. Економічний вимір.

З моменту підписання Гельсінського заключного акту НБСЄ/ОБСЄ у 1975 р. розвиток співробітництва між країнами-членами в економічній сфері було визначено одним з пріоритетних напрямів діяльності організації. Разом з екологічними питаннями вони склали так званий «другий кошик» (або другий вимір) НБСЄ. До 1990-х років цей вимір НБСЄ не відзначався високою активністю, рішення керівних органів організації з економічних питань носили декларативний характер і засвідчували переважно прагнення країн до співпраці. Така ситуація обумовлювалася невідповідністю інтересів країн соціалістичного табору та західних країн: за рахунок використання механізмів НБСЄ перші прагнули розширення їх доступу до західних ринків та провідних технологій, а інші – обмеження впливу держави на економічні процеси, розвитку приватного підприємництва. Зрозуміло, що за таких умов НБСЄ приділяла на той час більше уваги питанням захисту прав людини, гуманітарним та військовим проблемам безпеки, а ніж економічним [2].

В Боннському документі 1990 р. вперше було зафіксовано єдність позицій країн-членів НБСЄ щодо необхідності дотримання принципів вільної ринкової економіки. З метою розширення діалогу з питань економічного співробітництва, а також стимулювання розвитку ринкової економіки як важливого кроку на шляху побудови демократії, у 1992 р. було засновано щорічний Економічний форум НБСЄ (з 2006 р. – Економіко-екологічний форум) [4].

Важливим завданням Форуму було визначено формування конкретних пропозицій щодо розвитку вільного ринку і поглиблення економічного співробітництва, а до основних функцій Форуму були віднесені такі:

• аналіз виконання зобов'язань НБСЄ/ОБСЄ в сферах економіки, екології, науки і технологій;

• розповсюдження інформації, що сприятиме виявленню структурних проблем, і визначення практичних кроків з їх усунення;

• підтримка діяльності міжнародних економічних і екологічних організацій.

На початку існування Форуму значна увага у його роботі приділялася питанням забезпечення економічної, енергетичної, екологічної безпеки в умовах ринкової трансформації економіки та пост-конфліктного періоду. В подальшому його діяльність була зосереджена на таких напрямках, як забезпечення належного управління (у т.ч. з питань боротьби з корупцією та відмиванням «брудних» грошей); безпека транспортних перевезень; сприяння розвитку бізнесу (у т.ч. шляхом покращення бізнес- та інвестклімату, створення нових робочих місць та рівноправних умов праці для всіх груп населення); управління водними ресурсами; вирішення енергетичних та екологічних проблем; управління міграційними процесами [5].

Неодноразово піднімалося питання щодо необхідності підвищення ефективності діяльності другого «кошику» ОБСЄ шляхом наповнення відповідних рішень більш практичним змістом, а саме: визначення чітких політичних завдань і конкретних рекомендацій з врегулювання проблемних питань [1].

Поступове збільшення значення економічного та екологічного виміру діяльності НБСЄ/ОБСЄ супроводжувалось поглибленим опрацюванням питань співробітництва держав у відповідних сферах. Це дозволило перейти від фрагментарності забезпечення цього виміру до прийняття програмних документів організації та посилити потенціал інститутів ОБСЄ у відповідних сферах. Так, у 1997 р. було засновано посаду Координатора економічної і екологічної діяльності в межах Секретаріату ОБСЄ. У 2003 р. Рада міністрів закордонних справ ОБСЄ ухвалила Документ-стратегію ОБСЄ для економічного і екологічного виміру [4].

Нині формат Економічного і екологічного форуму ОБСЄ надає можливість обговорювати актуальні проблемні питання у відповідних сферах на рівні представників національних урядів, громадянського суспільства, бізнесу, науки, міжнародних організацій, а також презентувати конкретні результати діяльності підрозділів ОБСЄ та її представництв на місцях.

3. Людський вимір.

Зобов'язання держав ОБСЄ забезпечити повагу до прав людини та основоположних свобод, дотримання верховенства права, пропагування принципів демократії, зміцнення та захисту демократичних інститутів є тим, що складає основу діяльності ОБСЄ в так званому людському вимірі. Концепція цієї безпекової організації виходить з презумпції того, що справжня та довгострокова безпека та стабільність досяжна лише на основі побудови вільного суспільства, яке дозволяє кожному брати повну участь у суспільному житті [5].

Ці зобов'язання держав-членів ОБСЄ є політично обов'язковими. Копенгагенська зустріч Конференції з питань людського виміру 1990 року стала знаковою для покращення стандартів

ОБСЄ. В Копенгагенському документі, зокрема, зазначено, що захист і просування прав людини повинні бути основною метою уряду. Проте ряд конкретних прав людини та основних свобод, які ніколи не були офіційно прийняті до НБСЄ, не були визначені, такі як право на мирні зібрання та демонстрації, право на мирне користування особистою власністю та права дитини. Більше того, Копенгагенський документ посилив ідею захисту прав меншин та розширив сферу людського виміру, до виборчих прав [4].

Сама політична природа процесу ОБСЄ у сфері людського виміру визначила постання низки викликів, які негативно впливають на ефективність зусиль Організації щодо захисту прав людини та демократичних принципів у Європі. Насамперед, основний корпус зобов'язань, які взяли на себе учасники Організації, сформувався у 90-ті роки, коли у період після розпаду СРСР та соціалістичного табору були поширенні очікування (зокрема і серед політичних еліт пострадянських держав) щодо їх швидкої демократизації [4].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що військово-політичний вимір, або «жорстка сила», у сучасних умовах дедалі більше поступається значенням форматам безпеки, побудованим на «м'якій силі» (інформаційним операціям, діалогу, переконуванню, заохоченню до компромісів тощо), та на протидії загрозам безпеці кожної окремої людини (а не лише держави в цілому, як це прийнято у традиційному розумінні безпеки) [4]. Отже, подолання системної кризи ОБСЄ стає можливим лише через узгодження спільного бачення безпеки і співробітництва, за яким усі три «кошика» створюють цілісну єдність.

Підвищення ефективності діяльності ОБСЄ в економічному та екологічному вимірі має здійснюватися шляхом удосконалення механізмів обміну та розповсюдження інформації щодо шляхів підвищення рівня економічної та екологічної безпеки, передової практики ведення бізнесу та посилення позицій організації в обговоренні шляхів реформування механізмів глобального управління відповідно до умов сучасного розвитку та пошуку оптимальної моделі взаємодії країн у безпековій сфері.

Натомість посилення ролі ОБСЄ у сфері захисту прав людини та демократичних принципів у Європі може бути досягнуте виключно після знаходження компромісу державами–учасницями щодо напрямів реформування діяльності організації у гуманітарній сфері.

Список використаних джерел:

1. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку. Аналітична доповідь. 2013. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-12/0312_dopovid.pdf

2. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения / [ОБСЕ / БДИПЧ]. Варшава : Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2011. Т. 1. (Сборник документов в тематическом порядке) – 365 с.

3. Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. М. : Издательство «Весь Мир», 2011. 752 с. С. 696–697.

4. The Helsinki +40 Process: Applying Enduring Principles to Meet Current Security Challenges. URL: http://osce.usmission.gov/feb_12_13_helsinkiplus40.html.

5. What is the OSCE? URL: https://www.osce.org/whatistheosce/factsheet?download=true.

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

АНТОНЮК О.А. НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ПРОФІЛАКТИКИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ……3

БЕРЕЗНЯК В. С. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ……8

БІЛЬКО Т. О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ……12

ВОЛКОВА А. О. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ……17

ДОВБАНЬ І. М. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ……23

ЗАБАРНИЙ М. М. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЗЛОЧИННОСТІ……28

КАЛИТА В. Г. НЕОСУДНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ……34

КАРМАН В. В. ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 338 КК УКРАЇНИ……38

КОНЮШЕНКО Я. Ю. ҐЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ……43

КРИВОНОС С. В. ОБ'ЄКТ БАНДИТИЗМУ У СИСТЕМІ ЙОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ……48

МІРКОВЕЦЬ В. І. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС І ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ……56

МІРОШНИЧЕНКО С. С. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ……62

ПАВЛЮХ О. А. ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ……68

ПОЧТОВИЙ М. М. ПРОЯВИ ПУБЛІЧНОСТІ І ДИСПОЗИТИВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ……71

СИДОРЕНКО Н. С. СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ……76

СКОК С. Г. ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ПРИ МНОЖИННОСТІ УМИСНИХ ВБИВСТВА……82

СПІЛЬНИК С. І. ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ……88

СТРЕЛЮК Я. В. ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ», ВЧИНЕНОГО В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ УСТАНОВІ ЗАКРИТОГО ТИПУ……93

ФОМЕНКО А. Є. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КРИМІНОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ», «МОНІТОРИНГ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ» ТА «МОНІТОРИНГ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ» ……99

ШАХОВНІНА М. О. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ……104

ЮСУБОВ В. В. ПРАВОВА ПРИРОДА РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ……109

ЯЦУН М. М. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ……114

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

БЕЗСОННА Т. Ф. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БІОМЕТРИЧНОГО ПАСПОРТА ……121

БОГДАНОВ Є. А. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ВЕРСІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ……127

ВАЦІЮК В. О. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ОТРУЙНИХ ЧИ СИЛЬНОДІЮЧИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ……133

ГОЛИШЕВА У. І. ПЕДАГОГ, ПСИХОЛОГ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ……139

ДЗЮБИНСЬКИЙ В. В. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАННЯ ТА/АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН……144

ЄРМАКОВ Ю. О. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР……149

МОРА О. М., ЗРАЖЕВСЬКИЙ О. В. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ ПЕРЕКЛАДАЧА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ……154

ТОРОПЧИН С. О. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ ……158

ШЕСТОПАЛОВА Я. В. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ-ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЖЕРТВИ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СЕКСУАЛЬНОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ДІТЕЙ……164

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

АНТИПОВА І. Л. ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ……171

ВОВК П. В. СУДДІ НА АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОСАДАХ В УКРАЇНІ:
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ……175

КУЗЬМИШИНА О. М. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРИНЦИПИ
ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ОЦІНЮВАННЯ
СУДДІВ В УКРАЇНІ……179

НЕСТОР Н. В. ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ ЯК СУБ'ЄКТ
САМОВРЯДНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІВ……182

СОРОЧКО Н. В. СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ.
НАУКОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ……187

ЩЕРБАКОВ В. В. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ
СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ……190

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГРУШКО І. І. ОСНОВИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС
В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ……196

ДУБОВИК В. Б. ПРІОРІТЕТИ ТА ВИМІРИ ДІЯЛЬНОСТІ ОБСЄ……201

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2
Том 2
Частина 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 06.04.2018. Формат 70х100/16.
Обл.-вид. арк. 21,83. Ум.-друк. арк. 16,9.
Наклад 300 прим. Зам. № 0818/105.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua